

SPECTRUM HUNGAROLOGICUM

N. Pál József

Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita

Egy konfliktusos eszmetörténeti pozíció
természete és következményei

Spectrum Hungarologicum
Vol. 1.
2008

JYVÄSKYLÄ – PÉCS

N. Pál József

**Modernség, progresszió, Ady Endre
és az Ady-Rákosi vita**

Egy konfliktusos eszmetörténeti pozíció
természete és következményei

Spectrum Hungarologicum

Vol. 1.

2008

SPECTRUM HUNGAROLOGICUM VOL. 1.

Editors-in-chief:

Tuomo Lahdelma

Beáta Thomka

Editorial board:

Pál Deréky (Wien)

Jolanta Jastrzębska (Groningen)

Pál Pritz (Budapest)

Ignác Romsics (Budapest)

Tõnu Seilenthal (Tartu)

György Tverdota (Budapest)

Publisher: University of Jyväskylä, Faculty of Humanities,
Hungarian Studies (www.jyu.fi/hungarologia)

Technical editing by Gergely Dusnoki

Tartalom

Tartalom	3
Foreword from the editors-in-chief	5
I. Bevezetés	7
II: Módszertani előhang	12
III. Az Ady-recepció irányai, eszmei ideológiai változatai	18
1. „Magányos” szakmai kísérletek 1945-ig	18
2. Konzervatív értelmezések	25
3. Harmadikutas törekvések, a népi mozgalom Ady-képe	34
4. A baloldali progresszió Ady-képe a két világháború között	52
5. Ideológiai homogenitás és szakmai értelmezések 1945 után	74
IV. Ady, az irodalmi modernség s a progresszió viszonya	101
1. Az azonosulás és a feszültség paradoxona	101
2. A világkép kiforrása s körülményei.....	114
3. A beérkezés – a modernség és a progresszió zászlaja.....	132
4. A pozíció s a feszültség körülményei s következményei	150
V. Az ellenfél – a militáns konzervativizmus képviselője: Rákosi Jenő	185
VI. Út a vitáig – Ady és Rákosi Jenő viszonyának alakulása	206

VII. Az Ady-Rákosi-vita	221
1. Előzmények s körülmények a háború idején	
– a vita kirobbanása	221
2. A vita kibontakozása – érvek és tendenciák	235
3. Az Ady-Rákosi-vita – Ady felől	259
VIII. Összegzés	275
Summary	288
Irodalomjegyzék	293

Foreword from the editors-in-chief

Spectrum Hungarologicum is a joint electronic publication series of the University of Jyväskylä and the University of Pécs. In special cases publications may be accompanied by publications in print, the contents of which may differ from the electronic version. Spectrum Hungarologicum is a Hungarian Studies related international refereed series for the publication of monographies and thematic collections of articles. Hungarian Studies is seen in a broad sense as the study of Hungarian culture and society.

The publication series has two editors-in-chief: Tuomo Lahdelma on behalf of the University of Jyväskylä and Beáta Thomka representing the University of Pécs. The international editorial board consists of the following members:

Pál Deréky (Vienna),
Jolanta Jastrzębska (Groningen),
Pál Pritz (Budapest),
Ignác Romsics (Budapest),
Tõnu Seilenthal (Tartu),
György Tverdota (Budapest).

The advisory board responsible for the operational guidelines and the profile of the publication series consists of colleagues with whom the editors-in-chief are in constant contact and who take part in the practical work. The members of the advisory board are the following:

Gergely Dusnoki (Jyväskylä),
Anssi Halmesvirta (Jyväskylä),
Jolán Mann (Budapest),
Sándor Maticsák (Debrecen),
Ágnes Pasztercsák (Debrecen),
Zsófia Szilágyi (Veszprém).

In addition, Dusnoki holds the position of editorial secretary. Should you have any questions or comments, please contact him via e-mail: gedusnok@jyu.fi.

We intend to publish 2-4 issues per year. In this first issue József N. Pál looks into the reception of the poet Endre Ady, with a focus on the ideological premises of his reception. Further, N. Pál explores Ady's relation to modernity in its different phases and scrutinizes in depth the dispute that took place between Jenő Rákosi and Ady, including the circumstances that led to the dispute, its development and the standpoints held by the participants.

The referees of the present publication are the academicians Dr. András Görömbei and Dr. Ignác Romsics.

Beáta Thomka – Tuomo Lahdelma

I. Bevezetés

Ady művét életében s halála után is viták sorozata kísérte. A folytonos polémia lehetőségét az életmű megszületésének, alakulásának, valamint a recepció 1919 utáni históriájának művészet- és történelemértelmezési feszültségektől terhelt körülményei és az életműnek a magyar irodalom történetében példátlan összetettsége együtt adták. Ady fellépése a magyarországi polgárosodás, illetve a klasszikus modernség sűrűsödésének pontján nemcsak irodalmi, de lét- s egyúttal történelemszemléleti fordulatot, valóságos forradalmat is hozott. A korszak progresszív – nemcsak irodalmi, művészeti – jelenségeit asszimiláló, s önnön arcára hasonító műve a kor felfogása szerint „ezer éves” magyar irodalom- és történelemszemlélet megtörését, felülírását jelentett úgy, hogy e világkép fókuszában korántsem a – magyar és egyetemes – hagyomány eltörlése, hanem annak radikális újraalkotási, újrafogalmazási igénye állt. Költészetének – s vele azonos gondolati gyökerű publicisztikájának – motívumrendszere az egyetemes s a magyar tradíció teljességét mozgósította szinte¹, világképének mindenségigényét az ellentétes értéktartalmak feszültségeinek erőtere adta. Egész-élménye, vagy minden-élménye érzéki s szemléleti gyökerű volt egyszerre, ennek alkotásbéli – és számára elszakíthatatlanul

---

¹ Ady organikus egységbe rendeződő képzeletvilágának legfontosabb elemeit – illetve azoknak egy részét – Barta János egy 1948-ban született tanulmányában feltárta már. Ennek legfontosabb összetevői a magyar történelem (király, bíbor, hódolás, Dózsa, kurucok), a Biblia (Messiás, Úr, Isten, mártírium, feltámadás, próféták, apokalipszis), a magyar őstörténet képzetkörével is összejátszó keletiség (Babilon, Gangesz), az antik mitológia (Apolló, Prometheus, Faun, szatír), az ősi életformára is utaló jegyek (kipányvázás, erdő, bozót, bujdosás, lovas), az égitestek (Nap, Hold, csillagok) s a színek (fekete, fehér, piros-vörös) voltak. E különféle képzeteket ismétléssel, motívummá emeléssel mitizálta Ady, s belőlük valóságos érzéki és szemléleti egészet teremtett. Barta János: *Khiméra asszony serege. Adalékok Ady képzet- és szókincséhez*. In.: Uő.: *Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 452-471. Vö.: Görömbei András: *„Mégis győztes, mégis új és magyar”*. Vázlat Ady Endre költészetéről. In.: Uő.: *A szavak értelme*. Püski, 1996. 413-414.

életbéli! – érvényesítését folytonos küzdelemként, az alkotásért való küzdelemként is (!) értelmezte, nyelvét, életművének (s benne köteteinek) szerkezetét ez a küzdelem, s ennek a küzdelemnek a permanens tudata határozta meg. Nem lehetett „csak” költő, miközben létezését – látszólag paradox módon – költői létezésként fogta föl. Tán legismertebb öntanúsító versének – a *Hunn, új legendának* – sokat idézett sorát („Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga”) ezért szó szerint is értelmezhetjük.

A költészet ebben a szemléleti pozícióban az életnek „alárendelt”, de tőle elválaszthatatlanul létező – mert vele mégis „egy” – élettény maga is, így minden, ami az élet teljességéhez tartozik (élet, halál, szerelem, Isten, nemzeti identitás, politika stb.), a költészet részévé is lesz, sőt azzá kell, hogy legyen visszavonhatatlanul. Korának válságát, „a tradicionális európai világkép és értékrend” – s benne a magyar önszemlélet! – összeomlását nemcsak a személyiség, de a közösség, a nemzet azonosságválságaként is átélte ő, modernségélménye – Baudelaire-nek, Rimbaud-nak, Apollinaire-nek, Rilkének, Eliotnak, vagy Franz Kafkának a társadalmat, mint „elidegenítő” közeget megelő élményével ellentétben – ezért a közösség- s magyarságélményére is kivetült, egy lett vele. Ady nemcsak a magyar, de az egyetemes (kultúr)história azon alakjai közé tartozott, akikben a létezés – a „Minden” – evilági és metafizikai birtoklási lehetőségének – a (művészi) modernitással végleg beköszönni látszott – széjjelesése („minden Egész eltörött”), és e birtoklási, „átélési” lehetőségnek, mint épen maradt vágynak, akaratsnak a feladhatatlan emlékezete, a maga „általános emberi” és nemzeti feszültségében *együtt s egyszerre* létezett még. Ezért a válság tudatosítását, s a válságba került értékek átmentésének, újrafogalmazásának a kísérletét a magyar társadalmi szerkezet átforgalmazásának igényével, s az emberi-nemzeti azonosságtudat gyökeres, de éppen a tradíciókkal új viszonyba lépő újjáteremtésével együtt célozta meg.² Ady így nemcsak költői, de lét-történelem- és „nemzetszemléleti” forradalmár is volt egyben, aki „egyszerre hozott új költői nyelvet, új versdallamot, új

---

² Vö.: Kis Pintér Imre: *Ady Endre. Pályakép-kísérlet*. In.: Uő.: *Esélyek*. Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 235. ill. 240-241.

személyiség-felfogást, új nemzeti programot és új nemzeti önismeretet, de úgy, hogy különlegesen mély gyökérrzel kapcsolódott a magyar archaikumba és történelmi kultúrába. Organikus költői világképében mindez egyszerre, együtt és végletesen, hatalmas feszültségben, küzdelemben jelenik meg.”³ Egyes „élmény-körei” (Élet, Halál, szerelem, magyarság, Isten) így valójában éppúgy széjjelválaszthatatlanok, mint az egyes élménykörökre vonatkozó „igenlő” vagy „tagadó” költői „állítások” is (lásd például istenhit és istentagadás, magyarságszeretet és magyarsággúnyöllet, élethit és csüggedés pólusait, stb.).

Ez a soha föl nem adott – de ugyanakkor az ellentétek feloldhatatlanságát is megélt – szintézisteremtő igény a maga illetékességi körét az emberi s a nemzeti létezés minden számára fontos területére, „a lét végső metafizikai kérdéseitől az időszerű politikai gyakorlatig” kiterjesztette, s „egy addig nem ismert és egységes összefüggésrendszerben látta és láttatta a világot, illetve lehetővé és evidensé tette ennek élményszerű megragadását”. Az életet, s a művet e magatartás következetessége, illetve e magatartás – mint földadhatatlan igény és szándék – s az akkori (magyarországi) valóság – mint gátló adottság – összeszikkasztása, s az abból fakadó folytonos küzdelem alakította, formálta ki.⁴

Ez az „összetettség”, illetve ennek az összetettségnek a – munkahipotézisként elkerülhetetlen – állandó analízis, széjjelbontási kísérlete adja, hogy e műben szinte bármely poétikai, irodalomszemléleti, vagy eszmei-ideológiai, sőt – s ez esetben a szélsőbaloldaltól a liberálison át a szélsőjobboldalig terjedő – politikai felfogás talál szempontot vagy „idézetet” a maga igazolására.⁵

---

³ Görömbei András: *A gondolkodó Ady*. In.: Uő.: *Létértelmezések*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999. 11-12.

⁴ Vö.: Kis Pintér Imre: *Ady Endre. Pályakép-kísérlet*. In.: Uő.: *Esélyek*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 239-240.

⁵ Minderre a dolgozat későbbi pontján szóba kerülő Ady recepció története a bizonyíték. Adyt nemcsak a társadalmi értelemben progresszív, de költészettörténeti értelemben olykor konzervatív attitűddel is átszőtt „népi vonal” tekintette, s részben tekinti a maga hagyományának, de a modernség egymást követő hullámai, sőt a posztmodern irodalomszemlélet egy része is. A „politikai palettán” a két háború közötti ásatagabb konzervativizmust kivéve, pedig szinte minden

Ezért az „igazi”, ennek az egyedi világnak valamennyi – nyelvi, esztétikai, líratörténeti, költői-szereptudati, eszmei, nemzettudati, politikai – összetevőjét a maga történelmi alakulásával együtt is számba venni, s befogadói konszenzust teremteni (!) képes – egyetlen! – Ady-könyv vagy tanulmány sose készülhet el. A „teljes” világkép egyidejű „érzékeltetése” a tudomány határain túli – mert az ember racionalitáson túli „érzékelési” módozatait is racionalizálni képes! – feladat lenne szinte, így a befogadói konszenzus nemcsak lehetetlen, nem is kívánatos. Ady élete s műve – s ennek immáron több mint nyolcvan esztendőes recepciója is persze – olyan, egyenként látszólag körülhatárolható, de egymással összeköttetésben lévő, számtalan felületből álló, hatalmas, gömbszerű mértani testhez fogható talán, ahol minden felület utal az egészre s arra a többi részelemre is, amit – az „ellenkező oldalt” vagy a „másik felületet” nézve – éppen nem láthatunk. Így aztán e világ fölfejtésére, leírására alkalmas szemléleti pozíció állandóan „mozog”, akárha az említett „gömb” egy bolygó lenne, amely törvénnyel elrendelt pályán ugyan, de mindig forog és kering a változó időben – ezúttal az önmagunkról való, emberként s magyarként egyként felfogható gondolkodás történetében. Érvényes, s *csak* filológiai, stilisztikai, líratörténeti problematikával foglalkozó tanulmányt írhatunk e költészetről persze – s ez esetben a vita garantáltan *sakmai vita* lesz csupán –, ám minden olyan szempont, amely az életmű valójában „leválaszthatatlan” eszmei, értékválasztási, ideológiai, történelem- vagy nemzetszemléleti területére is átlép, menten eszmei, értékválasztási, ideológiai,

---

irányzat „megteremtette” a maga Adyját. Radnóti Sándor ezt a költői világkép centrumát adó nemzettudatra véli a leginkább érvényesnek: „...olyan végtelenül gazdag [ti. Ady magyarságtudatára, a magyarsághoz való viszonyára utaló – N. P. J.] anyag áll rendelkezésünkre Ady költészetében, hogy nem lehet olyan pozíciót elképzelni az azóta [1989-ben – N. P. J.] eltelt hetven évben, amelyre ne lehetne Ady-kádenciát találni. Nincs olyan szélsősége a magyar politikatörténetnek, nincs olyan szélsősége a magyar nemzettudatnak, a szélsőséges fajvédelemtől kezdve minden magyarságtudat tökéletes megtagadásáig – ahogy mondani szokták: a kozmopolitizmusig –, amely nála már ne jelentkezne”. Radnóti Sándor: *Ady aktualitása*. In.: Vig Monika (szerk.): *Hogyan éljük túl a XX. századot?* Narancs Alapítvány, Budapest, 1992. 314.

történelem- és nemzetszemléleti vitapozíciót eredményez. Az az Ady, az az életmű, s az az Ady-tradíció, akiről s amiről így (is) beszélünk, sose lesz csak a – szűkebb értelemben vett – szaktudomány ügye. S kivált így van ez, ha a művet kísérő polémiák számbavételéről van szó. Azok – az 1905-06-os „beérkezést” követő, egyébként a szakirodalom nagy részének állításával ellentétben korántsem oly viharos vitától a szenvedélyesen radikális 1915-16-os Ady-Rákosi Jenő polémiáig – sosem elsősorban a műről, mint esztétikai jelenségről, hanem értékválasztási preferenciákról, eszmei-ideológiai szándékokról, emberi, társadalmi és nemzeti jövőképek, törekvések összeütközéséről szóltak mindig, akkor is, ha a vita a mű nyelvi-stilisztikai-esztétikai dimenzióján belül látszott maradni.⁶ Az Ady-vita, vagy az Ady-pör⁷ nemcsak irodalomtörténet. Morális értékválasztások, eszmék s téveszmék, történelmi utak és tévutak összeütközésének története is.

---

⁶ Ennek egyik első s talán a leginkább nívós példája Horváth János 1909 novemberében – 1910-es évszámmal – megjelent *Ady s a legújabb magyar lyra* című könyve lehet. Az akkor harmincegy esztendő, Ady-kortárs tudós a költő jelentőségét nem tagadta egy pillanatra sem, e költészet szimbolikus karakterét máig érvényesnek tekinthető módon írta le, ám kritikájának középpontjában a „nemzeti klasszicizmus értékideálja” Arany János, Gyulai Pál és Kemény Zsigmond életművében a csúcsra jutott, s általa akkor folytatandónak, átmentendőnek gondolt nemzeti és morális értékek, Adyval s elsősorban követőivel szemben való védelme állt. Horváth János könyvének értelmezéséhez lásd Kenyeres Zoltán: *Vázlat Horváth Jánosról. A nemzeti klasszicista értékrend szintézise*. In.: Uő.: *Irodalom, történet, írás*. Anonymus, Budapest, 1995. 25-28. ill.: Görömbei András: *Horváth János Ady-képe*. In.: Szabó B. István (szerk.): *Kenyeres Zoltán-Emlékkönyv. Értés – megértés*. Anonymus, Budapest, 2004. 283-286.

⁷ Az Ady körüli vitákat Ady-pörnek már a húszas évek elején is emlegették, Németh László 1927-ben született tanulmánya is ezt a címet kapta. Lásd: Németh László: *Az Ady-pör*. In.: Uő.: *Két nemzedék*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 25-38.

II. Módszertani előhang

Az 1915 októberében nem előzmények nélkül kirobbant, s 1916 márciusának végéig – utórezgéseiben még tovább – tartott Ady-Rákosi Jenő-vita a huszadik század elejének egyik legradikálisabb, leghosszabb és legtöbb embert megmozgató polémiája volt. A modern irodalom, a vele összefonódott eszmei-társadalmi progresszió – elsősorban a polgári radikalizmus – illetve a háborút támogató militáns nacionalizmus minden addiginál nagyobb összecsapásaként lett ismert ez a vita, amelyben az akkori Magyarországnak, a közvélemény formálásában érdekelt szinte összes eszmei irányzata megszólalt. Értelmezése mégis a már a két világháború közötti korban terjedelmes Ady-irodalom „baloldali” indíttatású részének perifériáján jelent meg csupán, s ott is jobbra csak annak demonstrációjaként, hogy a modern költészetnek, élet és- társadalomszemléletnek – s ennek szimbólumaként Adynak – milyen ellenállással kellett megküzdenie a közéletben és az irodalomban. Egy önreprezentációs értelmezéshez s múltszemlélethez kötődött ez a gyakorlat, amely saját „érdekeltségét” meg sem próbálta elrejtetni, még akkor sem, ha a vitát szóba sem hozta. Ugyanílyen önreprezentációs eljárással élt az ezzel szemben álló (konzervatív) szemlélet is, akár (részlegesen) kisajátítani, akár elutasítani akarta az életművet, hiszen saját „arculatának” meghatározása, önnön igénybejelentésének, érdekeltségének a legitimálása volt a tét. Ebben az akció-reakció logikájára járó, eszmei-politikai előfeltevésektől, szándékoktól s indulatoktól terhelt hozzáállás-variációkban a „kell-e nekünk Ady”, s ha kell, akkor kié, s „miért azé, akié” problematika uralta a terepet, ennél fogva nem a „történet” rekonstrukció általi megértése, s még kevésbé a rekonstrukció lehetségesége vagy lehetetlensége volt a kérdés. Az önmagunkról való gondolkodás történetének akkor általánosan hangoztatott közösségi-nemzeti paradigmája az „érdekeltségek” által meghatározott, s egymással szemben álló csoport-ideológiák mentén hasadt széjjel, s a nem megismerni, hanem mozgósítani kívánt múlt e szembenállások determinálta szemléleti megosztottság áldozatául esett. Ugyanez folytatódott – most már egyetlen

„érdekeltség” uralma alatt – 1945 után is. A történelem – illetve a történelem értelmezése – az ideológia szolgálatára lett megint.

Nem csoda hát, hogy a történetiség szükségességére, sőt primátusára apelláló felfogások időközben gyanúba estek. Így a történetiség paradigmájára a maga „szabadságharcát” valamikor a hatvanas évek második felében megkezdett magyar irodalomtudomány is gyanakodva nézett, s a külhoni minták honosítása során törvényszerűen azok lettek a számára „kedvesebbek”, amelyikről hihette, hogy nemcsak az irodalom „önelvűségéhez” vezethetnek vissza, de az eszmei-ideológiai manipulálhatósággal szembeni védekezést is megadhatják majd. Ez az ideológiától, s minden „irodalmon kívüli” mozzanattól való „menekülhetnék” önnön megkérdőjelezhetetlen identitását csak a nyelvben találhatta meg, így a „szabadságharc” a hatalom által kisajátított nyelv visszavételét célozta legelőbb. Ekként, ahogy az irodalom tárgya az irodalom anyaga, a nyelv, a „szöveg” maga,⁸ úgy a tudomány tárgya is saját módszertanának a problematikája lett egyre inkább. Az irodalomelmélet – nagyon szükséges – fellendülését, majd áttörését ez a tapasztalat s ez a „szabadságharcos kényszer” hozta el. S ez – a kételyt, a korábban alapértékeknek hitt tartalmakra, fogalmakra való „rákérdésezést” oly szeretettel preferáló – folyamat vezetett a történetiség, a történelem rekonstruálásának lehetőségébe vetett bizalom megkopásához, megrendüléséhez is. Aki „adott magára” munkáját a módszer problematikájának boncolgatásával kezdte ezután, s volt, hogy nem is jutott ennél tovább. Nemcsak a történetiség, lassan a hozzá való ragaszkodás is kezdett „tarthatatlan” állásponttá válni. Az irodalom – ez esetben a költészet –

---

⁸ Lásd például a paradigmaváltónak is nevezett magyar próza reprezentánsának, Esterházy Péternek a nyelv „visszaszerzéséért” folytatott esztétikai küzdelmét. Ennek a mindent „újra kezdő”, nyelvi tisztázásnak az igényét is jelezte, hogy több könyvének a „bevezetés a szépirodalomba” alcímet adta, az ezeket összefoglaló magisztrális kötete is ezen a címen jelent meg 1986-ban. Híressé vált, akkortól sokat idézett, igaz, Márai Sándortól eredeztethető szállóigéje, miszerint az író ne népben, nemzetben (ami a „képviselési” irodalomban nyakig benne álló, korábban a magyar „nép” reprezentánsának tekintett Veres Péter hitvallása volt), hanem „alanyban, állítmányban” gondolkozzék, e „szabadulási kísérletnek”, s e „nyelvbe vetettségnek” a lenyomata volt.

lényegét a nyelv működésének mechanizmusában tetten érhetőnek tudó strukturalizmustól, a mű s a művel – és csak azzal, „előfeltételezések” nélkül! – találkozó olvasó kapcsolatát mindig újraértelmező recepcióesztétikán át, a szövegköziség (intertextualitás) fogalmával operáló, mindent a korábbi értelmezések lebontásával kezdő dekonstrukcióig, egyetlen dologban majd mindenki egyetértett: az „irodalmon kívüli” elemek elvetésében, a műveket (is) létrehozott történeti kontextus értelmes rekonstruálhatóságának lehetetlenségében.

A történeti aspektus visszavételére is születtek kísérletek persze, elég a nyolcvanas évek elejétől népszerűvé lett újhistorizmusra hivatkozni. Stephen Greenblatt és követői sem akartak lehetetlent, a művek keletkezési környezetének tökéletes helyreállíthatóságában, a „maradéktalan rekonstrukció programjában” ők sem hittek s nem hisznek ma sem.⁹ Hiszen a „holt emberek” – akikkel, híressé lett szólása szerint, Greenblatt „beszélgetni” szeretett volna egykor¹⁰ – szövegei csak a saját hangunkon szólalhatnak meg bennünk, „érdekeltségünk”, szituáltságunk pedig nekünk is van, törekedjünk bár a tökéletes „objektivitásra”, akkor is.¹¹ E teória szerint az „irodalmi” s a „nem irodalmi” szövegek valójában egymástól

---

⁹ Az újhistorizmus kialakulására, teóriájának összefoglalására: Kiss Attila Atilla: *Hatalom, szubjektum, geneológia: az irodalom kulturális poétikája az újhistorizmusban*. Helikon, 1998/2, 3-10. [a továbbiakban: Kiss Attila Atilla] ill.: Szőnyi György Endre: *Az „újhistorizmus” és a mai amerikai Shakespeare-kutatás*. Helikon, 1998/2, 11-33. [a továbbiakban: Szőnyi György Endre]

¹⁰ „Kezdetben arra vágytam, hogy a holtakkal beszéljek.” Lásd: Stephen Greenblatt: *A társadalmi energia áramlása*. In.: Kiss Attila Atilla, Kovács Sándor s. k., Odorics Ferenc (szerk.): *Testes könyv I.* ICTUS-JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1996, 355.

¹¹ „...az újhistorizmus nem az expresszív realizmus nyelvi transzparen-ciáját, a referencialitást, a szerzői intenció feltárását, a szövegekben utazó emberi lényeg kihüvelykezését vagy a társadalom szinkron keresztmetszetének tökéletes rekonstrukcióját igyekszik rehabilitálni. A történelem mindenkori változatának konstrukciója bevallottan saját elváráshorizontunkból, ideológiailag meghatározott érdekelt-ségünk-ből fakad az újhistoristák szerint is, és értelmezéseik lényeges részét képezi az a *metaperspektíva*, amellyel önnön befolyásoltságukra, moti-vációikra próbálnak rálátni.” Kiss Attila Atilla: i. m.: 6.

elválaszthatatlanok, egymás felé s egymásba áramlanak, ugyanakkor „minden szöveg egy sor tranzakció szövevényes hálózatába illeszkedik, különféle érdekeltségek, ügyletek diskurzív metszéspontján helyezkedik el”.¹² Mivel ez a háló nem bogozható ki végérvényesen, a „megjelenítés mögötti motiváció [...] az áruba bocsátást vezérlő érdekeltség”,¹³ vagyis egy „hatalmi technológia” működésének – az elfogadásoknak és kirekesztéseknek – a természetrajza az, ami lényeges. Nem a „nagy narratívák” illúziójának a visszaállítása tehát a tét – az újhistorizmus is elutasítja ezt –, a figyelem a „társadalmi törésvonalakra, a politikai, szexuális, vallásos antagonizmusra, az ideológiai érdekek ütközőpontjára” – vagyis a szemben álló érdekeltségekre, szituáltságokra! – esik.¹⁴ Ez az a pont, ahol kiderül: soha semmi új nincs a nap alatt. A hatalmi technológia mindig „előre gyártott”, avagy „örökölt” identitásmintákat áramoltat a társadalomban, méghozzá úgy, hogy – a totális diktatúrák egy részét kivéve talán – saját ellenzékét („szubverzióját”) is kitermelni, ugyanakkor a „diskurzus” határain belül tartani igyekszik. Így aztán a fennálló rendszer kritikája a rendszert fenntartó diskurzus újratermelésében is részt vesz, ha akar, ha nem. Minden a „hatalomról”, a hatalmi törekvésről”, annak kivédhetetlen – ilyen vagy olyan formában való – újratermeléséről szól tehát: s ahogy az (egykori) történelmet, úgy annak „rekonstruálási törekvését” is ez a – végeredményben – „hatalmi” törekvés irányítja, befolyásolja mindig. Ez annyit tesz, hogy „a történelem tanulmányozásának különlegesen történelmi módszere nem létezik, csak módszereknek a sokasága; legalább annyi, mint ahány álláspont elfoglalható a jelenlegi ideológiai spektrumon; hogy valójában bármely dolog vizsgálatának történelmi megkö-

---

¹² Kiss Attila Atilla: i. m.: 6. ill.: 9.

¹³ Kiss Attila Atilla: i. m.: 7.

¹⁴ Kiss Attila Atilla: i. m.: 5. Vö.: „...az irodalmi jelenségeket a politikai hatalom, csoportérdekek, a szexuális antagonizmus és számtalan más dinamikus ellentét küzdőterének látják, mely küzdőtéren aztán végbemegy a kánonformálás...”. Szőnyi György Endre: i. m.: 17.

zelítési módja maga után von, és magában hordoz egy megkülönböztetett történelemfilozófiát.”¹⁵

Ha ez igaz, akkor a múltat vizsgáló ember két dolgot tehet csupán. Vagy „feladja” az egészet, s a történetiségnek a lehetőségét is tagadó álláspontra helyezkedik, vagy a saját „érdekeltségét”, „megkülönböztetett történelemfilozófiáját” bevallja, s nem igyekszik azt elrejtteni mindenáron, illetve nem „retteg” attól, hogy kiderül. A XIX. századi pozitivisták ideát feladhatjuk tehát, s beláthatjuk, hogy „a múlt érintetlen megőrizhetőségében” való bizalom – valóban – tarthatatlan immár. A múlt megőrzésének vágyát mi is megőrizhetjük persze, de „nem mint megvalósítható programot, hanem mint a ragaszkodás éthoszáát, amely akkor is jó hatással van a kultúrára, ha belátjuk végső elérhetetlenségét, s amelynek éppen paradoxonja adja melankolikus poézisét. Megpróbálunk hűnek lenni a múlthoz, tudván, hogy nem lehet.”¹⁶ E tapasztalatra az Ady-életmű recepciójának históriájánál jobb példa a magyar irodalomtörténetben aligha van. E történetnek szinte egésze azt bizonyítja, hogy az Adyhoz való viszonyban, a róla való vitákban – az

---

¹⁵ Heyden White: *Megjegyzés az újhistorizmushoz*. Helikon, 1998/2, 43. Lényegében ezt állítja tanulmányának végén Kiss Attila Atilla is: „Az újhistorista vizsgálat hajlamos csak azokat a kulturális kapcsolódási pontokat, referenciákat feltárni, amelyek illeszkednek a szubverzióra, antagonizmusra, politikai feszültségekre figyelmező gördülékeny olvasatba. Az adott történelmi helyzet különféle diskurzusainak egymásba játszását elemző újhistorista írások gyakran olyan *organicizmusba* vetett hitet sugallnak, mintha lehetséges lenne teljességében megismerni a múlt szinkron szeleteit. Ez pedig, ahogy az irányzat egyes ellenlábasai érvelnek, nem más, mint maga a régi historizmus.” Kiss Attila Atilla: i. m.: 10.

¹⁶ Dávidházi Péter a pozitívizmus – itt August Böckh – filológia-felfogásának a kritikáját adva írja, hogy „a filológia egyik ágának tekintett hermeneutika célját [August Böckh] úgy határozta meg, hogy a tárgyat annak saját természete szerint, önmagában, önmagától és önmagáért kell megértenie, ahogy az ismeret a filológia egész tudománya is magáért az ismeretért kutatja.” „Arra már nem gondolt – folytatja Dávidházi –, hogy a feladat eleve megoldhatatlan, hiszen megérteni, s így megőrizni is csak valamilyen nézőpontból, tehát beavatkozással és átalakítással lehet, azaz sohasem érintetlenül.” Vö.: Dávidházi Péter: *Hunytt mesterünk. Arany János kritikus öröksége*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1992, 48-49.

Ady-Rákosi-vitában meg különösen – nem, illetve nem csak „irodalmi” és „nem irodalmi” szövegek ütköztek össze, hanem különböző „érdekeltségekkel” megáldott-megvert élet- és történelemszemléletek is, igaz, a képviselőik mindezt nemigen hallgatták még el. Azt, hogy a vita teljes egészében nem reprodukálható, elismerem, ám annyi bizonyítható talán, hogy az Ady-kép – s az önmagunkról való gondolkodás története – az ott és akkor összeütközött, összesűrűsödött, de egyáltalán nem „tisztázott” indulatok, érvek, felfogások, eszmék és s jövőképek mentén hasadt széjjel később. Éppen az Ady-recepció, s a vita értelmezésének – ez esetben nagyon részleges – históriája példázhatja ezt.

III. Az Ady-recepció irányai, eszmei-ideológiai változatai

1. „Magányos” szakmai kísérletek 1945-ig

Az Akadémia, az egyetemek vagy a konzervatív értékeszményhez igazodó irodalmi társaságok által támogatott filológiai kutatásokról a két világháború közötti időszakban nem beszélhetünk még, így az életmű – eszmei, publicisztikai csatározásokon túl lépett – tudományos célú számbavételének első kísérletei „magányos” kutatókra, vagy a költő örökségét híven gondozó társaságokra – például a debreceni Ady Endre Társaságra – maradtak. Az 1945 előtti korszakban a legtöbb s a legeredményesebb munkát e téren kétségtelenül Ady verseinek gondozója, „poéta adminisztrátora”¹⁷ Földessy Gyula végezte el. Már a *Huszedik Század* 1919. augusztusi Ady-számában megjelent könyv terjedelmű tanulmánya szemléleti és módszertani alapvetésnek tekinthető. Lírai keretű volt ez az írás, nem sokkal a barát halála után, ám nemcsak a költő érthetlenségére és magyarellenességére szórt vádakát cáfolta sorra, de e költészet képzetkincsének, motívumrendszerének logikáját, s az Adyra jellemző gondolkodás struktúráját is számtalan példa alapján mutatta be.¹⁸

A költő verses regényét (*Margita élni akar*, 1921), posztumusz kötetét (*Az utolsó hajók*, 1923) Földessy rendezte sajtó alá, a csak

---

¹⁷ A kifejezés Adytól származik, a Nyugat 1913. november 1-ji számában megjelent *Megint nagy vizekre* című verset dedikálta így Földessynek. Az emlékezők szerint jobban számon tartotta a verseket, mint a költő maga. A *Menekülő élet*, a *Magunk szerelme*, s a *Ki látott engem?* című kötetek összeállításában is részt vett – ez utóbbinak a címét is ő adta –, az Ady-versek darabonkénti kommentálását, értelmezését már a költő életében, annak jóváhagyásával kezdte meg. Később összeződtek, de Ady életének utolsó heteiben kibékültek. Földessy alakjáról, munkásságáról lásd Beke Albert szubjektív, olykor publicisztikus hevületű, de adatokban gazdag tanulmányát. Beke Albert: *Emléksorok Földessy Gyuláról, Ady „poéta adminisztrátoráról”*. In.: Uő.: *Ady és barátai új megvilágításban*. Szenci Molnár Társaság, Budapest, 1995. 14-44.

¹⁸ Földessy Gyula: *Ady Endre*. Huszedik Század, 1919. augusztus, 6-97.

újságokban megjelent fiatalkori s „alkalmi” verseit is ő gyűjtötte össze¹⁹, az akár a konzervatív szemlélettel, akár a tételesen (is) katolikus Sík Sándorral, akár Babitscsal, Kosztolányival vagy Illyés Gyulával folytatott vitáknak rendszeres s mindig a tárgyszerűséghez ragaszkodó résztvevője volt, s könyvekbe gyűjtött tanulmányait is sorra adta ki.²⁰ Babitson és Németh Lászlón kívül – de őket is megelőzve – ő érvelt leghatározottabban az életmű organikus egysége mellett,²¹ Ady prózájának összegyűjtését ő szorgalmazta leginkább,²² s néha önkényesnek tetsző magyarázatokkal is élve ugyan, de váltig állította, hogy a költő minden sora racionálisan, gondolatilag is értelmezhető. Munkásságának ezt a részét 1964-ben, kilencvenévesen bekövetkezett haláláig folytatta, ennek legteljesebb gyűjteménye, csaknem az összes vers „magyará-

---

¹⁹ *Rövid dalok egyről és másról. Ady Endre százhetvennégy ismeretlen verse.* Amicus Kiadás, Budapest, 1923.

²⁰ Földessy Gyula: *Ady-tanulmányok.* Ethika Könyvtár, Budapest, 1921.; Földessy Gyula: *Újabb Ady-tanulmányok.* Ludwig Vögelreiter, Berlin, 1927.; Földessy Gyula: *Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből.* Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1934, 86-172. [e kötet tanulmányainak csak egy része foglalkozik Adyval.]; Földessy Gyula: *Ady értékelése az Új versek megjelenésétől máig. Kosztolányi és Babits szerepe az Ady-problémában.* Kelet Népe Kiadása, Budapest, 1939.; Földessy Gyula: *Az ismeretlen Ady.* A Debreceni Ady Társaság Kiadása, Debrecen, 1941.; Földessy Gyula: *Ady az ember és a költő.* Exodus, Budapest, 1943.

²¹ „Az Ady-költészetben nincs külön vers, nincsenek versek, de egy óriási lírai mű, egy egybefoglalódó nagy lírai kompozíció, amely aránylag kevés számú egymásba fűződő motívumok rendjén egy egységes költői világ-érzésbe, világlátásba keveredett” – írta. Lásd: Földessy Gyula: *Vita az „Ady-problémák” körül.* In.: Uő.: *Ady az ember és a költő.* Exodus, Budapest, 1943. 79.

²² Ady Összes Műveinek kiadását az Atheneum már a háború alatt elkezdte, ennek a sorozatnak a gondozója is Földessy volt. A tervezett sorozatnak a prózát tartalmazó részéből azonban csak az első kötet készült el: *Ady Endre: Vallomások és tanulmányok. Magyar és külföldi irodalom.* Az Athenaeum Kiadása, Budapest, 1944. Az Ady Endre Összes Prózai Műveinek kritikai kiadása, már 1945 után szintén Földessy Gyula vezetésével kezdődött el. Az első kettő 1955-ben megjelent – később javított formában újra kiadott – kötetet ő rendezte sajtó alá.

zatával”, 1962-ben jelent meg.²³ Legjelentősebb – az életmű filológiai feltárását is megalapozó – vállalkozása azonban a Dóczy Jenővel közösen jegyzett *Ady-Múzeum* lett, illetve lehetett volna.²⁴ Nemcsak értékelő tanulmányokat, emlékezéseket közölt, de elfeledett verseket, cikkeket, s leveleket is, s az Ady-versek pontos időrendjével, a Holnap-vita dokumentumaival is itt szembesülhetett először az olvasó. Dóczy Jenő például az Adyra vonatkozó, addig megjelent irodalom legfontosabb darabjait közölte vagy ismertette tárgyszerűen, az egykori kritikákat – közte a nagy ellenfél, Rákosi Jenő cikkeit – pedig a sorozat tervezett harmadik kötetében szeretnék volna kiadni. Név- és tárgymutatókkal ellátott könyvek voltak ezek, ma is az Ady-szakirodalom haszonnal forgatható darabjai. A filológiai kutatás alapidokumentumának a bibliográfus Gulyás Pál munkája tekinthető még a korban,²⁵ s különösen a fiatal költő Debrecenben töltött idejének feltárásában is jeleskedett²⁶ Kardos László által összeállított nyolcvanlapos könyv, amely a polémia értelmezésére ugyan nem, csak egy ismertető előszóra vállalkozott, de az Ady-Rákosi-vita legfontosabb írásos dokumentumait – közel sem az egészet – elsőként gyűjtötte össze²⁷.

A szigorúbban szakmai – s nem esszéista, vagy elsősorban eszmei-ideológiai, program-célú – munkák sorából Benedek Marcell, Nagy Sándor, Sík Sándor, Halász Előd és Szabó Richárd

---

²³ Földessy Gyula: *Ady minden titkai*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1962.

²⁴ Dóczy Jenő-Földessy Gyula: *Ady-Múzeum I–II*. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság Kiadása, Budapest, [1924; 1925.] Eredetileg könyvsorozatnak tervezték, de két kötet jelent meg csupán. A sorozat megszakadásának okául Földessy Babits s általában a Nyugat íróinak érdektelenségét, visszavont ígéreteit sorolta elő. Lásd: Földessy Gyula: *Ady értékelése az Új versek megjelenésétől máig. Kosztolányi és Babits szerepe az Ady-problémában*. Kelet Népe Kiadása, Budapest, 1939. 41–44.

²⁵ Gulyás Pál: *Ady Endre élete és munkái. Bibliográfiai tanulmány*. Lantos Kiadása, Budapest, 1925.

²⁶ Kardos László: *A huszonegyéves Ady Endre*. Kner Izidor Kiadása, Gyoma, 1922.

²⁷ [Kardos László]: *Az Ady-Rákosi-vita. Egy irodalmi per aktái 1915–16-ból*. Pannónia nyomda, Debrecen, 1940.

könyvét, illetve a harmincas évei elején járó Kovalovszky Miklós példás filológiai felkészültségről tanúskodó, s a költő zilahi éveire, indulására nézvést ma is nélkülözhetetlen kötetét²⁸ érdemes szóba hozni még, noha Ady Endre és Rákosi Jenő vitájával érdemben egyik sem foglalkozott. Benedek Marcell kétkötetes breviáriuma²⁹ az ember s a mű szinte valamennyi – életrajzi, mentalitásbeli, nyelvi, stilisztikai – összetevőjére kitért, külön fejezetet szánt Ady prózájának, s igyekezett figyelni e költészet motívumainak szervező erejére, s kommentálta – olykor Földessy Gyula gondolataival vitázva – az egyes verseket is.

A költőnél két esztendővel idősebb Nagy Sándor az Ady érettségijét követő esztendőben, 1897-ben került a zilahi kollégiumba tanárnak, később a költő bizalmasa, s a városban őt gyakran vendégül látó barátja lett. Ápolta az Ady-kultuszt, az érmindszenti s a zilahi ünnepek állandó résztvevője s dokumentátora volt 1919 után, a Szilágy – majd Szilágyság – szerkesztőjeként többször emlékezett reá, s szerzője volt az *Ady-Múzeumnak* is.³⁰ Munkája bevezetőjében a rokon- és ellenszenvek, a politikai és társadalmi pártérdekek mellőzését, „a tárgyilagos és elfogulatlan esztétika ítélőszékének” mércéjét emlegette, aztán Berzeviczy Albertnek a Kisfaludy Társaságban elhangzott határozottan konzervatív szemléletű előadására hivatkozott mégis. Egyensúlyozva, a koráram sugallta határokra is figyelve, Ady „tárgyilagos lelki képét” igyekezett bemutatni. A könyvben az életrajz, a pályakép s az Ady-líra kommentálásának, jellemzésének elemei keveredtek, de azt, hogy a „hivatalos irodalmi fórumok s vezető emberek sokszor támadták”, épp csak megemlítette a szerző. Az „újabb magyar lírának Petőfi után a legkiválóbb, legeredetibb s legnagyobb hatású képviselő-

---

²⁸ Kovalovszky Miklós: *Ady Endre önképzőköri tag.* [a szerző kiadása], Budapest, 1943.

²⁹ Benedek Marcell: *Ady-breviárium. I. Ady élete, emberi arcképe, költői jelentősége, prózai írásai. II. Ady műve, kommentárok.* Dante Könyvkiadó, Budapest, [1924.]

³⁰ Lásd Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 122-125. ill.: Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 121-124. [a továbbiakban: Kovalovszky I.; II.; III.; IV.; V.]

jeként” beszélt a költőről, aki „a modern ember komplikált lelki világát, lelki vívódásait új és változatos formákban fejezte ki”, de akinek tehetségéből hiányzott a cselekvő és gyakorlati érzék, magatartásának árnyoldala pedig a „korlátlan radikalizmus” volt, ezért „politikai elveinek gyakorlati következményeit alig volt képes előre elgondolni, életfilozófiai elvei pedig gyakorlatilag hasznavehetetlenek”.³¹

A nála felkészültebb Sík Sándor – az intézményes katolicizmus képviselőjeként (is) szemlélve az életutat³² – a század emberére jellemző diszharmónia kivételét látta Ady költészete lényegének. Egy három pályaképet egymás után tárgyaló könyvet írt a szerző, melynek alcíme „lélek és forma a századforduló irodalmában” volt. Prohászka Ottokár, a *Gárdonyi – Ady – Prohászka* című kötet „főhőse” a könyv megjelenése előtti esztendőben hunyt el. Prohászka a számára elfogadhatatlan erkölcs- és nemzetszemlélet miatt Ady s a modernség ellenfeleként az 1915–16-os vitában is megszólalt már, s nézeteit a költő halála után is többször hangoztatta.³³ A természettudományos világképet s az egyház szemléletét pályája első felében egyeztetni kívánó, a XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű enciklikája nyomán kialakult keresztényszocialista mozgalmat támogató, püspökké az Ady által is szolgált „darabont kormány” kinevezte Prohászka Sík Sándornak az egyik

---

³¹ Dr. Nagy Sándor: *Ady Endre költészete*. A szerző kiadása, Budapest, 1927. 9., 22., 128.

³² Sík Sándor szemléletének szerint törvényszerű „korlátait”, s a szerzőnek az Ady-féle misztikus felfogásra való érzéketlenségét (mert Sík nemcsak a költő „próféta” volta, de miszticizmusa ellen is tiltakozott, s legfeljebb panteistának fogadta el Adyt) épp az intézményes katolicizmusra jellemző látásmódból magyarázta hosszú tanulmányában Földessy Gyula. Lásd: Földessy Gyula: *Ady-problémák*. In.: Uő.: *Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből*. Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1934, 98-129.

³³ Lásd: *Mit köszönhetünk Ady Endrének*. Világ, 1925. május 7. 10. A név nélkül közölt cikk Prohászka Ottokárnak az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligában *Közerkölcsök hanyatlása és megújulása* címmel elhangzott előadását ismerteti, amely Ady Endre destruktívna és erkölcstelennek bemutatott magatartását is boncolgatta.

„ösztönző ideálja”³⁴ volt, aki annak fokozatosan kifejlő antiszemitizmusával sem törődve, reá, mint követendő példára nézett.³⁵ A két, nagyon eltérő egyéniséget – akárcsak Adyt és Tisza Istvánt Szekfű Gyula – képes volt egy gondolat erőterében látni a piarista tanár. Prohászka-t idealizálta, de Adyval kapcsolatban mind a benne „sátánt látóktól”, mind pedig a „humánus zsenijéről”, a magyarság, az emberiség prófétájáról, mint az egyetlen vallásos költőről beszélőktől – itt éppen Makkai Sándor egy évvel korábban megjelent könyvétől – elhatárolta magát. Az esztéta, a költő s a szerzetes – ahogy Rónay László írta róla – „a műalkotást a kegyelmi folyamat eredményének, tárgyiasulásának tekintette [...] s tisztában volt azzal is, hogy az emberi természetet megrontja a bűn, s a lélek a jó és a rossz folyamatos küzdelmének terepe. Ha az irodalmi alkotás meghamisítja e harc képét, s elkendőzi a gyenge ember bűnös állapotát, voltaképp a világban működő gondviselés valódi természetét is eltorzítja”.³⁶ Az irodalmi – és morális, szemléleti – felfogásától távol álló Ady költészetét ebből az alapállásból fogadta el, így a harmóniateremtőnek tudott Prohászka Ottokár (s a harmóniakeresőként bemutatott, értékeiben jelentősen megemelt Gárdonyi Géza) példájának másik „oldalát”, a modernebb kor emberi és nemzeti diszharmóniáját mélyen megélő alkotót látta s mutatta fel benne. Azt a jelentős költőt, aki – szerinte – „ösztönző ideává” nem lehet ugyan, de olyan tükröt tartott a magyarság elé, amelyben megismerheti, „ha nem is a jövőnek titkát, de mindenesetre a múltnak nyomorúságát, halálos betegségét és bűnét, és ezen keresztül a leghatalmasabb okulást [jelenthet műve] jelenre és jövőre”.³⁷

---

³⁴ Rónay László: *Sík Sándor*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 40.

³⁵ Prohászka Ottokár életpályájának újabb feldolgozása: Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1994.

³⁶ Rónay László: *Sík Sándor*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000. 41.

³⁷ Sík Sándor: *Gárdonyi – Ady – Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában*. Pallas Rt. Kiadása, Budapest, 1928. 400. [Az Ady Endrére vonatkozó rész: i. m. 131-291.] A könyv értelmezéséhez lásd: Rónay László: *Sík Sándor*. Balassi Kiadó, 2000. 40-48. Sík Sándor 1958-ban Ady Endrére vonatkozó emlékeit is megírta. Lásd: Sík Sándor: *Ady-emlékeim*. In.: Kovalovszky III., 673-677.

Halász Előd és Szabó Richárd munkája a vitákat uraló eszmei-politikai vagy morális előfeltevéseket még a Sík Sándorénál is messzebb elkerülte. Halász Előd dolgozata a német filozófus s az őt egyébként leginkább tanulmányokból, ismertetésekből „magába szívott” magyar költő művét szembesítette filológiai alapos-sággal,³⁸ Szabó Richárdnak még a háború esztendeiben született, de csak 1945 nyarán megjelent könyve pedig egy szigorúan csak a versekre figyelő költői fejlődésrajz volt. Mivel szerinte Ady lírai életműve – mindenki másénál inkább – a mindig egyazon lélek „legsűrűbb mélységeinek” élő, tehát folytonosan alakuló, fejlődő, változó kifejeződése, ezt a folyamatot a maga dinamizmusában mutatta be, a kezdettől a végpontig. Gondos hatás- és alakulástörténeti rekonstrukció lett így ez a kötet, az időben egymástól távoli verseket, fel-felbukkanó motívumokat, képzetköröket szembesítve bizonyította, hogy Ady egyetlen „témája” az élet totális megélésének feladhatatlan akarata, s e cél lehetetlenségének – a világháború idején rögzíthető – végső belátása, illetve e vágy és e tapasztalat állandó küzdelmének költői kivetülése volt a maga teljességében. Egy minden képzetet, élettényt – a végtelen teret és időt, a szerelmet, az Istent, a magyarságot, a politikát – felszívó, elraktározó s asszimiláló elementáris folyamat volt ez a szerző szerint, amelynek „van valami univerzális dinamizmusa: az én minden pórásával magába szívja a külső világ minden rájazu-hanyozó fénynyalábját s ezzel önmaga kiteljesítésére törekszik, hogy aztán verseiben mindent vissza és szétsugározzon”.³⁹ A könyv az ember és a költészet körüli egykori s újabb vitákat szóba sem hozta, s a biográfiai tényeket is csak a legszükségesebb mértékben sorolta elő, ám az Adyra vonatkozó szakirodalom méltatlanul keveset emlegetett darabja mégis.

Ezek a szaktudományos – avagy elsősorban szaktudományos célú – munkák minden eredmény ellenére elszigetelt, „magányos” kísérleteknek tekinthetők csupán, s a korszak emocionális

---

³⁸ Halász Előd: *Nietzsche és Ady*. Danubia Könyvkiadó, Budapest, 1942. [A könyv 1995-ben második, átdolgozott kiadásban is megjelent: Halász Előd: *Nietzsche és Ady*. Ictus, [hely nélkül], 1995.

³⁹ Szabó Richárd: *Ady Endre lírája*. Ady Könyvkiadó Kiadása, Budapest, 1945. 201.

viszonyoktól is terhelt légkörét még nemigen törhették át. A terepet – akárcsak a költő életében – az eszmei-ideológiai rokon- és ellenszenvek, hozzáállások s célok uralták továbbra is, a szellemi hadakozás tétje az Ady-életmű hatásának visszaszorítása, „megszelídítése”, „helyére szorítása”, illetve annak példává emelése, értéktanúsító vagy programképző kanonizálása volt. Az előbbi szándék – a műfajában, színvonalában korántsem homogén – konzervatív felfogás, az utóbbi az eltérő eszmei-ideológiai alapvetéssel, történelem- társadalom- és jövőképpel rendelkező gondolkörök sajátja volt. Nemcsak a kell-e nekünk Ady, avagy, ha kell, „kié hát Ady” polémia, hanem a „milyen lesz a jövő Magyarország” vita is folyt tovább.

2. Konzervatív értelmezések

A két világháború közötti Magyarország uralmon lévő szellemi-politikai elitje az 1918 ősze s 1919 augusztusa közötti időt hiátusként, a folytonosság átmeneti megszakadásaként fogta föl, önmagára, mint a történelmi Magyarország egyedüli örökösére, a történelmi tragédia elszenvetőjére nézett, így az uralkodáshoz való jogának folytonosságát, s önnön félmúlt-béli „igazságának” alapelveit egy pillanatra sem kérdőjelezte-kérdőjelezhetette meg. Legitimitását nemcsak az „ezer éves” jog kontinuitására, hanem a „birtokon belülség” s az „értelmezői illetékesség” elvitathatatlan-ságának hitére is alapozta, ezért a dualizmus korának konzervatív értékrendjét nem vethette el mindenestől, sőt annak alapvetéseire rá sem kérdezhetett. A Rákosi-Ady-vita „újraértelmezése” sem lett-lehetett a számára „témává” tehát. Ady korábban lelegyintett, vagy ingerülten elutasított félelmei „jóserejűnek” tűnhettek a józanabbak szerint ugyanis, ám időközben az óriási tekintélyű, szinte „nemzeti intézménynek” számító, lassan matuzsálemi korú – s a Horthy-rendszerrel nem igazán harmonikus viszonyban álló – Rákosi Jenő eszmei elszántságának esendősége, illúziókkal való terheltsége is nagyon kitetszhetett, épp az összeomlás okán. Ezért

inkább hallgattak az egésze. Ellenpélda van persze,⁴⁰ ám a konzervatív ízlés jegyében fogant – nagyon eltérő módszerű és színvonalú – Ady-dolgozatokról az mondható el inkább, hogy a vita konzervatív „felének” értékrendje, vagy annak több eleme az egykori polémia elemzése vagy konkrét említése nélkül öröklődött át a költő halála utáni időre.

Mint tudott, e korszak „hivatalossága” az irodalmi és a szellemi modernség jelenségeit, valamint a társadalmi-politikai progresszió szocialista vagy polgári liberális-radikális irányzatait a magyar történelem folyamatától „idegen” 1918-19-es forradalmak – s nemkülönben a történelmi Magyarország összeomlása – mintegy „tervszerű” előzményeként, előkészítőjeként fogta föl s ítélte el. E pozícióból szemlélve a modernség, s a progressziós áramlatok részeként értelmezett Ady-életmű kanonizálása is lehetetlennek mutatkozott. A kezdeti esztendőök vezérlő szólama a kiátkozásé, a teljes elutasításé volt. „Ady [...] a zsidó intellektualitás által befolyásolt, átalakított fajmagyar [...] tősgyökeres magyar eredete ellenére a magyarban alig lát mást, mint rosszat. Forradalmi szel-

---

⁴⁰ A két világháború között született konzervatív – ebben az esetben inkább szélsőjobboldali – szemléletű Ady-könyvek közül a vitát érdemben csupán Hetey Zoltán eredetileg *Ady Bandi – Ady Endre* címmel, 1942-ben megjelent munkája hozta szóba. Hetey Zoltán a kisdíák Ady nagykarolyi osztálytársa volt, s a könyv első részében a tíz-tizennégy éves gyermek antiszemitizmustól átitatott magyarságtudata mellett érvelt, majd – a kötet második felében – azt igyekezett kimutatni, hogy a későbbi költő akkori, még „egészséges” tudata miként, milyen hatások okán torzult el, s hogy lett Ady – s itt éppen Rákosi Jenőt idézi a szerző – „mestere és megalapítója egy irodalmi irányzatnak, amely a nemzeti irodalom közösségéből kilépett”. A munka egy fejezete a vita elemzése volt, amely az antiszemitizmussal nem igazán vádolható Rákosi Jenőt is alaposan túllicítálta. Ady – a szerző szerint tragikus – „pályamódosítását” a pénzhiánnyal küszködő, így a zsidóság „alakította” olvasói ízléshez is igazodni kényszerült, s „a zsidóság által [Gyóni Géza ellen is – N. P. J.] felheccelt” költő eredetileg még „ép” antiszemitizmusa feladása következményének tudta be. Hetey Zoltán: *Ady Endre tragédiája*. Magyar Ház, Budapest, 1999. 151-167. ifj. Zulawski Andor a vitát nem ismertette ugyan, ám könyve *Ady hazafisága* című, a költő „nemzetgyalázásait” idézetek tömegével bizonyítani igyekvő fejezetét „Rákosi Jenő öméltóságának, az írónak, a magyarnak, a merésznek” ajánlotta. Lásd: ifj. Zulawski Andor: *Írás Adyról*. Renaissance Kiadás, Budapest [1924]. 16-34.

leme osztályharc jellegű [...] a pesszimizmus poétája, nincs benne igazi életöröm és valódi nemzeti önérzet [...] a nirvána, a nihilizmus hangulatát tenyészti.”⁴¹ Ifjabb Andrassy Gyula a költő ellen – már életében, így az Ady–Rákosi-vitában is – felhozott vádak szinte mindegyikét belesűrítette soraiba, de az embert s a művet még a nívósabb reformkonzervatív szemlélet képviselő is csak egy „hanyatló kor” példázataként értelmezheték. A publicisztikai jelenségeken túlmutató sort Szekfű Gyula *Három nemzedék* című, 1920 végén, az összeomlás békeszerződéssel való szentesítésének esztendejében megjelent – aztán szemléletében mértékadónak számító – munkája nyitotta meg. A könyv záró fejezete, a *Két magyar sors a hanyatló korban*, Ady Endre, „az anarchia és beteg dekadencia lantosa” és Tisza István „az erkölcsi rend képviselője” személyiségének a szembesítése volt, ám mindkettejük életét egy „tévelygő korszak meddő magyar” sorsképleteként mutatta be a szerző (a magyar szót ő emelte ki!). Szekfű sem Rákosi Jenő nevét, sem a vitát nem említette meg, de – a nagyság elismerése ellenére – Ady szerepét s annak hatását úgy látta, mint a Budapesti Hírlap főszerkesztője. E költészetnek „kétségtelenül romboló, anarchiaterjesztő hatása volt” írta, hisz Ady „azon pártok érdekében tolatott, melyek a fennálló viszonyokat szétzüllesztetni törekedtek, de asszimilálatlan voltuk miatt nem lévén egyenes útjuk a magyar lélekhez, Adyt, a »fajmagyart« használták szócső gyanánt felforgató ideáik terjesztésére”.⁴² E felfogás szerint – s az értelmezés itt már eltért a Rákosiétól! – Ady „a 48 óta száradó nemességnek beteg virága, egyik öntudatos utolsó tagja” nem volt a „nemzeti és állami illúziók” rabja már, így „az önáltatás, a hazugságok uralmának” is ellenszegült, ám „politikai műveltség és belátás” híján „a fajtáján elhatalmasodó bajokat ösztönével, belső, tudattalan érzékével érzékelte” csupán, így a hanyatlásból kiutat mutatni nem tudott. „Nemzeti elleneitől” – s itt nem írta le Rákosi Jenő nevét, de reá is gondolhatott – elsősorban az illúzió hiánya választotta el, tragédiája, hogy a „gyászos magyar hibákat” Berzsenyihez s

⁴¹ Andrassy Gyula: *A magyar értelmiség feladatairól*. Magyar Kultúra, 1921/5, 3-13.

⁴² Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934. 363. (a továbbiakban: Szekfű)

Kölcseyhez fogható élességgel érzékelő költőben „Kölcsey hite és tisztult erkölce nem volt meg többé”. Így amikor a „rózsailúziókból élő magyarság” képviselői – mint például Rákosi Jenő, mondhatná a szerző – „reáborították a magyartalanság égető Nesszus-ingét s kiközösítvén rothasztó elemként a nemzeti testből, átutalták a nemzetellenes destruktív irányokhoz”, a pénzt s a hódolatot elvárt, de a „közösségből kizárt költő ment és eladá testét-lelkét az új Budapestnek”, amit – akárcsak „tökéletlenül asszimilált kenyéradóit” – nem is szeretett.⁴³

Látnivaló tehát, hogy az értelmezés – noha az anarchia terjesztésének vádjában érintkezett vele – nem pontosan a Rákosi Jenő fémjelezte, az első világháború előtti és alatti militánsabban konzervatív szemlélet dimenziójában mozgott ekkor. Az elmozdulást nem csupán Szekfű Gyulának már *A száműzött Rákóczi* 1913-as megjelenését követő szellemi hadjáratban megmutatkozott illúzióellenes látásmódjának a folytonossága, de az új történelmi helyzet kényszere is adta. Trianon sokkja az illúziókkal való számvetések s az egykori ábrándokkal való szembesülések alkalmát is elhozta, nem lehetett hát véletlen, hogy a történész éppen Ady illúzió-ellenességére mutatott rá leginkább. A kor világképe, amelyben élt, Szekfű Gyula felfogását is determinálta természetesen, de tagadhatatlan, hogy e szembesítő szándékú könyv az Ady mű – a szerző számára akkor el- és felfogadható – értékeit is integrálni akarta. Az Ady-féle látás legfőbb hiányosságául a „romlott korral adekvát” erkölcsi fogyatékoságot s a szerinte csupán „ösztönös létérzékelést” rótt fel, de az alkotói formátumot s az életmű hasznosnak ítélt tanulságait már nem vitatta el. Ugyanezt tette nemzedéktársa, a korszak másik reprezentatív tudósa, Horváth János is.

Az irodalomtörténész *Aranytól Adyig* című, a Szekfű könyvét követő esztendőben megjelent füzeté szintén szembesítési szándékú munka volt. Ebben, az értekezést a kritikai publicisztika elemével vegyítő⁴⁴ dolgozatban a közönség irodalmi tudatának Arany János után való átfarmálódását, az új, „nemzetietlennek” tudott s

⁴³ Szekfű, i. m. 364-368.

⁴⁴ Vö.: Kenyeres Zoltán: *Vázlat Horváth Jánosról. A nemzeti klasszicista értékrend szintézise*. In.: Uő.: *Irodalom, történet, írás*. Anonymus, Budapest, 1995. 29. (a továbbiakban: Kenyeres)

„elvtelen modernségnek” nevezett jelenségekkel szembeni „védtelenségének” kialakulását vizsgálta Horváth János.⁴⁵ Szembeszökő, hogy a két szerző látásmódja több ponton is mennyire egybevágott. Az irodalomtörténész munkája is korábbi – az *Ady s a legújabb magyar lyra* című könyvtől eredeztethető – felfogásának szerves folytatása volt, de az összeomlás determinálta történelmi helyzet s a mozgósító cél diktálta radikálisabb formában persze. A két értelmezést még a szövegekben fel-felbukkanó magyar-idegen értékrendi oppozíció s a hasonló fogalomhasználat is rokonította. Míg a történész Ady „ösztönös létérzékelését” kárhoztatta, addig Horváth János a nemzeti klasszicizmus valóságérzekét s józan értelmét tagadó „ösztön-ihlet” fogyatékoságát emlegette újra. Szekfű szerint az „asszimilálatlan pártok” a „fajmagyar Adyt” szócső gyanánt használták fel, az irodalomtörténész pedig arról írt, hogy Ady olyan pártpolitikai forgatagba került, „melynek valódi céljait nem, vagy későn ismerte fel, s mely faltörő kosnak használta őt nemzete, sőt magyar faja érdekei ellen. [...] [s ahol] az Ady-stíl leple alatt, stilisztikai újdonság címén bújtak meg egy alig-magyar nyelv barbarizmusai s az Ady-féle támadó magyarságnak a kezébe nyomkodta buzogányait sok nem-magyar szándék”.⁴⁶ Míg a historikusnál Berzsenyi, Kölcsey – s mindenek felett Széchenyi István – műve s példája volt a mérce, addig Horváth János a normatívaként felfogott „nemzeti klasszicizmus értékideáljához” ragaszkodott továbbra is. Szekfű a „rózsaillúziókban élő magyarság” Adyt a nemzetből kiközösített s őt a „felforgatók” közé lökött képviselőiről beszélt nem éppen a tisztelet hangján, a maga füzetében éppen reá, Szekfűre is hivatkozó egykori Eötvös Kollégista társa pedig a konzervatív kritika Arany János halála utáni mulasztásait sorolta elő.

---

⁴⁵ Horváth János: *Aranytól Adyig. Irodalmunk és közönsége*. Pallas Kiadása, Budapest, [1921]. A könyv értelmezésére lásd Kenyeres: i. m. 28-32. ill.: Görömbei András: *Horváth János Ady-képe*. In.: Szabó B. István (szerk.): *Kenyeres Zoltán-Emlékkönyv. Értés – megértés*. Anonymus, Budapest, 2004. 290-291.

⁴⁶ Horváth János: *Aranytól Adyig. Irodalmunk és közönsége*. Pallas Kiadása, Budapest, [1921]. 38-39. (a továbbiakban: Horváth)

Horváth gondolatmenete szerint e klasszicizmusban megtestesült nemzeti és erkölcsi öntudat [ti. kritikus öntudat] folytonosságát ez a mulasztás szakította meg, hisz a „kritikátlan [ti. önkritikátlan] konzervatívsággal” a „modernség üres, erkölcsileg és művészileg meg nem kötött, tehát hitvány jelszava”⁴⁷ került szembe. Ezért a modernség a klasszikus örökségtől elfordult – illetve a mulasztás, a merev elzárkózás során elfordított –, így az újjal szemben „védtelen” közönséggel találkozott az új század elején. Mindez „nem egyszerűen irodalmi, nem csupán ízlésbeli fordulat volt”, a folyamat „az erkölcsi alapot, a nemzeti öntudatot” porlasztotta immár, amelynek során a csak „ösztön-ihlet” vezérelte, a „[csak] kritikai hazafiság” politikai mezejére vetődött Ady is „végzetes eltévedés áldozata lett.”⁴⁸ S még valami szembe-tűnhetett. Ahogy Szekfű Gyula, úgy Horváth János is „hanyatló korról” s mulasztásokról, az illúziókat is fenntartó „belső erők” fogyatékoságairól beszélt, s nem a „nemzetellenes külső erők” aknamunkáját kárhoztatta tehát. Az összeomláshoz vezető folyamatnak a magyar szellemi erőkre – például a név szerint általa sem említett Rákosi Jenőre – tartozó részét ő sem tagadta le. Elemzésének végkövetkeztetése egy csapdahelyzet természetét idézte, a maga ízlésfelfogásához és a történelmi folyamat determinálta, a szellemi életet befolyásolni szánó akkori pozíciójához igazodva persze: „Ady irodalmi forradalmával szemben a konzervatív kritika elmulasztotta, a modern kijátszotta a maga feladatát. A két ellentétes irány öntudata egymással meg sem mérkőzött; s ma is, nem erkölcs és ízlés pozitívumai, hanem pusztá abstractiók, tartalom nélküli formák gyanánt áll szemben egymással két nagy ellenszenv: öntudat nélküli konzervativizmus és elvtelen modernség. A lényeg pedig az ebek harmincadjára került.”⁴⁹

Szekfű Gyula és Horváth János munkái esszék voltak. A két tudós nemcsak egy folyamat elemzését végezte el a kor igénye s a maga értékrendje szerint – hatni akartak a szellemi élet minden napjaira is. A kor nívós, a *Nyugat* hatásának ellensúlyozását már a

---

⁴⁷ Horváth, i. m. 49.

⁴⁸ Horváth, i. m. 37-38.

⁴⁹ Horváth, i. m. 51-52.

névválasztással is sugalló folyóiratának, a *Napkeletnek* (1923-1940) mindketten munkatársai lettek,⁵⁰ szakmai s – főleg Szekfű esetében – szerkesztői, közírói tevékenységük egy korszakon át mértéknek számított. E két tudós felfogása a nemzeti liberalizmus elemeit is átmentett konzervatív – más megfogalmazás szerint reform-konzervatív – értékeszmény „befogadóképességének” a határait jelezte akkor. Nem a századvég-századelő korának állagörzövé merevedett, ugyanakkor az illúziókat is fenntartó konzervativizmusa volt ez már, hanem az önnön folytonosságtudatára is támaszkodni képes, ugyanakkor a „hanyatló kor” tanulságait s a végeznivalókat is számba vevő cselekvési program és látásmód. Amikor Horváth János arról írt, hogy „a két ellentétes irány öntudata egymással meg sem mérkőzött”,⁵¹ akkor az egész konzervativizmus-modernizmus „párbajról” s benne Ady Endre s Rákosi Jenő vitájáról is véleményt mondott. E felfogás szerint az a „vita” sem az eltérő eszmények szembesítésének, összeütközésének s ennek nyomán mind a konzervatív, mind a modern irány tudatosodásának, szervesebb fejlődésnek az alkalma, hanem – az indulati publicisztika szintjén maradva – a „süketek párbeszéde” volt, ahol mindkét fél a magáét hajtogatta csupán, miközben – idéztük már – „a lényeg ebek harmincadjára került”. Innen nézvést nemcsak az „elvtelen modernség”, de a Rákosi Jenő-féle intranzigens, az illúziókat fenntartani próbáló álláspont is káros volt tehát, így folytathatatlan is.

Elmondhatjuk, hogy az új jelenségeket a modernség áttörése „előtti” pozícióból szemlélve az Ady Endre-i életmű alkati, eszmei és történelemszemléleti összetettségét sem Horváth János, sem Szekfű Gyula „nem értette meg” akkor még, így a költőnek az őt kísérő vitákban elfoglalt „pozícióját” sem igazán, ám tény, hogy

---

⁵⁰ A *Napkelet* első számát nyitó „beszélyt” – *Séta a szentmihályi parkban* címmel – a főszerkesztő Tormay Cecile írta. A „kert asszonya” – maga a szerző – által vezetett séta közben a magyar szellem romlásfolyamatát taglaló – név szerint nem említett – személyek között Szekfű Gyula és Horváth János alakja is jól azonosítható. Horváth János munkájáról Kenyeres Zoltán találóan írta, hogy az akár „a *Napkelet* megindításának vagy készülődésének programja is lehetett volna”. Kenyeres: i. m. 31.

⁵¹ Lásd a 49. jegyzetet.

felismerték: a magyar szellemi élet Trianon utáni útját a már lezajlott folyamat pusztító átkozásával-kiátkozásával nem, csakis annak feldolgozásával s tudomásulvételével lehet elképzelni. Horváth János „tudósi ítélete”, amely szerint „akár elismerte a konzervatív kritika, akár nem, Ady tényleg irodalmat csinált: felléptével lezárta a klasszikus korszakot s újat kezdeményezett”⁵² azt is jelentette, hogy ama remélt folytonosság helyrebillentésének az Ady-életmű s annak „megemésztett” tanulsága is része kell, hogy legyen visszavonhatatlanul.⁵³ Ez a felismerés az életműnek a konzervatív horizonton belüli kanonizálásához, avagy „példaként való” értelmezéséhez még elégtelen volt természetesen, ám az is világossá lett, hogy tekintély ide vagy oda, a Rákosi Jenő-féle világkép „magyar birodalmi” illúziója fölött végképp átlépett már az idő.

A konzervatív irodalomszemlélet látásmódja – főleg a Horváth Jánoséhoz mérten – merev maradt ugyan, az iskolákban Adyt olvasni vagy tanítani nemegyszer bátorság-számba ment, de az időt visszaforgatni nem lehetett immár. Bár Ady hatását a konzervatív eszmeiség igyekezett kordában tartani továbbra is,⁵⁴ a

---

⁵² Horváth, i. m. 54.

⁵³ Fontos megjegyezni, hogy a közírói, kritikusi jelenléttel felhagyott, s életét végleg az irodalomtörténetnek szentelt Horváth János az Ady-életmű értelmezésének újra nekifogott a harmincas évek elején: a budapesti egyetemen tartott előadásokat róla az 1932-33-as tanévben. Ízlése ekkorra Ady erkölcs- szerelem- s magyarságfelfogására is nyitottabbá vált, s az egész, organikus fejleményként szemlélte a költészetet áttekintve, „beemelte a nemzeti kultúra fejlődéstörténetébe” a költőt. Vö.: Görömbei András: *Horváth János Ady-képe*. In.: Szabó B. István (szerk.): *Kenyeres Zoltán- Emlékkönyv. Értés – megértés*. Anonymus, Budapest, 2004. 291-296.

⁵⁴ Ady életművének további konzervatív recepciója monográfiát kívánna, itt csupán néhány munkát említünk meg. Fodor Árpád János könyve az egész modernizmust a vallástól elrugaszkodott filozófiai individualizmus kifejléseként mutatta be, mely az ösztönös, széthúzó erőket érvényesítette, így a „mi az élet értelme” kérdésre választ nem adhatott. Ady műve ezért – bár tragikus példázat – „követésre méltó eszmévé nem finomulhat”. A szerző a könyvet a munka közben elhunyt – s az Ady-Rákosi vitában is részt vett – Prohászka Ottokár püspök emlékének ajánlotta. Fodor Árpád János: *Ady a modern individualizmus sodrában*. [kiadó nélkül], Budapest, 1928. Horváth Cyrill, a középkori magyar irodalomra vonatkozó kutatásairól ismert

költő verseinek első gyűjteményes kiadása 1930-ban látott napvilágot csupán⁵⁵, a népszerűség s ezzel a hatás egyre növekedett. Az Ady-életmű nyitottabb értelmezését, s egyúttal a költő körül még életében dúlt viták számbavételét, a „hivatalossággal” szemben álló szellemi s eszmei irányzatok kezdtek el.⁵⁶

---

egykori ciszterci paptanár a Budapesti Hírlapban megjelent cikksorozatot formálta nyolcvanoldalas könyvvé. Szempontjai és felfogása a laptól már távozott főszerkesztőjéhez igazodtak, de a vitát külön nem elemezte. Horváth Cyrill: *Ady Endre hite, erkölce, magyarsága*. Budapesti Hírlap, Budapest, 1928. Berzeviczy Albertnek a Magyar Tudományos Akadémia évtizedekig hivatalban volt elnökének a Kisfaludy Társaságban tartott, s hosszas vitát kiváltott előadása 1927. február 6-án hangzott el. Berzeviczy – bár elismerte a költő tehetségét – cinikusnak nevezte Adyt, s e cinizmusért az őt körülvevő, s belőle e „hangot előhívó”, az országvesztést is előkészítő tábor tette felelőssé. Ady védelmében Babits Mihály és Schöpflin Aladár emelt szót többek között. Lásd: Berzeviczy Albert: *Irodalmunk és a Kisfaludy-társaság*. Budapesti Szemle, 1927. március, 321-328.; Babits Mihály: *A kettőszakadt irodalom. Válasz Berzeviczy Albertnek*. In.: Uő.: *Esszék, tanulmányok II.* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. 170-184.; Schöpflin Aladár: *A kettőszakadt magyar irodalom*. Nyugat, 1927, I. kötet, 605-610. A vita körülményeinek értelmezéséhez lásd: Kenyeres Zoltán: „A kettőszakadt irodalom” és „Az írástudók árulása”. *Babits és a Nyugat irodalomszemlélete*. In.: Uő.: *Etika és esztétizmus. Tanulmányok a Nyugat koráról*. Anonymus, Budapest, 2001. 63-71.

⁵⁵ A könyv – az első két Ady-kötet (*Versek, Még egyszer*) anyagának függelékben való közlésével a későbbi kiadások mintáját is megteremtve – az Athenaeum kiadásában, Sárközi György sajtó alá rendezésében és bevezetőjével jelent meg.

⁵⁶ Bár önálló fejezetet itt aligha érdemel, illik szólni a konzervatív felfogással is szemben álló, s főleg a harmincas esztendő második felétől fellépett szélsőjobboldali szemlélet némely jelenségéről is. Ez a felfogás az egész modernségben „zsidó veszedelmet” látott csupán, s nézeteit nem az irodalomtudomány, de nem is az esszé, hanem a publicisztika nyelvén adta elő. Ennek az álláspontnak a könyvformában is napvilágot látott példája egy négy szerző által 1941-ben kiadott brosúra volt, amit több korabeli lap részvételével lezajlott vita követett. A brosúra bevezetőjét jegyző szerző azt is kijelentette, hogy az Ady-vitában nem a „faji beállítottságú Ignotusnak, Osvátnak, Hatvany Lajosnak, Fenyő Miksának, meg követőinek”, hanem – többek között – Rákosi Jenőnek volt igaza, ám az írások érvrendszere már nem a Budapesti Hírlap – az antiszemitizmustól mindig tartózkodó – főszerkesztőjét idézte meg. E könyv szerint „a hasadt lelkű Ady Endre semmiképpen sem foglalhat helyet költőfejedelmeink sorában. Hogy

3. Harmadikutas törekvések, a népi mozgalom Ady-képe

„A zseni meghal, eltemetik. Sírján dudva és barátok nőnek.”⁵⁷ Szabó Dezső 1922 végén lejegyzett, szállóigévé lett mondata az Ady halála után rögvést megkezdődött marakodás ironikus, de pontos kifejezése volt. Az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság, a lassan konszolidálódó ellenforradalmi rend s a békeszerződéssel is szentesített országvesztés egymásra következő kavalkádja-traumája a higgadtabb számvetéseknek, értékítéleteknek amúgy sem kedvezett, s ezt nemcsak e sodrásban is a maga helyét kereső Szabó Dezső írásának fűtött tónusa bizonyíthatta akkor.⁵⁸ Ez, a költő alakját szubjektív szemszögből megidézett

---

miért nem, erre felel meg könyvünk. Nem lehet az a mi koszorús költőnk, ki magát a nemzetközi szocialistáknak és nemzeteket lenéző zsidóságnak fölajánlotta, és aki ifjúságunknak nemes eszmények helyett a *Vér és arany* bálványát állította oda” – írta többek közt a szerző. A nemzeti szocialista szemléletet hangoztató írások Ady „meggyőződésből vállalt” zsidó kapcsolatait, illetve mindennek az életműben való kimutathatóságára szentelték a legtöbb figyelmet. Dr. Bartha József, Kuzsók István, Kovács Géza, Kőszegi László: *Az Ady kultusz: magyar öngyilkosság!* Harmadik, ortográfiai szempontból javított szövegű kiadás. Fehérlófia Kiadó, Budapest, 1998. A témára, különösen e könyv bemutatására lásd még: Kovalovszky: i. m.: 656-658. Hetey Zoltán már említett, némely vonatkozásban rokon szemléletű, de kidolgozottabb és higgadtabb tónusú könyve is ebben az időben, 1942-ben jelent meg. Lásd a 40. jegyzetet.

⁵⁷ Szabó Dezső: *Ady arcához*. In.: Uő.: *Egyenes úton. Tanulmányok és jegyzetek I.* Püski, Budapest, 2003. 201. (a továbbiakban: Szabó)

⁵⁸ Szabó Dezső Ady-képének hangsúlyai módosultak ugyan, de az alapvetése kontinuos maradt. Ady életében nem volt a viták részese, a Nyugat és a Huszadik Század munkatársaként is vidéki városokban volt tanár, ám a polgári radikális folyóirattal való kapcsolatát 1915-ben – a Jászi Oszkárval való vitáját követően – megszakította, a nemzeti (Nagy Péter fogalma szerint: a jobboldali) radikalizmus képviselője lett – s a maga Ady képét is ehhez igazította. A romantikus Adyról 1911-ben, a két forradalmi költőről (a másik: Petőfi) s a forradalmas Adyról 1919-ben írt tanulmányt, az utóbbit az idő tájt, amikor a Nyugatban 1919. március végén megjelent cikkében – *Az egész emberért* – a bukottnak tudott polgári forradalom után a Tanácsköztársaságot, mint a magyarság – ahogy ő mondta, a magyar faj – lehetséges forradalmát üdvözölte még. A kommünnel hamarosan szembefordult, rövid időre az ellenforradalmi kurzus híve lett – a

dolgozat azonban nemcsak az Adyt kirekesztő és kisajátító szándékok ellen szólt, némely fordulatán a csak később összeállt eszmei program elemei is áttűntek már. Amikor Ady – e „lényege szerint teljesen baráttalan” ember – hirtelen megszorodott „barátain” gúnyolódott, akkor – „egyik pesti folyóiratnak” emlegetve – a Nyugat 1919-es Ady-számáról beszélt, ahol a szerzők „faltörő kosznak” használják a halottat, s „egy saját használatra való alkalmatosságot konfekcionálnak” irodalmunk „legmagyarabb dicsőségéből”.⁵⁹ E támadás célzottja a Nyugat – s nem kevésbé a polgári radikális kör – volt kétségtelenül, miközben, ugyanazon bekezdésben, a költő „gaz és buta” régi-új ellenségeiről – tehát a konzervatívokról – is leszedte a keresztvizet a szerző. A „kiké is Ady” vitában egy „harmadik” lehetőség körvonalai sejlettek föl tehát, a mind a polgári forradalom, mind a Tanácsköztársaság, mind az ellenforradalmi kurzus által elsikkasztott, így továbbra is a jövőre váró „magyar forradalom” Adyjának körvonalai, aminek szemléleti előzményei – a még élő költőre való hivatkozás nélkül – Szabó Dezső 1915-ös „antiliberalis fordulatától” megvoltak már.⁶⁰ Ez a gondolat radikalizálódott az összeomlás s az írónak a

---

forradalmas Adyról írt dolgozatát nem közölte soha többé. Ez az írás – az *Ady arcához* című – már az új kurzussal is engesztelhetetlenül szemben álló, az önálló „magyar történelmi műhely” később kialakult gondolatát dédelgető magányos író felfogásának nyomvonalait tükrözte. Szabó Dezső pályája ekkori szakaszának két, egymással szemben álló értelmezéséhez lásd: Gombos Gyula: *Szabó Dezső*. Harmadik kiadás, Püski, New York, 1975. 226-320. ill.: Nagy Péter: *Szabó Dezső*. Második kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 184-331.

⁵⁹ Szabó: i. m.: 201.

⁶⁰ Akkor a Jászi Oszkárval való vitát Szabó Dezsőnek *Az individualizmus csődjé* című, a Huszadik Század 1915. augusztusi számában megjelent tanulmánya váltotta ki, amelyben a világháborút az individualizmus vezérelte „szabadversenyes kapitalizmus” csődjeként értelmezte, s „megoldásként” egy „új kollektív lelki egység” vízióját vetette föl. A vita következményeként Szabó Dezső és a Huszadik Század kapcsolata megszakadt, az 1918 folyamán írt *Az elsodort falu* eszmei-gondolati alapvetése már ennek a pozíciónak a következménye s kifejlése volt. Erről bővebben: N. Pál József: *Találkozás a legendával. Szabó Dezső: Az elsodort falu*. In: Uő.: *„Tisztának a tisztát őrizzük meg...”*. Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalomról és történelemről. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001. 49-58.

„keresztény kurzussal” való – nem azonnali – szembefordulása után. Indulattól fűtött, publicisztikus jegyekkel is átszótt könyvterjedelmű elemzését már ez az attitűd hatotta át. Így írt: „A legkiáltóbb történelmi hazugság, hogy az összeomlást s az ország tragédiáját forradalmasító elemek [ti. az októbrizmus s a szociáldemokrácia, illetve a kommün] s a sok forradalmi erő okozta. *Két bűnös tényező van csak.* [kiemelés – N. P. J.] Az egyik a történelmet csináló konzervatív érdekkörök, melyek kiszolgáltatták az országot minden idegen hódítónak, szellemileg és anyagilag nyomorultan és szervezetlenül hagyták a magyarságot, lelkiismeretlenül belevitték a világháborúba, és aztán megszöktek. És bűnös a zsidó imperializmus, mely az elébe hullott alkalmat kegyetlenül kizsákmányolta. Mely lefegyverezte, szétzüllesztette az anélkül is szétroppant hadsereget, mely Magyarország érdekeit külpolitikai vonatkozásban a hamisjátékos könnyelműségével játszotta el, mely elsikkasztotta a magyar és szociális evolúció legszebb alkalmát, azért, hogy az országot kezei közé kaparintsa. Nem az volt a baj, hogy túl sok forradalom volt az országban, az volt a baj, hogy az esedékes magyar forradalmat elsikkasztották. Az volt a baj, hogy nem volt egy széles horizontú magyar forradalmi szervezet, mely merészen az események élére állva megépítette volna a magyar jövőt a még füstölgő romok felett”.⁶¹

Nem az 1923 májusában írt sorok kultúrkritikai attitűdje s a magyar-idegen oppozíciót értelmezési keretként használó frazeológia – ti., hogy az októberi forradalmat s a kommünt is zsidó hatalmi törekvésként fogta fel – az igazán lényeges most, hanem a gondolat kritikai iránya, s az erre épített programterv. Szabó Dezső a hatalomhoz való jogát szerinte elveszített – idegen eredetű – polgárság, s a „leszerepelt”, részben szintén idegen eredetűnek tudott „történelmi középosztály” kudarca után a „magyar demokráciát” elhozó „magyar forradalmat”, s az „elkorhadtt, beteg” középosztály „felfrissítését” is, az „őserejét” századokon átmentett magyar falutól, a magyar parasztságtól várta, amelynek azonban „gyalázatos történelmi fejlődésünk folytán, nincs történelmi

---

⁶¹ Szabó Dezső: *Új magyar ideológia felé* (1923). In.: Szabó: i. m.: 430-431.

szerve” [ti. szervezete – N. P. J.].⁶² Ez lett az expresszív-romantikus stílusban, olykor pontokba szedetten is előadott írói-szellemi programjának az alapja,⁶³ amely a „magyar tragédiát”, a „magyar végzetet” szerinte megszakítja végre, s amelynek győzelemre vitelét a „magyar ifjúságra” hagyományozta – akárcsak Ady, a felfogása szerint. Nem lehet nem észrevenni, hogy az *Ady arcához* című, a költő alakjának, személyiségének némely vonását egyébként döbbenetes láttató erővel kiemelő – s egyben torzítóan karikírozó – esszé is az ember „parasztos”, ugyanakkor úriasan – az őseréjű Toldi Miklós módjára – büszke parasztos megjelenését, mentalitását – „pszichéjét” – hangsúlyozta a leginkább.⁶⁴ Ez, a maga „programjához” igazított látás magyarázza, miért tartotta fontosnak, hogy Ady zsidókkal szembeni ambivalens érzéseiről, ösztönös tartózkodásáról is hosszabban beszéljen ekkor. Az itt ábrázolt költő – s ezt is többször leírta a szerző – a magyar fátum, a végzet embere volt, akinek ereje, példája – és persze az övé, Szabó Dezsőé! – a magyar ifjúság riadója lehet. Ezt, a részben maga által

---

⁶² Szabó Dezső: *Remény nélkül* (1923). In.: Szabó: i. m.: 411.

⁶³ Vö.: „Felkutatni, bevenni a lelkekbe a magyar népszellem minden kincsét, a magyar népművészet minden vonását [...] Tudatossá tenni a magyar paraszt előtt a magyar néplélek összes kincseit s ezen az alapon, sajátos törvényei szerint fejleszteni a legszélesebb kultúrára [...] Kiemelni, megmenteni, éber figyelemmel lesni a paraszt gyermekei közt termő minden tehetséget, gyümölcsözésig segíteni, utat nyitni előtte, helyet, irányítást biztosítani számára [...] Megvédeni a falut a nagyvárosok undorító idegen gyári, szellemi és ipari szemeteitől [...] Intézményesen védeni a magyar paraszt munkája gyümölcsét, gazdasági helyzetét, könnyű utakat teremteni, hogy arravaló tagjaiban középosztállyá fejlődjék [...] eltörölni a húsevő és ragadozó nagybirtokot, hazát adni minden magyar paraszt lába alá.” Szabó Dezső: *A turánizmus* (1923). In.: Szabó: i. m.: 410.

⁶⁴ „Ady Endre akkor adta leghívebb jellemzését, mikor paraszt Apollónak mondta magát. Úr volt, fejedelem volt testében is: de paraszt úr, az ő falu paraszti királya, ki roppant petrencét hord a vállán, ki bikát állít meg az ökleivel s kinek minden papírosjogú királyságnál királyibb királya az ereje. Még egy gesztusa is volt, mely pózai s a magára parancsolt előkelőség közül néha akaratlanul is előbukott: az a mozdulat, mikor a paraszt dacosan és erejét tudón igazít egyet a nadrágja szíján.” Szabó Dezső: *Ady arcához*. In.: i. m.: 202.

„konstruált” Adyt védte akár a konzervatívokkal,⁶⁵ akár a polgári radikálisokkal,⁶⁶ akár Kosztolányival⁶⁷ szemben, erről beszélt a fiataloknak⁶⁸, s erről tartott több tucat előadást, nemcsak Budapesten, de például – 1926-ban – Kassán is.

A magyarországi szellemi és társadalmi viszonyok alakításának, illetve átalakításának mind a konzervatív, mind a baloldali – polgári liberális-radikális, szocialista – útját elvető, minden mozzanatában homogénként leírható programmal szinte sosem rendelkező „harmadikutas” elképzelés körvonala fogalmazódott meg ekkortájt, amely a maga igényét az Ady-műre is benyújtotta természetesen.⁶⁹ Az életmű példává, szellemi, történelemértelmezési s erkölcsi igazodási ponttá, egy nemzeti, társadalmi programterv hivatkozási alapjává lett tehát, így aki e gondolkör részese volt, nem a mű esztétikai, költészettörténeti, vagy filológiai problémáit vette számba, vagy ha igen – mint Németh László például –, azt is az „elsődleges”, irodalmon „túli” célnak rendelte alá. A húszas évek közepétől formálódó, majd a harmincas évek első felében – többek közt a gazdasági világválság magyarországi hatására – összeállt népi mozgalomnak az esztétika s az irodalomtörténet eszközeivel csak bajosan körülírható Ady-képe egy nemzet- és társadalompolitikai, illetve morális töltetű írói és mozgalmi szerep-

⁶⁵ Lásd például: Szabó Dezső: *Az Ady-kérdés. Válasz Herceg Ferencnek* (1924). In.: Szabó: i. m. 292-298.

⁶⁶ Erre az ellentétre lásd: Hatvany Lajos: *Válasz Szabó Dezsőnek*. (1927) In.: Uő.: *Ady. Cikkek, emlékezések, levelek*. Harmadik kiadás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 638-644.

⁶⁷ Lásd Kosztolányi Dezső 1929-es Ady-revízióját – *Az írástudatlanok árulása* című tanulmányt – követő vitát, amelyben Szabó Dezső is megszólalt: *Szabó Dezső az Ady-revízióról*. Erdélyi Szemle 1929/9, 8. [interjú]

⁶⁸ Ezen előadásai közül a leginkább nevezetes a Berzeviczy Albert Ady-ellenes támadása által is inspirált „magyar ifjúság Ady-estjén”, Balogh Edgárék kérésére tartott megemlékezése lett 1928. május 20-án, a Ze-neakadémián, amelyről több napi- hetilap, sőt – Jancsó Béla írásával – még az Erdélyi Helikon is hírt adott. Vö.: Balogh Edgár: *Hét próba*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981. 75-87.

⁶⁹ Ennek a „harmadikutas” Ady-képnek, Milotay István és Lendvai István írása révén, már az Ady-Rákosi vitában is megvolt a maga – akkor elszigetelt maradt – előzménye, de erről a maga helyén szólnunk majd.

tudatot determináló Ady-kép volt tehát, egy a jelen cselekvési szándékait mozgósító tudati-históriai tradíció frekventált részeként. A mozgalom kezdeményei során – s később is – a némileg önkényesen, de úton-útfélen hangoztatott-hivatkozott Ady-Móricz-Szabó Dezső „triász”⁷⁰, mint a közvetlen tradíciót felmutató konstrukció a népi gondolat önazonosságának és feladattudatának az egyik alapvetésévé lett visszavonhatatlanul. Ebben a keretben az Ady-mű nemcsak irodalmi-gondolati hagyományként, hanem a végeznivalókat kijelölő „ébresztőként”, etikai s politikai példázatként is helyet kapott⁷¹: nemcsak a trianoni Magyarországon, de az elszakított területek magyar értelmiségének köreiben is.

A csehszlovákiai, romániai és magyarországi fiatal diákok – már említett – 1928 májusában rendezett, a Horthy-rendőrség megfigyelte Ady-estjének szervezői – Ady, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Féja Géza s mások írásaival – egy hatvanlapos radikális hangvételű kötetet állítottak össze,⁷² de az Ady-hatás nagyon eleven volt a javarészt Trianon után repatriált fiatalok alapította – s az említett Ady-ünnepség szervezésében is részt vett – Bartha Miklós Társaságban⁷³, a felvidéki Sarló⁷⁴ s az Erdélyi Fiatalok mozgal-

⁷⁰ Szabó Dezső mindig tiltakozott ellene. „Az az Ady-Móricz-Szabó Dezső triász, mely oly sokat szerepelt s még ma is sokaknak a babonája: soha nem volt” – írta *Életeim* című önéletírásában. Idézi: Nagy Péter: *Szabó Dezső*. Második kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 323.

⁷¹ Ezt a népi mozgalom historikusai sosem kérdőjelezték meg. Lásd: Gombos Gyula: *Alom az országról*. (1941) In.: Uő.: *Tükörcserepek*. Püski, Budapest, 1993. 13-15.; Juhász Géza: *Népi írók*. Magyar Élet Kiadása: Budapest, 1943, 8-15. Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. Püski, New York, 1983. 108-110.

⁷² Hajdu Dénes és Balogh Edgár (szerk.): *Ifjú szívemben élek. A magyar fiatalság hitvallása Ady Endre költészetének történelmi tanulságai mellett*. A „Híd” kiadása az Egyetemes Magyar Ifjúság közös Ady Endre ünnepsége alkalmából. Budapest, 1928.

⁷³ Lásd: Sebestyén Sándor: *A Bartha Miklós Társaság 1925-1933*. Kossuth Könyvkiadó, 1981. 28-47. ill.: Tasi József: *József Attila és a Bartha Miklós Társaság*. Ecriture – Galéria, Budapest, 1995. 34-63.

⁷⁴ Erre vonatkozóan lásd: Sándor László (szerk.): *A Sarló hatósugarában. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. ill.: Balogh Edgár: *Hét próba*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981.

mában is.⁷⁵ Ezeknek a mozgalmaknak, társulásoknak az Ady-képe korántsem írható le valamiféle egynemű „harmadikutas” eszmei alakzatként – a csehszlovákiai Sarlóra például a kommunista idea is erősen hatott –, ám tény, hogy a költő műve Trianon után a szociális s főleg a nemzeti tudat újrafogalmazásának egyik legtöbbet idézett bázisa lett, elsősorban azok körében, akik az új történelmi „helyzetet” változtathatatlan adottságként kapták már, a trianoni határ mindkét oldalán.⁷⁶ A kisebbségi léthelyzet a nemzeti tudat újra fogalmazásának a kényszerű terepe (is) volt, ami még az eredendően konzervatív értékvilágot is belátásokra kényszeríthette néhanap, aligha véletlen hát, hogy a két világháború között az egyik legnagyobb hatású szót Erdély püspöke mondta ki az Ady-pörben, s még az sem talán, hogy hangsúlyozottan polemikus munkáját az ifjúságnak szánta.

Makkai Sándor könyve⁷⁷ a Soli Deo Gloria keresztyén ifjúsági egyesület felkérésére született, az alkalmat az Ady és kálvinizmus konzervatívabb része közötti polémiában már 1916-ban – Rákosi Jenő oldalán – véleményt mondott püspöktársának, Ravasz Lászlónak *Dekadencia és megújulás a magyar szellemi életben és irodalomban* címmel elhangzott s vitát kiváltott előadása adta.⁷⁸ A könyv, amely a hazafiatlanság, az erkölcstelenség s a destruktivizmus Adyra szórt vádjait cáfolta meg, nemcsak „a humánus mindenoldalú

⁷⁵ Cseke Péter: *Az Erdélyi Fiatalok szerepe az Ady-kultusz történetében*. Tiszatáj, 2007/8, 45-53. (a továbbiakban: Cseke)

⁷⁶ Az Ady-életmű s az Ady-példa fiatalokra tett hatásának adatokban nagyon gazdag, de egysíkúan marxista bemutatása: M. Pásztor József: *Ady eszméinek térhódítása az ifjúság soraiban az ellenforradalmi Magyarországon*. In.: Láng József (szerk.): *Tegnapok és holnapok árján. Tanulmányok Adyról*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési és Propaganda Iroda, Budapest, 1977, 311-330.

⁷⁷ Makkai Sándor: *Magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészete*. Soli Deo Gloria Kiadása, Budapest, 1927. (a továbbiakban: Makkai)

⁷⁸ Az előadás az Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség országos konferenciáján hangzott el, s Ravasz László az „elkárhozott Adyról” beszélt. Az előadást Rákosi Jenő – akkor már – egykori újságja, a Budapesti Hírlap s a Magyarság 1926. július 8-i száma is ismertette, a püspök szavaival Az Est című polgári napilapban Tóth Árpád a Nyugatban pedig Schöpflin Aladár vitázott. Vö.: Cseke: i. m. 46.

átélésében” legelső s Balassi óta „az egyetlen magyar vallásos költőt”⁷⁹ igyekezett felmutatni, hanem „a nemzet sorsának s bajainak belső okait” látó „kritikai hazaszeretet” lírikusát is. Azt a költőt, aki abban is segíthet, hogy ne az „ideáлизmusban” rekedt „irreális nemzeti érzést és az életharcban erőtlén erkölcsi szentimentalizmust” táplálják az ifjúságba, „melyek oda vezetnek, hogy a nemzeti érzés is, az erkölcsi érték is frázisokká lesznek, de az élet harcában, a tettekben és a tényleges magatartásban csak takarói lesznek az egyéni érdekek és a bűnnek”.⁸⁰ A *Magyar fa sorsa* az értelmiségi pályára készülő magyar ifjúságot az egész Kárpát-medencében megrázta egykori emlékezések szerint, s sokat tett annak érdekében, hogy Ady oktatását elfogadhatóvá tegye a felekezeti iskolákban is.⁸¹ A könyv hosszas vitát váltott ki persze, Szász Károly például egy majd negyvenlapos – az ekkor már kormánypártivá lett, s Rákosi Jenő által elhagyott Budapesti Hírlap kiadásában megjelent! – füzetben támadta meg Makkait,⁸² de a munka kétségkívül áttörést hozott.

Az Ady-értelmezések „irodalmon túli” tendenciájára nézvést a leginkább figyelemre méltó megállapítás Németh Lászlóé volt. Mert Makkai Sándor semmiféle magyar „paraszi jövőképről” nem beszélt ugyan, sőt Ady szociális – ha tetszik, tehát forradalmi –

---

⁷⁹ Vö.: „Ady egyetemes emberi átérző képességének és kifejező erejének [bizonyítéka] az, hogy lírájának legmélyebben zengő húrja a bűnbánat, legmagasabban zengő húrja pedig az Istenszerelem lett. Természetes, hogy aki nemzetét, szerelmét, bűneit és halálát nem tudta másként érezni és látni, mint mindig csakis végső jelentésükben, lényegükben, egyetemeségükben, az szükségképpen vallásos lélek kellett, hogy legyen, nem alkalmilag, nem ideiglenesen, nem képmutatásból, hanem lényének hol elboruló, hol kinyílatkozó legmélye szerint. Nála beigazolódott, hogy minél emberibb az ember, annál vallásosabb, a szónak nem hitvallásbeli és ceremóniális, hanem lényegi értelmében. [...] csakis Adynál jelenik meg a vallás úgy, mint egész élete és költészete szerves, minden egyebet magába foglaló összekötő és magyarázó alaptényezője.” Makkai: i. m.: 95.

⁸⁰ Makkai: i. m.: 139-141.

⁸¹ Vö: Cseke: 47.

⁸² Szász Károly: „*Magyar fa sorsa*”. *Makkai püspök Ady-könyvének bírálata*. Budapesti Hírlap nyomdája, Budapest, 1927.

felfogását sem osztotta egészében,⁸³ de a költőt a „vádlottak padjára” ültetett konzervatív szemlélettel való határozott szembenállását már az előszóban sem rejtette véka alá, ugyanakkor akár Ady magyarságtudatáról, akár vallásosságáról beszélt, a polgári radikális egykori „elvbarátok” világképétől is meglehetősen távol állt. Németh László – a hatást nem tagadva, de ekkor már nem a Szabó Dezső-i nyomvonalon haladva elsősorban – a püspök könyvének „harmadikutas” szemléleti lehetőségét elsőként vette észre. Éppen az Ady-pör állásának rekonstrukciójával indult dolgozatában írta le: „s hogy a három Magyarország harmadik képviselője se hiányozzék, a gránittömb [Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke, tehát a konzervatív fél – N. P. J.] s a Nyugat [itt éppen a „szépség papjának” nevezett Babits Mihályra utalt Németh – N. P. J.] álláspontja mellé odaáll a harmadik Magyarország püspöke is, felelős állásban lévő férfi, aki nem átallja az erkölcstelen bárd erkölcstelenségét kétségbe vonni, s egész könyvet szentel Ady emléke purifikálásának. Makkai Sándor a harmadik Magyarországot jelenti, amely a háború óta alakul, s csendes megfigyelők örseiből értelmes közbeszólók táborává válik”.⁸⁴

A harmadik Magyarország szókapcsolatot (a később, tőle függetlenül „harmadik útnak” nevezett fogalom előzményét) ebben a tanulmányban írta le először a szerző, s ez egy formálódó terv „első kristályosodási pontjának”⁸⁵ a része volt. Arról van szó, hogy a korszaknak a családra, a nemzetre s az élet minőségére

---

⁸³ „...nem titkoltam el, sőt mindenütt kimutattam, hogy Ady a magyar költő és a magyar faj sorsának felpanaszolásában sokszor és sokban vad, túlzott, keserű és igaztalan volt, hogy szociális felfogásában tévedett...” Makkai: i. m.: 139-140.

⁸⁴ Németh László: *Az Ady-pör.* (1927) In.: Uő.: *Két nemzedék.* Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 27.

⁸⁵ Monostori Imre Németh László pályáján a változatlan, de mindig a kor követelményeihez igazított négy „kristályosodási pontjáról” beszél, a „készülődés” koráról, a Tanú-korszakról, a vásárhelyi esztendőkről s az ötvenes évek közepéről az 1956-os forradalommal a végén. Monostori Imre: „...nemzetén át az emberiséghez”. A „magyar műhely és a „bartóki modell” mint eszmény és feladat. In.: Uő.: *Rég múlt? Utak és útkeresések.* Kortárs Kiadó, Budapest, 1998. 45.

vonatkozó válságát⁸⁶ személyes-egzisztenciális és közösségi gondként egyszerre fogta fel ő, így a kitörés pontjait kereső emberben a *személyes ambíció* és a *kollektív feladattudat* tökéletesen összeért, ezért törekvését önnön „üdvösséggharcaként”, ugyanakkor az „életgyőzelem” evilági igényeként élte meg. Gondolkodásában „a mű alárendelődött az eszmének, az eszme, az idea pedig az étellel volt összefüggésben”.⁸⁷ Ez a vállalkozás nem előre leírt, kitűzött cél felé való törekvést, hanem a válságszituációk sodrába került ember és nemzet önnön jobb tradícióihoz és alkatához szabott életesélyeinek a kitapogatását jelentette nála, ami az egész személyiséget mozgósította, az esetében példátlan agyi kapacitást is beleértve. Az volt a kérdése, hogy a válságba került Európában a reá eső, így elsősorban reá tartozó – ilyen értelemben „nemzet-specifikus” – „részt” meg tudja-e oldani úgy a magyarság, hogy e „megoldás” (s ez Némethnél nem cél, hanem *út*, folyamat volt mindig) s annak módja szellemi-erkölcsi „ajánlattá” lehessen e válságtól szintén szenvedő Európa számára is.

Némethet egy olyan – felfogása szerint a történelemben egymást váltó, angol, francia, német, majd a tizenkilencedik századi orosz s a századfordulós skandináv mintára kialakítható – *magyar műhely* esélye s módja foglalkoztatta ekkor (és egész pályája során!), „amelyben a nemzeti feladatok az egyetemes algebra szerint az egész világ hasznára oldódnak meg”.⁸⁸ Ez annyit tett, hogy – a szintén válságtól szenvedő – Európához „fölszárkózni” a minták utánzásával, követésével szerinte nem, csakis – nem elsősorban gazdasági, de szellemi-kulturális értelemben vett! – „élre töréssel” lehet. A „vállalkozást” ekkor még irodalmi bázison képzelte el leginkább – mindez a Tanú-korszaktól jelentősen kiszélesedett. S mivel a magyar irodalom jó részét a testőríróktól, Kazinczyn át a

---

⁸⁶ Bővebben: Füzi László: *Alkat és mű. Németh László 1901-1975*. Kalligram, Pozsony, 2001. 15-18. (a továbbiakban: Füzi)

⁸⁷ Füzi: i. m.: 14.

⁸⁸ Németh László: *Megmentett gondolatok*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975. 191. Ennek bővebb kifejtését lásd: N. Pál József: „Ez az öreg ügynök, ez volt számomra akkor a magyarság”. *Németh László Móricz Zsigmond-képének változásai*. Kortárs, 2005/6, 76-77. (a továbbiakban: N. Pál)

Nyugat műfordítói és kritikai gyakorlataig „utánzási”, avagy „pótlási” – ha tetszik: „felzárkózási” – kísérletként fogta föl, a tervet az Európa és a magyarság „mélyebben fekvő” értékeivel a görögség, Dosztojevszkij, Ady vagy – később – Bartók Béla módján kapcsolatot tartó erők mozgósításával és életre galvanizálásával vélte megkezdhetőnek. S mert a konzervatív Magyarország íróiban nem bízhatott, s „az utánpótlásában eldugult”, a „magyarság életproblémáitól egyre távolabb sodródó szigetként” létező, „a magyar nép mélyebb rétegei felé horgonyt vetni képtelen”⁸⁹ Nyugatot sem tartotta e feladatra megfelelőnek ekkorra már, a *harmadik Magyarország* ideáját maga kezdte megfogalmazni. Németh László Ady-képe e tervnek volt a közvetlen közeli alapvetése, a Makkai-féle értelmezésben – s feltehetően az erdélyi püspöknek az ifjúságba vetett reményében! – is ennek moccanását látta, s a maga hat nagyobb terjedelmű Ady-tanulmányát – minden, szakmai „telitalálatként” is értelmezhető megállapítása mellett – ez a monumentális, hol (1931-ben, illetve a „reform” 1935-ös kudarca után) átmenetileg feladni látszott, hol újrafogalmazott „terv” alakította.⁹⁰

Bár eltérő alkatok voltak, Némethet Adyval a felfogásukban szétválaszthatatlan emberi és nemzeti válságszituáció – egyszerre személyes-egzisztenciális és közösségi téttel bíró – mély megélése, s annak feladhatatlan, az emberi s a nemzeti tradícióba oltott, „üdvösségügyként” felfogott föloldási kísérlete, illetve a széthullottságában is egynek tudni akart „élet-egész” értelmezésének s birtoklá-

---

⁸⁹ Németh László: *A Nyugat húsz esztendeje*. (1926) In.: Uő.: *A minőség forradalma – Kisebbségben III*. Püski, Budapest, 1999. 1387-1392.

⁹⁰ E Németh László tanulmányok a következők: *Az Ady-vers genezise* (1925); *Az Ady-pör* (1927); *Ady összes versei* (1930); *Ady Endre* (1934); *A teológus Ady* (1936); *A vitathatatlan Ady* (1939). In. Uő.: *Két nemzedék*. Magvető és szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 9-74. (a továbbiakban: Németh)

sának vágya kötötte össze.⁹¹ Ezért írta Grezsa Ferenc, hogy az író „Ady emberségnövesztő, a magyarság számára feladott »antropológiai leckéjét« folytatta” valójában, s hogy ő is – akárcsak a költő – „témák, képek, gondolatok proteuszi bősége közepette mindvégig egyetlen művet ír – »egy nagy összefoglaló filozófiai költeményt«”.⁹² Némethet – más történelmi korban eszmélve – azonban más tapasztalatok (is) szorították. Aminek bekövetkeztétől Ady tartott, ő gondolkodóként már abba a helyzetbe született bele, *A szétszóródás előtt* című verset éppen ezért tartotta eszmélése alapvetésének egész életében. Ami a költőnek veszélyeztetett, már-már elveszett (szava szerint: egyedül benne – Adyban – élő), ugyanakkor bizonyításra sohasem szorult elementáris *létezési forma* lehetett még – a saját és közössége magyarsága –, az Németh számára végveszélybe sodort, ezért mindenek előtt és felett újrászöve-újrafogalmazva „körülhatárolandó” *értékforma* lett immár,⁹³ s innét szemlélve aztán a századelő korának szellemi térképe – s benne Ady helye – is másképp mutatott. A költő s az őt felemelő, reá, mint „zászlóra” tekintő szellemi környezet (a Nyugat és a polgári radikalizmus) között lévő alkati-gondolkodói feszültségre – amit más-más okból, de mind a vaskalaposan konzervatív, mind az „Ady-hívó” nyugatosság s a polgári radikalizmus nem létezőnek tekintett a legszívesebben – ezért volt Németh Lászlónak szeme, s nem azért, mert Adyból valamiféle „harmadikutas” médiumot akart faragni mindenáron.

---

⁹¹ Ady és Németh László életművének viszonyáról lásd: Cs. Varga István: *Ady és Németh László*. Hevesi Szemle, 1977/1, 50-54. ill. 1977/2, 56-59.; Kiss Ferenc: *Ady és Németh László*. In.: Uő.: *Interferenciák*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 73-86.; Grezsa Ferenc: *Ady: „antropológiai lecke”*. In.: Uő.: *„A mintaélet forradalma”*. Írások Németh Lászlóról. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1998. 157-165.; Monostori Imre: *Németh László esszéírásának gondolati alaprétegei*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2005. 28-40.

⁹² Grezsa Ferenc: *Ady: „antropológiai lecke”*. In.: Uő.: *„A mintaélet forradalma”*. Írások Németh Lászlóról. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1998. 160-161.

⁹³ Vö.: Radnóti Sándor gondolatmenetével. Radnóti Sándor: *Ady aktualitása*. In.: Vig Monika (szerk.): *Hogyan éljük túl a XX. századot*. Narancs Alapítvány, Budapest, 1992. 314-315.

Amikor arról írt, hogy „ő [mármint Ady] odaengedte magát a magyar hazugság egyik felének; belelovalta magát egy félig-hitt verbuváló hangulatba; itt-ott művébe is betört az a hazug, lelkendező láрма, amely alakját körülvette. [...] Hogy a Nyugatban éppen csak föl-föllobbant a magyar öntudat, ebben az ő szem-hunyásainak is része van”⁹⁴, akkor nem a Nyugat s a századelő progressziójának „nemzetietlenségét” emlegette föl, hanem egy pszichológiai, történetiszociológiai helyzet természetrajzának a törvényszerűségét hozta szóba, s a Trianon előtti és utáni idő látásmódjának elkerülhetetlen különbségéről tanúskodott, az Ady-irodalomra nézvést először talán. Mindebből az következik, hogy a „harmadik út” gondolatának megszületése determinált volt a korban, annak minden sajátosságával, esendőségével együtt, s az is, hogy a népi mozgalom „konkurenciát” jelentő feltűnése következtében radikalizálódott népi-urbánus ellentét a magyar történelem csapdahelyzetének újabb kifejlési formája lett.⁹⁵

⁹⁴ Németh: i. m.: 60. Másutt így írt: „Adyból egyre inkább a szuggeráló szavak fensége marad, kivetkőzöttén mindabból, ami a kor hozzátapadt salakja volt.” i. m.: 26.

⁹⁵ Minderről a szokásos óvatoskodást kerülő, tárgyyszerű elemzést Monostori Imre adott: „A húszas évek végén jelenik meg – először csak az irodalomban, később már a politikában is – a magyar szellemi progressziónak az a képződménye, melyet népi írók csoportjának, majd mozgalmának hívunk, s amely a *már létező* (liberális, illetőleg szocialista) *baloldalnak* [...] a jövőbeli magyar társadalom fejlődési útjaitól *eltérően* egy *sajátos* [...] utat jelöl meg a magyar társadalom *polgárosodása* útjaként. Ennek az útnak a lényege pedig a *paraszti polgárosodás* perspektívája. Egészen természetes tehát, hogy mind a liberális, mind pedig a szocialista baloldal eszmei és politikai *vetélytársat* látott a népi mozgalomban, sőt még ennél is nagyobb volt a tét: nemcsak a jövőbeli Magyarország fejlődésének történelmi képlete – de a majdani *hatalmi viszonyai* is. [...] a népi-urbánus szembenállás nem pusztán elvek, nézetek, ideológiák ellentéte volt (és maradt), hanem egyben a jövőbeli Magyarország *politikai-hatalmi* rendszerében betölthető és betöltendő [...] szerepek miatti küzdelem is. A jövőbeli felé vezető *különböző utakról* és a szintén különböző prioritásokról folyó éles viták mélyén – virtuálisan ugyan, de tagadhatatlanul – hatalmi és (a majdani) legitímációs kérdések lappangtak (és lappanganak a kilencvenes években is)”. [kiemelések az eredetiben] Monostori Imre: *Újra és újra: népi-urbánus viták*. In.: Uő.: *Próbaíráások. Tanulmányok, dokumentumok, kritikák*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1997, 140-141. ill. 144.

Németh László a népiséghez 1934-35-öt követően került közelebb csupán,⁹⁶ a tanulmányaiból kitűnő Ady-kép a népi mozgalom Ady-képével nem azonosítható mindenestől. Annál inkább sem, mivel a mozgalomnak nem volt egységes, akár irodalomtörténeti, akár köz- vagy esszéírói módszerekkel kidolgozott Ady képe. A költőt írásaikban, később emlékirataikban a legismertebb népi írók rendre fölemlegették persze, s ezt tette a maga száznegyven lapos kicsi könyvében Juhász Géza is, aki Adyról, mint a „történelmi Magyarország kereteit szellemi tartalommal megtöltő”, az „igazi faji erők fölszabadítását, paraszt, munkás és értelmiség összefogását”⁹⁷ hirdető nemzeti és szociális „harcosról” beszélt első sorban, de mindez az érzelmi-etikai példa tudatosításánál többet nem jelentett. Irodalomtörténetileg is számon tartható képet Adyról a népi írók köréből egyedül Féja Géza adott, ám ő sem első sorban a lírikusról, hanem „az ezeresztendős magyar sorsélmény”⁹⁸ összefoglalójáról és kifejezőjéről beszélt, szintén egy nemzeti-társadalmi program részeként. Féja az Adyról szóló könyveket – Földessy Gyuláét, Bölöni Györgyét, Dénes Zsófiáét, Ady Lajosnéét – gyakran recenzálta a korban, szólt Kosztolányi ellen,⁹⁹ vitázott a Nyugat Ady-felejtésével,¹⁰⁰ s Szekfű Gyula portréjával egyaránt.¹⁰¹ Már az 1928-ban megjelent *Ifjú szívekben élek* című kötetnek

---

⁹⁶ Németh a formálódó népiség nem egy jelenségét – például a parttalan ná lett „őstehetség-kultuszt” – gyanakodva nézte, közelebb hozzá, a Hatvany Lajossal 1934-ben folytatott éles vitát s a „reformkísérlet” 1935-ös kudarcát követően került. A mozgalomban – bár a vele szembeni kritikai szellemét megtartotta továbbra is – a maga „tervének” egyetlen lehetséges morális és társadalmi keretét, bázisát látta már ezután. Bővebben: N. Pál: i. m.: 80-82.

⁹⁷ Juhász Géza: *Népi írók*. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1943. 11.

⁹⁸ Vö.: Féja Géza: *Magyar irodalomszemlélet*, Magyar Élet Kiadása, Budapest, [1942]. 75.

⁹⁹ Féja Géza: A „hanyatló” Ady. *Előőrs*, 1929. szeptember 17. 3-4.

¹⁰⁰ Féja Géza: *Az elfelejtett Ady. Magyarhoni furcsaságok*. *Előőrs*, 1930. március 22. 11. ill.: március 29. 11.; Féja Géza: *A megtagadott halott*. *Híd*, 1941. szeptember 9. 8.

¹⁰¹ Féja Géza: *A kurzus felszámolása. A meghamisított Ady*. *Előőrs*, 1931. december 25. 8.

munkatársa volt,¹⁰² s ha arra is figyelünk, hogy Adyval kapcsolatos írásait Bajcsy-Zsilinszky Endre hetilapjában, az *Előőrsben* publikálta leginkább, nyilvánvaló lehet, hogy felfogása az *Egyetlen út a magyar parasztl!* címmel könyvet írt – s 1930-ban pártot alapított – nemzeti radikális politikus köréhez közel állt.

Igazán nagy feltűnést a gyors egymásutánban két kiadást is megért *Jóslások Magyarországról* című publicisztikai gyűjtemény keltett, amelyhez a szerkesztő előszót s a tíz fejezetet bevezető rövid jegyzetet is írt.¹⁰³ A *Tanulmányok és jegyzetek a magyar sorskérdésekről* alcímmel megjelent könyvet „jobbrol” az Új Magyarország és a Nemzeti Újság, „balról” a Nyugat támadta többek között, s közel félszáz írás jelent meg róla. Féja az *Ady Endre végrendelete* című előszóban írta: „ez a könyv: haditudósítás, harcászati kézikönyv, érvek s törvények, tapasztalatok és vágyak gyűjteménye mindnyájunk számára.”¹⁰⁴ Egy sok százada létező magyar program kulturális és etikai alapvetése tehát, ahol vers és cikk, költői és politikai igazság egy „egységes boltozat darabjai és színei”. E fölfogás szerint Ady „különb történelmi folyamat [...] minden magyar költőnél és írónál”, benne „az egész múlt megmozdult”, ő a „XVI. század óta kialakult magyar történelmi ellenzék egyetlen személyiségbe forrva, az ellenzékiesség, melyet bujdosó és daloló prédikátornak, szabad hajdúnak, »összeesküvőnek«, kurucnak, magyar jakobinusnak, Táncsicsnak és Petőfinek, Tolnai Lajosnak és agrárszocialistának, nyugatosnak, új radikálisnak és kisnemes Petúrnak hívtak.”¹⁰⁵ Ez az örök ellenzékiesség a csupán „belső síkon” élt „másik Magyarország” folytonos álma, a még föl nem épített magyar „templom” víziója. Ezért a Magyarország romlását mindenkinél jobban érzékelő költő a „kikerülhetetlenre” tanította népét: „a

¹⁰² Féja Géza: *A teljes Adyért.* In.: Hajdu Demeter, Balogh Edgár (szerk.): *Ifjú szívemben élek. A magyar fiatalság hitvallása Ady Endre költészetének történelmi tanulságai mellett.* A „Híd” kiadása az Egyetemes Magyar Ifjúság közös Ady Endre ünnepe alkalmából. Budapest, 1928. 6-9.

¹⁰³ Féja Géza (szerk.): *Jóslások Magyarországról. Tanulmányok és jegyzetek a magyar sorskérdésekről.* Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadása, Budapest, 1936. (a továbbiakban: Féja)

¹⁰⁴ Féja: i. m.: 14.

¹⁰⁵ Féja: i. m.: 7. ill. 8.

romlás, a halál vállalására s a romláson és halálon áttisztuló és átszépülő életre”.¹⁰⁶ Féja lírai szövege az Ady életmű egyedien „magyar utas”, avagy „harmadikutas” értelmezése volt egyértelműen. Akkor is, amikor a költő nemzettudatának a magyarságot a „keletiséggel” összekötő elemeit hangsúlyozta inkább, akkor is, amikor a „nyugatosság” mohóságáról, „kultúra-másoló” jellegéről beszélt, s akkor is, amikor Ady és a radikális, szocialista gondolkodók eltérő felfogásáról szólt: „Ady azt is hangsúlyozta, hogy »inkább Bizáncra néz«, s amikor bajtársai a német vezetés alatt álló Mitteleurópa gondolatával kezdtek megbarátkozni, a kelet-európai paraszttömegekre gondolt elsősorban, mint ellensúlyra e veszedelmes »okosokkal« szemben. Adyban Nyugat sohasem jelentette Kelet-Európa és Magyarország arcának elhomályosodását. S Kelet-Európa és Magyarország nemcsak szociális problémát jelentett számára, hanem a szociális ügyön keresztül új arcú kultúrát. Ebben különbözött elsősorban kortársaitól, korának radikálisaitól és szocialistáitól”.¹⁰⁷

Ennek, a költő által „legigazabban és legteljesebben” megtestesített, de az első világháborúval, illetve annak következményeivel megszakadt történelmi folyamatnak az Adyjáról írt a szerző háromkötetes irodalomtörténete vonatkozó portréjában is – de radikálisabb attitűddel.¹⁰⁸ Gondolatmenete alapját megtartva, itt is az „összefoglalóról” beszélt, ám Adyt a polgári radikalizmustól elvagy leválasztani szánó határok élesebbek lettek immár. „Ady a magyar költészetnek, a magyar fajta érzékenységének, művészi képességeinek és teremtő alkatának olyanfokú szintézise, aminő nem jelentkezett még irodalmunkban”¹⁰⁹ – írta, miközben a költő Hatvany Lajossal való konfliktusának (az egykori „mecénás” cenzorinak nevezett – *A halottak élén* kötet összeállításában játszott – szerepét is hangsúlyosan emlegetve) pedig oldalakat szánt.

---

¹⁰⁶ Féja: i. m.: 12.

¹⁰⁷ Féja: i. m.: 11.

¹⁰⁸ Féja Géza: *Nagy vállalkozások kora. A magyar irodalom története 1867-től napjainkig*. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1943, 144-169. (a továbbiakban: *Nagy vállalkozások...*)

¹⁰⁹ *Nagy vállalkozások...* 164.

Értelmezése szerint a „nyugati irodalmak törvényei szerint ítélők” épp „Ady keleti magyarságának vallomásai” s „balladás nagysága” ellen viseltek hadjáratot, ezt képviselték az „életszabású irodalom” ellen tiltakozó egykori „nyugatosok” s ezt képviselik mai [tehát 1943-as] utódaik is.¹¹⁰ Márpedig az Ady-életmű lényege a szerző szerint éppen ez, az Isten- a magyarság- s a halálélménynek *Az Illés szekerén* kötettől kimutatható sűrűsödése, a Dózsa György, Ilosvai Selymes Péter megidézte „visszatérés a XVI. század tragikus téreire”, a „magyarság vallásos élményanyagának” fölvillantása, a „rég Magyar hang szerves folytatása” volt.¹¹¹ Innét nézvést a polgári radikálisok s a szocialisták nyílt és dacos vállalása mégis logikus és elkerülhetetlen lépésnek mondható a korban, hisz „Ady csupán bennük talált végsőig hevülő merészséget, nem talált más medret a maga Magyar forradalmiságának”, ám – tette hozzá Féja – „nem a meder volt a fontos, hanem a folyam, mely Adyból belezúdult”.¹¹² E folyamatnak az első világháborúval való megszakadásáról itt – 1943-ban, a népi mozgalom egyik lehetséges tetőpontján, a szárszói „tervezés” esztendejében! – már nem beszélt a szerző, arról ellenben igen, hogy Ady halála után „megindult a népiség új áradása s véle a magyarság eredeti alkatának, élményeinek, formáinak eddig elképzelhetetlen előmerészkedése. A jobbak sejtelmeit Ady erősítette meg, a tétovázók bátorságát Ady edzette. Ő a magyarokat egy szárny alá fogó zsoltár, a mi sajátos vallásos énekünk, mely az önmagunkba vetett hitet tisztította és nevelte.”¹¹³

Féja itt már a kibontakozott népi mozgalomról, illetve a reá váró feladatról szólt, amely feladatnak az Ady-példa – vagyis mind a levitézlett „ál-történelmi rétegek” (itt Rákosi Jenő nevét is megemlítette a szerző), mind a radikálisok-szocialisták által értetlenül szemlélt „Magyar mélyhang”¹¹⁴ – cselekvési stratégiává válni képes „misztériummá élése” is a lényege lett volna e fölfogás

---

¹¹⁰ Nagy vállalkozások... 157.

¹¹¹ Nagy vállalkozások... 148-149.

¹¹² Nagy vállalkozások... 152.

¹¹³ Nagy vállalkozások... 165.

¹¹⁴ Nagy vállalkozások... 151.

szerint. E szemlélet centrumában az egyszerre levethetetlen adottságként, sors-képletként és föladhatatlan morális feladattudatként meghatározható magyarság-élmény – ami Adynál áldás és átok egy időben! – állt tehát. Ez az „örök ellenzéki” radikalizmus a Mohács utáni XVI. század, a magyar-zsidó sors-párhuzamra „biblikusan” érzékeny prédikátor-tudatából volt eredeztethető (illetve „minimum” onnét, mert valójában sokkal, a mítoszi korba nyúlóan régebbi ennél), s aminek cselekvési teret, „medret” Ady idején – hisz „népi mozgalom” nem volt még – a már összeállt, s az állagőrző konzervativizmussal határozott opposícióban lévő polgári radikális „keret” adhatott csupán a szerző szerint. Féja – s a népi mozgalom – elképzelésének azonban 1945-öt követően útját állta a történelem, az akkor megfogalmazott Ady-kép így részelemeiben, vagy más, rendszerint szocialista (sőt: Király István esetében kommunista) gondolatokkal keveredve, eredeti tartalmától s céljaitól megfosztottan élhetett csak tovább, s „irodalomtörténeti” folytatása nem is volt jó fél évszázadig.¹¹⁵

---

¹¹⁵ Ekkor azonban igen. Bíró Zoltán könyve a Püski Kiadónál jelent meg, pontosan ott tehát, ahol Féja Géza irodalomtörténete is, 1943-ban még. Bíró a harmadikutas plebejus demokrata elképzeléssel jellemezhető Magyar Demokrata Fórum egyik vezetője volt 1987-89 között, de a párttá lett mozgalomi alakulat konzervatív fordulata után visszatért az irodalomtörténethez. Ady-könyve a maga eszmei-politikai identitása legerősebb tradíciójának demonstrációja (is) lett ilyenformán. Felfogása szerint Ady Endrében a magyar költészet történetén végigvonuló sorstudat előre- és visszatekintő érvénnyel sűrűsödött össze, ennek lényege pedig a tragikus – de a közösséget mindig a tragédiák fölé emelni képes – sorstudat kialakulása, a vele való feladhatatlan küzdelem s végül annak beteljesedése volt, demonstrálván szinte az egész magyar történelmet is, ahol „önsors és magyar sors” szétválaszthatatlanul összefonódik. A kötet, bravúros motívumelemzéseket is fölmutatva, ennek folyamatát követte végig az Ady-költészetten, ám – s ez nemcsak a munka szakmai fogyatékoságáról, de a szerző harmadikutas, vagy nemzeti radikális álláspontjáról is tanúskodott – a költőnek a polgári radikalizmussal való kapcsolatát még csak meg sem említette. Az Adyt kísérő vitákkal sem foglalkozott. Bíró Zoltán: *Ady Endre sorsköltészete*. Püski, Budapest, 1998.

4. A baloldali progresszió Ady-képe a két világháború között

Az eltérő eszmei pozíció alapján álló konzervatív és harmadikutas kísérleteknek, illetve a szakmai munkáknak is nevezhető „magányos” Ady-interpretációknak volt egy közös pontjuk. A költő életében lezajlott vitákra nem, vagy alig-alig reflektáltak. A szakmai munkák egy részét természetesen – a múlthatatlanul fontos – szövegkiadás, s a dokumentáció összegyűjtésének a megkezdése kötötte le elsősorban.¹¹⁶ Mások, ha az Ady-mű iránti elkötelezettségük nyilvánvaló is lehetett, a rokon- és ellenszenvekhez, a politikai és társadalmi pártérdekekhez való kötődésnek még a gyanúját is olyannyira igyekeztek elkerülni, hogy elfogulatlannak és tárgyilagosnak láttatni szeretett „módszerükbe” az egykori viták részletesebb feltárása s állásfoglalást is jelentő értelmezése már nemigen férhetett bele. Az azonosságtudat s a megújulási kényszer szorításába került konzervatív eszmeiség az – időközben formátumosnak elismert¹¹⁷ – Ady-életmű „teljes igazát” Trianon után sem

¹¹⁶ Például: Földessy Gyula: *Adalékok az Ady és A Holnap körüli vitához*. In.: Dóczy Jenő és Földessy Gyula (szerk.): *Ady-Múzeum I.*, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Kiadása, Budapest, [1924.], 65-102. ill. [Kardos László]: *Az Ady-Rákosi-vita. Egy irodalmi per aktái 1915-16-ból*. Pannónia nyomda, Debrecen, 1940.

¹¹⁷ A költő jelentőségét elismerő konzervatív alapvetésű értékfelfogás leginkább nyitott példája Hegedüs Lóránt *Ady és Tisza* című könyve lehet. A Gyáriparosok Országos Szövetségének Fenyő Miksa előtti igazgatója, a Munkapártot megalapított Tisza István bizalmasa, majd pénzügyminiszter író-közgazdász Adyval is jó kapcsolatban volt. 1927-ben Négyesy Lászlónak a növekvő Ady-kultuszt elítélő véleményével is szembeszállt, Ady költészetéről – Földessy Gyulával, Makkai Sándorral sőt Babits Mihállyal is egyetértve – mint világirodalmi rangú életműről beszélt, ám a költő szemléleti miszticizmusa, politikai éleslátásának méltánylása és erkölcsi zseni volta ellen tiltakozott. Adyban és Tisza Istvánban egyaránt – egymás tökéletes ellenképéül szolgáló – óriást látott. „E mellé a hatalmas lírai csodatevés mellé, amely Adyban megtestesült az olvasó egy másik, éppen olyan nagy, éppoly magában teljes és rendszeres egységet, egy másik tökéletes ellenképet képzeljen. Képzeljen olyan ellenképet, amely nagyságban és kiterjedésben belülről éppoly óriási, de kívülről a hasonlóság semmi jelét nem mutatja – amelyben egyetlen szemernyi részlet, egyetlen hangulat sem hasonlít Adyéhoz, csak a nagyságuk mérete és ellentéte tökéletes [...] tragikus következetességgel meglátjuk kettőjük lelkének közös gyökerét, mely

fogadta-fogadhatta el, ám az illúziókkal terhelt, s „történelmi vereséget” szenvedett Rákosi Jenő-féle nemzet- és modernség-felfogást sem vállalhatta „mindenestől” tovább. Így Rákosi és környezete Ady-képe – többnyire – hivatkozások nélkül, inkább csak „szellemével”, de nem a költőre, s a modernségre vonatkozó konkrét értéktételek változatlan átörökítésével létezett – noha a publicisztikában föl-fölelevenedett persze. Belátható, hogy a vita tanulságai higgadtabb elemzésének ez a „felemás” tudati viszony sem kedvezett.¹¹⁸ A népi vagy harmadikutas Ady-értelmezés eszmei-politikai szándékú – vagy az is! – volt, ezért egy lehetséges ország programjának szellemi és erkölcsi forrását, tradícióját kereste a műben. Ez a felfogás a Rákosi-féle „úri-nacionalista” Ady-képpel nyíltan és nyilvánvalóan szemben állt, de a nyugatos, polgári radikális nézetektől (tehát a „másik” állásponttól) is több ponton megkülönböztette magát, úgy érezhette, e múltbéli polémia s a körülmények tisztázása nem reá tartozik, így nem utalt rá, nem is foglalkozott vele. A Rákosi-Ady-vita számbavételének kezdete a századelő irodalmi-szellemi progressziójából kinőtt, illetve azt folytató – gyakran egymással is vitázó – nyugatos, radikális, liberális vagy szociáldemokrata értelmezőkre maradt.

Ady Lajos a költő halála után az életút krónikásául szegődött, Ady gimnazista korában írt balladáját s párizsi noteszkönyvét is ő adta ki.¹¹⁹ 1923-ban napvilágot látott életrajzát már a megjelené-

---

nemcsak magyarságuk és hazafiasságuk mélysége, hanem ezáltal mindennél több, a nemzet közelgő nagy veszedelmének megérzése, amelyet csak ketten tudtak magukban hordani: Tisza István, ki megérzi azt akaratának acélhúrjain és Ady, a költő, túlérzékeny idegrendszerének le nem csillapítható rezgésében.” Hegedüs Lóránt: *Ady és Tisza*. Nyugat, [1940.], 45. ill. 101.

¹¹⁸ Amint a maga helyén utaltunk rá, Hetey Zoltán 1942-ben megjelent, egészében inkább szélsőjobboldali szemléletű, Ady „eredendő” – ti. gyermekkori – antiszemitizmusát s ennek az antiszemitizmusnak az „elvesztését-feladást” tárgyaló könyvének egy fejezete a vitát idézte meg, ám annak lényegét a zsidóság által – Gyóni Géza s általában a hazafias érzés ellen – „felheccelt” költő tragédiájában látta csupán. Vö.: 30. jegyzettel.

¹¹⁹ Ady Lajos (közveteszi): *Márkó király*. Ballada. Irta Ady Endre a zilahi ref. koll. VI. oszt. növendéke. 1894. Amicus, Budapest, [1923].; Ady Lajos (s.a.r.): *Ady Endre párizsi noteszkönyve*. Amicus, Budapest, 1924.

sekor balról és jobbról is támadták,¹²⁰ mondhatnánk, hogy a kronológiai tévedésektől s elfogultságoktól sem mentes, de mindmáig legteljesebb biográfia az Ady-pör korai szakaszának része lett. A szerző mindig jelezte, hogy a költő élete mely szakaszának nem volt tanúja, a hozzá s a családhoz érkezett, vagy annak birtokában lévő leveleket s egyéb dokumentumokat megőrizte, felhasználta, s ha munkáján a kor – s a szerző, Adyétól eredendően is eltérő világnézete, személyes ambíciója – által determinált eszmei-ideológiai „alakítás” jegyei ki is mutathatók,¹²¹ a könyv hőse eszmei s emberi karakterének legfontosabb vonásait nem hamisította meg. A versek értékelésétől, az életutat kísérő viták nemcsak esztétikai, de akár eszmei-politikai értelmezésétől is feltűnően tartózkodott. A viszony – a számos konfliktus ellenére – néha bensőséges volt a testvérek között, Ady az öccsével számos kérdérről nyilvánvalóan „őszintebben” – avagy „megfontolásoktól” mentesen – beszélt, ezért az ember természetét tán mindenki másnál jobban értő Ady Lajos az egyes történetek lélektani szituáltságát, mozgatórugóit igyekezett fölfejtani. Így az Ady-Rákosi vitára egy oldalt szánt csupán, sem Rákosi Jenőék, sem a költő „oldalán” megszólaltak írásait nem idézte, minősítette, legfontosabb közlendője – a költő lélektani állapotának ecsetelése mellett – az volt, hogy Ady kemény hangú válaszát csak az őt [ti. Ady

---

¹²⁰ Például Zsolt Béla a Világban, vagy Milotay István a Magyarországon, ám a könyv leghevesebb bírálója az akkor Bécsben élő Hatvany Lajos volt. Felfogása szerint a „legitimistává és kurzistává” lett Ady Lajos „hosszú és jelentéktelen és álobjektív riportja” a költőknek az „októbristákhoz való szoros tartozását” igyekezett elsikkasztani, ám Hatvany „általában szokásos” ingerültségét a hagyaték okán közte s az Ady család között kirobbant vita is fokozhatta. Lásd: Hatvany Lajos: *Harc az Ady-hagyaték körül.; Ady Lajos könyve*. In.: Uő.: *Ad. Cikkék, emlékezések, levelek*. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1977, 617-620. ill. 628.

¹²¹ A könyvvvel szembeni, sokáig élő vád úgy hangzott, hogy a rendszerhez igazodó testvér elsősorban Ady forradalmiságát tompította, hogy őt az ellenforradalmi kurzus számára is elfogadhatónak mutassa be. Tény, hogy már a könyv írása idején több olyan előadást is tartott a szerző, ahol a költő magyarságát igyekezett hangsúlyozni. Például: Ady Lajos: *Igazán jó magyar ember volt-e Ady Endre?* Nyírvidék, 1922. márc. 7. 2-3; márc. 9. 3; márc. 10. 3.

Lajost] ért támadás váltotta ki.¹²² Mindez arra utal, hogy Ady Lajos a testvére elleni támadásokat nem a vitákra s az életút művészi vagy eszmei-politikai folyamatára reflektáló tudatos elemzőként, hanem a hozzá közel álló testvért féltő emberként élte meg elsősorban, s így élte meg azt – még inkább – a család többi tagja is.¹²³

Ezek a „családban született” könyvek, bár – elsősorban a Dénes Zsófia által lejegyzett Ady Lajosné – a progresszív, baloldali Ady-kép kialakítását szorgalmazták inkább, kevésbé lettek az Ady körüli eszmei-ideológiai viták átörökítésének, folytatásának a részeivé. Ellentétben azokkal a szakmunka, az esszé s az emlékezés határán álló dolgozatokkal, amelyeket nemcsak a művészi-esztétikai folytonosságtudat, de az eszmei-ideológiai önazonosság változatlanságának – esetenként radikalizálódásának – a demonstrációs szándéka is meghatározott. Ady Endre két világháború közötti recepciójának baloldali része egy öntanúsító, a művészi, eszmei s ideológiai álláspontot – illetve annak folytonosságát – az Ady-életműhöz való viszonyával (is) bizonyítani kívánó értelmezés keretében született meg. Az eszmei-ideológiai szándék – akárcsak a népi mozgalom „Ady-képén” – ezeken a feldolgozásokon is áttűnt, azzal megterhelve, hogy a szerzők szinte mindegyike – most, az

---

¹²² Ady Lajos ekkor a *Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* szerkesztője volt, ilyen minőségben szólalt meg a Rákosi által szintén megtámadott – akkor gimnáziumi tanár, s a főszerkesztő szerint az ifjúság nevelésére talán alkalmatlan – Babits Mihály mellett, s ez vívta ki Rákosi Jenő haragját. Ady Lajos: *Ady Endre*. Amicus Kiadás, Budapest, 1923, 210.

¹²³ Ezen persze nincsen semmi csodálkoznivaló. Ennek példája Ady Lajosné vaskos, részben Ady Lajoséval egyező forrásbázisra épült könyve is, amit Dénes Zsófia jegyzett le. Itt az egész vita a költő édesanyja 1916. február 6-án Ady Lajosnak írt levelében került szóba csupán, kommentár nélkül: „...Nyugtalan vagyok Endre dolgáért, várom tőled minden dolgokra nézve, mi van vele. A Budapesti Hírlapból látok egy párbajfélét, verje meg az Isten. Már soha nem lesz vége. Egész odavoltam. Hát már ilyesmi is? Nem volt már elég? Meg akarják már teljesen enni, tönkretenni? (Dunántúli.)...” [Ady Lőrincné itt a vita 1916. januári fejezetére utal, amikor az Ady-költészetet lekicsinylő, ezért Ady által megtámadott Gyalui Farkas kolozsvári egyetemi tanár a költőt párbajra hívta ki, s amiről Rákosi Jenő lapja is beszámolt.] Ady Lajosné: *Az ismeretlen Ady. Akiről az érmindszenti levelesláda beszél*. Béta Irodalmi Rt. Kiadása, Budapest, 1942, 340.

összeomlást követően – önnön egykori eszmei, politikai pozíciójával vagy törekvésével is szembesülni kényszerült. E munkák nemcsak az Ady-örökségért kirobbant harc részei lettek tehát, de a századelő irodalmi modernségének és eszmei-politikai progressziójának az önértelmezési – nemegyszer önigazolási – kísérletei is, ami aztán az értelmezés kereteit s irányát is megadta. Ezért e könyvekben így vagy úgy a modernség, a progresszió s Ady körül dúlt vita folyt – nem is annyira látenszen – tovább, változatlan szereplőkkel is olykor, ami az egykor volt viták körültekintő számbavételének megint csak nem kedvezhetett. Mivel az 1919-20 utáni korszak konzervatív szellemi rendje a századelő modernségére, s a polgári radikális vagy szociáldemokrata progresszióra, mint az összeomlás előkészítőjére nézett, s azt – az irodalmi modernség némely formai-esztétikai jegyét kivéve – részelemeiben sem fogadta el, a frontok megmerevedtek, így minden, a maga tradíciójához, folytonosságtudatához ragaszkodó baloldali értelmezés ellenzéki pozícióba, s ezzel az önigazolás mozzanatait is előhívó attitűdbe kényszerült. Ennek nyomán a már korábban rögzült – s az önkép részévé lett – Ady-kép elemei erősödtek fel a viták áttekintése során is. Ezek az emlékezők, dolgozatok az irodalmi modernségnek s az eszmei-politikai progresszióknak a polémiákban való – s a könyvek írásának pillanatában is vallott – vitathatatlan „igazát” óhajtották demonstrálni egyértelműen.¹²⁴

Eme hozzáállás legszorgosabb dokumentátora Révész Béla volt. Ady párizsi s budapesti éjszakáinak társa, a Népszava irodalmi szerkesztője, Brüll Adél és Diósy Ödön későbbi bizalmasa,¹²⁵ a költő életéről nem kevesebb, mint kilenc könyvet adott ki alig két

---

¹²⁴ Ezzel, az egymással való részleges vitákkal együtt, az Ady-értelmezés olyan baloldali hagyományát teremtették meg, amely aztán 1945 után, elsősorban a hatvanas évektől lett egyeduralkodóvá.

¹²⁵ Dapsy Gizella a Rákosi-Ady vitában is részt vett Ady-rajongó író nő férjének, a nagyváradi Ady Múzeum alapját gyűjteményével megvető Rozsnyay Kálmánnak Bölöni Györgyhez s Ady Lajoshoz írt levelei szerint Diósy Ödön az Ady-Léda kapcsolatáról szóló könyveket – Léda halála után azonnal – szinte „megrendelte” Révészről. Lásd: Kovácsky III., 361-362.

évtized alatt.¹²⁶ Ezek a kiadványok nem az irodalomtörténész, hanem az Adyval való találkozást élete fénypontjaként megélt, s némileg önnön szobrát is faragó szépíró kötetei voltak elsősorban. Bennfentességét gyakran hozta szóba („Tőle tudom és szerepemet, kiválasztottságomat nagyon átérezve, eloszlatom a homályt Léda alakja körül” „...a megkülönböztetés érzésével érint, hogy a legmegőrzöttebb bizalmasságokat nekem nyújtották át...”¹²⁷ stb.), az expresszív s a romantikus jegyeket vegyítő stílusa, az időrendet a szabad asszociáció módján keverő előadásmódja, „rekonstruált” párbeszédei okán egy, az alakokat s a történetet eszményítő regényekként is olvashatóak e könyvek.

Hatalmas anyaggal dolgozott, számos vers keletkezésének történetét csak ő idézhette fel, többször polemizált az Ady-irodalom addig megjelent darabjaival – elsősorban Ady Lajos könyvével – is, ugyanakkor szinte mindig „célszerűen”, nemegyszer hibásan idézett. Nemcsak Ady és Léda végzet-rendelte találkozásának

---

¹²⁶ Ezeknek egy része a már kész könyvek – kisebb változtatásokkal – egy kötetben való újrakiadása volt. Révész Béla: *Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről*, kiegészített második kiadás, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása, Budapest, [1924]; Révész Béla: *Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről*. [teljes szövegű népszerű kiadás], Béta Irodalmi Részvénytársaság Kiadása, Budapest, 1924.; Révész Béla: *Ady Endre tragédiája. A háború, a házasság, a forradalom évei I-II.*, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Kiadása, Budapest, [1924], [1926].; Révész Béla: *Ady és Léda*. Dante Kiadás, Budapest, 1934.; Révész Béla: *Ady trilógiája. A három könyv egy kötetben*. Nova irodalmi Intézet, Budapest, 1935.; Révész Béla: *S lehullunk az őszi avaron. Ady és Léda tragikus szerelmének titkai*. Prager, Bratislava-Pozsony, 1937.; [Révész Béla]: *Ady-dokumentumok könyve*, Prager, Bratislava-Pozsony, 1937. [Képek, levelek, levelezőlapok, dedikációk, táviratok fakszimiléje a *S lehullunk az őszi avaron* mellékleteként].; Révész Béla: *Ady Endre összes levelei Lédához és a nagy regény teljes története*. Az író kiadása, Budapest, 1942. Révész Béla alakjának, illetve Adyval való kapcsolatának érzékletes, de némileg átideologizált rajzát lásd: Király István: *Ady Endre I*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1970, 39-42.

¹²⁷ Révész Béla: *Ady és Léda*. Dante Kiadás, Budapest, 1934, 55.; Révész Béla: *Ady Endre összes levelei Lédához és a nagy regény teljes története*. Az író kiadása, Budapest, 1942, 252.

legendáját alapozta meg,¹²⁸ a költő „szocialista forradalmiságának” gyökereit igyekezett visszavezetni a debreceni évekre, sőt már az azt megelőző időszakra is.¹²⁹ Abban, hogy Ady 1906-tól a Népszava cikkírója, majd 1907-től a költője lett, a szociáldemokrata Révész Bélának döntő szerepe volt, ilyenformán az első „forradalmi” ciklus (*Az utca éneke*) neki is köszönhető, ám a „forradalmas” Ady fölmutatásának szándéka nemcsak stíláriis kilengésekre, hanem nyilvánvaló torzításokra is „kényszerítette” a szerzőt.¹³⁰ A költő magyarságtudatát is forradalmiságával próbálta magyarázni mindenáron, kálvinizmusával sem igen tudott mit kezdeni, az Ady-Rákosi-vitát pedig terjengősen, némileg „regényesítve” s a maga fölfogásának s céljának megfelelő elemeket kiemelve adta

---

¹²⁸ Ennek leghíresebbé vált pontja szerint Brüll Adél 1900-ban egy Földközi-tengeri szigeten lévő kastély erkélyén, a költő *Fantom* (később *Az én menyasszonyom*) című versét olvasva fedezte fel Adyt, s 1903-ban csak azért utazott Nagyváradra, hogy „kiemelje” s magával vigye Párizsba őt. Vö.: Révész Béla: *Ady és Léda*. Dante Kiadás, Budapest, 1934, 54-56. [a továbbiakban: Ady és Léda]

¹²⁹ Ady és Léda. i. m.: 24-25. Révész Béla munkamódszeréhez és munkáinak értelmezéséhez lásd: Kovalovszky III. 335-338. ill.: Kovalovszky Miklós: *Léda: legenda és valóság*. Magvető Kiadó, Budapest, 1980, 48-49.

¹³⁰ Például Révész állítása szerint „Apponyiról, a kultuszminiszterről, azt is föltételezte, hogy őmiatta Lajos tanáröccsét meg fogja akadályozni előmenetelében: írt is e nyugtalanságról egy tiltakozó levelet Apponyinak”. Révész Béla: *Ady trilógiája*, Nova Irodalmi Intézet, Budapest, 1935, 38. Valójában – öccse évek óta húzódó rendes gimnáziumi tanári kinevezésének érdekében – Ady 1909 tavaszán kérés levelet írt a kultuszminiszternek. Apponyi levélben válaszolt, Ady Lajost utasítására nevezték ki rendes tanárnak Budapestre. Ady azután felkereste a minisztert, megköszönte, amit tett, a találkozásról s Apponyiról pedig jó érzésekkel beszélt. Vö.: Ady Lajos: *Ady Endre*. Amicus Kiadás, 1923, 131. ill.: Dóczy Jenő és Földessy Gyula (szerk.): *Ady-Múzeum I. Athenaeum, Budapest, [1924], 171-172. Apponyi levelét I. Ady Endre levelezése II. (1908-1909)*, Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó, Budapest, 2001, 187. jegyzete: 467. [a továbbiakban: AEL]

elő.¹³¹ Teoretikus analízissal, a vita résztvevői álláspontjának fölfejtésével nem foglalkozott, egy mészárlásra szegődött, „civilizációt, hitet, jövődőt aládöntő”¹³² kataklizma állt szemben a cenzúrával is fenyegetett, kicsi „vívókészséggel és intenzitással” rendelkező haladó erőkkel, így Ady „elhagyatott” maradt.¹³³ A polémia egyoldalúságát, egyrészt Rákosi Jenő „leszámoló eltökéltségét”, „leterítő” szándékát,¹³⁴ másrészt a költő kétségbeejtő magányát – ez utóbbit joggal – hangsúlyozta csupán a szerző, amelyet a „megboronált frigyben” társa, szövetségese, a katonaságtól való felmentésért kilincselő, Ady zavartabb fővel lejegyzett mondatait javítható, a bort furfangosan vizező Csinszka odaadása enyhített csak ekkor.¹³⁵ „Megorganizált hajszának”¹³⁶ nevezte Révész a vitát, megint némi joggal persze, ám, hogy álláspontja jobban kitessék, szembeszökő stílár s szerkesztői fogásokkal élt. Rákosi Jenőre durva jelzőket aggatott, hosszú oldalakon idézte őt, Ady – Rákosi-nak címzett – nem éppen finom szavait ellenben nem, de a költő gyötrelmeivel, félelmével, hajszolt lelkiállapotával szinte látomásosan expresszív bekezdésekben foglalkozott. Egy nagyszabásúnak szánt, a tanúság, a jól értesültség tudatában, s elérzékenyülésre hajlamos lélekkel papírra vetett „regény” egy fejezete lett a vita históriájának felidézése Révész Béla könyvében. Olyan „regény” fejezete, ahol – a szerző dichotomikusan forradalmas s átfűtött világképének megfelelően – a világháborút hozó, a forradalmat

---

¹³¹ Révész Béla: *Ady Endre tragédiája. A háború, a házasság, a forradalom évei I.* Athenaeum, Budapest, [1924], 112-146.; Révész Béla: *Ady Endre tragédiája. A háború, a házasság, a forradalom évei II.* Athenaeum, Budapest, [1926], 7-16. ill.: Révész Béla: *Ady trilógiája. A három könyv egy kötetben.* Nova Irodalmi Intézet, Budapest, 1935. 179-198. ill.: 229-230. [a továbbiakban: *Ady trilógiája*] Ez utóbbi könyvben a vita kolozsvári részéhez tartozó, párbajjal való fenyegetéssel is tarkított rész nagyobb felét a még élő érintetteknek az első kiadás utáni tiltakozása miatt kihagyta a szerző.

¹³² *Ady trilógiája.* 182.

¹³³ *Ady trilógiája.* 187.

¹³⁴ *Ady trilógiája.* 184.

¹³⁵ *Ady trilógiája.* 193.

¹³⁶ *Ady trilógiája.* 194.

tagadó, azt eltipró rendszer által – elsősorban a rendszer által! – emberi tragédiába kényszerített költőnek lehetett „igaza” csupán.

Révész könyve első kötetének megjelentekor annak regényes erőit, hangulatfestő erejét méltatta az a Hatvany Lajos is,¹³⁷ aki Ady élete s műve formálódásának nemcsak tanúja, de alakítója is volt. A dúsgazdag családból származó, a maga asszimilációs törekvését a magyar művészettel, irodalommal való teljes azonosulással befejezni szánt „citoyen bárót”,¹³⁸ aki Gyulai Pál tanítványaként Petőfi Sándor s Arany János ígázatában élve, a konzervatív ízlés jegyében indult, Ady költészete tette a modern magyar irodalom hívévé, támogatójává.¹³⁹ Adyval való kapcsolatának feltárása a magyarországi polgárosodás reményeinek, folyamatának, ellentmondásainak – s ezen örökségnek! – tanulságos fejezete éppen azért lehet, mert e kapcsolatnak többféle – önmagában egyaránt hiteles! – története is leírható. Hatvany hódolattal illette a zseniális alkotót, de taszította őt az ember. Ezt maga mondta el, Adynak is nemegyszer, míg a költőben a rajongó szeretet az eltagadhatatlan – levélben is fölemlegetett – idegenkedéssel, az elismerés utáni lebírhatatlan vágy a nagyon is konkrét (anyagi) kiszolgáltatottság érzésével keveredett szétválaszthatatlanul. Volt, hogy a kapcsolat hosszabb időre megszakadt, volt, hogy esztétikai, költészetszemléleti viták tarkították, volt, hogy mindketten hálátlannak vagy

---

¹³⁷ Hatvany Lajos: *Révész Béla könyve*. In.: Uő.: *Ady. Cikkek, emlékezések, levelek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 621-624. [a továbbiakban: Hatvany] Ugyanitt a szerzővel való eszmei-politikai, történelemszemléleti közösségére is egyértelműen utalt: „Révész Béla, aki maga is ennek a körnek [ti. az Ady „asztala körül összehajolt” körnek] legkülönbjei közül való, elérzékenyült történetírója lett az elfeledett, de most már el nem feledhető hajdani találkozásoknak, ahol új Magyarország forrt ki poharazó, vígszomorkás beszédben. Az ország színe-java, a ma [1922-ben] üldözött Magyarország él Révész könyvében.”

¹³⁸ A fordulat Nagy Sz. Pétertől, Hatvany Lajos monográfiájától való. Nagy Sz. Péter: *Hatvany Lajos*. Balassi Kiadó, Budapest, 1993. 7.

¹³⁹ Az *Új versek* című kötetéről még a konzervatív ízlés jegyében szólt, „megértését” a *Vér és arany* hozta el. Hatvany Lajos: *Ady Endre verseskönyve* (1906); *Egy olvasmány és egy megértés története* (1908). Eredetileg mindkét írás a *Huszádik Században* jelent meg. In.: Hatvany 9-14. ill.: 15-28.

éppen tapintatlannak érezték a másikat. Két alkat, két tradíció, két összezsizsolthatatlan életforma, két világerzékelés találkozott itt, két ember, akik Magyarország – nem egészen azonos módon elképzelt – megújításának vágyában, a személyes érzékenységben, s – talán – a hiúságban voltak egyek csupán.¹⁴⁰

Tény, hogy Hatvany volt az első, aki Ady nevét külföldön is ismertté tenni igyekezett, hogy már 1909-ben másik költőeszményéhez, Petőfihez hasonlította,¹⁴¹ hogy pénzzel támogatta, hogy állta a szanatóriumi kezelés költségeit, s azt is neki köszönhetette a költő, hogy *A halottak élén* – már négy éve nem volt új kötete – 1918 nyarán megjelenhetett.¹⁴² Az is igaz viszont, hogy az általa szerkesztett *Pesti Napló*ban alig, az 1918 elején indított *Esztendőben* pedig már egyáltalán nem közölte Ady írásait.¹⁴³ A temetés után bizottságot alakított, amelynek célja a hagyaték gondozása s a

---

¹⁴⁰ A kapcsolatnak – amely Ady és a századelő progressziójának egymást feltételezését, egymásrautaltságát, összefonódottságát, de e viszony hol lappangó, hol fel-feltörő feszültségeit, s e feszültségek természetének szerkezetét is példázhatja – a filológiaiag tetten érhető tényeken túlra tekintő, eszmetörténeti, mentalitástörténeti s nem kevésbé lélektani analízise azért roppant nehéz, mert az emlegetett tények és emóciók gyakran egyszerre éltek-élhettek mindkettejükben. Levelezésük megmaradt része – amelyből akár két, egymásnak ellentmondó „történet” is megírható – hozzáférhető. Hatvany Lajosné és Rozsics István (szerk.): *Hatvany Lajos levelei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 39-136. [a továbbiakban: Hatvany Lajos levelei] A kapcsolatot korai értelmezési kísérlete: Földessy Gyula: *Ady és Hatvany*. In.: Uő.: *Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből*. Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1934. 149-164. Újabban: Nagy Sz. Péter: *Hatvany Lajos*. Balassi Kiadó, Budapest, 1993. 47-58. [a továbbiakban: Nagy Sz. Péter]; Beke Albert: *Ady és Hatvany*. In.: Uő.: *Ady és barátai új megvilágításban*. Szenci Molnár Társaság, Budapest, 1995, 45-93.

¹⁴¹ Vö.: Nagy Sz. Péter: i. m. 49.

¹⁴² A Nyugat könyvkiadó csődbe ment, s a jogokat s a raktáron lévő könyveket felvásárló Athenaeum nem látott Adyban üzletet. Hatvany az Ady-kötetek tulajdonjogát megvásárolta 1917 őszén, a költőnek havi háromszáz korona járandóságot fizetett, s a nagy viták közepette általa összeállított kötet kiadását is ő tette lehetővé. Hatvany ellenfelei eljárását cenzori módszerre hasonlították később.

¹⁴³ Pedig Ady levelekben is kérte ezt. Lásd: Hatvany Lajos levelei. i. m.: 134.

teljesebb kiadások sajtó alá rendezése lett volna,¹⁴⁴ ám 1919 nyarán emigrációba ment, s ott az általa vallott Ady-kép ápolására minden lehetőséget megragadott. Pozsonyban, Kassán, Losoncon, Kolozsváron, Nagyváradon a bécsi *Jövő* című lap szervezésében előadásokat tartott,¹⁴⁵ Ady Lajossal, Szabó Dezsővel, az Ady-breviáriumot kiadott Benedek Marcellal s másokkal is vitába szállt, s számos cikket írt. Ezekben nemcsak a maga úttörő s mecénási szerepét védte önérzetesen, de a „társadalomjavítás és a nemzeti reform szenvedélyének esztétikáját” valló, sőt forradalmas Ady jelentőségét – a látszólagos elismerésbe bújtatva – „elsikkasztani” próbálók ellen is mindig szót emelt.¹⁴⁶ E rövidebb írásokban a konzolidálódó Horthy-rezsimmel kíméletlenül szemben álló, emigrációba kényszerült politikus-író beszélt inkább,¹⁴⁷ ellentétben azokkal a – szintén Bécsben született – füzetekkel, amelyekben a versek két nagy csoportját – az „istenes” s a szerelmi költészet darabjait – kommentálta a szerző.¹⁴⁸ Ezek az „impresszionista esztétika” módszerével készült szubjektív, a verset nemegyszer prózában felmondó kommentárok e költészet „tömbszerű” természetét jól ismerték fel, ám az Ady-filológiát az 1927-ben kiadott emlékezés és levelezés gazdagította inkább.¹⁴⁹ E könyv bevezetője is roppant önérzetes

---

¹⁴⁴ Vö.: Hatvany. i. m.: 821-822.

¹⁴⁵ Vö.: Hatvany. i. m.: 803.

¹⁴⁶ Hatvany Lajos: *Ady Endre és a magyar jövő* (1924), ill.: *A magyar irodalom kisajátítása* (1931). In.: Hatvany. i. m.: 635. ill. 658-660.

¹⁴⁷ Nem ezekért az írásaiért ugyan, de hazatérése után, 1928-ban „nemzetgyalázásért” perbe fogták, s el is elítélték. Erről: Nagy Sz. Péter. i. m. 83-92.

¹⁴⁸ Két részben négy füzet jelent meg. Hatvany Lajos: *Ady világa* [1.rész] *Isten könyve* (1. *Találkozás Istennel*; 2. *Viadal Istennel*); *Ady világa* [2.rész] *Szerelem könyve* (1. *Találkozás a nővel*; 2. *Ady és Léda*). Mindkettő: Pegasus, Wien, [1924]. Újabb kiadás: Hatvany i. m. 90-220. ill.: 221-384.

¹⁴⁹ Hatvany Lajos: *Ady a kortársak közt. Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez*. Genius Kiadás, Budapest, [1927]. [a továbbiakban: *Ady a kortársak közt*] Újabb kiadás: Hatvany i. m. 435-592.

volt,¹⁵⁰ s Ady eszméinek s barátainak körét a Társadalomtudományi Társaság, a *Nyugat*, a *Huszdik Század*, a *Világ* s a *Népszava* környezetében jelölte ki, ellentmondást nem tűrő hangon.¹⁵¹ Erről az álláspontról támadta Ady Lajost, Berzeviczy Albertet, Klebelsberg Kunót, a Kisfaludy Társaságot, s Illyés Gyula Adyval kapcsolatos megjegyzéseit vitató dolgozatában is ehhez tartotta magát.¹⁵²

Ez a kérlelhetetlen, a polgári radikalizmus és a szocialista eszme összetevőit vegyítő világkép egy, a szerző egész életében tán mindvégig feloldatlan-feloldhatatlan személyes traumával súlyosbított. Hatvany Lajosnak a *Vér és arany* olvasásakor „megértett” Adyval való találkozás, majd a költőnek s a modern magyar irodalomnak a szolgálata, sőt alakítási szándéka a magyarországi zsidóság tökéletes asszimilációra törekvő részének az alkalma s a modellje volt, illetve azzá akart lenni. E folyamatban a magyar

---

¹⁵⁰ „Leveleim »hisztériája« onnét magyarázható, hogy a költő miatt, vagy éppenséggel az ő részéről, személyemet a nyilvánosság előtt támadó érzékeny bántalmakat lehetőleg gyorsan feledni, föltorló méltatlankodásaimat elnyomni igyekeztem, s ha ugyan fogcsikorgatva, gyakran lázadozva, de azért éppen nem asszonyosan, hanem végül is férfias kötelességtudással tartottam ki Ady Endre mellett. [...] mutassák nekem azt a pedáns professzort, aki még önmagától is elvonatkoztatva, a Duk-Duk és egyéb afférok tarajos nekiberzenkedései után olyan szépen és mosolyosan és mégis szerető alázattal békél vissza a maga poétájához, mint az én leveleimnek hajdan való írója?!” Ady a kortársak közt. i. m.: 12-13.

¹⁵¹ „...jegyezzék meg egyszer s mindenkorra, hogy igenis, Ady versein keresztül javarészt az ő környezetében elhangzott vitáknak [...] tanításai viharzanak belé, örök mementóul, a magyar jövődbe. [...] Elnyomott osztályharc tör magának utat az esztétikába. [...] Közte s a hatalom közt szakadék van. Őt semmi módon nem lehet elfogadtatni mai hivatalos kultúránk testületeivel s intézményeivel. Rossz munkát végez, aki betömi a szakadékot, melyet Ady Endre maga tárt föl.” Ady a kortársak közt. i. m.: 16-17.; 22.; 27.

¹⁵² „Ady a Keletnek úri és paraszti népét messzi meghaladó, városi entellektüel és radikális polgárságnak, szóval a *Nyugat*-nak és a *Huszdik Század*-nak költője volt, fölöttébb szűk köré, annál is inkább, mert Adyt még a fővárosban is leginkább csak Lipótváros szerényebb utcáiban és a Terézváros diákszobáiban, esetleg egy-egy gipszes, álrokkó vagy bazáráru-biedermeier szalonjában s ugyanezen kerületek kávéházaiban ismerték el.” Hatvany Lajos: *Ady s akik utána jönnek*.(1938) In.: Hatvany i. m.: 746.

kultúra s a személyesen is megismert kortárs Ady volt – illetve akart lenni – a magyarsághoz vezető út a számára. Az összebarátkozás után alig fél esztendővel kirobbant duk-duk affért – minden erőfeszítése ellenére – ezért nem tudta megemészteni soha,¹⁵³ s ezért lett fájó sebbé, hogy a *Nyugattal* való konfliktusa idején – az „irodalompolitika-vitában” – nem állt ki nyilvánosan is mellette a költő.¹⁵⁴ Hatvany tudatában Ady a magyar irodalom és a magyarországi progresszió összegzője, felülmúlhatatlan lehetősége volt, a költő kételyek nélkül való, egyértelmű melléállása ezért lett volna számára mindennél fontosabb. Emlékezésének – kérdő s felkiáltójeleket, emóciótól fűtött fordulatokat is gyakran használt – zaklatottsága, leveleinek néhol az önérzettől túltengő hangja e mélyen megélt, valójában megszüntethetetlen hiányból fakadt, s az Ady-Rákosi-vitát is ebből a szemszögből volt képes felidézni csupán. Egyetlen részletet emelt ki: azt, amikor Ady a Budapesti Hírlapban közölt néhány soros nyilatkozatában utasította vissza Rákosi Jenő vádjait, s amiről a Rákosi által – cikkírói és mecénási minőségében – szintén támadott Hatvany úgy érezte, hogy inkább ellene, mint mellette szól.¹⁵⁵ Erről az afférról az ugyanezen

---

¹⁵³ „Huszonnyolc éves voltam, nem mondom, hogy romlatlan, mondom inkább, hogy megkímélt. Jöttek az emberek felém a hírrel s gúnyolódta. Lám, Ady Endre, akiért annyit hadakoztál, annyit marakodtál, aki miatt összevesztél ifjúságod összes nevelőivel, az egész egyetemmel, Gyulai Páltól kezdve Beöthy Zsoltig, látod, hív csatlós, így jártál, így kell, így megérdemelted. Amikor a hírhedt *Duk-Duk-affér* megjelent, először fogadkoztam, hogy feléje se nézek többé Ady Endrének.” Ady a kortársak közt. i. m.: 47.

¹⁵⁴ „...fájdalmamra látnom kellett, hogy Ady, aki engem biztatgatott, ugyanakkor ellenfeleimmel is fraternizál. Olyan napok voltak, mikor nagyon érzékeny voltam, mert igazammal nagyon magam álltam. Ady ugyan baráti szavakban, s meleg levelekben köszönte meg, amit – komolyan mondom most, annyi év után – csakis az ő érdekében véltem megteendőnek. De amit vártam tőle, s amit ígért, és amire égetően szükségem volt, hogy a nyilvánosság előtt ebben az értelemben nyilatkozzék, az elmaradt. Elváltam a Nyugattól s a Nyugattal együtt Adytól. Ez lett a második nagy konfliktusunk.” Ady a kortársak közt. i. m: 57-58.

¹⁵⁵ „Ebből megint elkeseredett levelezés lett, megint megírtam neki, hogy nem akarok róla tudni, megint megírta nekem, hogy félreértem őt, elülről kezdődött a régi nóta.” Ady a kortársak közt. i. m. 64-66.

könyvben kiadott levelezéshez írt jegyzetben, mint az „utolsó összeveszésről”¹⁵⁶ beszélt Hatvany Lajos, de nyilvánvaló, hogy e megszakításokkal is tarkított évtizedes kapcsolat során állandóan ott bujkáló kölcsönös – nemcsak az anyagi „függőségéből”, s az eltérő életformából, társadalmi pozícióból fakadt – egymással szembeni idegenkedést sosem tudták teljesen feloldani.¹⁵⁷ Ady radikalizmusa, lét- és költészetszemlélete összetettebb volt, mint a Hatvanyé, aki – ahogy Halász Gábor írta – „csak egyféle irodalmiságot és műveltséget tudva intellektuálisnak” Adynak a „jobbrol-balról kínált megoldásokkal szemben [...] mindent magába ölelni kívánó világszemléletét [...] a maga életcélját s nemzete életfeladatát tisztázni akaró heroikus értelmi erőfeszítéseit”¹⁵⁸ nem ismerte föl. A költőt s az embert éppen ezért választotta szét, s akaratlanul is lenézte, olykor pedig kioktatta Adyt.¹⁵⁹

Azt, hogy Hatvany feloldhatatlan gyanakvását mi determinálta igazán, 1938-ban írt, a duk-duk afférra emlékező, ugyan fikciós, de személyre szólóan indulatos sorai mondhatják el a legpontosabban. „Látom idegesen érdekes arcát, vulgárisan csúfító vastag ajkát, s nehezen forgó nyelvét is, mikor az iszós, lumpok hangján rekedtül vallja ki a pátriából hozott bánatot, Szüts Dezsőnek, a keschedt pofájú, ösztövére Falstaff-nak [...] Szid engem, mert az apám fia vagyok, szidja Osvátot, mert a Nyugatot kisdédóvónak tekinti, s mindig új fölfedezettekkel kompromittálja folyóiratát, melyhez ő

---

¹⁵⁶ Ady a kortársak közt. i. m.: 242.

¹⁵⁷ Hatvany úgy mondta, hogy a duk-duk affér után ő az Ady-versekhez s eszméhez való hűségét különválasztotta Adytól, az embertől, s ehhez az „embertelen különválasztáshoz” 1918 szeptemberéig ragaszkodott. „Csak a nagybeteg Ady látása olvasztotta föl bennem az örök neheztelést...”. Ady a kortársak közt. i. m.: 48.

¹⁵⁸ Halász Gábornak az *Ady a kortársak közt* című könyvről írt, eredetileg a *Napkelet* 1928-as évfolyamában megjelent bírálatát idézi: Nagy Sz. Péter: i. m. 50-51. ill.: Halász Gábor: *Az Ady-Hatvany-levelezés*. In.: Uő.: *Válogatott írásai*. Magvető Kiadó, Budapest, 1977. 658-659.

¹⁵⁹ Ennek legismertebb példája Hatvany 1913 áprilisában írt levele lehet, amelyben az újabb versekből hiányzó „concentráció, a nagyszerű tehetség megmunkálásának hiányáról” beszélt, s Petőfit, Aranyt s Goethét ajánlotta figyelmébe. E levélre válaszul született a *Hunn, új legenda*. Lásd: Hatvany Lajos levelei. i. m.: 95-96.

a korszakosnak méltán érzett nevét kötötte, s szidja bizony Ignotust is, amiért kelleténél többre becsüli a jó verselést [...] szidja Jászit, Kunfit... a zsidókat... az egész zsidó dicsőség nem ér egy hajítófát... Mire Szüts Dezső, a kávéházak Ős-Kajánja kap az alkalmon, üzenetet hoz a Magyarat a Magyarinak jeligés könyvkiadó cégtől [...] Még egypár spricceres pohár, még egy kis ugratás... hogy Ady a maga ellenségeit csakis a Nyugatnak köszönheti... meg hogy mit-mitnem mondanak róla az emberek... többek közt – ő, borzalom – azt is, hogy eladta magát a zsidóknak... Szüts érvei találtak. Mert Ady [...] itt ezen a régi, boros asztalon, életének egy csúnya fokán, azon nyomban lefirkált egy zagyva cikket, a hírhedt duk-duk affért az Új Idők számára, melynek homályos célzásai az ő nevében forrongó irodalmi forradalom, a Nyugaték ellen, de főleg és mindenekelőtt ellenem [...] meg is indították az irtóháborút.”¹⁶⁰ Hatvany Lajos ezt a dolgozatát még Magyarországon kezdte el, de újabb emigrációjában, Oxfordban fejezte be, már a zsidótörvények megszületése után. Joggal érezhette, hogy élete célja – miszerint a magyar kultúrával való azonosulása a megkérdőjelezhetetlen asszimiláció alkalmá lesz –, végképp kudarcot vallott ekkorra, s indulata a saját – s Ady – életútjának értelmezésére is ránehezült. Kitetszhet: megvolt győződve, hogy az az Ady Endre, akinek művét csodálta, akit megbántottságát s ellenérzését legyűrve is egyre segített, s aki az ő magyarságba való belépésének élő „szabadjegye” volt – illetve lehetett volna – a szándéka szerint, ha szeretetéről s ragaszkodásáról biztosította is nemegyszer, sosem állt egész nyíltsággal mellé, s a lelke mélyén mindig zsidónak – vagy annak is – látta őt. Az Ady-Hatvany kapcsolat históriája ekként nemcsak a magyarországi polgárosodás ellentmondásainak, de a költő és a századeleji progresszió mélyszerkezeti viszonyának is az egyik leginkább tanulságos modellje lehet.

Ady forradalmiságát emelte ki Bölöni György is. Az időközben egyértelműen kommunistává lett szerző 1954-ben kelt új előszava szerint könyvében a „forradalmi magyar nemzedék ítélete tört

---

¹⁶⁰ Hatvany. i. m.: 750-751.

fel”¹⁶¹, s tény, hogy az első, párizsi kiadás 1934-es bevezetőjében is „a nagy forradalmi költőt” emlegette már.¹⁶² Ami Ady számára – akárcsak Kaffka Margit, Jászi Oszkár vagy Horváth János esetében – nagyon fontos volt, Bölöni György is a Szilágyságban született. Igaz, öt év korkülönbséggel, de egy iskolába jártak Zilahon, s bár személyesen 1904-ben, Párizsban barátkoztak össze csupán, a modernség vágyán túl a közös múlt tudata is összekötötte őket.¹⁶³ A francia fővárosban Adynak amolyan „mindenese” lett a nyelvet is jól beszélő, s ott már két esztendeje otthonosan mozgott fiatalabb barát – az éjszakában vele élt, dolgait intézte, kiállításokra vitte, s amikor a költő vérbaja heveny módon kitört, ő kísérté először orvoshoz is –, Diósyékkel gyakran összejárt, könyve írásakor felesége naplóját, leveleit, feljegyzéseit is használhatta, kétségtelen, hogy Ady Párizsban töltött idejének legközelebbi tanúja volt. Ebben az időben a szociáldemokrata *Népszavának* s a polgári radikális *Világnak* egyaránt munkatársa lett, tagja volt a Társadalomtudományi Társaságnak, a szabadkőműves Martinovics Páholynak, s a Jász Oszkár-féle Polgári Radikális Pártnak egyaránt. 1918-19-ben a Károlyi-kormány svájci sajtóattaséjaként dolgozott,¹⁶⁴ majd a második világháború végéig előbb bécsi, később párizsi emigrációban élt. Ady életében inkább az irodalmi-

---

¹⁶¹ Bölöni György: *Az igazi Ady*. Magyar Helikon, 1974, 7. [a továbbiakban: Bölöni]

¹⁶² „Célom az volt, hogy Adyt kiragadjam azok kezéből, akik kiszolgáltatták az uralkodó osztálynak, bár velük szemben örök lázadó [volt Ady], és megmutassam annak, aki volt, forradalmi nagy költőnek”. Bölöni. i. m.: 10.

¹⁶³ Bölöni Györgyről s Adyhoz való viszonyáról lásd Király Istvánnak a kapcsolat személyes részét láttatóan, de annak ideológiai összetevőit marxista túlzásokkal elemző monográfiarészletét. Király István: *Ady Endre I.* Magvető Kiadó, Budapest, 1970, 43-56.

¹⁶⁴ Károlyi Mihállyal való bensőséges kapcsolata az emigrációban is megmaradt. Ellenőrizhetetlen – ugyanakkor valószínűtlen – amit Károlyi szóbeli közlésére hivatkozva állított, miszerint Ady szinte hódolattal tisztelte őt, s az őszirózsás forradalom kitörésekor nemcsak üdvözlő táviratot (ez igaz), hanem – sehol meg nem jelent – verset is írt a néhány napos miniszterelnöknek. Vö.: Bölöni. i. m.: 517. ill.: 522. Az üdvözlő táviratot Révész is említette, a két idézett szöveg megegyezik: Révész Béla: *Ady trilógiája*. Nova Irodalmi Intézet, Budapest, 1935, 286.

képzőművészeti modernség kötötte le, a költő radikális történelem- és társadalomszemléletét csak a Horthy-rendszer kérelmelhetetlen ellenségévé válva, 1920 után „fedezte föl” igazán, rengeteg – csak tőle tudható – emléket, adatot mozgósító könyvét már ez az attitűd hatotta át. A munka „vívó” szándékát az öntudatos cím is jelezte, az addig megjelent Ady-irodalommal rendre vitába szállt, Ady Lajossal¹⁶⁵ s Makkai Sándor könyvével különösen,¹⁶⁶ s legtöbbször a költő forradalmiságának eltitkolását, „félretételét” emlegette föl.¹⁶⁷ Bírálta az ekkor már megalkuvónak tartott Nyugatot, a költő „veszedelmessé” vált eszméitől elfordult Fenyő Miksát, Ignotust, Schöpflin Aladárt, Babitsot s „a hétszilvafás magyar előtt” értetlenül álló „gazdag zsidó mágna”, ezért aztán „bizonytalan s színtelen” világnézetű Hatvany Lajost egyaránt.¹⁶⁸

---

¹⁶⁵ Az ő könyvén már 1923-ban alaposan elverte a port, álobjektívnak, sunyinak, ferdítőnek írta le, ami „Ady Endrét közel sem engedi a forradalomhoz”. Bölöni György: *A forradalmi Ady*. (1923) In.: Uő.: *Egy forradalmi nemzedék*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 249-255.

¹⁶⁶ Felfogása szerint az erdélyi református püspök, aki Adyt „túl magyarra, túl hazafivá keni fel”, az ifjúságot – az uralkodó osztályok „utánpótlását” – célozva ugyan, de lényegében az „uralkodó osztályok számára” akarja megtartani a költőt. Bölöni: i. m.: 528-532. ill.: 546-547.

¹⁶⁷ A szintén a költő forradalmi szándékainak „kioperálásáért” megrótt Ady Lajos a Nyugatban írt kritikát a könyvről. Túlozva, s némileg karikírozva ugyan, de Bölöni Ady-értelmezésének az ideológiai-politikai tendenciáját mégis jól jellemezte: „[Ady] Forradalmisága nem vitás. De ez a forradalmiság nem Leninhez – még csak Marxhoz sem – igazodik. [...] reménytelen a kísérlete, amidőn azt szeretné elhíttetni, hogy Ady Endre – ha életben marad – Kun Béla oldalán helyezkedik el, Bölöni Györggyel együttesen.” Ady Lajos: *Az igazi Ady*. Bölöni György könyve. Nyugat, 1935. április, 330-331.

¹⁶⁸ Hatvany a tőle megszokott önérzettel válaszolt a szerzőnek, igaz, három év múlva csupán. „...két évtizedes száműzetéssel, legszélsőségesebben baloldali meggyőződésed és párizsi életed ellenére még a vörös, jakobinus sapkád alatt is hordod azt az illúziót, mely szerint fajtádbelit csak fajtádbeli értheti meg, s éppenséggel, hogy zsidó soha meg nem értheti a ti úri fajtátokat.” Bölöni állítása s ez a reflexió megint csak a már emlegetett, a progresszióon belül meglévő, s feloldhatatlan pszichológiai feszültségekről tanúskodott. Hatvany Lajos: *Nyílt levél Bölöni Györgyhez* (1937). In.: Hatvany. i. m.: 721.

A költő szocializmusban való hitét 1904-re vezette vissza,¹⁶⁹ s azt is állította, hogy – akárcsak 1848 Petőfinek – „ezerkilencszáztizen-nyolc Ady beteljesülése volt.”¹⁷⁰ Az Ady–Rákosi-vitát is a marxista osztályszempontokat preferáló terminológiával igyekezett leírni.¹⁷¹ Nem is a vitát, hanem annak az általa jobban ismert körülményeit inkább – a *Világ* munkatársaként ő szerkesztette, „cenzúrázta” Ady s mások cikkeit –, van adat, amiről megint csak tőle tudhatunk.¹⁷²

A polémia bővebb elemzésével nem foglalkozott, figyelmét leginkább az ellentábor ideológiai-politikai minősítése kötötte le. Az akkori cenzúrát emlegette sokat, ami a „háborús mentalitás szolgálatában álló” konzervatívokat nem korlátozta persze, Rákosi Jenőről, mint „sötét, uszító hadjáratba” kezdett „reakcióról” szövegni, s amikor vita értelmezésébe fogott, az írás jelenkorának (tehát a harmincas éveknek) a propagandistája beszélt már. Rákosi „Ady-beccsmérlései és Babits Mihályt is kikezdő támadásai mind egyazon forrásból eredtek: a magyar reakció támadott és védekezett így a valódi Ady, vagy vélt osztályellenségei: Babits, Hatvany ellen. [...] Rákosinak nem az »esztétika és az erkölcs« fájt, [...] Rákosinak Ady politikai és szociális társasága fájt, a szocialista-radikális-zsidó-szabadkőműves társaság, [...] fájt Ady forradalmisága.” Ugyanígy beszélt a vita második – Ady kálvinizmusát támadták, vitatták ekkor – szakaszáról is, érvrendszerét valamiféle harcos antiklerikalizmussal is kiegészítve immár: „Megszólaltak a protestánsok is, és Ady helyett Rákosi mellé álltak a világnézeti harcban. A klerikális kálvinizmus már ekkor felsorakozott osztályvédelmül a magyar uralkodó rendszernek, melynek később, az ellenforradalom véres napjaiban, papjaitól püspökeiig, kálvinista különít-

---

¹⁶⁹ Bölöni: i. m.: 545.

¹⁷⁰ Bölöni: i. m.: 494.

¹⁷¹ A vitával a könyv két pontján is foglalkozott. Először a bevonultatással fenyegetett Ady kálváriáját ismertette, tárgyyszerűen utalva a maga felmentésben játszott szerepére is (Bölöni: i. m.: 441-443.), majd magáról a vitáról beszélt, részletesebben: Bölöni: i. m.: 483-494.

¹⁷² Ilyen például Kaffka Margit hosszú, a vitához Ady védelmében írott cikke, amit a lap akkor terjedelmi okok miatt nem közölt. Az írást Bölöni őrizte meg, s annak egy részét könyvében is közzétett. Bölöni: i. m.: 490-492.

ménytől kálvinista főméltóságokig egyforma fenntartója lett. [...] Akkoriban még szerettünk különbséget látni katolikus reakció és protestáns reakció között, mert a protestantizmus régi harcaiból átmentettük magunknak a vallás társadalmi reformerejét. A megtámadott Ady is ilyen romantikus szálakba kapaszkodva védte kálvinista liberalizmusát. De mára ezt a romanticizmust teljesen elfűtték az ellenforradalom realitásai, és megmutatták, hogy Róma és a Kálvin tér egyformán sorakoznak fel a feudalizmus és kapitalizmus védelmére az uralkodó osztályok mellé.”¹⁷³ A könyvből még megjelenése előtt részletet közölt a marxista Gaál Gábor szerkesztette kolozsvári *Korunk*, örömmel üdvözölték az Amerikában élő magyar kommunisták is,¹⁷⁴ s az sem lehetett véletlen, hogy ez a kötet 1945 után nagy megbecsülésnek örvendett.¹⁷⁵

Bölöni György munkáját könyve 1945 végén megjelent új – változatlan szövegű – kiadásának előszavában Schöpflin Aladár is alaposan megdicsérte majd két lapon át, róla, mint „az Ady-irodalom egyik legjelentősebb termékéről” szólt, amely „mindenkor a legbensőségesebb és leghitelesebb forrásmunkája [lesz] minden Ady-kutatásnak”.¹⁷⁶ Megvallotta, hogy Ady politikai jelentőségét sok tekintetben ő is másképp látja már, mint 1934-ben, a könyv

---

¹⁷³ Bölöni: i. m.: 483-487.

¹⁷⁴ A *Kultúrharc* című New Yorkban megjelent lapról van szó, amelynek cikkét – egy könyvrészlet kíséretében – a baloldali Magyar Hírlap 1934. december 25-i száma is átvette.

¹⁷⁵ Az 1945 előtt született, Adyról szóló könyvek közül csak ezt adták ki 1956 előtt, először 1947-ben, majd 1955-ben is. Fontos megjegyezni, hogy az 1945 után végképp kommunistává lett Bölöni egy alig hetvenlapos könyvében még keményebben ítélkezett. Itt már arról írt, hogy mindenki megalkuvóvá lett a korban, kivéve a forradalmár Adyt: „A háborúnak, a monarchia háborús céljainak behódoltak a szociáldemokraták, Ady radikális barátai és íróársai is. Valójában Ady volt az, aki elejétől végig állást foglalt a háború ellen, nem vált háborús uszítóvá, és kihívta maga ellen a reakciós nemzeti sajtó, elsősorban Rákosi Jenő támadásait. Hívei is elfordultak tőle, a radikális polgárságot magával sodorta a mesterségesen is felgerjesztett sovinizmus és elkápráztatta a csalóka győzelmi jövő...” Bölöni György: *Ady az újságíró*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1956. 63-64.

¹⁷⁶ Schöpflin Aladár: *Ady Endre*. Második kiadás, Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., Budapest, 1945. 7. ill.: 8-9. [a továbbiakban: Schöpflin]

írásának idején, majd Révai József *Ady* című gyűjteményét, s Lukács György tanulmányát – *Ady, a magyar tragédia énekes* – méltatta jó hosszasan. Mintha az őt egykor – épp *Az igazi Adyban* – bíráló Bölöninek vagy Hatvany Lajosnak¹⁷⁷ akarta volna bizonyítani, hogy a társadalmi átalakulás szükségességéről beszélő forradalmár Adyt (most már?) nagyon is elfogadja ő, holott monográfiája a két világháború közötti kor leginkább elegáns, esszé-színvonalú szakmunkája volt talán. Adynak a költészetében előtűnő alakját rajzolta meg rajongás és ítélkezés nélkül, a „kortárs nemzedék Adyról való tudatát”¹⁷⁸ igyekezett közvetíteni, bemutatva a kort is, a Nyugat mozgalmának látószögéből. A folyóiratot magyar irodalom egyedülálló jelenségeként, az irodalom s a nemzet önképének felkavarójaként s újrafogalmazójaként értelmezte a szerző, a körülötte – s főleg Ady körül – kerekedett polémiákról csak pár szóban s szintén ebből a szemszögből beszélt.¹⁷⁹ A költő eszmei-politikai álláspontját, a polgári radikaliz-mushoz s a szociáldemokráciához való kötődését, s e kötődések fel-feltűnő ambivalenciáját a történelmi s társadalmi – ahogy mondta – „határhelyzetként” leírható partiumi, kisnemesi származásával, s az ebből fakadt lélektani okokkal, de még inkább a mindig az egészre tekintő költő-léttel, s szemlélettel magyarázta Schöpflin Aladár. Bármely eszmei-politikai csoporttal való kapcsolat részleges – ti. csak részlegesen elfogadható, kielégítő – s egyúttal ellentmondásos Ady számára ezért lehetett csupán, ezt

---

¹⁷⁷ „...ő [ti. Ady] a maga zsenijével s én a magam képessége szerint, mindketten a magyarság legjobb ügyét közösen szolgáltuk. Volt idő, Aladár, mikor Te is velünk szolgáltad. Ez az idő úgy elmúlt, hogy Te már nem is emlékszel rá. [...] én ma is hiszem, amit Ady hitt, hogy a benne megújult magyar költészet nem l'art pour l'art produkció, hanem az átalakulásra kész új társadalomnak harsonás előhírnöke, Téged ellenben, ki a háború előtti [ti. az első világháború előtti] rontó hatalmaknak esküdtél föl, úgy látszik, hogy erre a megváltó igazságra századokat besüvítő szavával még a mi nagy költőbarátunk is hiába tanított” – írta Hatvany 1937-ben, Schöpflin irodalomtörténetének (A magyar irodalom története a XX. században) olvasása után. Hatvany Lajos: *A Schöpflin-eset*. In.: Hatvany: i. m.: 712-713.

¹⁷⁸ Schöpflin: i. m.: 19.

¹⁷⁹ Schöpflin: i. m.: 76-78.

Schöpflin érezte akkor a legpontosabban talán, s azt is még, hogy a költőért való eszmei-politikai csatározásoknak – következésképpen – miért nincs értelme igazán, illetve, hogy a progresszió tágan értelmezett határain belül bizonyosan nincs.

S akadt még valami, amit a modernség s a társadalmi-politikai progresszió „térfelén” tartózkodók közül senki sem tudott olyan világosan elmondani, mint ő. Ady alkati s a protestáns tradícióból hozott „örök ellenzékiiségének” volt egy feloldhatatlan következménye ugyanis. Bár a politika mindennapi gyakorlatában soha sem lett igazán otthonos a költő, ösztöne hibátlanul működött, így azt, hogy a magyar társadalom s a politika szerkezete rosszul van felépítve, s ezért a reá váró – letagadni, jelentékteleníteni próbált – elkerülhetetlen társadalmi s történelmi próbákat nem bírja majd el, mindenki másnál mélyebben s pontosabban érezte-értette meg. A romlás s az összeomlás veszélyének érzékelésében neki volt igaza, ennek folyvást hangot is adott, így azokkal került szembe – a maga, önelégültté s állagőrzővé lett nemesi-középosztályi „fajtájával” – akiket éppen fölrázni igyekezett. „Fellépése után – írta a szerző – egyszerre csak szemben találta magát fajtájával, az egész úri magyarsággal. Ha ez még annyira logikus következménye volt is állásfoglalásának, mégis vérig fölháborította. Élete titkos nagy fájdalmai közé tartozott, hogy éppen azok nem ismerték el, akikhez tartozónak érezte magát s olyanok között kellett élnie, akik hódoltak neki s tömjéneztek, de mindig idegennek érezte őket magától. Ezért mindig nagyra vette, ha egy-egy úri magyar ember közeledett hozzá. Újságíró barátai közül igazán csak Bölöni Györggyel tudott tökéletesen bizalmas lenni, mert az is éppen olyan szilágyi kisnemes volt, mint ő. Ez az alapérzése nem egyezett hangosan hirdetett politikai magatartásával – de ellentmondásokból szőtt életében nem ez az egyetlen ellentmondás. A fajtájából kirekesztett ember ingerültsége adta meg költészetének temperatúráját. [...] Szörnyű sötéten látását a magyar dolgokban az színezte, hogy az ellenállás épp azok részéről a leghevesebb, akikkel egy vérnek érezte magát s akiknek dolga lett volna a nemzetet jobb sors felé vezetni.”¹⁸⁰ Hozzátehetjük, amikor Ady a szeretett,

---

¹⁸⁰ Schöpflin: i. m.: 91-92.

ostorozott „fajtájáról” beszélt, nemcsak a – társadalmi osztály értelmében vett – középrétegre, hanem mindig az *egészre* gondolt, munkástól, szegényparasztostól, mindenestől. Igazi kétségbeesése abból származott, hogy úgy tudta, az *egész* – az „öntudat forradalmára” szorult – „fajtája” az, ami nem érti meg, nem „ismeri fel” őt.¹⁸¹

---

¹⁸¹ A Fülep Lajos által feljegyzett, első olvasásra homályosnak tetsző szavai éppen ezt mondták el: „Kálvinista vagyok [...] a predesztináció annyira belém van ivódva, hogy mindenben látom, ami velem történik – már abban, hogy egyáltalán születtem, hogy éppen ide születtem! – éppen ide, erre a földre, ebbe a népbe! – nem vagyok teológus, se filozófus, nem tudom megmagyarázni mi a predesztináció [...] csak azt tudom, én nem lehetek más, nem tehetek mást, mint amit teszek, ha beledöglöm is, nem én választottam, engem választottak – én tudom, nem érdemes itt már semmi, ezt a népet megtörték, tönkretették, megölték, de mit tehetek, helyt kell állnom, úgy kell verekednem, mintha a jövőért tenném, az pedig nincs – és mégis muszáj, és hiába menekülök előle az éjszakába, velem jön [...] nem tudok nem hinni, hiába nem hiszek, nem tudok nem hinni, nem tudok belenyugodni, hogy vége mindennek, nem tudom nem hinni, hogy azért jöttem, mint már előttem mások; ne legyen vége mindennek – ilyen ördögi csalás nem lehet a világon! [...] Legjobb barátaimmal, akiket nagyon szeretek, akikkel mindenben egy vagyok, testvéreim, azonos mégse vagyok – mármint úgy azonos, mint egy szegény magyar paraszttal, nyomorult béressel, akit addig sose láttam – ők úgy néznek rám, mint elnyomott, föl szabadítandó osztályra – nem egyénre, érted? osztályra! – én is nézek rá így is, de másképpen is – én eredendően azonos vagyok vele, mindegyikkel, külön-külön, érted? [...] eredendően azonos vagyok vele, mint a kezemmel, a szememmel – magamban érzem mindenestül [...] ez nincs bennük [...] ez az én szóval mondhatatlan azonosságom ezzel a szerencsétlen néppel – [A barátaim] ugyanazt gondolják, mondják, akarják, mint én, de [csak] az eszükben és a szívükben, a gondolkodásukban és becsületükben – de ez, amit mondok, nincs a húsukban, veséjükben, tüdejükben, lélegzésükben – ez az én magyarságom – pedig e nélkül ezzel a néppel az ő forradalmát megcsinálni nem lehet – én nem vagyok rá alkalmas, én tudok lázítani, ha kell, verekedni, de szervezni nem tudok – pedig a népnek, ha maga csinálja is a forradalmát vezér kell – hogy köztük van-e vezérnek való, nem tudom, attól tartok, nincsen, kitűnő emberek, de elméleti emberek, nem forradalmárok – kitűnő magyarok, de más-képp, mint én s a nép, és nem elég dühösek, hát, nem Dózsák! – de itt még a legjobb forradalmár, a legtökéletesebb vezér se elég, ha nincs benne az én magyarságom, mert akkor az a forradalom nem ennek a népnek a forradalma – a kettőnek egyben kellene lennie, a

Ezt a feloldhatatlan csapdahelyzetet növesztette Magyarország s az emberiség fölötti biblikus siratásává a háború alatt, a XVI. századi protestáns prédikátorok jeremiádjait is felelevenítve egyben, tudva, hogy „úgyis hiába, az élet fátum sínjein megy tovább, az eleve elrendeltetés sínjein minden, vak sors vezeti az emberiséget feltartóztathatatlanul”.¹⁸² Schöpflin Aladár Adyja így lett a predestináció költője, aki „egyben látta” – totalitásában érzékelt, illetve akarta érzékelni, birtokolni – az életet még. A világképet meghatározó legfontosabb elvként éppen az, a létezést (szemléleti) részekre szabadló, ideologikus osztály- és társadalomszemlélet volt a legkevésbé jellemző reá, amiről Révész, Bölöni, részben Hatvany Lajos, egyáltalán a társadalmi-politikai „forradalmárt” kanonizálni próbáló szerzők beszéltek folyvást, s amit a „nagy fordulat” után az idősödő Schöpflin is elfogadni látszott egy pillanatra. Ezért az 1934-ben született könyv az eszmei-politikai, vagy akként értelmezhető vitákat alig említette meg, az 1915–16-os polémiával nem is foglalkozott, hiszen arról a magaslatról szét-nézve, ahol Adyt s az egész történetet látta a költőnél őt esztendővel idősebb koronatanú, a végképp múltban rekedt Rákosi Jenőék nem voltak már párbajképesek.

5. Ideológiai homogenitás és szakmai értelmezés 1945 után

A „nyugatos” kultúrájú Schöpflin Aladár – jó szándékú – „igazodási” kísérlete előre vetítette azt a tendenciát, amit a második világháborút követő ideológiai-politikai változás az irodalmi s szellemi élet terén elhozott, s az Ady-életmű minden korábbinál

---

forradalmárvezérségnek és az én magyarságomnak. [...] de az én magyarságom nincs már sehol énrajtam kívül – a népben van, de benne nem él, mert nem tudatos, néma, én látom, érzem benne, ő nem tudja, nem érzi önmagában – ezért nem látná bennem se – ez nincs sehol rajtam kívül – én vagyok az utolsó élő magyar.” Fülep Lajos: *Ady éjszakái és éjszakája*. In.: *Uő.: Művészet és világnézet. Cikkek, tanulmányok 1920-1970*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. 69-72.

¹⁸² Vö.: Schöpflin: i. m.: 175-177.

durvább eltorzításához s kisajátításához is vezetett.¹⁸³ Ami a háború végét követő három-négy esztendőben történt, a korábban sokszínű szellemi s irodalmi élet egyre gyorsuló szűküléseként, tévesztéseként is leírható, s ennek során a két világháború közötti „baloldali” népi, illetve szocialista szemléletnek – a kommunista hatalomátvételt támogató vagy eltűrő – részelemei maradhattak talpon csupán, de a sztálini felfogás hatalmi-ideológiai gyakorlatának alávetve persze. Ebbe a keretbe semmifajta, az uralomra jutott szemlélettől eltérő értelmezés nem fért bele, az irodalomról beszélve sem, s a hatalom eszmei-ideológiai legitimálása lett az Ady-életmű „feladata” is. 1945 és 1949 között a „teljes Adyra” figyelő könyvek, gyűjtemények is megjelenhettek még,¹⁸⁴ ám a már

---

183 Az 1945-1948 közötti korszak a – kezdetektől fenyegetett – demokratikus kísérlet s a szovjet típusú diktatúra kiépítésének az ideje volt egyszerre. A szellemi s az irodalmi élet „homogenizálása”, a politikai diktatúrához való „igazítása” némi „fáziskéséssel” történt meg. A magyar történelem e szakaszának ideológiai kényszerektől már mentes összefoglalására lásd: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 269-331. [a továbbiakban: Romsics. Ugyanebben a könyvben bő irodalmi kalauz is található. i. m.: 627-629] A magyar irodalom államosításának folyamatáról: Sárközi György: „Ő mondja meg, ki voltál...”. *Irodalmi élet a Rákosi-korszakban*. Századvég, 1987/4-5. 38-60. különösen: 38-50.; Czigány Lóránt: *Lépéskényszer: az irodalom államosítása Magyarországon*. In.: Uő.: *Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon 1945-1988*. Gondolat, Budapest, 1990. 11-69.; Ständeisky Éva: *Láncreakció. A magyar irodalmi élet szovjetizálása 1949 és 1953 között*. In.: Uő.: *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*. 1956-os Intézet-Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005. 176-205. Az Ady-irodalom 1945 utáni részének értelmezéséhez: Görömbei András: *Ady-képiünk és az újabb szakirodalom*. In.: Uő.: *A szavak értelme*. Püski, Budapest, 1996. 15-28.

184 Ebben az időszakban nem készült új, monografikusnak is tekinthető feldolgozás az életműről. Szabó Richárd, Schöpflin Aladár és Bölöni György, már említett, 1945 nyarán és karácsonyan, illetve 1947-ben megjelent könyve az előző korszak szülötte volt, Földessy Gyula – az ideológiai kérdéseket szorosabban nem érintő, ám az új „koráramnak” így is engedményeket tett – Ady-kommentárjainak első változata (*Ady minden titkai*) pedig az „utolsó pillanatban”, 1949-ben látott napvilágot. Ugyanekkor jelent meg a szintén Földessy által összeállított három és félszáz oldalas cikkgyűjtemény, ami szintén nem (csak) a „szocialista” Adyt próbálta demonstrálni (*Párisban és napfényországban*).

elindult folyamatot nem ezek a munkák jelezték.¹⁸⁵ Az alaphangot Révai József és Lukács György – Schöpflin által némileg kényszeresen méltatott – még Moszkvában, esztendőkkal korábban írt, a „forradalmár Adyt” abszolutizáló munkái adták meg.¹⁸⁶

Révainak a forradalomban hívó, de a „megalkuvásra kész” burzsoázia vezényelte polgári forradalomban bízni nem tudó, a szocializmus győzelmét pedig kívárni képtelen költő „két lelkéről” beszélő Ady-képe, s Lukácsnak a feudális maradványok elleni harcban akkor ugyan egyedül maradt, de a „dolgozó nép sorsával” örökre összeforrott költője, egy dogmatikusan marxista történelemértelmezés része (is) volt. Nem mondták szó szerint, de Ady tragédiáját abban látták, hogy a költő életében nem volt – illetve csak „későn lett” – Szovjetunió, s nem volt Kommunista Párt sem Magyarországon még (csüggedését, dekadenciáját, Nietzschehez, Bergsonhoz, egyáltalán „az imperialista korszak szellemi züllésének termékeihez”, s Istenhez való menekülését e „hiányból” eredeztették, elsősorban Révai József), ám – tehették volna hozzá – 1945 mindkettőt elhozta nekünk, az Ady-várta, sürgette forradalom lehetőségével együtt.¹⁸⁷ A magyar irodalom intézményrendszere – illetve annak önállósága – 1949-50-re megszűnt e „győzelem” nyomán, s Ady műve – akárcsak a kinevezett „fővonal” másik két tagjáé, Petőfié és József Attiláé – is egy agresszíven teleologikus haladáselv irodalmi illusztrációja lehetett csupán. A

---

¹⁸⁵ Az 1945. évi változást, mint a költő céljainak „beteljesülését” is értelmező Ady-felfogást az egykor remek Ady-filológusnak ismert Kardos László „népszerűsítő” broszúrája (*Ady Endre*. Szikra Kiadás, Budapest, 1946.), vagy a Szakasits Árpád előszavával kiadott gyűjtemény (*A forradalmi Ady*. Népszava Kiadás, Budapest, 1945.) jelezte inkább, ez utóbbi még a „gondosan” megfogalmazott fejezetcímekkel is (*Magyar szabadság – világszabadság; Kie a föld?; Leszámolás a múlttal*).

¹⁸⁶ Révai József: *Ady*. (1940) Szikra Kiadás, Budapest, 1945.; Lukács György: *Ady, a magyar tragédia éneke*. (1939) In.: Uő.: *Írástudók felelőssége*, Szikra Kiadás, Budapest, 1945, 25-47. Mindkét tanulmány a moszkvai *Új hangban* jelent meg eredetileg, Lukácsé, 1949-ben, önálló füzetben is napvilágot látott.

¹⁸⁷ Lukács György s Révai József koncepciójának alapvetése évtizedekig élt tovább, Bóka László s Király István könyveiben például karakteresen. Vö.: Görömbei: i. m.: 18.

filológusok, ahogy lehetett, ekkor is dolgoztak,¹⁸⁸ de a két világháború közt is tapasztalható eszmei, szemléleti pluralizmusról szó sem lehetett már ezután, a „nagyközönség” csak a tendenciózus ideologikussággal összeállított, s megfelelő előszóval is ellátott gyűjteményeket kaphatta meg.¹⁸⁹ Az osztályharcos irodalom-szemlélet némi módosulását az 1956-os forradalom leverését követő időszak hozta el, de ez a szemléleti „félfordulat” sem lehetett az ideológiai-politikai meggondolásoktól mentes.¹⁹⁰

Amennyiben a – Moszkvában született – szélsőbaloldali, s a – megosztott, mert a költőben vagy a „faj” reprezentánsát, vagy a magyarság zsidók irányította veszedelmét látó – szélsőjobboldali Ady-interpretációktól eltekintünk, elmondhatjuk, hogy az életműnek 1945 előtt három – többnyire szintén nem homogén – karakteres eszmei-ideológiai értelmezése létezett. A konzervatív, a népi-harmadikutas s a baloldali, polgári liberális-radikális, szocialista értelmezés. Ezek közül a politikai változás a konzervatív eszme-

---

¹⁸⁸ Az életmű kritikai kiadásának munkálatai ekkor kezdődtek, az első két kötet 1955-ben jelent meg. Bóka László több kötetre tervezett monográfiájának első – bevallottan Révai József tanulmányaira támaszkodó – része is ekkor született (Bóka László: *Ady Endre pályakezdése. Bevezetés az Ady kérdésbe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.), s olyan munkák is készültek, amelyek tudományos szempontból ma is használhatóak: Hegedűs Nándor: *Ady Endre Nagyváradon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956.; Hegedűs Nándor: *Ady Endre Nagyvárad napjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.; Lengyel Géza: *Ady a műhelyben*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1957. Ugyanezekben az esztendőben kezdte el az Adyra való emlékezések gyűjtését Kovalovszky Miklós, bár nagy értékű sorozatának első kötete csak 1961-ben jelent meg (*Emlékezések Ady Endréről*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.). Ezek a – szinte csak szakemberek által forgatott – munkák azonban az Ady-műre telepedett ideológiai burkot nem törhették át.

¹⁸⁹ Ezek közül a költő harcos antiklerikalizmusát illusztráló, Földessy Gyula és Király István szerkesztette kötet legjellemzőbb a korra, amely 1960-ig több kiadást is megért. Ady Endre: *A fekete lobogó. Ady harca a klerikális reakció ellen*. Franklin, Budapest, 1950.

¹⁹⁰ Ez a bemutatás elsősorban az Ady-mű értelmezési körülményeinek eszmei-ideológiai alakulására figyel, s nem érinti azokat a szakmunkákat – Bartha Jánosét, Tamás Attiláét, Rába Györgyét s másokét –, amelyek a kor eszmei-ideológiai követelményeiről – amikor már megtehették – szinte tudomást sem vettek.

kört szinte végleg elsöpörte,¹⁹¹ a népi-harmadikutas s a – nem leninista-sztálinista – baloldali gondolatoknak pedig az eltorzított rész-elemeit („átállt”, vagy elfogadhatóvá maszkírozott személyiségeit) tartotta meg csupán,¹⁹² önálló tendenciaként egyik sem létezhetett. Hegemonikus szerepbe a szélsőbaloldali szemlélet jutott Ady értékelésének kapcsán, az 1956 utáni idő ezen is változtatott, ám a változás – szintén ideológiai-politikai érdek vezérelte – irányát is sugallva, s szorgalmazva egyben. A kulcs a hatalomnak a forradalom traumájából leszűrt tapasztalata volt. Mivel 1956 a magyar függetlenségi – a hatalmi felfogásban nacionalista – tradíció fellobbanását (is) jelentette, a szellemi megtorlás s az ideológiai „feladatok” kijelölése során a vezetés erre különleges figyelmet fordított. Bár a revizionizmus „felszámolását” a nacionalizmus „leküzdésének” követelésével együtt – s legalább azonos súllyal – emlegette folyvást, legfontosabb tennivalónak a „párton kívül” (is) létező, így nehezebben kontrollálható, s a magyar történelmi tudatban mélyen gyökerező nemzeti gondolat legyűrését-szemlegesítését tudta.¹⁹³

Olyan, az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Elméleti Munkaközösségek készítette „állásfoglalások”, mint például a

---

¹⁹¹ Annak ellenére is, hogy például Horváth János – az Ady-művel szemben egyre nyitottabb – felfogása Barta János – nemcsak Adyval kapcsolatos – munkáinak ösztönzést adott.

¹⁹² A liberalizmus vagy a polgár fogalma az ötvenes években – s még utána is sokáig – szinte szitokszóvá lett, a harmadikutasságra – mint „kispolgári” ideológiára – pedig ellenséggként nézett a hatalom. A „részelemek” megtartását, illetve szocialistává „színezett” integrálását kifejezetten hatalmi-politikai megfontolások diktálták. Szerette a hatalom, ha önnön legitimitását az „ideológiai korlátaikat” időközben „meghaladott” népi, vagy polgári írók „támogató” jelenlétével (Szabó Pállal, Veres Péterrel, Déry Tiborral, Örkény Istvánnal stb.) is demonstrálhatja. E sajátos pozícióból fakadt feszültségek s traumák – illetve ezeknek, az életművekre is kiható következményei – mindenkinél gyediek voltak, ezekkel itt nem foglalkozom.

¹⁹³ Ez az „antinacionalista” alapállás a Kádár-rendszer végéig megmaradt. A hatalom egyes csoportjai a „nemzeti kártyát” megpróbálták olykor – 1972-74-ben s 1987-88-ban például – kijátszani persze, de Magyarország volt az egyetlen szocialista állam – az NDK mellett talán – ahol nem létezett „hivatalos” nacionalizmus.

„népi írókról”, vagy a „burzsoá nacionalizmusról” szólók ezt a törekvést szolgálták egyértelműen.¹⁹⁴ A „nacionalizmus”, a nemzeti tudat viasztasorítása volt a cél, akkor is, ha a hatalom a „szocialista” hazafiság fontosságáról igen sokat beszélt, s – később, legitimációs szándékkal – a már idősödő népi írók néhány reprezentánsát, elsősorban Illyést, Németh Lászlót s Veres Pétert is próbálta „megnyerni”, vagy a „szocializmus” hallgatolagos támogatójaként „fölmutatni” legalább.¹⁹⁵ Mindez az ideológiai és a pragmatikus elemeket „meggondoltan” vegyítő manipulációs hatalmi szándék része volt, egyetlen céllal: 1956 ne legyen többé.¹⁹⁶ A megtorlás s a megfélemlítés, kivált a korai esztendőben brutális

¹⁹⁴ Az előbbi a Társadalmi Szemle 1958 júniusi, az utóbbi az 1959 augusztus-szeptemberi számában jelent meg. Az 1956-1963 közötti korszak irodalmi-ideológiai viszonyainak – baloldali, határozottan „antinalista”, a Kádár rendszert „határoltan modernizációs” tekintő – értelmezéséhez lásd: Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956-1963. 1956-os intézet, Budapest, 1996.* [a továbbiakban: Standeisky]; Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája.* Magvető, Budapest, 1998. [a továbbiakban: Kalmár] A népi írókról készült állásfoglalásról: Standeisky: i. m.: 376-388. ill.: N. Pál József: *A népi írókról szóló állásfoglalás és politikai-ideológiai háttere.* (1986) In.: Uő.: *„Tisztának a tisztát őrizzük meg...”.* Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalomról s történelemről. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001. 355-389.; A „burzsoá nacionalizmusról s a szocialista hazafiságról” készült állásfoglalásról: Kalmár: i. m.: 244-253.

¹⁹⁵ Mindez egy bonyolult „játékszabályokkal” keretezett, a szólás alkalmának keresését s a hatalmi manipuláció elemeinek keverését is jelentő „alku” része volt, amit rendszerint csak az írók tartottak be. A kisajátítási kísérletre lásd Kádár János Veres Pétertől búcsúzó írását például. „Veres Péter [...] a szocialista rendszernek nemcsak címzetes tanácsadója, hanem jelentős támogatója lett. [...] Reá emlékezve, mi, kommunisták, legjobb szövetségésünkre gondolunk. Munkásosztályunk, dolgozó parasztságunk, népünk tudja: Veres Péter a mienk volt” Kádár János: *Emlékezés Veres Péterre.* In.: Rádics József (szerk.): *Veres Péter koszorúja. Kortársak írásai, emlékezései.* Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1973. 10-11.

¹⁹⁶ Van történelmi koncepció, ami a Kádár Jánosról elnevezett korszakot ezért nem tartotta „rendszernek”: „...a Kádár-rezsim nem volt rendszer. Nem volt célja! Nem törekedett másra, mint hogy a fennálló állapotot politikai feszültségek nélkül fenntartsa.” Szabó Miklós: *Minden kornak rendszere van?* In.: Uő.: *Műmiák öröksége. Politikai és történelmi esszék.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1995. 114.

– s ennek lehetőségét mindvégig fenntartott! – gyakorlata csakúgy ezt a koncepciót szolgálta, mint a hatvanas években s a hetvenes évek első felében még oly sikeres életszínvonal-politika.¹⁹⁷ S, akarta vagy nem akarta, ezt szolgálta – a folyamat részesévé lett, nemegyszer kiváló szakemberek által képviselt – történetírás s az irodalomtörténet-írás is. Ennek a tendenciának a látványosabb kezdete ahhoz a Molnár Erik-féle koncepcióhoz kapcsolódott, amelynek vitája még a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján is érzékelhető volt,¹⁹⁸ s amelynek célja a történetírás „nacionalista hagyományainak” felszámolása volt eredetileg.¹⁹⁹

Molnár Eriknek több dolgozatban kifejtett, majd az *Új Írás* 1962 novemberi számában megjelent, esszé-formában is előadott koncepciója²⁰⁰ szerint a Rákosi-korszak történetírásában a magyarországi függetlenségi küzdelmek (Bocskay, Rákóczi) értelmezése hibás volt, hisz a szerzők (Révai József, Andics Erzsébet, Mód Aladár) nem vették eléggé figyelembe a Kommunista Kiáltvány osztályharcokról szóló tételét. Így a Habsburg-ellenes független-

---

¹⁹⁷ Ennek rögtön a forradalom után elkezdett lépéseiről lásd: Romsics: i. m.: 405-407. ill.: Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 176-187. [az „önállók, maszekok”-ról szóló rész]

¹⁹⁸ Erre vonatkozóan lásd az *Új Forrás* című tatabányai folyóirat 1979-80-as nemzet-vitáját. Kovács Lajos (szerk.): *Ezüstkönyv 1969-1993*. Tatabánya, 1994. 147-209.

¹⁹⁹ A Molnár Erik vitáról s annak következményeiről részletesebben: Szabó Miklós: *Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében*. In.: Uő.: *Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986*. Atlantis program, 1989. 236-237.; N. Pál József: *Egy történész-koncepció körülményei és következményei*. Pillantás a Molnár Erik-vitára. In.: Uő.: „Tisztának a tisztát őrizzük meg...”. *Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalomról s történelemről*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001. 390-408.; Óze Sándor: „A Molnár Erik-vita és a Mohács-szindróma”. In.: Ötvös István (szerk.): *Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2004. 360-427.

²⁰⁰ Molnár Erik: *Történet szemléletünk nacionalista maradványairól*. In.: Pach Zsigmond Pál (szerk.): *Vita a magyarországi osztályküzdelmekről és függetlenségi harcokról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965. 76-93. Ez a kötet, amely a polémiát kívánta lezárni, a vitához való hozzászólások jelentős részét tartalmazza.

ségi harcok rendi és feudális, csak a nemesi kiváltságokat védő jellegét sem ismerhették fel, meg azt sem, hogy a „közös hazáról” való nemesi beszéd „úri propaganda” volt csupán, „az uralkodó osztály eszköze a kizsákmányolt tömegek megtévesztésére”. Molnár Erik ekként a Rákosi korszak történetírását s a magyarországi függetlenségi hagyományokat egyszerre támadta meg, miközben a magyar történelem „forradalom utáni”, „kiegyezései”, a civilizatorikus felhalmozásnak inkább kedvező korszakaira (a XVIII. századra s a dualizmusra) irányította a figyelmet – legalábbis a koncepciót „tovább gondoló” történészekét. Ez az elképzelés a lassan konszolidálódott kádári hatalom „csomagtervének” tökéletesen megfelelt, hiszen az ötvenes évekkel való diszkontinuitást úgy képviselte, hogy sem a „szocializmus építésének” folytonosságát, sem az 1956-ról való hivatalos véleményt nem kérdőjelezte meg, ellenben „kiegyezés-párti” volt, a rettegett „nacionalizmust” – történetileg s a jelenkorra nézvést – pedig leszerelni igyekezett. Molnár koncepcióját nem támogatta, mert nem támogathatta nyíltan a hatalom – s ugyanakkor ellene sem fordulhatott! –, ám jellemző lehet, hogy a hatvanas-hetvenes évek uralkodó történetiközéleti publicisztikája – az *Élet és Irodalom*é s a *Népszabadság*é például – az ő „anti-nacionalista” elképzeléséhez igazodott (ezt a tendenciát „deheroizálásnak” is hívták akkoriban). Az sem volt véletlen, hogy azt a közgazdasági és – leginkább Lukács György nevéhez kötött – filozófiai „revizionizmust”, amelyet a korábbi években, mint az „ellenforradalom” eszmei szállásadóját, még annyit átkozott, az új gazdasági mechanizmus bevezetése során – hangos bevallás nélkül – a magáénak tudta már a vezetés, miközben a „nacionalizmust” irtani, semlegesíteni, egyáltalán minden eszközzel kordában tartani igyekezett továbbra is. S ez volt az a pont, ahol az 1953-56 közötti pártellenzékhez tartozott, vagy azt támogató, a forradalomban is „érintett”, esetleg meg is hurcolt, ugyanakkor a „nacionalizmustól” idegenkedő, a táguló szellemi – akár történetírói – lehetőségnek viszont örvendő értelmiség jó részében, ha támogatóra nem is mindig, de legalább partnerre talált. Ennek a folyamatnak a magyarországi történetírás rengetegét köszönhetett, hisz a „szolgálóleányi” szerep után felnőttkorba

ért, s az ismert tabukat nem érinthette ugyan, de több olyan szakmunka születhetett, amelyek ma is nyugodtan forgathatók.²⁰¹

Kétségtelen, hogy legtöbbször az „ügyön” dualizmus kutatása nyert, aminek nemcsak az lett a következménye, hogy a magyar történelem 1867-1918 közötti szakaszának példátlan ütemű civilizatorikus fejlődésére egyre több fény esett, hanem az is, hogy az „újjaértékelést”, a liberalizmushoz, s a századelő progresszív hagyományaihoz is kötődő történészek végezhették el. A marxista „fővonaltól” s nyelvtől persze még sokáig nem szakadtak-szakadhattak el, de a „haladó hagyományok” körébe Szabó Ervin s Károlyi Mihály, majd – a nyolcvanas évektől – Jászi Oszkár s a magyar októberizmus is bekerülhetett.²⁰² A huszadik század eleji szociáldemokrácia és a polgári radikalizmus előbb a munkásmozgalmi értékrendet „egészíthette ki” csupán, majd lassan „rehabilitáltatott”, s – az irodalomelméleti megújulásnak is köszönhetően – átalakult az *A Héttel* 1890-ben indult „városi irodalom” s a *Nyugat* korábban anatómia alá esett „l’ art pour l’art”-szárnyának – elsősorban Babits Mihálynak s Kosztolányi Dezsőnek – az értelmezése is.²⁰³

---

²⁰¹ Ez a „nyitás” még a korábban – Nemes Dezsőtől, Andics Erzsébettől eredeztethetően – sommásan „fasisztának” értékelt Horthy-korra is vonatkozhatott. E felfogástól Hanák Péter, Lackó Miklós, Ránki György – vagy a külpolitika történetével foglalkozó Juhász Gyula – a hatvanas-hetvenes évek fordulóján elszakadtak már. Vö.: Romsics: i. m.: 625-626. A Horthy-korszak első felének első, már Ránki György felfogásával is vitázó, összefoglalása: Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer tíz éve*. Gondolat, Budapest, 1982.

²⁰² Jászi Oszkárnak előbb egy majd hatszáz lapos – igaz, az antikomunista cikkeket kihagyó, más dolgozatokat megcsonkító – publicisztikai válogatása jelenhetett meg, majd a Monarchia felbomlását tárgyaló kötetének magyar fordítása, s Hanák Péter róla szóló könyve is. Litván György, Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982.; Jászi Oszkár: *A Habsburg-Monarchia felbomlása*. Gondolat, Budapest, 1982.; Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985.

²⁰³ Jászi Oszkár műve s a polgári radikalizmus még az ötvenes esztendők második felében is csak kritika tárgya volt. Lásd: Fukász György: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900-1918. Jászi Oszkár ideológiájának bírálata*. Gondolat, Budapest, 1960. Igaz, Fukász könyvével már nyíltan is vitázni lehetett, ahogy ezt az Ady-kutató Varga

Mindezt azért fontos elmondani, mert a hatvanas évektől az Ady-recepció eszmei kereteit is ez a folyamat határozta meg. Ebbe a keretbe – Révai József és Lukács György értelmezését „fellazítva” immár – a századelő s a két világháború közötti idő baloldali Ady-felfogásának a hagyománya fért bele leginkább,²⁰⁴ így a hatvanas évek közepétől készült összefoglalások s jelentősebb tanulmányok

---

József tette az *Új Írás* hasábjain (*Vita Jászi Oszkáról*, *Új Írás*, 1961. 658-663.). A csendes rehabilitálási kísérlet első „fecskéje” az egykori szociáldemokrata Horváth Zoltán könyve volt, még a Molnár Erik-vita kirobbanása előtt: Horváth Zoltán: *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896-1914)*. Gondolat, Budapest, 1961. A polgári radikalizmus „mérceje” sokáig a marxizmushoz s a munkásmozgalomhoz való viszony lehetett csupán, eszerint osztották az „érdemeket” is, önértékén vizsgálni a mozgalmat a hetvenes évektől lehetett: Litván György, Szűcs László (szerk.): *A szociológia első magyar műhelye I-II*. Gondolat, Budapest, 1973. [a két kötet a *Husadik Században* megjelent írásokból adott bő válogatást]; Litván György: *„Magyar gondolat – szabad gondolat”. Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon*. Magvető Kiadó, Budapest, 1978.; Pók Attila (szerk.): *A Huszadik Század körének történetfelfogása*. Gondolat, Budapest, 1982.; Pók Attila: *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása. A „Husadik Század” társadalomszemlélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. Ennek a dolgozatnak az utolsó fejezete a polgári radikalizmusra s általában a század eleji progresszióra vonatkozó munkák historiográfiáját is részletesen ismerteti: i. m.: 167-182. A progresszió történetére vonatkozóan több könyv, összeállítás, tanulmánygyűjtemény is megjelent: Kiss Endre, Nyíri János Kristóf (szerk.): *A magyar filozófiai gondolkodás a századelőn*. Kossuth Könyvkiadó, 1977.; Novák Zoltán: *A Vasárnap Társaság. Lukács Györgynek és csoportosulásának eszmei válsága, kiűtkeresésük az első világháború időszakában*. Kossuth Könyvkiadó, 1979.; Karádi Éva és Vezér Erzsébet (szerk.): *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok*. Gondolat, Budapest, 1980. Szabó Ervinre vonatkozóan: Litván György (szerk.): *Szabó Ervin történeti írásai*. Gondolat, Budapest, 1979.; Litván György: *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája*. Századvég, Budapest, 1993. Ebbe, a munkásmozgalmi értékrendet a progresszió irányában szélesíteni szánó folyamatba illeszkedtek Erényi Tibor, Hajdú Tibor s mások itt fel nem sorolt művei is. A városi irodalomról: Fábri Anna és Steiner Ágota (szerk.): *A Hét. Politikai és irodalmi szemle, Válogatás I-II*. Budapest, 1978. A Nyugatról: Kabdebó Lóránt (szerk.): *Vita a Nyugatról*. Petőfi Irodalmi Múzeum és a Nép-művelési Propaganda Iroda közös kiadványa, Budapest, 1973.

Bölöni György 1955-ös könyve után 1959-ben Hatvany Lajos Adyra vonatkozó írásait is kiadták, két kötetben, majd 1974-ben és 1977-ben egy kötetben is.

homlokterébe a marxista forradalmi jelleget a nem marxista polgári progresszió értékeivel együtt képviselő, az értelmezésben „forradalmi demokratává” lett, ugyanakkor a nacionalizmust engesztelhetetlenül bíráló Ady került.²⁰⁵ Ezt a „nyitást” a századelő progresszív hagyományainak felélesztésében is élen járó – a „nacionalista” szemléletet eleve elvető – szakemberek (Ady kapcsán Varga József, Vezér Erzsébet, az eszmei-ideológiai kérdéseket kevésbé érintő Schweitzer Pál, valamint 1977-ben a költőről is fontos tanulmányokat írt történészek, Erényi Tibor, Hanák Péter és Szabó Miklós²⁰⁶) végezték el.²⁰⁷ Az eredmény „féloldalassága” nemigen tűnt fel senkinek, hisz a „forradalmár” Ady a hatalomnak, a „demokrata” a – kisebb részében lassan „demokratikus” ellenzéki húrokat is pengető – értelmiségnek volt megfelelő, a „nacionalizmust” pedig mindkét jelző kizárni látszott.²⁰⁸

²⁰⁵ 1959-ben – szinte a nacionalizmus elleni hadjáratával összhangban – egy, a nacionalizmust megvető Ady-koncepciót erősítő cikkválogatás is megjelent. Koczkás Sándor és Vezér Erzsébet (szerk.): *Ady Endre: A nacionalizmus alkonya*. Kossuth Könyvkiadó, 1959.

²⁰⁶ Erényi Tibor: *Ady és a szociáldemokrácia (1897-1906)*. In.: Láng József (szerk.): *Tegnapok és holnapok árján. Tanulmányok Adyról*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési és propaganda Iroda, Budapest, 1977. 27-56.; Hanák Péter: *A Szent Lélek Lovagjától az új versekig*. ill.: Szabó Miklós: *A modern költői magatartás hatása Ady politikai nézeteinek alakulására az első párizsi út idején*. In.: Csáky Edit (szerk.): *„Akarom: tisztán lássatok”. Tudományos ülésszak AdyEndre születésének 100. évfordulójára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 25-46. ill.: 123-128. Szabó Miklós tanulmányának végkövetkeztetésében már azt állította, hogy Ady 1906-ra „politikai nézeteit tekintve polgári radikálissá fejlődött, sőt – mondhatni – mintaszerűen járta be a polgári radikalizmus kialakulásának útját.” i. m.: 128.

²⁰⁷ A „csak” szakmunkákat írt, filológiai munkát végzett tudósokról – Baróti Dezsőről, Barta Jánosról, Kovalovszky Miklósról, Láng Józsefről, Vitályos Lászlóról s másokról – megint nem beszélünk.

²⁰⁸ Ezt a „féloldalasságot”, két költő, Illyés Gyula a centenárium idején, s Nagy László – 1969-ben és 1977-ben – tette szóvá egyértelműen. Nagy László prózaversében – *A föltámadás szomorúsága* – az „Ady-felejtés”, s a konszolidált „fogyasztói társadalom” morális-tudati romlásának összefüggéseire is figyelmeztetett: „Akik Ady Endrét az öröklétben sértegetik, a tördobálóknak ne legyen irgalom. [...] Akiknek ország nem fáj, azoknak: póz-magyarország, akiknek semmi se fáj, azoknak pöz-emberség. [...] Szóljon a végszó a kufárlelkeknek, az adóevőknek.

A hatvanas években készült két vaskos Ady-monográfiát is ez az eszmei hozzáállás hatotta át.²⁰⁹ A korábbi hamisításokat s kisértési kísérleteket mindketten emlegették, meg a „teljes Adyra” való igényt is, ám a világnézet megszabta szemléleti determináltságot mégsem tudták elkerülni a szerzők. Vezér Erzsébet az Ady-líra ellentéteket, feszültségeket egybeölelő természetét jól jellemezte ugyan, ám amikor az ellentéteket „egyensúlyban tartó” erőt kereste, egy nagyon határozott, a saját világképére (is) valló választ adott: „Úgy vélem – írta –, hogy ez egy szuverén harcos

---

Már émelítően becukrozva a nép, és alulról fölfelé is csúsznak a romlasztó csókok. Látok én csillagra akasztva egy elárvult ostort. Nekem Ady Endre ostora tetszik.” Illyés: „Ritkán készült nagyobb méretű és aranycirádásabb képkeret, mint Ady mostani megünneplése, a százéves forduló. Miért kell mégis azokkal tartanunk, akik az ünneplést formálisnak érezték, a keretet üresnek. [...] A nem tudjuk hányszor élénk vetített Ady-portréból most az országos, sőt világ-raszoló ragyogtatásban is hiányzott Ady lírájának fő vonása. Pusztán egy szerencsétlen sorsra jutott szó miatt. Hogy Ady magyarsága a faj felől nézhető. Mindnyájunk előtt tisztán áll, hogy az Ady emlegette faj, fajta szónak semmi köze még a »tudományos« race-tanokhoz sem, annál kevésbé az ellenforradalmi »fajvédők« szövegeihez. Nem néztünk mélyére Ady egy eredendően költői fogalmának, ezért nincs máig világos szembenézésünk magával a teljes Ady-képpel.” Illyés Gyula: *Válasz Herdernek és Adynak*. In.: Uő.: *Szellem és erőszak*. Magvető Kiadó, Budapest, 1978. 244. Vö.: Görömbei András: *Ady-képünk és az újabb szakirodalom*. In.: Uő.: *A szavak értelme*. Püski, Budapest, 1996. 15.

²⁰⁹ Varga József: *Ady Endre. Pályakép-vázlat*. Magvető, Budapest 1966. A szerző könyvét a centenárium évében átdolgozott, de a koncepciót nem érintő formában is kiadta: Varga József: *Ady és kora*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1977. [a továbbiakban: Varga]; Vezér Erzsébet: *Ady Endre. Élete és pályája*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969. Ennek második, átdolgozott, de a koncepciót szintén nem érintő kiadása: Vezér Erzsébet: *Ady Endre. Élete és pályája*. Gondolat, Budapest, 1977. Harmadik, „a szerző által javított új” kiadása: Vezér Erzsébet: *Ady Endre élete és pályája*. Seneca Kiadó, Budapest, 1997. [Néhány jelzőt változtatott meg csupán a szerző, pl. Ady halálának idejéről szólva a „forradalmi öntudatra ébredt ország” helyett „öntudatra ébredt ország”-ot, a „felszabadulás után” helyett pedig „1945 után”-t írt A dolgozatban erre a kiadásra hivatkozunk – a továbbiakban: Vezér.] A hangsúlyozottan népszerűsítő szándékú „arcok és vallomások” sorozat Ady-kötetét is Vezér írta, ami két kiadásban is megjelent: Vezér Erzsébet: *Ady Endre alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1968. ill.: 1971.

intellektus ereje, aki mindig, minden ellen lázad, ami nem a világ észszerű és igazságos rendjét munkálja, vagy éppen azt fenyegeti. A harc. A lázadás, a bele nem nyugvás Ady költői világának legdominánsabb törvénye. Ez az a motor, mely a sok-sok pillanatnyi igazságot az objektív világ törvényszerűsége felé hajtja.”²¹⁰ A szerző szerint a költő legállandóbb motívuma a „harc” volt, „ezért – szólt a végkövetkeztetés – minden tragikus mozzanata ellenére nem tragikus ez a költészet. Ellentmondásossága objektíven egy történelmi folyamat kuszaságát is mutatja. Ebben a történelmi folyamatban a progresszió útja visszalépésekkel, buktatókkal, zsákutcákkal teli nehéz út volt. Hogy Ady költészete a forradalmi helyzet gyöngeségét ugyanolyan bizonyossággal sugallja, mint a »rohanunk a forradalomba« hitét, az éppen erejének, nem pedig gyöngeségének bizonyítéka. Csüggedt, fáradt, Istenhez hanyatló verseit nem elhallgatni, mentegetni kell tehát, hanem felmutatni, mint Ady kivételes tisztánlátásának, művészi érzékenységének nagyszerű tanúságait. És mert a csüggedt, lemondó, fáradt hangulatokban Ady harcossága ugyanúgy jelen van a tiltakozásban, a bele nem nyugásban, a lázadásban, mint a lelkes forradalmi versekben, a bizakodásban, ennek a költészetnek az egésze mégis csak azt mondja, hogy *kell a forradalom* [kiemelés az eredetiben].”²¹¹ A monográfia a francia modernségnek, az ugyancsak francia szocialistáknak, illetve a századelő intellektuális szabadgondolkodói attitűdjének, Jászi Oszkárnak, Szende Pál történelmi munkáinak (például Rákóczi-tanulmányának),²¹² s másoknak az Adyra való hatását emelte ki leginkább, a de legtöbbet a szerző által személyesen is nagyon tisztelt Lukács Györgyre hivatkozott.²¹³ A Révai és Lukács által kanonizálni próbált forradalmár Ady-képet „megőrizve megszüntető”, példásan nyitott, a költőt a századelő nem marxista progressziójának a vonulatában (is) elhelyező pályarajz volt a Vezér Erzsébeté, egy jól felismerhető, intellektuális és materialista „örök baloldali” haladáselv

---

²¹⁰ Vezér: i. m.: 362.

²¹¹ Vezér: i. m.: 365.

²¹² Vezér: i. m.: 147-148.

²¹³ Az összegzésben már csak reá: Vezér: i. m.: 361.

történet szemléleti lenyomata.²¹⁴ Ebből a pozícióból lényegeset mondani az Ady-Rákosi-vitáról sem tudott.²¹⁵ A vitát röviden, analízis nélküli, a feleket minősítő jelzőkkel illetve mutatta be. Rákosi „alpári hangja”, „a háborús nacionalista sajtó leggátlástalanabb tollnoka”, „durva, igaztalan és nivótlan támadása” volt az egyik, a „legnemesebb szellemek”, a „progresszívek összekovácsolt egységfrontja” a másik oldalon. Ellenben a költő – akkor nem is közölt – válaszában a Rákosiénál összehasonlíthatatlanul durvább szavait Ady „idegállapotának teljes dúltságával” vélte magyarázhatónak csupán, s volt a szövegnek egy pontja, ahol a szerző a maga eszmei-gondolati pozícióját egyértelmű – tudományos munkában szokatlan – azonosulással fedte fel: „...rosszul esett neki [ti. Adynak], hogy a polgári radikálisok napilapja nem közölte válaszát. Ezután több mint fél évig nem ír a *Világ*ba. Ez számunkra [kiemelés – N. P. J.] annál fájdalmasabb, mert *Távol a csatatértől* (milyen jellemzően önkínzó cím!) rovatában itt közölte legszebb prózaverseit.”²¹⁶ Ez az „elszólás” az értékideálként fölfogott polgári radikalizmussal való belső azonosulást jelentette akkor, a hatvanas-hetvenes évek Magyarországon, s egyben e radikalizmussal – a magyar történelem későbbi szakaszában is – szemben álló, bármilyen „nacionalizmus” zsigeri elutasítását. Nem lehetett véletlen, hogy Kenyeres Zoltán kismonográfiájáig Vezér Erzsébet volt az egyetlen szerző, aki könyvének „népszerűsítő” változatában az Ady-Rákosi-vita egy harmadik „szálára” is felfigyelt. Arra, ami – Lendvai István s Milotay István *Új Nemzedék*-beli cikkében – a mind Rákosi Jenőékkel, mind Jászi Oszkárékkal szemben álló nemzeti, vagy jobboldali radikalizmusnak a Szabó Dezsőével egyidejű feltűnése volt. Ezt a „militáns nacionalizmust” Rákosiénál is ártalmasabbnak írta le Vezér, s vele kapcsolatban

---

²¹⁴ Adynak az Istenhez való viszonyáról például ezt írta: „A forradalmi líra csak a magányosságból való kitörésnek egy másfajta kísérlete, mint az istenes versek.” Egy lappal később „konok ateistának” nevezte a költőt. Vezér: i. m.: 186.; ill.: 187.

²¹⁵ A vita ismertetése: Vezér: i. m.: 327-332.

²¹⁶ Vezér: i. m.: 330.

utalt az Ady halála utáni szélsőjobboldali kisajátítási törekvésekre is.²¹⁷

Varga József könyve utolsó fejezetében az Ady-irodalom jó részét is értékelte a maga szempontjai szerint, s a legjobb osztályzatokat Németh László, Bölöni György, Révai József s Lukács György kapta.²¹⁸ Ő is a teljes Ady felmutatásának igényéről beszélt, koncepciójának alapvetése Vezér Erzsébetétől nem igazán különbözött, annyiban igen, hogy a „forradalmas Ady” portréját Németh László érveivel – majd harmincszor hivatkozott reá – próbálta felerősíteni, s tágítani is némileg, a népi gondolat felé. Az első marxista Ady-értékeléseként méltatott Révai és Lukács értelmezésből is a „néppel összeforrt”, antifeudális s antiklerikális költő alakját emelte ki Varga, s bár a polgári radikalizmusnak nem szentelt akkora teret, mint Vezér, az Ady-kortárs (és csak az!) Jászi Oszkár – akit a „magyar progresszió vezérének”²¹⁹ nevezett – s főként a Károlyi Mihály iránti odaadó tisztelete²²⁰ a „nacionalizmus” esetleges vádjától megmenthette a szerzőt. Varga József az ötvenes s a hatvanas évek felfogásának megfelelően a Nyugat „esztéta-szárnnyát” is többször szóba hozta, Kosztolányit – Az

²¹⁷ Vezér Erzsébet: *Ady Endre alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 212-213. Vö.: Kenyeres Zoltán: *Ady Endre*. Korona Kiadó, Budapest, 1998, 160-161. Szabó Dezső nemzeti radikalizmusára vonatkozóan lásd az 58. és a 60. jegyzetet.

²¹⁸ Varga József: i. m.: 493-525.

²¹⁹ Varga: i. m.: 300. Az 1920 utáni antikommunista Jászit mindig elítélte Varga, de az Ady-kortársért – Fukász György könyve kapcsán – már a hatvanas évek elején is elkötelezetten s felkészülten vitázott. Varga József: *Jászi Oszkár*. In.: Uő.: *Adytól máig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 90-115.

²²⁰ Ady egy cikkéhez kapcsolódva (*A szentpétervári út*) Károlyi tervezett, de elmaradt oroszországi útjának külön részt szánt a könyvben, s Bölöni ama szövegét is idézte, miszerint a költő 1918 októberének végén táviratban üdvözölte a miniszterelnököt, s véleménye szerint „a forradalmak bukása után [...] a radikálisok, a szociáldemokraták s egykori függetlenségiek közül igazában csak Károlyi Mihály értette meg, hogy a haladó gondolat korszerű formája a fasizmus korában csak a munkásmozgalommal való együttthaladás lehet.” Varga: i. m.: 305-307. ill.: 448. ill.: 519.

írástudatlanok árulásáért – meg is róttá alaposan,²²¹ könyvének eszménye a forradalmár s szocialista Ady Endre lett.²²² Némileg eklektikus, olykor erőltetett módon – támaszkodva a jó hosszú idézetekre is – ezt a képet próbálta „kitágítani” mind a nem eléggé „következetes”, mert a reformok szintjén maradt polgári radikalizmus, mind pedig a „feudális s nacionalista” úri világot megvető, plebejus népiség felé. Az Ady-Rákosi-vitáról alig beszélt.²²³ Felfogása szerint a már „felnőtt új irodalom” elleni „utolsó kompromittálási kísérlet” volt a *Budapesti Hírlap* támadása, s mint ilyen – nyilván – bővebb tárgyalásra sem különösebben érdemes. Ennél többet nem mondott a szerző, illetve – jókora filológiai tévedésbe esve ezzel – annyit még igen, hogy csak Móricz Zsigmond és Jászi Oszkár állt ki írásban is Ady Endre mellett.

A hatvanas s a hetvenes esztendőket uraló – a „forradalmár Ady” képet a polgári radikalizmus s a szociáldemokrácia felé „nyitni akaró” – felfogással szemben egyetlen markáns koncepció született, igaz, az monumentálisra sikerült.²²⁴ Király István, aki a

---

²²¹ Varga: i. m.: 498-499.

²²² A szocialista Adyról külön hosszú tanulmányt is írt a szerző: Varga József: *A szocializmus Ady gondolatvilágában*. In.: Uő.: *Ady és műve*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 7-68.

²²³ Varga: i. m.: 407-411.

²²⁴ Az emigrációban született Ady-értékeléseken kívül természetesen. Ennek legnívósabb példája: Vatai László: *Az Isten szörnyetege. (Ady lírája)*. Occidental Press, Washington D. C., 1963. A könyv – változatlan formában – 1977-ben is megjelent. A szerző – hivatkozások nélkül – leginkább Németh László, Féja Géza s Makkai Sándor munkáihoz kapcsolódott, koncepciója az említettek folytatásának is tekinthető. Erre jellemző idézet: „Nagyváradon ismerkedett meg a radikális polgári gondolkozási móddal. Újságírói tevékenységében ez a hang végig megmaradt, de költészetét még csak színezní sem tudja. Az igazi forradalmas Ady nem innen nőtt ki, hanem a magyar valóságból, a Dózsa György történelmi és ma is aktuális világából. Egész költészete ellentmond a Nagyváradon kialakult divatos polgári radikalizmusának. Ez is csak külső életéhez tartozott, és nem a belsőhöz, ahol verseiben egy maga teremttette új világ született.” i. m.: 16. Az Ady-Rákosi-vitával – egy pár szavas utaláson kívül – ő sem foglalkozott: „Tisza István volt az egyetlen igazi ellenfele. Körülöttük az álmagyarok, hígmagyarok, álmodozók és rontószándékúak szavaltak a nem létező harminc millió magyarról, mikor a meglévő tíz millió is halálos gyűrűben, végső veszedelem előtt állott.” i. m.: 28.

Molnár Erik-féle történelemszemlélettel élete végéig szemben állt,²²⁵ amíg a tudományos módszertanban előre, az ideológiai alapvetésben visszafele lépett. A hatvanas esztendőktől Magyarországon is – kemény viták során – megjelent elméleti iskolák (a strukturalizmus, majd a hermeneutika, a recepcióesztétika) szinte minden elemét fölhasználva, a „szocializmus építéséről” vallott kontinuitás-elméletnek megfelelően, Révai József forradalmárképéhez s a nembeliséget taglaló Lukács György esztétikájához „hátrált” vissza. Példátlanul óriási anyagot és tudást mozgósítva írt egy gigantikus „fejlődésregényt”,²²⁶ s ebben Ady fokozatosan „letisztuló” forradalmár-tudatát²²⁷ a kurucos-szabadságharcosnak nevezett magyar függetlenségi tradícióval kötötte össze egyértelműen,²²⁸ pontosan azzal a szellemiséggel tehát, amelyet a Molnár Erikből „kinőtt” szemlélet a leginkább támadott. Király e monumentális keretben a marxista munkásmozgalmi értékrend „közvetlen” magyar elődjét és világirodalmi rangú inspirálóját akarta felmutatni tehát, ám ezt nem elsősorban, illetve nem csak a századelő polgári radikalizmusával és szociáldemokráciájával, hanem a magyar nemzettudat protestáns, függetlenségi tradíciójával is igyekezett összekötni.

Mindebben a szerző emlékezettörténelme is szerepet játszott persze – református papcsaládból származott –, ugyanakkor egy tag ideológiai-politikai koncepció része volt az egész. Király meg

---

²²⁵ A *Hazafiság és forradalmiság* című kötetének tanulmányai erről szóltak leginkább. Lásd: Király István: *Hazafiság és internacionalizmus (A szocialista hazafiság és a magyar szabadságharcos hagyományok)*. In.: Uő.: *Hazafiság és forradalmiság*. Kossuth Könyvkiadó, 1974. 133-217. [a továbbiakban: Király]

²²⁶ Király István: *Ady I-II*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1970. [a továbbiakban: Király: *Ady I-II.*]; Uő.: *Intés az őrzőkhöz I-II. Ady Endre költészete az első világháború éveiben*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. [a továbbiakban: Király: *Intés I-II.*]

²²⁷ Érzelmi forradalmiság időszaka 1905-1908; a kétfélegyesítő forradalmiság ideje 1908-1912; a plebejus-népi forradalmiság periódusa 1912-1914; a valóság forradalmára, az öntudatosodott imperializmusellenes forradalmár 1914-1919. Vö.: Király: *Ady I. i. m.*: 7.

²²⁸ Külön tanulmányban is: Király István: *Ady és a kurucos-szabadságharcos örökség*. In.: Király: *i. m.*: 218-262.

volt győződve – s az általa „nacionalista ellenforradalomként” megélt 1956 tapasztalata után még inkább –, hogy a magyarsággal a szocializmust „elfogadtatni” csak a nemzettudat tradíciójának „beépítésével” lehetséges, így a honi marxizmus „felfrissítését” e hagyomány „szocialista hazafisággá” szelídítésével képzelte el. A forradalmi értékrendet a nemzeti gondolattal szerette volna „gazdagabbá” tenni. Mindezek okán még elvbarátaival – a radikális és szociáldemokrata hagyományt preferáló, s a nemzeti gondolatban inkább csak nacionalizmust látó Pándi Pállal, Szabolcsi Miklóssal, sőt Aczél Györggyel – is újra és újra vitákba keveredett, ám – Ady-könyve kapcsán – ideológusi és szakmai tekintélye miatt a vele való polémia jobbra a részletkérdések szintjén maradt.²²⁹ Konceptióját – ahogy ő mondta – „az intellektuális közvélemény” egyáltalán nem fogadta el, s természetesen nem az elképzelés marxista, hanem annak vélt, tendenciájában *nacionalista veszélye* okán.²³⁰

---

²²⁹ Például a verstani kérdések szintjén: Szilágyi Péter: *Verstani megjegyzések Király István könyvéhez*. Irodalomtörténet, 1975/3. 759-777.; Király István válasza: Irodalomtörténet, 1975/4. 973-1003.; Fontosabb, a szerző felfogásának elemeivel vitázó recenziók: Kiss Ferenc: *Király István: Ady Endre*. In.: Uő.: *Művek közléről*. Magvető Kiadó, Budapest, 1972. 334-346.; Kulcsár Szabó Ernő: *Király István: Intés az őrzőkhöz I-II. Ady Endre költészete a világháború éveiben 1914-1918*. In.: Uő.: *Műalkotás – Szöveg – Hatás*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 521-541.; Tamás Attila: *Király István: Intés az őrzőkhöz*. Irodalomtörténet, 1983/4. 996-1001. Vö.: Görömbei András: *Ady-képünk és az újabb szakirodalom*. In.: Uő.: *A szavak értelme*. Püski, Budapest, 1996. 18-21.

²³⁰ Legnagyobb ellenállás ezért volt a szerzővel szemben, a monográfia 1912-1914 közötti fejezete – ami a plebejus-népi forradalmiság korszakát tárgyalta volna – emiatt nem készült el, csak részletek jelentek meg belőle: Király István: *Egy forradalmi modell: Ady Endre: Margita élni akar.; A megköltözöttség verse: Ady Endre: Sípja régi babonáknak*. In.: Király: i. m.: 102-132. ill.: 263-290. Ezeket a dolgozatokat nemegyszer indulatos viták fogadták, Vezér Erzsébet, Litván György s mások részéről, akik úgy vélték, Király Adyt leválasztja a Nyugatot s főleg a Huszadik Század polgári radikális köréről. Vö.: Pók Attila: *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 177. E a vitáknak írásos nyoma ritkán maradt, de Király ellen rendre felelevenedtek, például a nyolcvanas évek közepén írt Szabó Dezső-tanulmány kapcsán már radikálisabb formában is. „Nem tartasz tőle, hogy az így újra elkezdődő, az átértékeléssel szükségszerűen együtt járó Szabó Dezső-kiadások s újraolvasások során [...] úgy fogják érezni, fasiszta módon nem, de Szabó Dezső

Király István felfogása szerint Ady „megélve az egykorú magyar valóság problémáit, megélte egyben a kor egészét is, megélte az imperializmus és az ellene forduló forradalmak korát: megélte a huszadik századot. [...] ezt a lírikust, a huszadik századi emberi fejlődés ellentmondásait, kihívó reményeit magában hordó és megszólaltató költőt kívánja vizsgálni ez a tanulmány”.²³¹ Ennek, a Révai- és Lukács-féle koncepcióból kinőtt – az akkori Magyarországon újnak számító irodalomelméleti, poétikai eszköztárral „felerősített” – marxista osztály- és történelemszemléletnek rendelt alá mindent a szerző, több mint kétszáz íven át. Innen nézve például a szerinte „vívódó ateista”, s legfeljebb „átmenetileg” hívó, vagy hinni akaró²³² Ady Istenhez való viszonyát a magány megéléséből fakadt tévesztett útként, „eltévesztett küldetesként” tudta értelmezni,²³³ s minden történelmi mozzanatban az „uralkodó” vagy az „elnyomott” osztályok evilági érdekének kifejeződését látta csupán.²³⁴

---

módján lehet és szabad fajban gondolkodni. [...] fel fogják eleveníteni a halott író magyar forradalom-idegen forradalom töled [is] elítélt gondolatso-rát. S a maguk kizárólagos monopóliumának tekintve a magyarságot és a népszerűtetet: idegennek fognak bélyegezni minden, az övéktől elütő véleményt, állásfoglalást, minden más színű, más programú magyarságtu-datot. Nem a jó fog hatni, a rossz fog feltámadni: a mélyre idegzett előíté-let, az idegen-nem idegen ellentétpárjában való gondolkodás: Az irracio-nalizmus.” E sorokat a Szabó Dezső-tanulmányt még kéziratban olvasó Pándi Pál írta Királynak levélben. Vö.: Király István: *Egy vita mérlege: Utó-szó a Szabó Dezső-vitához*. In.: Uő.: *Útkeresések*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 334-335. (Király a tanulmányban nem írta le Pándi nevét.)

²³¹ Király: Ady I. i. m.: 7.

²³² Király: Ady II. i. m.: 385.

²³³ Király: Ady II. i. m.: 371-445.

²³⁴ Lásd például a modern irodalom körül 1908-ban kirobbant vitára vo-natkozó megállapítását: „Nem az uralkodó osztályok belső, házi polé-miája, városi-polgári s úri-falusi irodalom ellentéte volt ez többé, illet-ve elsősorban nem ez: szélesebben s mélyebben húzódtak a frontok: az egységbe tömörülő úri-nagypolgári reakció küzdött az ébredező de-mokratikus és szocialista mozgalmak ellen. A magyar társadalom 1908-1912 közötti fő folyamata, az élesedő osztályharc, a retrográd ini-ciatívájú tudatosodás, a kialakulni kezdő antidemokratikus egység-front határozta meg a vita legbensőbb tartalmát, innen lehet csak meg-érteni sajátosságait.” Király: Ady I. i. m.: 629.

Így volt ez akkor is, amikor – a szakirodalom többi darabjához képest igen nagy terjedelemben – Ady és Rákosi Jenő vitájával foglalkozott.²³⁵ E felfogás értelmében a kiemelkedően tehetséges, de „osztálykorlátain” belül rekedt Rákosi Jenő „a kiegyezéses társadalmi rendnek, a nagybirtokos-nagytőkés kompromisszum Magyarországának volt mindig a szószólója,” aki „osztálya útját követte”²³⁶, s a harmincmillió nemzeti ideája és a „magyar imperializmus gondolatának kiteljesítése” éltette őt.²³⁷ A – reményeiben hamarosan Budapest-központú – Osztrák–Magyar Monarchiára mint a magyarság egyetlen életesélyére nézett, a munkásmozgalmat, a politikai progressziót s a modern irodalmat, mint a „fétisként”²³⁸ tisztelt nemzet egységét veszélyeztető tényezőt fogta fel, ezért érezte szükségesnek hogy szellemi „támadó hadjáratot” indítson „a haladás ellen”. Az „imperialista nacionalizmust” a hazafisággal, a háború melletti kiállást a hősiességgel s az erkölcsösséggel mosta össze, így az általa vallott értékrenddel való szembefordulás nemzetietlenségnek, a „békével való bolondítás” pedig hazaárulásnak, önző individualizmusnak s erkölcstelenségnek számított.²³⁹ Király koncepciója szerint a modern irodalom s az Ady elleni támadás ürügyként szolgált, a célzott „a magyar demokratikus progresszió egésze” volt,²⁴⁰ a végső ok pedig a „nagybirtokos-nagytőkés osztályuralmon” nyugvó rend, az „úri Magyarország” mindenáron való védelme lehetett csupán. Ezért beszélt Rákosi a „nemzet élethalálharcáról”, „önvédelmi há-

---

²³⁵ Király István koncepciójában Rákosi Jenő az osztályalapon fellépett úri nacionalizmus egyik modellje volt, s már monográfiájának első két kötetében is folyvást viszonyítási pontként szerepelt. Leginkább az 1908-ban indult modern irodalom elleni támadásokat is elemző *A kiteljesedett otthontalanság* című fejezetben. Király: Ady I. i. m.: 612-650. A vita elemzése: Király: Intés I.: i. m.: 53-54. ill.: 72-90. ill. fontos adalék még: Király: Intés II.: i. m.: 171. ill.: 255-256. A vita értelmezése előtt Rákosi Jenőről egy kisportrét is írt: Király: Intés I.: i. m.: 55-72.

²³⁶ Király: Intés I. i. m.: 56.

²³⁷ Király: Intés I. i. m.: 70-71.

²³⁸ Király: Intés I. i. m.: 68.

²³⁹ Király: Intés I. i. m.: 78-79.

²⁴⁰ Király: Intés I. i. m.: 74-75.

borúról” a szerző szerint, ezért féltette az ifjúságot – a holnap katonáját –, s a „háborús morált” oly nagyon, hisz tudhatta, a vereséggel nemcsak az ő világképének integritása, de az öröknek felfogott rend is elbukhat.

A vita majd minden fellelhető fontos adatát, körülményét számba vett Király István egy reakció-haladás oppozíció mentén rendezte el a tényeket, ahol az egyik oldalon a „hivatalos” Magyarország rendje volt Apponyi Alberttel, ifjabb Andrássy Gyulával, Rákosi Jenővel s az őt a frontra menetele előtt a szerkesztőségben fölkeresett, s neki köszönetet mondott²⁴¹ Tisza Istvánnal, míg a másikon Ady, a magyarországi progresszió, a – meg sem szólalt – szocialista gondolattal s a munkásmozgalommal együtt, amely a vita idején – s az elemzések közül e kijelentésben egyedi a Királyé – a tendenciára nézvést tulajdonképpen már győzelemre állt. Király a polémiában Ady mellet kiállt szerzők dolgozataival – a terjedelemhez mérten – keveset foglalkozott, ellenben statisztikával, illetve a statisztikát értékelő távlat-képpel próbálta bizonyítani, hogy Ady táborá – főleg a Holnap-vita idejéhez képest – ekkorra jelentősen megnövekedett, így „az idő nem a reakciónak: a forradalomnak dolgozott”²⁴² Ezt az ifjúság körében bekövetkezett – amúgy nyilvánvalóan igaz! – népszerűség-növekedés kapcsán hangsúlyozta leginkább a szerző, így aztán a vita egy korai pontján született, s a „vén csaholóknak küldött” Ady-vers (*Ifjú szívekben élek*) részletes elemzése e „fejlődésregény” éppen adott fejezetét tökéletesen zárta le a könyvben.²⁴³

Király István Ady-értelmezésének lelke a „mégis-morál” szakszóban összefoglalható erkölcsi tartalom volt, olyan „antropológiai optimizmus” intellektuálisan agresszív tételezése, ami egy teleologikus, haladáselvű történelemértelmezés illusztrációjaként tárgyalta az életművet. Olyan ideológiai-politikai gyakorlat szolgálta

---

²⁴¹ Rákosi Jenő ezt emlékiratában mondta el. Vö.: Király: Intés I. 61.

²⁴² Király: Intés I. i. m.: 84-85.

²⁴³ Király: Intés I. i. m.: 83-90.

latában történt ez, ami a vállalkozás befejezése²⁴⁴ után alig néhány esztendővel végleg elveszítette hitelét, s ezzel hitelét veszítette az egész koncepció, egyúttal a koncepció – ilyen formában – felmutatott „hőse” maga is.

Adynak az egyre nyilvánvalóbbá lett népszerűségvesztéséről nem, illetve nem csupán Király István már terjedelmével riasztó munkája tehetett persze, hanem az időközben beköszöntött, általában posztmodernnek nevezett „korváltás” jelensége is.²⁴⁵ Jean-Francois Lyotard a posztmodern – ahogy mondta: „végsőkéig leegyszerűsítve” – „a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként” határozta meg. Szerinte ami a „modern” fogalmával volt leírható „olyan nagy elbeszélésekhez folyamodott, mint amilyen a szellem dialektikája, a jelentés hermeneutikája, a racionális, illetve a tevékeny szubjektum emancipációja vagy a jólét megteremtése [...] ilyen volt a felvilágosodás elbeszélése, ahol a tudás hősei helyes erkölcsi és politikai célért, az egyetemes békéért tevékenykedtek [...] s az igazságosság kapcsán is a nagy elbeszélésre hivatkoztak”. Mindez – történelmi és tudományos tapasztalatok okán – megrendült, „elavult”, mondta Lyotard, a metafizikus filozófia és az arra alapozott intézmények válságával „az elbeszélő-funkció elvesztette működtetőit: a nagy hőst, a nagy veszélyeket, a nagy utazásokat és a nagy célt.”²⁴⁶ Azt, hogy mindebből mi következik, azóta sem tudja senki pontosan, de bizonyos, hogy e hetvenes évektől – „rendszerspecifikus” okokból – Magyarországon is felnőni kezdett „antropológiai kételyek” nem kedveztek annak a műnek, amely az ellentmondásaiban megélt létezés az „egység”, a „minden” érzéki átélhetőségének bizonyosságával

---

²⁴⁴ Király István tervezte, hogy a monográfia 1912-1914 közötti részét is megírja, ám 1989-ben bekövetkezett halála megakadályozta ebben. Egy jelentősebb fejezet épp a halál hónapjaiban jelent meg a munkából: Király István: *Újra kezdett élet – újra kezdett szerelem. Ady szerelmi lírája 1912-1914 között*. Új Írás, 1989/10. 3-23. ill.: 1989/11. 3-23.

²⁴⁵ A posztmodernnel nevezett jelenség első teoretikus összefoglalása, Jean-Francois Lyotard munkája – *La condition postmoderne* – 1979-ben jelent meg Párizsban. Magyarul: Bujalos István (szerk.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-Francois Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. Lyotard könyve: i. m.: 7-145.

²⁴⁶ Lyotard: i. m.: 7-8.

akarta birtokba venni még.²⁴⁷ S nem kedvezett az a tendencia sem, ami honi szaktudományban időközben bekövetkezett.

Mivel Ady egy, a magyar irodalom történetében tradicionálisan karakteres költői szereptudat reprezentánsának számított a tudományt, illetve annak képviselőit szolgálóleányi szerepbe kényszerített korban – az ötvenes, s némileg a hatvanas években – is, e mű s e példa az oly szükséges „szakmai szabadságharc” során törvényszerűen csak „rosszul járhatott”. Az ideológiai s morális előfeltételezéseket, kívánalmakat elvető szemlélet az Adyhoz foghatóan affirmatív művektől eleve idegenkedni kezdett, hiszen az volt a tapasztalata, hogy az „irodalmon kívüli” szempontok „beengedésével” megint kijátszható, manipulálható lesz bármikor. Így

---

²⁴⁷ Lyotard azt is mondta ugyanis, hogy a „nagy hős, a nagy veszély, a nagy utazás és a nagy cél” ígézetében létező világképre alapozó – nemcsak politikai – rendszerekben „a hatalom legitimitása a rendszerek teljesítményének optimalizálásából, a hatalom hatékonyságából” fakad, s ez „gyengébb vagy erősebb terror nélkül” nem képzelhető el. Következésképpen: a „nagy elbeszélésekhez” való ragaszkodás nemcsak a politikai, a tudományos despotizmus esélyét is magában hordja. Vö.: Lyotard: i. m.: 8-9. Olyan, az Ady-életművet igen sokra értékelő esztéta, mint Radnóti Sándor már egy 1977-ben született tanulmányának végén sugallta ezt a „korváltást”: „Azt gondolom, hogy az *Őrzők* [ti. a Latinovits Zoltán által interpretált *Intés az őrzőkhöz* című Ady-vers] elmondásával véget ért az a messianizmus [...], amely a lemez legtöbb darabjában a tüzet táplálta.” Radnóti Sándor: „...aki mást akar, mint mi most van”. *Latinovits-Ady*. In.: Uő.: *Mi az, hogy beszélgetés? Bírálatok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 376-377. Ugyanő 1989-ben már sokkal egyértelműbben fogalmazott: „Kérdés, hogy kívánatos-e a mai magyar kultúrában az Ady-típus jelenléte. Nekem határozottan az a véleményem, hogy nem volna kívánatos. Nem a nagyságról beszélek. [...] De egyvalakinek, egy költőnek az a centrális szerepe a magyar civilizációban, ami Ady helyzetére jellemző volt, s amit nem kisebb ember ismert el, mint Babits, amikor az Ady-összesről mint magyar »biblionról« beszélt – nos, ennek a szerepnek a megismétlődése, reaktíválása nem volna kívánatos. [...] A »nagy elbeszélésnek« a nemzeti költő mítoszának tekintetében vége van. [...] Nincs egy világ, amelynek egy hőse lehetne, nincs egy nagy történet, mint amilyen a Biblia története volt, amely több mint másfél évezreden keresztül volt az európai civilizáció nagy elbeszélése – hanem számos kis történet van: a pluralizmus kis történetei.” Radnóti Sándor: *Ady aktualitása*. In.: Vig Monika (szerk.): *Hogyan éljük túl a XX. századot?* Narancs Alapítvány, Budapest, 1992. 318-319.

nemcsak az 1956 után hatalmi eszközzel támogatott – a lassan fél ellenzéki, ellenzéki szerepbe szorult, előbb marxizáló, majd azt liberalizmusra váltó értelmiségi tradíciónak kezdettől „szimpatikus” – „nacionalizmusellenes” szemlélet gyümölcse érett be, az irodalomtörténész szakma kíváncsú, de némely mozzanatában türelmetlenre sikerült „paradigmaváltása” ugyanazt a tendenciát erősítette föl – akaratlanul is akár. Adynak nem csupán a pátosza, a „képviselési” szereptudata tűnt idejétmúltnak ekkorra már, életműve az ideológiai, morális, történeti stb., szóval az „életes” körülményeket zárójelbe tett „szövegirodalom” mércéjén sem mutatott sokat. S bár az új felfogás – akár csak a posztmodern teória – szinte napra nap a pluralizmus kívánalmáról s reneszánszáról beszélt, a két világháború között még létezett, s 1949-50-re fölszámolt eszmei-szemléleti sokszínűséget – az Ady-értelmezésekre vonatkozóan – a rendszerváltozás sem hozta el.²⁴⁸ Inkább úgy tűnt, mintha az új szemlélet teljesen „nyitott lappal” indulna legszívesebben, s minden korábbi értelmezést érvénytelennek, „tarthatatlannak” tekintene.²⁴⁹ Az Ady-irodalom „termelése” – bár

²⁴⁸ Azt nem tekinthetjük annak, hogy néhány 1945 előtti Adyról szóló könyv – Halász Elődé, Hetey Zoltáné, s a négy szerző által írt szélsőjobboldali broszúra – új kiadásban is megjelent.

²⁴⁹ Szirák Péter az Ady-értelmezések históriáját jegyzetekkel együtt nyolc lapon áttekintő dolgozatában azt írta például, hogy „az Ady-életmű sohasem csak irodalmi jelenség volt, de mindenkor egyszersmind nagy kultúraképző stratégiák közép- vagy ellenpontja. [...] rendkívüli megerősödése a széles értelemben vett nemzeti kánonban, s ugyanakkor olvasási lehetőségeinek vissza-visszatérő »befagyása« az irodalmi kánonban” ennek, a szerző szerint valószínűleg sajnálatos, adott-ságnak tudható be. „Az ideológiai és politikai legitimációképzés újra és újra megerősödő jelenléte – folytatta Szirák Péter – az Ady-értést hosszú időre a szociális-kulturális emancipáció integer ideológiaképző alakzatának sorsához kötötte. Ez az a diszkurzusforma, amely kiszorítja az irodalomértésből azokat a szólamokat, amelyek [...] a nyelvben megtörténő hagyomány felértékelésével, nyelv és szubjektum viszonyának, valamint a művészet, a kultúra és a politikum összefüggésének átértelmezésével tettek kísérletet a magyar irodalom »beszédképességének« megújítására”. S mivel ennek a torzulásnak a folytonossága „a népi mozgalom egyes képviselőinek irodalmi értésmódja és a negyvenes évek közepétől megerősödő bolsevik-marxista, egyeduralmi aspirációjú törekvések között [kimutatható] [...] az »új kánon« egy politikaideológiai szótárt honosít meg, a poetológiai érzékenység

fogyott a szorgalom – nem állt le persze,²⁵⁰ ám újabb, komolyan vehető összefoglalás csak kettő készült 1990 után. Bíró Zoltán könyve a Németh László-Féja Géza-féle népi-harmadikutas hagyományt elevenítette föl, hangsúlyozottan eszmei-ideológiai céllal is,²⁵¹ Kenyeres Zoltán kismonográfiája ellenben szigorúan költészettörténeti szakmunka volt. Bár a szimbolizmussal való, „a szimbolizmust is átjáró metafizikus gondolkodás” okán e stílusirányzattal is rokonította a költőt, „a közvetlen személyességre irányuló versalkotó szándék” dominanciája mégis inkább a romantikus hagyományhoz kötötte őt a szerző szerint. Így, s azzal,

---

pedig gyakorlatilag eltűnik a hivatalos kritikai és irodalomtörténeti recepcióból. A versértés lenyűgözően szegényessé válik.” A szerzőnek, a jelen csak a „nyelvben megtörténő” tudományosságának magasából és magabiztosságából széjjeltekintő végkövetkeztetése a következő: „a kultusz értésformájának stabil jelenlétével” még mindig számolni kényszerülő Ady-olvasás csak „a szövegek »egymást olvasásának« különbségteremtő szabadságaként újulhat meg [...] s nem valamely nyelvből »kiértett« morális instanciához kötődő hódolati aktusban, s nem a »progresszió« kényszereiben.” Ez annyit tesz, hogy lényegében (majdnem) minden értelmezési kísérlet tévedés volt eddig, s most már jöhet az igazi. Szirák Péter: *Kanonizációs stratégiák, történeti konstrukciók az Ady-recepcióban*. In.: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna (szerk.): *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*. Anonymus, Budapest, 1999. 35-42. [a továbbiakban: Újraolvasó]

²⁵⁰ Az 1988 után megjelent könyvekből s fontosabb tanulmányokból összeállított – 1997-tel lezárt – bibliográfiát lásd: Kenyeres Zoltán: *Ady Endre* Korona Kiadó, Budapest, 1998, 180-184. Külön említésre méltó Szilágyi Péter verstani monográfiája (*Ady Endre verselése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.) és Schweitzer Pál két kötete. Az egyikben tanulmányait gyűjtötte össze (*Egy fájdalom, nagy élet jussa, Hét írás Ady Endréről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.), a másik egy, a címben jelzett témánál többet elmondó, igen gazdag filológiai anyagon nyugó kapcsolattörténeti monográfia (*Ady és Mylitta. Mű és élmény kapcsolata egy szerelem harminc versében*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2000.). Ugyancsak figyelmet érdemelnek Péter I. Zoltán kötetei. A nagyváradi helytörténeti kutató könyveiben a magas szintű ismeretterjesztés s a szakmai igényesség szintézisét valósította meg. („*Hogy látva lássanak...*”. *Ady Endre Nagyváradon*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1993.; *Ady Erdélyben*. Noran, Budapest, 2003.; *Ady és Léda. Egy szerelem története*. Noran, Budapest, 2006.; *Ady Endre regényes életrajza Nagyváradon*. Noran, Budapest, 2007.

²⁵¹ Lásd a 115. jegyzetet.

hogy a költészet folyamatrajzát elemző nagyobb fejezetnek *A modern romantikus* címet adta Kenyeres, Ady magyar és európai költészettörténeti tradícióba ágyazottságát s modernségét együtt mutatta fel.²⁵²

Az a kilencvenes évek elejétől meghatározónak tekinthető elméleti alapozású iskola, amely a nyelvben való létezés primátusára esküdve az irodalmat, pontosabban az irodalmi szöveget a „referenciális érdekeltségek” igájából óhajtja kiszabadítani,²⁵³ a – szerinte – kulturális előfeltevések, eszmei-ideológiai vagy morális értékválasztások fogságában vergődő Ady-recepciót szinte teljes egészében, kezdetektől máig megkérdőjelezi.²⁵⁴ E recepcióesztétikai kérdés-mód látószögében a lírai életmű (újra)megszólíthatóságának, „rekanonizációjának” nyelvi-poétikai esélye vagy esélytelensége, Ady kapcsán pedig a lírai én s a vers viszonyának – 1910 és 1912 között kimutatható – módosulása, a klasszikus modernség s a késő modernség egymásra következésének líratörténeti problematikája áll. Innen nézvést az egykori, valóban átideologizált s átpolitizált, nagyon is „referenciális érdekeltségektől” terhelt viták érdektelenek, ezért ez a felfogás eddig nem is foglalkozott velük.²⁵⁵ Az, hogy

²⁵² Kenyeres Zoltán: *Ady Endre*. Korona Kiadó, Budapest, 1998, 50. ill.: 60-61. A könyv második felét adó negyvenoldalas, önálló munkaként is olvasható életrajzi kronológiában (*A kockára tett élet*) az Ady-Rákosi-vita lényegét is ismertette a szerző. A vitában „harmadik erőként” jelentkezett „szélsőséges nemzeti radikalizmusra” – Vezér Erzsébet, s a kritikai kiadás XI. kötetét szerkesztett Láng József után – ő is felfigyelt. i. m.: 159-161. Vö.: a 217. jegyzettel.

²⁵³ Vö.: Kulcsár Szabó Ernő: *Az „én” utópiája és létesülése. Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában*. In.: *Újraolvasó*. i. m.: 9-27.

²⁵⁴ Áll ez még Kenyeres Zoltán mindenfajta elméleti igényességnek megfelelő, az eszmei-ideológiai „érdekeltség” érvényesítésétől pedig ugyancsak messze álló monográfiájára is, amelyet e felfogást képviselő s hűen követő H. Nagy Péter például nem sorolt a kilencvenes évek szerinte öröndetes „perspektívaváltását” jelző tanulmányok közé, hisz az „öröklött kliséket ismétli csak tovább”. H. Nagy Péter: *Az Ady-líra poétikai dilemmái. Alakulástörténeti vázlat*. In.: *Uő.: Kánonok interakciója*. Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 1999. 7.

²⁵⁵ E felfogás reprezentatív darabjainak tekinthető az *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről* című kötet több tanulmánya, valamint: H. Nagy Péter: *Ady-kollázs*. Kalligram, Pozsony, 2003.

ennek háttérében az a posztmodern tapasztalat van-e, ami – jövő-kép hiányában – a kulturális meghatározottsággal is „terhelt” múlttal, vagyis a tradícióval való „beszédlehetőséget” eleve feladva, a (tudományos) mértékké (is) emelt jelenre figyel csupán, így legföljebb annak a nyelvben megragadható előzményeit keresi, mint Kenyeres Zoltán állítja,²⁵⁶ talán vitatható, ám az nem, hogy az Ady-Rákosi-vita szereplőinek kulturálisan – sőt: eszmeileg-politikailag – is „érdekelt” pozíciói, s szellemi magatartásuk logikája csak a történeti rekonstrukció megkísérlése során fejthető föl.

---

²⁵⁶ Kenyeres Zoltán: *A jelen, mint az irodalomtörténet provokációja*. Kulcsár Szabó Ernő: *Az új kritika dilemmái*. In.: *Uő.: Irodalom, Történet, Írás*. Anonymus, 1995. 230-241.

IV. Ady, az irodalmi modernség, s a progresszió viszonya

1. Az azonosulás és a feszültség paradoxona

Való igaz – ahogy Kulcsár Szabó Ernő is írta, s ahogy volt szó róla már –, hogy az Ady-recepció igen nagy része, s annak olvasásmódja is a „kié is és miért az övé Ady Endre?”²⁵⁷ kérdésnek a fogságában született és alakult, ám talán belátható, hogy nem a mindenkori emlékezők s értelmezők felkészületlensége s „mélyen megszilárdult irodalomellenessége” okozta ezt csupán. Mert igaz, hogy „kevés költőt sajátítottak ki olyan mértékben, mint őt,” s hogy „e kisajátításoktól bajosan lehet függetleníteni műveinek hatástörténetét”, de ugyanígy igaz Szegedy-Maszák Mihály állításának az a fele is, miszerint Ady műveinek vannak olyan jellemzői, amelyek „rendkívül szorosan függnek össze Magyarország politikai mozgalmaival.”²⁵⁸ Mégpedig súlyal vannak ilyenek, ami azt is jelenti, hogy ezeknek a „jellemzőknek” – a magyar politikatörténet miatt – elkerülhetetlen értelmezései a huszadik századi magyar eszmei-politikai mozgalmak részévé, egyben az Ady-recepció és hatástörténet részévé is (!) lettek kivédhetetlenül. Mindez nem az irodalomelmélet része, problémája természetesen, sőt, még az irodalomtörténeté is csak akkor, ha e diszciplínát tágabban értelmezzük, de az önmagunkról, mint emlékezet által is determinált közösségről való gondolkodás történetének a része, „problémája” bizony, s meglehet, az is marad még sokáig. Így a magyar irodalomról való gondolkodást e – megengedem, sterilen líratörténeti, vagy poétikai szempontból valóban! – „mélyen

---

²⁵⁷ Kulcsár Szabó Ernő: *Az „én” utópiája és létesülése. Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában.* In.: *Újraolvasó.* I. m.: 25. Kulcsár Szabó ezt a legalább annyira „mélyen megszilárdult”, mint amilyen „mélyen irodalomellenes” jelenséget nemcsak a magyar irodalomszemlélet mindenestől elvetendő tehertételeként értelmezi, hanem ebben látja az Ady-líra rekanonizációjának, újraolvashatóságának az akadályát is.

²⁵⁸ Szegedy-Maszák Mihály: *Ady és a francia szimbolizmus.* In.: *Újraolvasó.* i. m.: 113.

irodalomellenes” szemléletet „uralma” alól felszabadítani csak akkor lehet, ha az önmagunkról, mint emlékezet által is determinált közösségről való gondolkodásból *a magyar irodalmat toloncoljuk ki* végképp – hogy aztán az így elnyert „szabadságot” visszavetítsük arra a múltra is, ahol, tetszik vagy sem, e „mélyen irodalomellenes” szemlélet nagyon eleven volt még. Eme „steril” felfogás létjogát vitatni persze nem lehet, csak tudni kell, mire alkalmas, s hogy illetékességének határai meddig terjednek el. Mert elképzelhető, hogy az Ady-líra „rekanonizációja”, vagy „újrasszituálása” e szemlélet felől nézvést valóban problematikus, hogy e líra – illetve nagy része – a szöveg „előtti” s „utáni” referenciák számbavételének hiányában „nem szólítható meg” ma már, de úgy is lehet, hogy Ady s az Ady-recepció „megértése” nemcsak a lírai beszédmódok változása históriájának, hanem a magyar történelemnek a „megértése” is lehet egyben.

Vitathatatlan, hogy mind a konzervatív, mind a népi-harmadikutas, mind a baloldali, nyugatos, polgári radikális, marxista értelmezések eszmei, morális, sőt ideológiai cél-képzetek, avagy – az irodalmon, a nyelven „kívüli” – „érdekeltségek” által meghatározottak voltak, akadt, hogy a különböző eszmei alapvetések elemei összekeveredtek,²⁵⁹ de még a „tudományosnak” szánt, vagy annak tekinthető Ady-interpretációk is tartalmaztak határozott értékvonzatról tanúskodó mozzanatokot. Földessy Gyuláé csakúgy, mint Sík Sándoré vagy Benedek Marcellé, az 1945 után született feldolgozásokról már nem is beszélve.²⁶⁰ Az értelmezői pluralizmus

²⁵⁹ Makkai Sándor könyvében például egy sajátos népi-harmadikutas kálvinista s a konzervatív, Schöppflin Aladáréban a társadalmi értelemben vett reformkonzervatív s a művészi-esztétikai értelemben vett „nyugatos”, Bölöni Györgyében a polgári radikális s a marxista, sőt osztályharcosan kommunista szemlélet elemei is megtalálhatók.

²⁶⁰ Az értékválasztásnak az „irodalmon kívüli” térréuma mindhármuknál jelen volt. Földessy Gyula e líra „teljességé-elvét” s modernségét hangsúlyozva a magyar költészet és nemzettudat Adyban is kimutatható folytonossága mellett érvelt, lényegének az „Élet-szeretetet” tudta, s „mindenfelé” vitázott. Sík Sándor „mérceje” egy „nyitott”, a diszharmonikus életérzésből fakadt tragikumot is elfogadni képes katolicizmus volt, Benedek Marcell pedig már az előszóban bevallotta személyes „érdekeltségét”: „leírom, hogyan él bennem s a hozzám valamelyest hasonló lelkekben Ady Endre.”

1948-49 utáni fölszámolását követően arról nem volt vita már, hogy az Ady-életmű a modernitás s a progresszió térfelén helyezhető el, ám a modernitás s a progresszió természete s szerepe körül fel-felcsaptak az eltérő értékválasztásból, történelemszemléletből – tehát az eltérő „érdekeltségekből” – fakadt indulatok. Az „ötvenes éveket” uraló úr- és egyházellenes forradalmár képet a hatvanas évektől –előbb óvatosan, majd határozottabban – a korábban háttérbe szorított nyugatos modernség, a század eleji szociáldemokrácia és a polgári radikalizmus felé „nyitotta ki” az Ady-értelmezés, a marxista „fővonalat” akkor még nem érintve persze, s ezt – a függetlenségi, „kurucos” szemlélet értékeit preferálni, „beépíteni” akaró – Király István ideológusi s szakmai tekintélye sem változtatta meg. Ennek – 1990 utáni – „végpontjára” a főleg a szellemi életben jelentősen megerősödött, önmagát baloldalinak tekintő, eszmei-ideológiai identitás képviselőinek mindenestől „anti-nacionalista”, és – jelző nélküli – „demokrata” Ady-képe került.²⁶¹

Ez az Adyra vonatkozó részletességgel ugyan kidolgozatlanul maradt, de karakteresen képviselt szemlélet ahhoz a nagyobb részben polgári radikális, kisebb részben szociáldemokrata tradícióhoz s történelemértelmezéshez kötődött, amelynek – egyre „vas-tagodó” – nyomvonalai már a hatvanas évektől kimutathatók, s amelynek eszmei-ideológiai iránya az Aczél György-i kulturális politika hangsúlyozottan „nacionalizmusellenes” törekvéseivel bizony egybevágtott – a politikai érték- vagy érdekkülönbségek

---

²⁶¹ Ez a felfogás az esszé és a publicisztika határvidékén jelent meg elsősorban, például az 1990-ben alakított Ady Társaság-beli előadásokon. Lásd: Eörsi István: *Ady időszerűsége*. Népszabadság, 1991. május 18, 23. Eörsi itt – teljes nyíltsággal az akkor zajló ideológiai-politikai vitákban való állásfoglalásként – a nacionalizmust s a klérust megvető, a „köz-mopolitákban” pedig az országépítés egyetlen lehetőségét látó fiatal Adyt idézte rendre. Sokkal nívósabb formában, de lényegében e felfogáshoz kötődött Radnóti Sándor 1989-es előadásának az a részlete is, amikor Ady magyarságtudatát – nem hangsúlyozva ugyan, de a liberálist kivéve – minden 1920 utáni nemzettudati formációról finoman leválasztotta. Radnóti Sándor: *Ady aktualitása*. In.: Vig Monika (szerk.): *Hogyan éljük túl a XX. századot?* Narancs Alapítvány, Budapest, 1992, 314-316.

ellenére is akár.²⁶² Ebben az eszmeileg-ideológiailag szintén determinált, ha tetszik, megint csak „érdekeltség-elvű” történelemszemléletben a hangsúly a századelő polgári radikalizmusának modernségére és demokratizmusára, illetve az Ady-mű és e tradíció teljes azonosságára esett. Az Ady-féle radikalizmus összetevőinek, kialakulásának, működésének és a költő számára részint azonosulási, részint működési teret, keretet adott 1905-1906 utáni irodalmi modernség és a polgári radikalizmus ambivalenciákkal, feszültségekkel is terhelt viszonyának a felfejtésére – sem ebből, sem a „másik” nézőpontból – senki sem vállalkozott.²⁶³ Nem csoda ez, hisz Ady és a progresszió viszonyának „bolygatása” – liberális szemmel – újabb „leválasztási kísérletnek”, modernizáció-ellenességnek, sőt akár lappangó antiszemitizmusnak is tetszhetett,

²⁶² Erre vonatkozóan lásd a későbbi szabaddemokrata politikusnak, Szabó Miklósnak még a rendszerváltozás előtti években írt tanulmánya részletét: „Az »urbánus« irányzat [...] úgy vélte, hogy lehetőség van a levert 1956 demokratikus eszméinek áthallásos hirdetésére, amennyiben [...] olyan hagyományt fedeznek fel, amely által mód lesz a demokratikus eszmék közvetett, célzatos előadására. Hogy akár egy ilyen hagyományt is felfedezhessenek, szükséges engedménynek tartották, hogy csatlakozzanak a rendszer propagandájához az 56-os nacionalizmus elítélésében [kiemelés – N. P. J.], különösen a függetlenségi eszme elleni harchoz. Ha olyan múltbeli demokratikus hagyományt fedeznek fel, amely egykor szemben állott az akkori függetlenségi eszmével, Rákóczi-val, 48-cal, akkor annak felfedezése az aktuális kampány számára való öskeresésnek állítható be és eme lojalitás kulisszája mögött becsempészhető a demokratikus gondolat. Így fedezte fel az urbánus intellektuális ellenállás a hatvanas években a *polgári radikális és a szociáldemokrata hagyományt* [kiemelés – N. P. J.]”. Szabó Miklós: *A magyar társadalmi és nemzettudat az elmúlt harminc évben*. In.: Szalai Júlia, Lányi András, Miszlivetz Ferenc, Radnóti Sándor, Vajda Ágnes (szerk.): *Arat a magyar. A Szociálpolitikai Értesítő és a Fejlődés-tanulmányok sorozat különszáma*. Kiadja az MTA Szociológiai Kutató Intézete. Budapest, 1988. 24. Vö. a 203. 205. és a 206. jegyzetekkel.

²⁶³ Ennek – sajnos – nem szakmai, hanem ideológiai-politikai oka volt, s van ma is. A magyar szellemi élet liberális-radikális felének nem érdeke ez, a nemzeti tradícióhoz hangsúlyosabban kötődő „oldal” pedig – a néhány szélsőjobboldali szemléletű, Adyt, mint a „zsidók” áldozatát, vagy kiszolgálóját bemutató könyv újrakiadását nem számítjuk ennek! – Ady és a polgári radikalizmus kapcsolatát oly módon „vizsgálta”, hogy szinte nem létezőnek tekintette azt, mint például Bíró Zoltán – már emlegetett – könyve. Vö. a 115. jegyzettel.

míg e viszony „elfogadása”, annak a feszültségeket ugyan feltáró, de Adynak a modernség s a magyarországi progresszió térfelén elhelyezhető pozícióját mégsem vitató tudatosítása pedig „nemzeti szemmel” látszott elfogadhatatlannak.²⁶⁴ A szemben álló, érdekelt-ség motiválta Ady-felfogások csonkoltsága nyilvánvaló persze, annak „kiegészítése” csak a magyar történelem ismétlődő csapdahelyzeteinek tudomásulvételével, s e csapdahelyzet természetének – tudjuk, egészében reménytelen – rekonstrukciójával lehetséges. El kell fogadni, hogy Ady a maga korában – s később is nemegyszer – „idegennek, nemzetietlennek” tartott művészi modernség s a progresszió integráns része volt, mégpedig a saját szándéka szerint, meg azt is, hogy az emlegetett feszültség, hol lappangva, hol nyíltabban, de mindvégig létezett.²⁶⁵ A kérdés az: miért és milyen formában létezett.

Nem a „kié Ady Endre” kérdés fölelevenítésének újabb szakaszáról van szó. E feszültségektől sem mentes „Ady-pozíció” természetének a számbavétele a magyarországi polgárosodás akkori szakaszának az ellentmondásaihoz, „felemásságához”, akár az asszimiláció sikertelenségének, megtörtségének az előtörténetéhez

---

²⁶⁴ Az életmű súlya s Ady pozíciója közti „ellentmondás” feloldására nemzeti-konzervatív „oldalon” egy – egyébként nagyon régi – válasz is született: Ady igen nagy költő, de eszmeileg-politikailag analfabéta volt.

²⁶⁵ Ezt a feszültséget nem hangsúlyozza ugyan, de Ady és a polgári radikalizmus eltérésének számbavételekor utal rá Gyurgyák János, szenvtelenül tárgyilagos és imponálóan gazdag forrásbázison nyugvó monográfiájában: Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 525-530. [a továbbiakban: Gyurgyák] A problémáról nemcsak magától értetődő természetességgel, de teljes nyíltsággal eddig – ismereteink szerint – egyetlen tanulmány beszélt: Kőbányai János: *Ady Endre zsidó története*. In.: *Ady Endre: Egy keresztvetés története. Zsidó történetek*. Múlt és Jövő Kiadása, Budapest, 2006. 231-274. [a továbbiakban: Kőbányai] (Fontos megjegyezni, hogy ezt a társadalom- az eszme- s a mentalitástörténet elemeit is hordozó problémát Ady és a zsidóság viszonyára egyszerűsíteni nem lehet, ugyanakkor nyilvánvalóan ez is az „egész” megke-rülhetetlen része volt.)

is fontos adalékokkal szolgálhat nekünk.²⁶⁶ Hisz nyilvánvaló, hogy a tradícióörzés s a modernizáció mindenkori ellentétéből, a viszony ellentmondásaiból fakadó csapdahelyzetek a magyar történelemben később is rendre megismétlődtek. Ady e csapdahelyzetnek²⁶⁷ a korban – s egyúttal saját életében, s művében – a leginkább autentikus megélője s kifejezője volt, s mint ilyen, a magyar irodalomban és történelemben egyedi jelenség azóta is. Ami benne, illetve művében, ha nem is konfliktusok nélkül, „együtt” volt még, halála – illetve 1918-20 után – menthetetlenül széjjelhasadt, így maga a csapdahelyzetről való beszéd vált szinte lehetetlenné. Mindenki – a jelentős művészek s gondolkodók

²⁶⁶ A magyarországi kapitalista fejlődés ellentmondásaira lásd: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 56-57. ill.: 72-75. E feszültség egyértelmű kifejtésére lásd Romsics Ignác egy másik tanulmányának részletét: „...a magyarországi kapitalista fejlődés nem hozott létre egységes, belülről integrált modern polgári társadalmat. A zsidó és nem zsidó csoportok a legfelsőbb elitrétegektől a kispolgárságig lemenően a bevándorló izraeliták egy részének nyelvi és kulturális magyarosodása, valamint a vegyes házasságok ellenére kölcsönösen megkülönböztették egymást, és szignifikánsan elkülönültek. [...] valószínűnek tartom, hogy az értelmiségi eliteken belüli – már a századelőn jól érzékelhető – rivalizálás és konkurenciaharc néhány éven belül a háború elvesztése és Trianon nélkül is olyan konfliktushelyzeteket eredményezett volna, amelyek részben vagy egészben mindkét felet a 19. század közepén megkötött »informális egyezség« újragondolására készítették volna. [...] A zsidóság asszimilációjának tömeges sikertelensége [...] ténykérdés. Talán – mint Széchenyi prognosztizálta – azért, mert túl sokan voltak és túl hirtelen érkeztek, talán – mint Bibó valószínűsítette – azért, mert a befogadó közeg, a magyar középosztály túl gyenge, túl heterogén és túl kulturálatlan volt. De legvalószínűbb, hogy ezért is, azért is és Trianonért is.” Romsics Ignác: *Diplomáciai levelek, avagy szubjektív utószó Magyarországról a 20. századi történetéhez*. In.: Uő.: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 391-392. Az asszimiláció konfliktusosságára lásd még: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890-1918*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 463-467. (a vonatkozó részt Hanák Péter írta)

²⁶⁷ E Magyarország geopolitikai és társadalmi meghatározottságaiból fakadt csapdahelyzet permanenciája a folytonosság és a megszakítottság állandóan újratermelő viszonyaként is leírható. Erre vonatkozóan: Romsics Ignác: *Megszakítottság és folytonosság a modern magyar történelemben*. In.: Uő.: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 161-206.

többsége is! – vagy „ide”, vagy „oda” állt, s aki nem, azt mindkét „tábor” az „ellenkező oldalhoz” sorolta – sorolja máig! – inkább. Az olyannyira szorgalmazott „párbeszéd” azért lehetetlen, mert a párbeszédet akadályozó csapdahelyzetről való – az „érdekeltségi szempontokat” háttérbe szorítani képes – beszéd vált lehetetlenné.

Ez a feszültség a korban kétségkívül létezett, s talán a róla folytatott beszéd esélyét sem tették volna akkor még lehetetlenné a később – 1918-20 nyomán, majd 1938-1945 között – megesett borzalmak. A nyílt beszéd mégis már akkor elmaradt – néhány kísérlet volt ugyan, mint a Huszadik Század „zsidókérdésről” szóló vitája például²⁶⁸ –, s ennek okául a rögzült pozíciók mindenáron való védelmét, s e pozíciók újraelosztásának, megszerzésének kívánalmát, illetve e két akarat szakadatlan párbaját sorolhatjuk elő leginkább. A világháború a kérdés radikalizálódásához csak új alkalmat adott. Ady élete s műve a művészi modernség s a társadalmi-politikai progresszió „térfelén” elhelyezkedve is e „párbaj” metszéspontján állt, még akkor is, ha ennek filológiai természetű adalékai – sok ok miatt – nehezebben tetten érhetők. Szabó Dezső pályáján például igen, ő a maga világképe s a progresszió közötti feszültséget 1915-ben a polgári radikalizmussal – jelesen a *Huszadik Század* című folyóirattal – való szakítással, s a nemzeti radikális álláspont vállalásával „oldotta fel”.²⁶⁹ A „feloldás” másik

²⁶⁸ A vitára alkalmat Ágoston Péter nagyváradai jogász 1916-17-ben megjelent kétkötetes munkájának (*A jövő kérdései*) a második darabja (*A zsidók útja*) adta. A Huszadik Század című polgári radikális folyóirat 1917 májusában kelt körkérdésére hatvan hozzászólás érkezett s ennek több mint a fele a zsidókérdést fontos társadalmi problémának tartotta. A válaszok a folyóirat 1917. évfolyamában jelentek meg. Nagyjából egyharmadukat közölte: Hanák Péter (szerk.): *Zsidókérdés – Ásszimiláció – Antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon*. Gondolat, Budapest, 1984. 13-115.

²⁶⁹ Jászi Oszkár és Szabó Dezső vitája 1915. augusztusa és novembere között – tehát éppen az Ady-Rákosi-vita fellobbbanásának idején – zajlott le. Szabó Dezsőnek a liberalizmust s a „szabadverseny-demokráciát” támadó tanulmányát Jászi opponálta, Szabó Dezső válaszában lírai végkövetkeztetése azt a leegyszerűsítő attitűdöt sugallta, amely a magyar középosztály s a parasztság egy részében a világháború idején általánossá lett: „A kor igazi antikrisztusa, a világháború fő forrása, a minden fertelmek fertelme mégis: a tőke. A tőke teszi, hogy amikor nyomorult Balek János meghalni megy, mikor lépései után a

fajtáját választotta az a Fülep Lajos, aki 1911-ben Lukács Györggyel együtt szerkesztett folyóiratot (*A Szellem*), az 1915-ben alakult – Lukács és Balázs Béla vezette – Vasárnap Társaság, illetve a társaság Vasárnapi Körének gyakori szereplője volt, sőt 1918 októberének végén társaival együtt a Károlyi-féle Nemzeti Tanácshoz is csatlakozott, majd az új kormány külügyi megbízottja lett. Ő 1907-08 fordulója óta a Szellemtudományok Szabad Iskolájának előadójaként is az evangélium igézetében élt, elmélet és gyakorlat, szó és tett ellentétének feloldhatóságán gondolkodott, s a református teológiát 1916-tól egy vállalt életprogramra tudatosan készülve végezte el. A református lelkészi hivatás, amit 1920 után több helyütt – leghosszabb ideig Zengővárkonyban – betöltött, nem a szellemi-politikai progresszióból – a politikai fordulat nyomán – kikopott ember „menekülése”, hanem a teória (a részéről mindig el-lenszenvvvel nézett elméleti doktrínák) és a praxis (az emberekért való „közvetlen” cselekedet) közötti, hazugságot teremtő feszültség feloldása volt.²⁷⁰ A két világháború közötti korban az elsők közé tartozott, aki a baranyai egykézés erkölcsi és társadalmi kórjára

---

bakkancsszállítók, a mártír testét fedő rongyok után a ruhaszállítók, egyetlen hitvány élete: gyomra után a hús- kenyér- s száz másféle szállítók pocakosodnak a jövő történelemcsináló nagyhatalmává, akkor a nyomorultnak itthon száz frászban tördelőző nyomorultjaitól az utolsó fillért és bútorzatot rabolja el a kenyérben, zsírban, húsban és minden felélhetőben üzérkedő lelkiismeretlen tőke.” Szabó Dezső: *Az individualizmus csődje. Válasz Jászi Oszkárnak*. Huszadik Század, 1915. november, 334. Ezek a mondatok már *Az elsodort falu* tónusát előlegezték. Erről lásd az 58. és a 60. jegyzetet.

²⁷⁰ E folyamatnak a részletes, kikezdhethetetlen filológiai alapossággal feldolgozott leírása: Babus Antal: *Miért választotta Fülep Lajos a magyar falut a világvárosok helyett?* In.: Uő.: *Tanulmányok Fülep Lajosról*. József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya, 2003. 7-43. Fülep Lajos és az 1918-19-os forradalmak összetett, ambivalens viszonyára lásd ugyanitt: *Fülep Lajos az 1918-1919-es forradalmakban*. i. m.: 83-267. [a továbbiakban: Babus] Fülep és a Nyugat művészetszemléletének eltérésére lásd még: Bodnár György: *A „mese” lélekvándorlása. A modern magyar elbeszélés születése*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 402-409.

felfigyelt²⁷¹, a harmincas években pedig szuverenitását megtartva is a népi mozgalomhoz állt közelebb.²⁷² Egykori társaira (Mannheim Károlyra, Lesznai Annára, Hauser Arnoldra stb.), s az 1918 előtti idők szellemi légkörére – nyilván az átélt magány, s az akkori szellemi élet dúltsága miatt is – magánleveleiben melankolikusan s nosztalgizva emlékezett,²⁷³ Ignótus Pál hívását azonban – mint a századelő szellemi progressziójának tagját Mannheim Károly közvetítésével a *Szép Szó* munkatársául vagy valamiféle „tanácsadójául” akarta megnyerni a „Tanár Urat” – elhárította.²⁷⁴

²⁷¹ Fülep a *Pesti Napló* 1929-es évfolyamában cikksorozatot közölt, s a *Nyugat* 1933. szeptemberi számában közzé tett nagy hatású, s nagy vitát kiváltott Illyés Gyula esszé (*Pusztulás*) is a Fülep által feltárt adatokra s az ő beszámolójára támaszkodott. Erről: Babus Antal: *Illyés Gyula és Fülep Lajos az egyke ellen*. In.: Babus: i.: 268-282. Fülep írása újraközölve: Fülep Lajos: *Művészet és világnézet. Cikk, tanulmányok 1920-1970*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. 93-121. ill.: Szigethy Gábor (szerk.): *Fülep Lajos: A magyarság pusztulása*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. (Gondolkodó magyarok)

²⁷² Az 1934-ben indult *Válasz* szerkesztője volt Németh Lászlóval és Gulyás Pállal, a folyóirat első számában megjelent alapvető tanulmányt – *Nemzeti öncélúság* – is ő írta, ám koncepcionális különbségek miatt – programot adó, a nemzeti sorskérdésekkel foglalkozó folyóiratot képzelt el, s nem akarta, hogy szépirodalmi jellegű is legyen – megvált a laptól.

²⁷³ „...Leszünk-e még valaha együtt, akik voltunk? Csak most látni meg igazán, mi vészett el...” (1922. jún. 12.); „...Ön is, kevesed magával, azt a világot jelenti és testesíti meg számomra, amelyben és amelyért egyedül érdemes élni – ezt a világot szétrombolták...” (1932. szept. 11.); „...S mily nagy dolog lenne, ha mi mindnyájan még valaha összeülhetnénk, s elmondhatnánk, mit tapasztaltunk, hová jutottunk...” (1942. júl. 6.). Fülep Lajos levelei Kner Imréhez. In.: Karádi Éva és Vezér Erzsébet (szerk.): *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok*. Gondolat, Budapest, 1980. 143.; 146.; 147. [a továbbiakban: Karádi-Vezér]

²⁷⁴ Vö.: Széchenyi Ágnes: *„Sznobok és parasztok”. Válasz 1934–1938. Elvek, frontok, nemzedékek*. Argumentum Kiadó, Budapest, [1997]. 132-133. ill.: Karádi Éva: *Fülep Lajos két világháború közötti pályaképéhez*. In.: *A magyar filozófiai gondolkodás a két világháború között*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 183-186. Lásd erről még Ignótus Pál Fülep Lajoshoz írt leveleit. Lengyel András: *A Szép Szó történetéhez*. Ignótus Pál levelei Fülep Lajoshoz. In.: Uő.: *Törésvonalak. Tanulmányok az 1919 utáni negyedszázad művelődéstörténetéhez*. Tekintet, Budapest, 1990. 152-165.

E feszültség s a feszültségből fakadt szakítás Fülepenél látványosabb példája Ritoók Emma pályájának alakulása volt. Ő a Vasárnap Társaság, a Vasárnapi Kör s a Szellemtudományok Szabad Iskolájának Fülep Lajosnál sokkal aktívabb tagjaként esztétikával, filozófiával, szépírással, műfordítással foglalkozott, intellektuális képességeit, felkészültségét tisztelték fiatalabb akkori elvbarátai, egyik regényéről a *Huszedik Században* Ady is elismeréssel szólt.²⁷⁵ A feszültséget azonban, ami a magával hozott értékrend – kálvinista, nemesi s puritán eszméket valló családból származott, s ennek megfelelő nevelést kapott – s a szellemi környezete között kialakult nem tudta feloldani. Emlékezések szerint világképét s politikai nézeteit tekintve „alapjában véve konzervatív volt”,²⁷⁶ s noha intellektuális igénye a századelő progresszív gondolkodói közé vitte őt, alapértékei is megmaradtak változatlanul. Hírhedtté az 1921-ben megjelent *A szellem kalandorai* című kulcsregénye lett, amelyben saját szellemi közegét idézte fel, s róla, mint az irodalmat, a gazdaságot, a szabadkőművességet, a szocializmust „megfertőző”, a zsidóság faji tulajdonságait megtestesítő, erkölcsileg szabados, intellektuálisan, politikailag agresszív, a történelmi összeomlást mintegy előkészítő közegről beszélt.²⁷⁷ A személyes keserűség is motiválhatta a szerzőt, ez aligha vitatható – ötvenen túli, gyermek nélküli nő volt ekkor már, s szülővárosa, Nagyvárad is román uralom alá került –, ám e szembefordulás nem az összeomlás, hanem a régóta lappangó intellektuális, lélektani s értékrendi feszültség következményeként értelmezhető. Bizonyíthatja ezt, hogy a regény igen nagy részét 1916-ra megírta

---

²⁷⁵ Ady Endre: *A nagy véletlen. Ritoók Emma új regénye*. AEÖPM IX. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973, 326-328.

²⁷⁶ Lukács György szavait idézi: Novák Zoltán: *A Vasárnap Társaság. Lukács Györgynek és csoportosulásának eszmei válsága, kiütkeresésük az első világháború időszakában*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 38. [a továbbiakban: Novák]

²⁷⁷ Új kiadása: Ritoók Emma: *A szellem kalandorai*. Pesti Szalon Könyvek, Budapest, 1993. A regény értelmezéséhez lásd e kiadás Bodnár György által írt utószavát: i. m.: 509-514. ill.: Novák: i. m.: 50-52.

már,²⁷⁸ s hogy például a lélek feláldozásának szükségessége mellett érvelő, így a „ne ölj” parancsát is felfüggesztő „misztikus etikáról” folytatott vitában – Hebbel Judit című drámájára már ekkor, bolsevista fordulata előtt hivatkozó – Lukács Györggyel is határozottan polemizált.²⁷⁹ Ritoók Emma „fordulata” törvényszerűen „érett meg” tehát, a folyamatból, ami vele s „benne” történt nemcsak a századelő modernségének s progressziójának belső ellentéteire,²⁸⁰ különböző eredőire, indíttatásaira, hanem annak néha feloldhatatlan – vagy csak az önfeladás árán feloldható – ellentmondásaira is ráláthatunk. Ritoók személye azért lényeges, mert az eltérő tradíciók, szociokulturális körülmények determinálta attitűdökből és „érdekeltségekből” törvényszerűen fakadt feszültségek lélektani és társadalmi következményei – például a szükségszerűen felszínes asszimiláció,²⁸¹ s a „befogadó” közeg „megkülönböztető” hajlamának

---

²⁷⁸ Többen olvasták is, például Balázs Béla: „Ritoók Emma regénye. A lélek kalandorai. Rossz regény. Nincs víziója, süket, átlátszó, atmoszférátlan. Nem művészi élménye. De nagy emberi élmény. Mégis nagyon megfogott. Milyen nagy generáció az, amelynek vihara őt is elkapta! De ő csak influenzát kapott tőle szegény. Vénlánytragédia. [...] Ijesztett a regényben, hogy valaki, aki részese volt, *csalódott* a generációnkban.” Balázs Béla: *Napló II. 1914-1922*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 144.

²⁷⁹ Vö.: Novák: i. m.: 205.

²⁸⁰ A modernitáson s a progresszióon belül lényeges filozófiai, művészet-szemléleti ellentétek is voltak természetesen. Nemcsak a Nyugat mozgalma s az avantgárd, de például a polgári liberális vagy liberális demokrata Nyugat s a nála sokkal ezoterikusabb, az ismeretelméleti, filozófiai problémákat preferáló Vasárnap Társaság között is. Ez azonban alapvető eszmei s főleg politikai különállóságot nem jelentett, ott – a konzervativizmussal szemben – szigorúan egy „oldalra” tartoztak, amit a Vasárnapi Kör tagjainak a forradalmakban való politikai szerepvállalása is jelzett. Erről is: Vezér Erzsébet: *A Vasárnapi Kör története*; Karádi Éva: *A Vasárnapi Kör világnézete*. In.: Karádi-Vezér: i. m.: 7-23. ill.: 24-41.

²⁸¹ Erre vonatkozóan lásd az autonómiáját megőrzött s több baloldali intellektuális társasággal is kapcsolatot tartott Lesznai Anna *Kezdetben volt a kert* című regényét. A regényt s Lesznai álláspontját is elemzi: Gyurgyák: i. m.: 523-525.

felszámolhatatlan kölcsönössége – az ő élete példáján kiválóan modellezhetők.²⁸²

Lengyel András e témakörben írt dolgozata azért jelentős, mert a huszadik század történelmének olyan paradigmaticusnak nevezhető „csomóját” bontotta ki, amely éppen sűrítő jellegénél fogva egy máig ható tendenciát világíthat meg. Ritoók Emma életútja a magyarországi polgárosodás, a modernizáció dilemmájának a bemutatására adott a szerző számára alkalmat. Ritoók gondolkodói sorsa azt modellezi ugyanis, miért nem következett be a keresztény-nemesi, vagy „úri” középosztály és a zsidó származású értelmiség, polgárság „összehangolódása” (hiszen – mint látni fogjuk – Ady is ebben reménykedett), ami a magyarországi társadalomfejlődés súlyos problémájához vezetett. Lengyel egy „eleve és lényegileg konfliktusos társadalomtörténeti határhelyzetről” beszélt,²⁸³ amely Ritoók Emmát „örök benső harcra, érzelmi és intellektuális vergődésre kárhoztatta.” Az ő „egyéni képességei – írta a szerző – intellektuális vonzalmai s jórészt műveltsége is, nem kerültek, talán nem is kerülhettek összhangba azzal a társadalmi közeggel, amely elsődlegesen szocializálta s érzelmileg magához láncolta [tehát a „származási” közeggel], de amelyben soha nem volt a helyén. Az a társadalmi közeg pedig, amelyhez műveltsége, intellektuális törekvései közelítették [a Vasárnap Társaság], érzelmileg, habituálisan mindig idegen maradt számára. Rangtartó és reprezentáló »úriasszony« életformára lett volna predesztinálva, [...] de erős intellektuális ambíciói miatt nem a szokványos – szellemi értelemben üres – úriasszonyi életet választotta. Intellektualitásba menekülő vénlány maradt, aki [...]

---

²⁸² E modellezhetőségről a legkiválóbb tanulmányt – éppen Ritoók Emma pályáját elemezve – Lengyel András írta. Lengyel András: *A Vasárnapi Kör „renegátja”. A gondolkodó Ritoók Emmáról.* In.: Uő.: *Utak és csapdák. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.* Tekintet, Budapest, 1994. 7-75. [a továbbiakban: Lengyel]

²⁸³ Fontos megjegyezni, hogy e „határhelyzet”, mint az akkor induló művészek, gondolkodók egy részének pályáját determináló tényező mások esetében is kimutatható. Bodnár György például – az Adyhoz nagyon közel álló – Kaffka Margit pályáját elemezve, mint „irodalomtörténeti határhelyzetet” is hangsúlyozta ezt. Bodnár György: *Kaffka Margit.* Balassi Kiadó, Budapest, 2001. 7-15. ill.: 85-89.

saját származási közösségében intellektuális kielégülést nem találhatott, annak a közegnek pedig, amelyben szellemi partnerekre találhatott, életvitelbeli, habituális és szubkulturális okokból nem lehetett erőfeszítések nélküli, »természetes« tagja.²⁸⁴ A feszültség a konfliktust „bekódolta” a pályájába szinte, így a „történeti osztályok” egyre gyorsabb térvesztése „s a történeti Magyarország ezzel sok vonatkozásban összekapcsolódó fölbomlásának veszélye, majd realitássá válása eltemetődni-elfojtódni látszó szolidaritásérzéseket erősített föl benne. A modernitás és a »gyökerek« konfliktusában pozícióvédő érületi döntést hozott...”²⁸⁵

Ritoók Emma példája – az életrajzi okok miatt (gondoljuk meg: ott volt, majd egyedüli – állítólag nagyon csúnya – nőként az általában másfél évtizeddel fiatalabb, s a partnerüket is gyakran cserélgető férfi „intellektuelek” között) – szélsőségesnek is nevezhető persze, s azt is elmondhatjuk, hogy műve e feszültség szülte „fordulat” nyomán lényegében „felőrlődött”, a modernitás konfliktusaira nézvést mégis modell-értékűnek mondható. Meglehet, e létező feszültség értéképző vagy értéket pusztító okán is. Tény ugyanis, hogy a feszültséget szintén megélt Ady Endre e „fordulatot” sosem tette meg, sőt, hogy monumentális művének „felhajtó ereje” nem utolsósorban épp e mélyen megélt feszültség – illetve ez is! – volt. Nem tudjuk, mi lett volna ha..., hiszen az összeomlástól kísért „győzelem” első pillanatát még igen, ám annak folytatását s következményeit már nem érte meg.

---

²⁸⁴ Lengyel: i. m.: 9.

²⁸⁵ Lengyel: i. m.: 10.

2. A világkép kiforrása és körülményei

Arról nem nagyon van vita, hogy Ady eszmei radikalizmusa még a polgári radikalizmus határozottabb szervezeti kereteinek kialakulása előtt, a Nagyváradon töltött esztendőiben, 1900 és 1903 között rögzült.²⁸⁶ Arra azonban kevesebb figyelem esett, hogy a gyorsan polgárosodó, a sikeresnek indult asszimiláció mintájának is tűnő város „milyen Ady Endrével” találkozott, miért formálta oly gyorsan „magához”, s kellett e nagyon „formálni” a fiatal újságíró egyáltalán. A diák évekről szólva – kivéve a költő „egészséges” gyermekkori antiszemitizmusát bizonygató Hetey Zoltánt²⁸⁷ – a katolikus s a református iskolák váltakozásának, illetve a zilahi gimnáziumnak az eltérő értékek tiszteletére s a

---

²⁸⁶ Abban persze már igen, hogy ezeknek az esztendőeknek a hatását miként értelmezik, „magára találásként”, vagy végső „eltévelyedés-ként”. Ez utóbbi véleményt Ady nagyváradi éjszakáinak társa, Szűts Dezső – Tiszántúli álnéven – már az Ady-Rákosi-vita idején – 1915. december 25-én – is hangoztatta: „A fertőzés itt történt meg, s a zsidóságnak a haladással szemben makacs és dühös ellenállást tanusító töredéke s a talentumával nemzeti érzésekben alig fürdött ifjú egymásra találtak.” Tiszántúli [Szűts Dezső]: *A marsolyázók. Az Adyak*. In.: AEÖPM XI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 496. A nagyváradi időszak az Ady-életrajz talán legjobban feldolgozott fejezete annak ellenére, hogy kérdőjelek is maradtak még. Lásd például: Hegedűs Nándor: *Ady Endre Nagyváradon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956.; Hegedűs Nándor: *Ady Endre nagyváradi napjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.; Lengyel Géza: *Ady a műhelyben*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1957. 11-159.; Kovalovszky II. 337-795.; Dénes Zsófia: *Akkor a hársak épp szerettek...* Második, kiegészített, javított kiadás. Gondolat, Budapest, 1983.; (a könyv Fehér Dezsőné emlékezéseit tartalmazza, Dénes Zsófia feldolgozásában); Péter I. Zoltán: „Hogy látva lássanak...” *Ady Endre Nagyváradon*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1993.; Indig Ottó: *Kemény szavak kövével – Ady Endre nagyváradi évei (1900-1903)*. Convex Kiadó, Nagyvárad, 2001.; Vitályos László (szerk.): *Ady Endre: A vér városa. Nagyváradon és Nagyváradról*. Palatinus, Budapest, 2001.; Antal Sándor: *Ady és Várad*. Madách Irodalmi Társaság, Budapest, 2004.; Péter I. Zoltán: *Ady Endre regényes életrajza Nagyváradon*. Noran, Budapest, 2007. Ady és Szűts Dezső kapcsolatának leggazdagabb – Hegedűs Nándor, Szűts Dezső és mások visszaemlékezéseit is tartalmazó –, Kovalovszky Miklós kritikai jegyzeteivel közreadott dokumentációja: Kovalovszky II. i. m.: 402-506.

²⁸⁷ Lásd a 40. jegyzetet.

szabadelvűsége nevelő hatását emelték ki általában, igaz, akadt, aki ezekről az évekről szólva, egy önképzőkori választás kapcsán is Ady „demokratizmusát”, dzsentriellenességét emlegette már – teljesen fölöslegesen.²⁸⁸ Az azonban már igaz lehet, hogy „a tagadás szelleme, diabolikus elégedetlensége, ördögi belzebubossága, fél-paraszti, bocskoros nemességének lázadó dölyfe”²⁸⁹ tudatosodó korától a sajátja volt, ha nem is holmi „osztályharcos” értelemben. Annyi bizonyos, hogy Adyban a kálvinista nemesi származás tudata egész életében elevenen élt, s hogy erről az „örökségről” – a maga, többször emlegetett „családfája” okán is – nagyon gyakran írt, beszélt.²⁹⁰ Ezt az „örökséget” az írásra való predesztináltsággal is összekötötte nemegyszer, a „literátus ősök”, a „deákös” képzettséget mindig szívesen mutatta föl,²⁹¹ az ezzel párhuzamos érzékenységgel, nyughatatlansággal együtt. E folyamatban nem a családi emlékezettörténet pontosan rekonstruálhatatlan *ténye*, hanem annak a magatartást formáló *tudata* volt a fontos természetesen, az a bizonyos „tagadó szellem”, s „lázadó dölyf” épp a személyiség integritásának részét képezett hajdani „erény” *tudatából* s az elvesztésétől való félelemből *együtt* táplálkozhatott.

Kétségtelen, hogy Ady a maga családtörténetét az egykori „nagyság” s a „kiszorulás”, az „értékvesztés” feszültségében élte meg, akárcsak – az egykor szintén „dicső” – nemzet történelmét. A „vesztésekkel” való szolidaritást éppen ez, a családtörténet által is „támogatott” tapasztalat hívta elő benne, s azt is, hogy ő azért küldett, hogy ennek tudatában tegyen valamit. A meggyőződés, hogy cselekedni csak a családi és nemzeti értékvesztést hozott történelmi-társadalmi körülmény megváltoztatásával lehet, azt eredményezte, hogy Ady „ellenzékiisége” nem a „készen kapott” – s most veszélyeztetettnek látott – viszonyok védelmére berendezkedett,

²⁸⁸ Lásd Bölöni: i. m.: 20. Vö.: Ady Lajos: *Ady Endre*. Amicus Kiadás, 1923, 39. [a továbbiakban: Ady Lajos]

²⁸⁹ Lásd Bölöni: i. m.: 221.

²⁹⁰ Például az Ady-Rákosi vita „második” szakaszában, amikor kálvinizmusát kérdőjelezték meg. Ady Endre: *Az én kálvinistaságom*. (Nyugat, 1916. március 16.) AEÖPM XI, i. m.: 120-121.

²⁹¹ Vö.: Kovalovszky I. 51.

csak nemzeti értelemben ellenzéki függetlenségi szemlélettel azonosult mindenestől. Számára a nemzeti elnyomatottság élménye a társadalmi elmaradottság élményével párosult. Azért fontos elmondani ezt, mert az ifjú Ady – nem a hasonló nevű, többször is frakciókra szakadozott párthoz való vonzódás értelmében persze – a negyvennyolcas függetlenségi tradíciót őrizte elevenen.²⁹² Első nyomtatásban megjelent versét Kossuth Lajos halálának második évfordulójára írta,²⁹³ róla a gimnáziumban emlékbeszédet is tartott.²⁹⁴ A következő esztendőkből született cikkeinek függetlenségi tendenciája egyértelműen kimutatható²⁹⁵, ám negyvennyolcasságát az ebbe egyedivé, hogy e tradíciónak nemcsak a nemzeti, de a társadalmi, a demokratikus tartalmát is folyvást hangsúlyozta. „...a függetlenségi pártba becsempészték a reakciót. A Kossuth-párt számban nőtt, de a párt zöme sötét agyvelejű, reakciót szolgáló

²⁹² Hasonló háttérű családoknál általános volt ez akkor, lásd például a pályáját a Kossuth szimfóniával kezdett Bartók Béla életútját. A költő az édesapja negyvennyolcasságát, „zabolázhatatlan, igazi természetes, ősi és zsarnok magyarságát” is többször emlegette: *A falu nem haragszik.* (Budapesti Napló, 1908. február 15.) AEÖPM IX. i. m.: 153-154. ill.: *A mi kis „kúriánk”.* (Levél a szerkesztőhöz) (Érdekes Újság, 1913. szeptember 28.) AEÖPM XI. i. m.: 39.

²⁹³ *Március 20* volt a címe s a *Szilágy* 1896. március 22-i számában jelent meg. A következő évfordulón – már Debrecenben élve – is írt hasonló tárgyú verset (*Kossuth halálának évfordulóján*). A versről s az Adyra is nagy hatással volt Kossuth-kultuszról lásd a költemények keletkezésének gazdag jegyzeteit Koczás Sándor tollából: AEÖV I. i. m.: 232-238. ill.: 256-260. Ady Lajos könyve szerint az ebben az időben írt versei hazafiasak voltak: Ady Lajos: i. m.: 41.

²⁹⁴ AEÖV I. i. m.: 234. ill.: Kovalovszky Miklós: *Ady Endre önképzőkori tag.* Budapest, 1943, 35.

²⁹⁵ „Egyedüli akadály Ausztria, a maga nemzetiségi és felekezeti harcaival, kizsákmányoló, kufár törekvéseivel, a politikai morál ábécéjét nem ismerő kormányaival, a szertelen és undok magyargyűlöletével. [...] Ugyis hasztalan minden más törekvés, az 1867-iki kiegyezés csődöt mondott s rohamosan halad a megérdemelt vég felé!...” Ady Endre: *A vég felé.* (Debrecen, 1899. június 3.) AEÖPM I. i. m.: 147-148. Ugyanezen a hetekben a debreceni Kossuth-szobor ügyéért is szót emelt: „Debrecennek a Kossuth-szobor felállítása becsületbeli kötelessége!” Ady Endre: *Kossuth szobra.* (Debrecen, 1899. június 17.) AEÖPM I. i. m.: 155-156.

emberekből áll, akinek a negyvennyolccasság csak cégér...”²⁹⁶ Ezt így ugyan a nagyváradi esztendőkből írta már, de a szociális és a függetlenségi gondolat azonosításának a debreceni években is számos nyoma volt,²⁹⁷ sőt egy akkor írt cikkében már a szocialista mozgalomra is felfigyelt.²⁹⁸ Ady minden progresszív irány felé nyitott gondolkodói radikalizmusát a „magával hozott” – a család emlékezete s az iskolák által is táplált – „kurucos” ellenzékiesség s a közélettel való, az újságírói életformával járó intenzív találkozás együtt formálta ki.²⁹⁹

E folyamat alkati összetevői már a pszichológia tárgykörébe tartoznának persze, tény, hogy a reá egész életében jellemző

---

²⁹⁶ Ady Endre: *Néppártiság és reakció*. Nagyváradi Napló, 1902. február 25.) AEÖPM II. i. m.: 410.

²⁹⁷ „Nagy szükségünk van egy jó orvosra, ki megmutassa a társadalom testén azokat a sebeket, melyeket a századvég legdivatosabb leple sem képes már elfedni.” Ady Endre: *Katonák. Eredeti színmű három felvonásban. Írta Thury Zoltán*. (Debreczeni Hírlap, 1899. január 7.) AEÖPM I. i. m.: 65.; „Egyenlőség. Testvériség. Szabadság. Kossuth Lajos szentháromsága. Megmosolyogni való jelszavak ma, az osztálygóg uralmának idejében, amikor az úrhatnamság jegyében él, küzd és verejtékezve tör előre Kossuth Lajos nemzete. Hogy bonthatnánk ki ezt a lobogót ma, mikor a kerges tenyér röstelkedve rejtőzködik, mikor az iparos az iskola szégyenpadjaiból kerül ki, mikor fenn és lenn azon szorgoskodik millió meg millió ember, hogy minél szilárdabb választalat emeljen a magyarság között.” Ady Endre: *Emlékeztünk régiekről*. (Debreczen, 1899. augusztus 26.) AEÖPM I. i. m.: 192.

²⁹⁸ „A szocializmus melyet a »jövő zenéjének« nevezett el a tartalom nélküli frázisok kora, nagyon is hangosan kezdett bele a forradalmi indulóba. [...] A budapesti szocialisták már forradalommal fenyegetőznek... Egy szegény embert a nyomor halálba kergetett s az utolsó sorokban, hátrahagyott levelében a gazdagokhoz fordul: ne hagyják éhen veszni a szegényt!... Dehogyan hallják meg a nyomor segélykiáltását. Felfordult világ ez, mely nem egy könnyen fog észretérni!... Pedig még sokat segíthetne egy kis humanizmus, meg egy kis – demokrácia...” Ady Endre: *A hétről*. (Debreczen, 1899. július 22.) AEÖPM I. i. m.: 178-179.

²⁹⁹ Az újságíró hangjának radikalizálódását elősegítette az a tény, hogy 1899. április végén a kormánypárti *Debreczeni Hírlap*tól az ellenzéki *Debreczenhez* került, is itt lehetősége volt, hogy „politikai meggyőződését, amelyet illetőleg egyébként eddig sem hagyott kétségben, gyakorlatban s erővel teljesebben hangoztatva hirdesse”. Vö.: Kardos László: *A huszonegyéves Ady Endre*. Kner Izidor Kiadása, Gyoma, 1922. 44-45.

nyughatatlanság, az „élet-mohóság” irányította megismerési vágy, s a letörhetetlen személyes ambíció okán a lehúzó, elmara-
dottnak tudott Debrecen hamarosan szűk lett Adynak.³⁰⁰ Amit
Ady az elhagyott város „kibírhatalanságáról” pár év múlva írt,
egy már radikálisabb eszmei álláspont visszatekintő – s a jelensé-
geket felnagyító, kiélező – pozíciójából fakadt természetesen,³⁰¹ de
nem lehet kétséges, hogy a fiatal újságíró a radikálisabb világkép
befogadására készen állt. Politikai értelemben a Szabadelvű Párt –
agráriusokkal, az 1895-ben párttá alakult politikai katolicizmussal
és a függetlenségi párt Bartha Miklós szárnyával szemben álló –
szabadelvű irányzatához „húzott” ekkor Ady, s Széll Kálmán

---

³⁰⁰ Hiába voltak apróbb felolvasói sikerei, Debrecenben mellőzöttek
érezte magát. Arról, hogy költő, a *Szilágyot* olvasó egykori osztálytár-
sai tudhattak csupán (Vö.: AEÖV I. i. m.: 259.), maga Ady úgy írta
később, hogy Debrecenben „nem akarták látni bennem még a Csoko-
nai legpicinyebb öccsét sem” (Ady Endre: [Önéletrajz] AEÖPM IX.
343.), s általános idegenségét emlegette Ady Lajos is: „Két ízben
mintegy harmadfélévet töltött itt, de semmiképpen sem tudott hozzá-
forrni. Míg benne lakott is, mindig idegenül érezte magát...” Ady
Lajos: i. m.: 45. Ez az 1896 szeptemberével kezdődött időszak amúgy is
sűrű helyváltogatásokkal járt, jogi tanulmányait is félbehagyta, majd
újra kezdte. Megfordult Budapesten, Zilahon és Temesváron. Amikor
távozni készült Debrecenből, Nagyvárad mellett Budapest, esetleg
Kassa is szóba jött. Fráter Zoltán: *Ady, Kassa, 1899*. In.: Görömbei And-
rás és Kenyeres Zoltán (szerk.): In Honorem Czine Mihály, Kossuth
Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. 82-85.

³⁰¹ „Debrecen éli a legelzárkózottabb életet a magyar városok között. Az
ősdebreceni vér átítatja még a bevándoroltat is. Józan, zárkózott, kelet-
ien kényelmes, apatikus s ijesztően konzervatív a debreceni szellem.
[...] A debreceni Kossuth-párt antiszemita lapja [a *Debreczenről* beszél
Ady, ahol ő is dolgozott!] fejezi ki legjobban a debreceni szellemet s ez
a lap azt dúdolja folyton: ordítás a honért, sujtás, szűr, zsinór, kerek-
kalpag, zsír, bor és szűzi erkölcs... És Debrecen in hoc signo – alszik.
Nem lehet felébreszteni.” „Sovíniszta kuruc koromban a legnaivabb
lelkességgel habzsoltam a debreceni magyar levegőt s a legrövideb-
ben és legbiztosabban megcsömörlöttem. Azóta is alig tudok helyre-
jönni. Debrecenben [...] *kiszéret* a magyarságból az ember. Máshol kell
aztán, valósággal kirajzolt terv szerint, lelkében a faji érzést restaurál-
ni.” Ady Endre: *A magyar városok*. ill.: *Várad és Debrecen*. (Nagyvárad
Napló, 1902. augusztus 1. ill.: augusztus 13.) AEÖPM III. i. m.: 119-120.
ill.: 125. Ady e két cikke az Ady-Zoltai Lajos polémia része is volt:
AEÖPM III. i. m.: 358-363. ill.: 365-367. Vö.: Kovalovszky II. i. m.: 198-205.

konzervatív kormányával szemben a zsidóság vallási s állampolgári egyenjogúsítását is jelentő 1895-ös emancipációs törvényt elfogadtatott Bánffy Dezsőben, Eötvös Károlyban, Vázsonyi Vilmosban, a későbbi darabont-kormány fejében, Fejérváry Gézában s – ekkor még – Tisza Istvánban látott inkább reményt.³⁰² Eszmei értelemben egy általa „radikális liberalizmusnak” nevezett fölfogást követett, a maga polgárosodás-konceptiója a szabadelvűségnek az állagőrzésre berendezkedett egykori nemzeti liberalizmus nemesi-feudális gyökerektől való elszakítását jelentette volna. A függetlenségi tradícióhoz továbbra is ragaszkodott tehát, ám a városi életforma előretörését s a dzsentroid értékvilágot megbolygató modern polgári gondolatok térhódítását nem veszélyként, hanem nagyon is szükséges folyamatként élte meg. Míg a dzsentri, a klérus, a gróf s a vármegye – Ady kritikájának elsődleges célzottjai – a „zsidó térfoglalásban” nemcsak nemzeti veszedelmet, de a saját pozíciójukat veszélyeztető konkurenciát is láttak, addig Ady az egész „örökölt” – a földbirtokviszonyokon inneni s túli – struktúrát s a reá, annak védelmére épült gondolkodásmódot – például a konzervatív irodalmi értékeszményt! – tekintette végzetesen elmaradottnak. A hirtelen meggazdagodott, eszmények nélkül törtető, vagy öncélúan modernkedő zsidókat, s az ehhez kötődő magatartásformákat ő is mindig megvetette,³⁰³ de a hangsúlyt máshol képzelte el: nem a „zsidók” boldogulása, sikere általában, hanem saját „fajtájának” függetlenségi, keresztény s

---

³⁰² Erről lásd Szabó Miklós elemzését. Szabó Miklós: *A modern költői magatartás hatása Ady politikai nézeteinek alakulására az első párizsi út idején*. In.: Csáky Edit (szerk.): *„Akarom: tisztán lássatok...” Tudományos ülésszak Ady Endre születésének 100. évfordulóján*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 123-128.

³⁰³ Némely versében ennek is megvan a nyoma – lásd a *Zikcene, zakcene, satöbbi* című verset és jegyzetét (AEÖV III. i. m.: 97. ill.: 450-452.) –, de a „szöveges” tettenérés azért nehezebb, mert Ady egy általa természetesnek vélt „munkamegosztásban” gondolkodott: elvárat volna, hogy ha ő a maga keresztény urai ellen szót emel, akkor a zsidók is tegyék meg ugyanezt a maguk zsidó urai ellen. Vö.: Bölöni: i. m.: 222.

nemzeti retorikával előadott egyoldalú „pozícióvédelme” s szemellenzős maradisága fájt neki.³⁰⁴

Mindez 1899 végére, amikor a Tisza-családhoz kötődő *Szabadság* című lap szerkesztője Pásztor Bertalan Nagyváradra hívta őt³⁰⁵, ily tudatos formában nem állt össze még, de az eredendően lázadó, s a debreceni viszonyokat üres hazafias frázisok takarta elmaradottságként megélt alkat készen állt már erre. Annál inkább, mert Nagyvárad a „zsidós” város – amitől szülei is féltették – számára nem romlással fenyegető terepnek, hanem az elevenebb szellemi-irodalmi élet s a vonzó élet-izgalmak lehetőségének ígérkezett. Ő a maga nemesi tudatú, vagy az „úriember lét” után vágyakozó családi – s tágabb – közegében a zsidóságról, mint a társadalomba „beékelődött” csoportról, s mint „erkölcstelen” magatartásról valószínűleg inkább csak rosszat hallhatott addig, ám életének ismert tényei szerint a fiatalemberben „általánosító” ellenszenv nem alakult ki. Nagykárolyi osztálytársa, Hetey Zoltán leírta ugyan, hogy a tíz-tizenéves gimnazista „erősen antiszemita érzelmű” volt, ám a sorolt esetek – szívesen énekelt zsidógúnyolókat, meghúzta zsidó iskolatársai „huncutkáját”, ő is bedobta a zsinagóga ablakát – csak a gyermek ösztönös „igazodási” szokásának a velejárói lehetnek inkább, és semmifajta „tudatos” antiszemitizmust nem jelent-

---

³⁰⁴ Ezt példázza hűen a képviselőházban lehurrogott Vázsonyi Vilmos védelme kapcsán írt cikke: „Szeretett úri véreim: a serleg tele. Nincs már itt nekünk semmi keresnivalónk: menjünk vissza Ázsiába! [...] Legyünk ez egyszer számítók. Kerekedjünk föl s menjünk vissza Ázsiába. Ott nem hallunk kellemetlenül igazmondó demokratákat. Vadászunk, halászunk, verjük a csöndes hazai kártyajátékot s elmélkedünk ama bizonyos szép ezeréves álmról. Menjünk vissza szeretett úri véreim. Megöl itt bennünket a *betű*, a *vasút*, meg ez a sok zsidó, aki folyton ösztökél, hogy menjünk *előre*. Fel a sallanggal, fringiával, szentelt olvasókkal, kártyákkal, kulacsokkal, agarakkal, versenylovakkal, és őssökkel! Menjünk vissza Ázsiába!...” Ady Endre: *Menjünk vissza Ázsiába*. (Nagyváradai Napló, 1902. január 31.) AEÖPM II. i. m.: 373-374.

³⁰⁵ Bóka László: *Ady Endre pályakezdése. Bevezetés az Ady-kérdésbe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 147. ill.: Hegedűs Nándor: *Ady Endre nagyváradai napjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957, 23-26. [a továbbiakban: Hegedűs]

hettek akkor.³⁰⁶ Legtöbbet emlegetett zilahi barátai – Goldstein Miklós, Friedmann Tibor –, első komolyabb szerelme, Friedmann Zsóka is zsidó származásúak voltak, s „nyilvános” antiszemita érzelmekről a debreceni időszak kapcsán sem tudunk. Ady Endrének a zsidósághoz fűződő ellentmondásos viszonya³⁰⁷ szemben álló értelmezésekre adott alkalmat, az egész történetet folyamatosan elemezni a jövő feladata még, de e viszonyról – úgy is, mint a már többször emlegetett feszültség lehetséges forrásáról – két dolgot biztosat állíthatunk. Ady a zsidóságot olyan „kovásznak” tudta – illetve akarta tudni – ami a tehetséges, de lomha, nehezen mozduló magyar „kenyeret” megkeleszti, mondhatnánk, „elvi értelemben” az asszimiláció álláspontján volt tehát, ugyanakkor a maga érzelmi, tudati „különállását” sohasem adta fel. Barátait is, szerelmeit is, ha azok voltak, zsidónak „nézte”, s zsidónak tartotta

---

³⁰⁶ Hetey Zoltán: *Ady Endre tragédiája*. Magyar Ház, Budapest, 1999. 35-36. ill.: 58. (A könyv az 1942-ben *Ady Bandi* – *Ady Endre* címen megjelent kötet új kiadása). A szerző azért kesergett, hogy Nagykarolyt nem követte még négy esztendőnyi piarista szigor, hisz a „zilahi szabadabb levegőben szívtá be magába először a szemita bacilusokat”. i. m.: 110-111.

³⁰⁷ Ebben a kérdésben talán Kovalovszky Miklós fogalmazott a legpontosabban: „Barátságai, szerelmei – ifjúságától kezdve –, eszmei vonzalmai és kapcsolatai többsodratú szállá sűrűsödtek, s ő nyíltan, öntudatosan, bátran és dacosan vállalta-vallotta e köteléket, amelyért sok megrovás érte, életében és halála után. Elismerte és kiemelte a zsidóság szellemi értékeit és kulturális szerepének történeti érdemét, erjesztő hatását az emberi haladásban s a magyarság életében. Kiválóságait, szellemi és vagyoni tekintélyeiket megnyerő simulékonysággal udvarolta körül, gyakran személyes érdekből; elvárta s gátlás és feszélyezettség nélkül igénybe vette anyagi támogatásukat. [...] Bár embersége és demokratizmusa elutasított minden faji, etnikai, vallási különbségtételt, diszkriminációt s ilyen alapú értékelést vagy elítélést, benne is óhatatlanul megvolt és hatott a magyar társadalmi hagyományban gyökerező idegenkedés, elkülönítő távolságtartás, lenéző fölény a zsidókkal szemben.” Kovalovszky V. i. m.: 531-532. Másutt ezt írta: „Adynak a zsidósághoz való bonyolult és ellentmondásos viszonyát hitelesen [...] csak egy alapos [...] elemzés tárhatná föl, szembeállítva és egyeztetve költői és publicisztikai vallomásokat, barátságokat és szerelmeket, elvi rokonságok vonzását, személyes rokonszenveket, szellemi célazonosságokat és közös lelkesültségeket az örökölt és beidegzett társadalmi előítéletekkel, érzelmi ellentétek szításával, személyes indulatokkal, életének kényszerű megalkuvásaival s ebből fakadó, ezt ellensúlyozó sértett, gőgös vagy boros indulatának kifakadásával.” Kovalovszky IV. i. m.: 41-42.

mindig.³⁰⁸ Mint zsidóra nézett – az 1918-19-ig biztosan – magyarrá lenni akaró Hatvany Lajosra, a kilenc esztendeig társ Brüll Adélra, s másokra is, míg Boncza Bertáról hangsúlyosan, mint „nem zsidóról” beszélt.³⁰⁹

Ez a „magával hozott”, s személyisége integritásához tartozó „megkülönböztető” hajlam sem barátságait, sem egyéb kapcsolatait nem befolyásolta alapvetően, sőt e kapcsolatok a magyarság „felfrissítésének” szükségességét valló Ady-féle világkép személyesen is átélte jelképévé s költői motívumává lettek.³¹⁰ Ady számára ez nem volt „kérdés”, ám – a magyarországi polgárosodás történetének alakulása okán – mégis „kérdés” volt, illetve „kérdéssé lett” az egész. Mert ugyanennyire fontos a történetben, hogy a költő makacs „megkülönböztető” gyakorlata, magyarság-képéből,

³⁰⁸ Hatvany Lajosnak írta például 1913. májusában: „Nincs bennem semmi irigvelt fajtád fölséges kozmopolitizmusából, gyalázatosan s rögzösen magyar vagyok, de ebben első, s ez is valami.” Belia György (szerk.): *Ady Endre levelei II.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 213. [a továbbiakban: Belia I.; II.; III.]; Ignotusszal vitázva írta 1915 szeptemberében: „Valami zugrevüt küldtek el ma nekem [Az *Élet* című katolikus, nacionalista hetilapról volt szó], mely az én hanyatlásomat is a te fajod rovására ejti.” Ady Endre: *Esztéla és poéta*. AEÖPM XI. i. m.: 102. Vagy – harmadik személyről szólva – egy Bölöninek szóló levélben írta 1918. január 16-án: „Ne röstellkedj, hamar szerezz információkat, és tudass. Bernáttól vagy Gondától (rég zsidóm és barátom) azt is üzend meg expressz, hogy hova és hogyan kell fordulnom.” [a katonai felmentésről volt szó] Belia III. i. m.: 193. Tudható, hogy Adynak ez a „megkülönböztető” hajlama – a Hatvany Lajossal való kapcsolatban például – állandóan a lappangó feszültség forrása lehetett akkor is, ha a báró ezt „nyíltan” nem emlegette Adynak.

³⁰⁹ Hatvany Lajosnak írta 1914. július elején: „Nevezd szenilis fordultnak, örülten, megbolondultan szeretek egy alig húszéves kislányt. [...] A leány – csodálkozz – nem zsidó, de nagyon előkelő, erdélyi félmágnás.” Belia III. i. m.: 65. Ady a Boncza Bertával való kapcsolatot, mint a „fajtájához” való „visszatérést” is felfogta. Ennek átpoétizált példája az *Ó, fajtám vére* című vers: „Egyazon fajtánk, ősi viharok / Harca és ölelése / Váratta rám két, fiatal karod. // Sok idegen, vad, csókos perzselés / Csúfítja el az arcom: / Szépíts, csókolj, az élet már kevés. [...] Idegen utak s asszonyok hona / Oly hús-halványan kísért, / Mintha nem jártam volna ott soha. [...] Óh, véreimből véredzett büszke Vér, / Bora közös hitünknek, / Lyánykóm, testem, urasztali kenyér.”

³¹⁰ Minderre a *Margita élni akar* részletes elemzése szolgáltatná a legtöbb adalékot.

életformájából, kiszolgáltatottság-tudatából is fakadt – fel-feltörő – személyes ellenszenvei a zsidóság „faji jegyeit” totalizáló, s a „zsidó térfoglalást” a magyarságra veszélyesnek tartó antiszemitizmussá sohasem álltak össze.³¹¹ Ha volt is alkati idegenkedés benne – azt is többen megírták, hogy igazán jól mindig csak a saját közegében érezte magát³¹² –, a történetet nem a magyar-zsidó opozíció szemszögéből értelmezte Ady, így a számára szellemi pezsgést, a korábbinál nagyobb anyagi biztonságot, s rengeteg új élményt hozott nagyváradai beilleszkedés – a felszínen egészen biztosan – zökkenőmentes, hisz a saját szándéka, akarata szerint való lehetett. Esztendők múltán azt írta, hogy „ez a nyugtalan, zsidós, intelligens város sok mindent átformált bennem, amit a

---

³¹¹ Számos olyan – általában nem kifejezetten „zsidóbarát” emlékezők tol-lából származó – visszaemlékezést olvashatunk – Farkas Lászlóét, Dóczy Jenőét, Szabó Dezsőét stb. –, amelyben a költő zsidó embereket érintő megjegyzéseit, gúnyolódásait is emlegetik a szerzők (Kovalovszky V. 517.; 536. ill.: Szabó Dezső: *Ady arcához*. In.: Uő.: *Egyenes úton I.* Püski, Budapest, 2003. 200-209.), ám e viszony lényegét a különösebb „filoszemitizmussal” aligha vádolható Ady Lajos jól fogalmazta meg: „Attól kezdve, hogy Nagyváradon megismerte a zsidóság legértékesebb elemét: a már teljesen vagy legalább is majdnem egészen asszimilált s érzéseiben magyarrá lett, kulturált zsidókat, mindhalálig komoly meggyőződése volt, hogy pár százezer eleven, agilis, tanulékony zsidónak a beolvadása a tehetséges, de nehézke-sebb, lassúbb vérű turáni milliókba olyan vérkeverést eredményez, amelyből nemcsak a magyarságnak, hanem az egyetemes emberiség-nek is haszna lesz. Váradai újságíró kora óta nincs olyan esztendő, melyben ne írt volna az antiszemitizmus ellen s nem egyszer, de leg-alább tízszer megírta, hogy a keleti, kontempláló természetű fajtákra nézve a zsidóság: *kovász*, mely a tésztát megkelésre ösztönzi. Ám a zsidóság kovász-szerepe egyúttal azt is jelenti, hogy mennyisége beha-tárolt legyen, mert ha a kovászt aránytalanul nagy mennyiségben használják, a tészta »elkel« s abból már jó kenyeret a legkitűnőbb gaz-dasszony sem süthet.” Ady Lajos: i. m.: 232-233. Ezt a „kovász-hason-latot” Nagy Endre visszaemlékezésében is olvashatjuk, ott Ady a nagyváradai zsidóság túlsúlyáról beszélve használta: „olyan volt ez a város azzal a sok zsidójával, mintha valaki nem lisztbe keverne egy marék kovászt, hanem a kovászbba keverne egy marék lisztet, és azzal akarna kenyeret sütni. Bizony minduntalan kifutna a tésztája.” Hegedűs: i. m.: 239.

³¹² Például Schöpfung Aladár: *Ady Endréről*. In.: Kovalovszky V. i. m.: 632-633.

falú, Nagykároly, Zilah és Debrecen, tehát a falú formált meg.”³¹³ Ennek az „átformálásnak” a tartalmára nem utalt Ady akkor, ám mivel a zsidósággal s az intelligenciával kapcsolatban emlegette, nyilvánvalóan a világgépét módosító, illetve kitágító hatásra gondolt, amiben új – részint zsidó – ismerőseinek is jelentős szerepe volt.³¹⁴ Az, hogy ki adott a kezébe olvasmányokat – Fehér Dezső, akinek a családját is látogatta, biztosan – nem fontos igazán, a lényeg a szellemi környezet új igényszintje lehetett, tény, hogy a maga szokásaihoz képest – ami az újságok s folyóiratok rendszeres böngészéséből állt – ez idő tájt sokat olvasott a költő. Oscar Wilde-ot, Anatol France-ot, Herbert Spencert, Voltaire-t, Rousseau-t, Schopenhauert, Nietzsche-t forgatta gyakran Ady Lajos szerint,³¹⁵ s indulásától kezdve az ekkor még nem polgári radikális szemléletű, de a filozófiai és szociológiai műveltség terjesztésében már jelentős szerepet játszott *Huszdik Század* rendszeres figyelője volt.³¹⁶ Nagyváradon a munkásság s – románok is lakták a várost – a nemzetiségek gondjaira is intenzívebben ráláthatott, a „városos Magyarország” ideája is ekkor érte el, az önéletrajzában emlegetett „átformálás” több szálon történt tehát. Mindez nem a szemlélet

---

³¹³ Ady Endre: [Önéletrajz]. (Nyugat, 1909. június 1.) AEÖPM IX. 343.

³¹⁴ Arról, hogy e találkozás „szemlélettágító” volt-e, vagy ellenkezőleg, Ady egy olyan „zsidó mentalitás” hálójába került, mely a magyar középosztálytól eltérítette, már 1925-ben éles vita volt az *Ady-Múzeum* két szerkesztője, Dóczy Jenő és Földessy Gyula között, amikor is Dóczy mellett érvelt, hogy a „konzervatív-nacionalista” Ady Nagyváradon „radikális-kozmopolitává” vált. Dóczy Jenő: *Ady és a zsidóság*. Magyar-ság, 1925. december 6. 5-6. Földessy válasza a Nyugatban jelent meg. Kötetben: Földessy Gyula: *Ady az ember és a költő*. Exodus, Budapest, 1943, 43-49. Hegedűs Nándor úgy emlékezett, hogy Ady nagyváradi zsidó barátai – módosak s Tisza-pártiak lévén – éppen nem a baloldali s radikális gondolatok fele lökték a költőt, ellenben keresztény barátai – Várady Zsigmond, Szűts Dezső, Karácsnyi Aladár – igen. Azt is elmondja ellenben, hogy a radikális mozgalom elsősorban a szabadkőműves páholyból indult ki, s itt a tagok többsége zsidó volt. Hegedűs: i. m.: 236-238.

³¹⁵ Ady Lajos: i. m.: 85-86. Ugyanakkor Hegedűs Nándor figyelmeztet, hogy Ady akkori mohó olvasási vágya inkább csak a visszaemlékezők ápolta legenda volt. Hegedűs: i. m.: 57.

³¹⁶ Kovalovszky II. i. m.: 202.

gyökeres átalakulását – s főleg nem az eszmei-politikai értelemben korábban sem létezett antiszemitizmus „levetkezését”, s „zsidós kozmopolizmusra” cserélését –, hanem a már magával hozott érzelmi radikalizmus látószögének a kitágulását s érzelmi, tudati élményekkel való feldúsulását jelentette inkább, kivált 1901 májusa után, amikor Ady – Fehér Dezső hívására – a független, de a Széll Kálmán-kormányt nyíltan bíráló *Nagyváradai Napló* munkatársa lett.³¹⁷

Antiklerikalizmusa ismert volt már, az *Egy kis sétát* követő kanonoki feljelentésről, majd a perről az egész város értelmisége hallhatott,³¹⁸ felfogásának az az eszmei-társadalmi radikalizmusa, amely az avítnak tudott, pozícióvédelmi szándékokkal s akciókkal körülbástyázott hatalmi struktúrát – s annak ízlését, eszményeit – egészében támadta meg³¹⁹, önálló s szerves világgéppé állt össze ekkor. Meglehet, reakcióinak intenzitását s ismétlődő irányultságát a zsidó ismerősei által meghatározott szellemi-intellektuális

---

³¹⁷ Egyik első, már a *Naplóban* megjelent cikkében írta: „Másfél éven keresztül a *Szabadság* munkatársa voltam. [...] Én – ennyit biztosan állíthatok – sok kedvvel, türelemmel s nagy önlebírással forgattam a lap redakciójában újságíró pennámat. Ön tudja azonban, Ön tudja legjobban, hogy sokszor, nagyon sokszor, önmagam megtagadásával is... [...] Én tehát meguntam másfél éves iskoláját a megalkuvásnak, bármennyire is szerettem légyen azokat, kik társaim voltak a munkában.” Ady Endre: *Levél a Nagyváradai Napló szerkesztőjéhez*. (1901. május 22.) AEÖPM II. i. m.: 17.

³¹⁸ A cikk a *Nagyváradai Friss Újság* 1901. április 22-i számában jelent meg, közvetlenül Adynak a *Naplóhoz* kerülése előtt.

³¹⁹ Így vitázott például a modern irodalmat támadó Rádl Ödönnel, a Szigligeti Társaság nagytekintélyű elnökével. Ady Endre: *Nyilatkozat Rádl Ödön támadására*. (*Szabadság*, 1900. március 29.) AEÖPM I. i. m.: 261-263. Lásd még erről: Bóka: i. m.: 156-161. ill.: Hegedűs: i. m.: 42-43. Célkeresztjébe került a harcosan függetlenségi Bartha Miklós többször is. Ady Endre: *A fekély.; A temperamentumok.; Exkommunikáljuk Bartha Miklóst*. (*Nagyváradai Napló*, 1901. június 18. ill.: 1902. szeptember 26. ill.: november 13.) AEÖPM II. i. m.: 57-58. ill.: AEÖPM III. i. m.: 145-147. ill.: 171-172. Még erről: Bóka: i. m.: 307-308. ill.: 311. ill.: Hegedűs: i. m.: 142-143. Mint veszedelmes „reakciós agitátorról” írt az akkor még csak teológiai tanár, s könyveivel a radikálisok körében is népszerű Prohászka Ottokárról is. Ady Endre: *Anyja és leánya* (*Nagyváradai Napló*, 1902. október 19.) AEÖPM III. i. m.: 156-157. Bóka: i. m.: 308-309. ill.: Hegedűs: i. m.: 289-290.

„közeg” (is) felerősíthette, de a korábbi (debreceni) s az ekkor született cikkek közötti gondolati kontinuitás egyértelműen kimutatható. Az például, hogy bárminemű eszmei-társadalmi antiszemitizmus a valódi gondok s a pozícióféltő törekvések elfedése csupán, meggyőződésének a része ekkorra lett,³²⁰ több tucát, az antiszemitizmust kárhoztató cikkét ez az összefüggés, s nem valamiféle elvont filoszemitizmus határozta meg.³²¹ Ellenzékiisége, ambíciójának iránya, napi tapasztalata, a modernség s a progresszív gondolatok iránti vonzalma összeért: hitte – mert ennek kezdeti lépéseit látta maga körül Nagyváradon (amit aztán a Brüll Adéllal való kapcsolat a maga mitológiájában beteljesített) – hogy a zsidóság magyarrá, „kultur-magyarrá” lehet, s hogy a „vérfrissítésre” szoruló, a „városos Magyarország” megteremtése előtt álló társadalomnak múlhatatlanul szüksége van erre.³²² Mindazonáltal

---

³²⁰ Ezt tanúsította például az *Eganizmus s a székelység* (Nagyváradai Napló, 1901. július 14.) valamint *A nagy hazugság* (Nagyváradai Napló, 1901. július 31.) című cikk, amelyek az akkor nagy visszhangot keltett kárpátaljai – az oda betelepedett, a helyi lakosság által kazároknak nevezett zsidóság visszaszorítását célzó – kormányakciót vették célba. Ady a Széll Kálmán-kormány által szervezett s a skót származású Egán Ede minisztériumi megbízott által vezetett akcióban csak „faji és vallásharc” köntösébe bújtatott „reakciós szélhámossgot” látott, hisz a kormány a nagy propagandával kísért akció közben a székelységet pusztulni hagyta. Lásd: AEÖPM II. 109-111. ill.: 135-136. Az esetről akkor Bartha Miklós függetlenségi párti politikus és szerkesztő írt az akciót teljes mértékben támogató cikksorozatot, ami 1901 végén, *Kazárföldön* címmel, könyvként is megjelent.

³²¹ Ezekből szerkesztőtársa, Fehér Dezső – már Ady halála után – egy füzetet is kiadott: Ady Endre: *A zsidóságról*. Nagyváradai Napló Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad, 1919.

³²² Valójában a zsidóság szerepét az egész világon ebben akarta látni, de a Magyarországra vonatkozó kételyei 1905, a „nacionalista koalíció” győzelme után felerősödtek. Lásd a zsidók franciaországi „sikereiről” beszélő cikkét: „Csak kultúrtársadalmat kell nekik adni. Nagyszerű akkumulátor az ő lelkük. Sok-sok évszázados kultúraerő szunnyad a lelkükben. Csak ki kell váltani e nagyszerű erőt. De ezt a spirituális vegyi processzust csak kultúra tudja megcsinálni. Hogy lehessen a kazárból elit társadalmi lény Máramarosban? A lelki sötétség, a nyomor, a rabszolgaság klasszikus földjén? [...] Ázsiában csak ázsiai maradhat s az elmaradt, sötét magyar vidéken csak sötét, elmaradt, bigott, piszkos és falánk.” Ady Endre: *Szláv zsidók Párizsban*. (Budapesti Napló, 1906. augusztus 10.) AEÖPM VIII. 50.

a zsidósághoz való viszony Ady világképének egy része volt csupán, a kulcs a legalább annyira „papos”, „grófos” s „oláhos”, mint amennyire „zsidós” Nagyvárad egyszerre ősi s egyszerre modern sokszínűségében rejlett. „A váradi élet dús zengésű szinfóniájában – ahogy Földessy Gyula Dóczy Jenővel vitázva írta – azt találta meg, azt hasonította magához, ami az ő lényé szerint való volt, az virított ki benne, aminek bimbói már Várad előtt hasadoztak lelkében.”³²³ Az a magyar tradíciójú radikalizmus, amelynek Dózsa György, a reformáció, Csokonai, Kossuth, a zilahi kollégiumban minden évben ünnepelt Wesselényi Miklós, Petőfi s az Ady által nagyon szeretett magányos Vajda János volt a nyomvonala, itt új mederre talált, s a modern társadalmi, szociológiai és művészeti felismerésekkel szervesült az egész. Ilyen értelemben Nagyvárad nem a „váltás”, hanem a természetes folytonosság radikálisabb állomása volt inkább Ady életében. Amit magával hozott, itt csak formálódott, gazdagodott, s magasabb hatványra emelkedett, de ugyanakkor alakította, formálta a közegét a költő maga is.

Ugyanakkor az is tagadhatatlan, hogy e „formálódással” a csak később tudatosodott feszültség magva is elvetetett. Ennek egyik része „befogadás-történeti” természetű volt. A maga radikalizmusának függetlenségi, „úri-nemesi”, ízlésbeli, életformabeli³²⁴ gyökeire hiába őrizte Ady továbbra is, állásfoglalása s pozíciója a csak magyar-idegen oppozícióban gondolkodni képes „befogadói” közeg jelentős részének tudatában az „erkölcstelen”, „nemzetietlen” modernkedéssel s a mindent felforgató „zsidós” radikalizmussal való azonosulássá lett visszavonhatatlanul. Ezt a „bélyeget”

³²³ Földessy Gyula: *Ady az ember és a költő*. Exodus, Budapest, 1943. 46.

³²⁴ Lásd a *Kossuth és a szocialisták* című, a Nagyvárad Napló 1902. szeptember 7-i számában megjelent cikkét, amelyben a Kossuth-centenárium megünneplését nem vállaló vaskalaposan internacionalista szociáldemokraták ellen írt. (AEÖPM III. i. m.: 251-253.) Ennek a mentalitás-beli „gyökerességnek” a példája lehet az „óbéga-
tató idegen orfeumokkal” szemben lázadó Adynak, a nótaköltő Dankó Pistáért s Nagyváradon többször szerepelt, Rákosi Szidi (Rákosi Jenő húga) színiiskolájába járt, így a költőt 1903 őszén Rákosi Jenőnek is „beajánló” Fedák Sáriért való rajongása is. Hegedűs: i. m.: 51-52. ill.: 83-86.; 208-209. ill.: 290-291.

letörölni sohasem tudta, igaz, nem is akarta már a költő, azonban mint a magatartást, s néha a gondolkodást is befolyásoló feszültség-góc megmaradt, s lappangó részévé lett a polémiáknak s az alkotásoknak is.³²⁵ Legalább ennyire fontos a másik ok. Bár a nagyváradi esztendőkből kevesebb verset írt – 1903-ban mindössze hatot (!) közölt –, s új kötete a *Még egyszer* is a „beharangozás” után három és fél évvel jelent meg csupán,³²⁶ tudott, hogy Ady Endre modern poéta akart lenni igazán. Eszmei gazdagságban, látókörben, esztétikai, világnézeti felkészültségben ekkorra „készen volt” már a költő, ám a veressírással sehogy sem boldogult, a maga fejlett és sokszínű gondolat- érzés- és hangulatvilágát az akkori költői beszéd és formák nyelvén képtelen volt még megszólaltatni.³²⁷ Erről a vergődésről már 1900-ban született versében vallott:

„Csak az a mély és szent igazság,
Amit magában rejt a lélek,
Idétlen semmi, játszi hívság,
Amit leírok, elbeszélék.

[...]

Óh, én tudom, hogy gyöngé szómban
Csak gyáva vágy az, ami vadság,
Hisz lelkem minden pillanatja
Romlást hozó, csodás igazság.
Ködön keresztül, vaksötétben,
Meg nem fejtett titokba látok
S átkozottként kell rejtegetnem
Ezer csodás, igaz világot.

Nagy éjeken szeretnék szólni:
Nem, nem bírok tovább bilincset,

---

³²⁵ Ebből fakadt, hogy a vitákban Ady a maga „tősgyökeres” magyar származását újra meg újra emlegette.

³²⁶ A kötet tervéről való híradások 1990 tavaszáról valók, de a könyv csak 1903 szeptemberének végén jelent meg. Vö.: AEÖV II. i. m: 212-218.

³²⁷ Vö.: Földessy Gyula: *Ady költészetének külső és belső formái*. In.: Uő.: *Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből*. Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1934. 131.

Nem, nem bírok tovább titkolni
 Ennyi világot, ennyi kincset...
 Világrontó nyilatkozásnak
 Égből lopott lángjától égek!...
 ...S miket leírok, elpanaszlok
 Csak szóba ömlő semmiségek!..."
 (*Misztérium*)

Nem csupán a versért való küzdelemről volt szó természetesen, hanem az Ady-féle létszemléletnek arról a „ráción túli” tartományáról, ahova senki sem – új, a modernség iránt elkötelezett barátai sem – tudták „követni” őt. Arról, ahogy személyes sorsát egy magasabb rendű életterv részleteire nem szabdalható egységében, a nagy „Titkoló”-val való folyamatos „párbeszédként” élte meg, amelynek formát csak egy motívumhálóra kifeszített hatalmas lírai eposz adhatott, s amely felfogásban Élet és vers, ember-sors és magyar-sors nem volt többé szétválasztható. Míg a modern líra a maga „művészeti igazolását” a szépségben kereste, addig „az Ady-mitológia centrumában az Élet áll a szépség helyett, és a művész is annyira művész: minél mélyebbről hozza felszínre, s minél érvényesebben örökíti meg az élettitkokat.”³²⁸ Ezért írta Hatvany Lajosnak 1913-as vitájuk idején, hogy „te túlságosan irodalmasítod ezt a fogalmat [ti. a művész fogalmát], mely igazában minden nagyszerűbb és hatóbb élet koncepciója”,³²⁹ s e felfogásának verses demonstrációja volt a *Hunn, új legenda* is. Ezért nevezte „irodalmi írónak” 1907-ben Kosztolányi Dezsőt, s ez a magatartás volt az, amiből a Hatvany Lajos „értetlenségét” boncolgató Halász Gábor is

---

³²⁸ Kis Pintér Imre: *Ady Endre. Pályakép-kísérlet*. In.: Uő.: *Esélyek*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 246. [a továbbiakban: Kis Pintér]

³²⁹ Ady 1913 májusában írt levele Hatvany Lajosnak. *Belia* II. i. m.: 212.

megértett valamennyit.³³⁰ Ady új társai, követői vagy irodalmilag modernnek vagy eszmeileg progresszív felfogásúak voltak, akadt, aki mindkettő. Ady abban különbözött mindannyiuktól, hogy nem modern volt és progresszív, hanem *egyszerre* a kettő. Nem is-is (!), hanem egy „harmadik” minőség, ha tetszik, ahol a két „részt” – a modernséget s a progressziót – a teljes Élet (a Minden, Minden Titok) megélésének, megismerésének s kifejezésének a vágya „kötötte” össze. (Ember- és magyar volta, patriotizmusa és internacionalizmusa ugyanilyen „viszonyban” állt egymással!) Ady életművében a „küzdelem olyan általánosan érvényes új ideálokért, igazságokért, antropológiáért, erkölcsi értékekért, szociális és metafizikai garanciákért, egyszóval olyan új típusú közös hitért [folyt], amelyről a nyugat-európai modernség ekkor már és még – kevés kivétellel – eleve lemondott. Ember és világ szembekerülésének tragikus szkizmáját ekként Ady költészete belülről, de mindkét meghatározottsággal azonosultan, vaskövetkezetességgel élte végig. Sosem adta fel végleg a szintézis reményét.”³³¹ Barátai vagy az irodalmat, vagy a társadalmat akarták átformálni, „forradalmasítani” (vagy mindkettőt), Ady az Élethez való viszonyt, s csak *ennek részeként* a kettőt. Ők mentek volna „előre”, hogy a darabokra szakadt egész számukra megmaradt „hányada” nekik – s a legkiválóbbak hitték, hogy az országnak is! – jobb, értelmesebb

³³⁰ „Hatvany csak irodalmi kategóriákban tud gondolkozni, [...] csak az irodalom veszedelmét látja, és nincs érzéke Ady aggodalmai, gyötrelmes valóságglátása iránt. Hatvany esztéta, minden idegszálával élvezni tud egy szép Ady-verset, finom kritikai megjegyzéseket tesz reájuk, de halálosan félreismeri Adyt magát. Mert a költő elkülönődő vágyában, szabadulni akarásában fel-felhangzó bírálataiban nem hajlandó más látni, mint szeszélyes ötleteket, pillanatnyi érzelemkirobbanásokat, amikhez megfontolásnak, gondolkodásnak, világnézetnek semmi köze. [...] Nem vette észre, hogy bennük [ti. Ady elmékedéseiben] egy önálló, tudatosodó gondolat kétségbeesett erőfeszítéssel keresi a maga egyéni útját, a jobbról-balról kínált megoldásokkal szemben a maga megoldását, egy kialakulatlan, de mindent magába ölelni kívánó világszemlélet a maga megérlelődését és diadalmas beteljesedését. Nem ismerte fel – nem akarta? Nem tudta? – az Ady-fajta intellektust, mert ő csak egyféle irodalmiságot és műveltséget tudott intellektuálisnak.” Halász Gábor: *Az Ady-Hatvany levelezés*. (1928) In.: Uő.: *Válogatott írásai*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977. 658-659.

³³¹ Kis Pintér: i. m.: 244-245.

legyen, Ady, noha ösztöneivel a legmélyebben élte meg, sose akarta tudomásul venni, hogy „minden egész eltörött”.

Hiába bármely magyarázkodás, függetlenül az egyéni világnézetek változataitól, a modern, és/vagy progresszív barátok „látásmódja” elsősorban individuális, Adyé közösségteremtő akaratú, az övék materialista, Adyé metafizikai természetű volt. Az irodalmi vagy társadalmi program-azonosság ellenére létezett feszültség végső oka itt bújta meg valahol, az Ady-féle „program” integráns részének tekintett zsidósággal szembeni – a költő esetében életrajzi, szociológiai s mentalitástörténeti okokkal magyarázható – ambivalens érzelmi viszony ennek legfőljebb „színezője” volt, s igazán fontos csak a mindenkori „befogadóknak”, az „érdekelt-ségek” vezérelte értelmezők egy részének lett. Nagyvárad a maga irodalmi, szellemi, politikai s – nem utolsó sorban – „életes” igézetével „ennek az Adynak” a már korábban is meglévő csíráját segítette fényre, de felnövelni a növényt nem tudhatta még. Az érzelmileg, szemléletileg kész ember, de a „formát” még gyötrődve kereső költő ettől szenvedett, nem csoda hát, hogy pár év múltán a várost is szűknek érezte már.³³² A radikális újságíró – a polgári radikalizmus szervezetei kereteinek karakteresebb kialakulása előtt – úgy született meg 1900 és 1903 között, hogy a készülő költő – nem politikai, hanem az „egészre” tekintő értelemben – már meg is haladta azt.

---

³³² Nagyváradról írta önéletrajzában: „...valami dacos cinizmus görcsölte le itt az ujjaimat: azért nem érdemes írni, hogy az emberből Kiss József legyen. Újságot csináltam, vezércikket írtam, s nyilván elpusztulok, vagy nagyon okos életbe kezdek, ha nem jön el értem valaki. Asszony volt, egy hozzájutott versem küldte, megfogta a kezemet s meg se állt velem Párizsig.” Ady Endre: *[Önéletrajz]*. (Nyugat, 1909. június 1.) AEÖPM IX. i. m.: 343-344.

3. A beérkezés – a modernség és a progresszió zászlója

Ady nevét Somló Bódog ügye tette szélesebb körben is ismertté. A frissen, alig néhány hónapja kinevezett, darwinista és spenceriánus tanokat hirdető, a társadalomfejlődés dinamizmusának szükségességét valló jogakadémiai tanár fellépése a szabadgondolkodás s az akkor formálódó, a nemesi liberalizmusról lassan leváló polgári radikális eszme sűrített demonstrációja volt, ami a progresszív értelmiséget s még a „nagypolitikát” is megmozgatta.³³³ Maga az „ügy” Adynak a napi politikáról való gondolkodásában nem jelentett fordulatot, Wlasics Gyula kultuszminiszter „salamoni döntést” hozott, Somló Bódog a jogakadémián maradhatott, a költő barátja lett, a párizsi útra is ő biztatta

---

³³³ A Somló-ügy a magyarországi polgári radikalizmus kialakulásának is fontos állomása volt. Somló Bódognak a modern szociológiai elméleteken nyugvó, s a társadalmi fejlődés dinamikája mellett érvelő előadását a *Huszedik Század* 1903. májusi száma közölte (A *társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról*). A tanulmányt a Nagyváradai Naplóban 1903. május 8-án Ady részletesen ismertette (Az *evolúció. Somló Bódog írása*. AEÖPM IV. i. m.: 86-90.) Erre a nagyváradai katolikus klérus lapja, a *Tiszántúl* másnap válaszolt, majd a jogakadémián konferenciát rendeztek, s öt konzervatív tanár Wlasics Gyula kultuszminiszterhez nyújtott be tiltakozó memorandumot, amit Ady is a gondolatszabadság elleni merényletnek tartott. Az ügyről a Nagyváradai Napló 1903. május 29-i számában terjedelmes beszámolót írt (*Merénylet a nagyváradai jogakadémián*. AEÖPM IV. i. m.: 95-103.), amit a Budapesti Napló is még ugyanazon a napon *Pör a gondolkodás ellen* címmel, vezércikként közölt. A polémiában több lap is megszólalt, a Társadalomtudományi Társaság vitát rendezett, az „ügy” még a képviselőházban is terítékre került. Vészi József, a Budapesti Napló szerkesztője ekkor figyelt fel Adyra, meghívta a lap munkatársának is, de terve csak 1905 elején, az első párizsi utat követően vált valóra. A Somló Bódog-ügy dokumentációját – benne a képviselőházi vita jegyzőkönyvét is – lásd: AEÖPM IV. i. m.: 333-337. ill.: 338-405. Az ügyet az egykori tanú szemszögéből írja le: Lengyel Géza: *Ady a műhelyben*. Szépirodalmi Kiadó, 1957. 121-136. [a továbbiakban: Lengyel] Az „ügy” értelmezéséhez lásd: Litván György: *„Magyar gondolat – szabad gondolat”*. Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon. Magvető Kiadó, Budapest, 1978. 32-33. Kovalovszky III.: i. m.: 373-375. Somló Bódog pályaképe: Litván György: *Egy magyar tudós tragikus pályája a század elején*. In.: Uő.: *Októberek üzenete*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 189-210.

leginkább. Széll Kálmánt „a jezsuitizmus magyarországi helytartóját” megvetette, mint korábban is,³³⁴ de bukása után a kormányalakítással megbízott Tisza István liberalizmusában hitt, vagy hinni akart még.³³⁵ Szabadgondolkodói attitűdje, a társadalom átalakítására vonatkozó kérdésekben tanúsított radikalizmusa, nacionalizmusellenessége (a hazaszeretetre ő a patriotizmus szót használta mindig) s antiklerikalizmusa egyértelmű volt, amiben ő – a nemzeti és polgári elemeket vegyítő – radikalizmust „meghaladta”, az a határtalan, de ekkor még „alaktalan” – csak látszólag individuális – élet-vágyban volt kifejezhető. Mindezt a Léda-szerelem kezdete, Párizs ígérete s élménye teljesítette be. Párizs Adynak nemcsak a modern kultúra – Baudelaire-től Johan Ric-tuson át Gauguinig – megismerésének az alkalmát hozta el, hanem a megtapasztalt kontraszt révén a magyarországi elmaradottság most már konkrétta lett „élményét”, s az elementáris élet-vágy végső kielégíhetetlenségének a tudatát is. Azt tehát, hogy a teljesség megélése lehetetlenségének társadalmi okai is vannak, s főleg vannak itt, Magyarországon. Ezért aztán a költő „egyéni” problémája közösségi-társadalmi (és nemzeti!) problémává is lett azon melegében, így Ady modernségélményének – s ez az, amiben a franciáktól Oscar Wilde-on át Franz Kafkaig mindenkitől

---

334 Miniszterelnökségének idején többször írt nyíltan ellene. *Széll úr purifikál* (Nagyvárad Napló, 1902. március 13.); *Nem lehet?* (Nagyvárad Napló, 1902. március 29.); *A nagy halott s a törpe élő* (Nagyvárad Napló, 1902. március 28.) AEÖPM III. 18-19. ill.: 34-36. ill.: 209-210.

335 „Ami meg gróf Tisza Istvánt illeti, sohasem az ő politikai hitvallása ellen küzdöttünk, csak a hitvallás megnyilatkozó módusainak egyik-másika ellen. [Ady itt az 1903. február 20-án megjelent, Tisza stílusát bíráló cikkére utalt.] Mert tudtuk, hogy Magyarországon erősebb liberalizmusú lehetséges politikus nincs gr. Tisza Istvánnál. A magyar közélet mindenestre nagy válság előtt áll. Most fog eldőlni, hogy tud-e életre s cselekvésre kelni a magyar liberalizmus. Ha gróf Tisza István bebizonyítja, hogy tud: ez az ország örök hálájára lesz érdeme. Ha nem: jöjjön a nyílt reakció. Váltsa ki ez országból az új erőket, az új liberalizmust, mely majd bizton leszámol a reakcióval. Ez a nagy kérdés dől el most. Ezért nagyszerű esemény a Széll Kálmán bukása s a gróf Tisza István előlépése...” Ady Endre: *Gróf Tisza István*. (Nagyvárad Napló, 1903. június 17.) AEÖPM IV. i. m.: 241-242. Tisza István kormányalakítási kísérlete nem sikerült, a miniszterelnök Khuen-Héderváry Károly lett novemberig.

különbözött! – az „elidegenült” ember társadalomból, kultúrából való kiábrándulása, egyben a világ áttekinthetetlensége sosem lett integráns részévé. Harmóniavágyát, az értelmes szintézis reményét ezért nem adhatta fel, még akkor sem, amikor annak „eljövetelében” már nem bízhatott.³³⁶ A Párizsba került költő modernség-élménye művészi élmény, szerelmi élmény, életformaélmény és politikai inspiráció egyszerre volt,³³⁷ ráadásul mindezt – mind a négy „síkon” – a maga ambivalenciájában élte meg, de megint csak nem az „is-is” szabályai, hanem a szintézisteremtő ösztön természete szerint. Mind a művészet, mind a szerelem, mind a „teljesség” élet-igézete, mind – a hangsúlyozottan magyar-érdekű és tapasztalatú – politika a maga „áldást és átkot” egyszerre jelentő ambivalenciájában s feszültségében érintette meg, hatotta át a költőt, s e „témák” a majdani versciklusok összeállításában igen, de a létszemléletben nem voltak különválaszthatók.

Az 1905 januárjának elején hazatért Ady a Vészi József szerkesztette polgári radikális Budapesti Napló munkatársa lett,³³⁸ s a következő hónapok története a költőt ért „politikai inspirációra” nézvést az életút egyik legfontosabb fejezete volt. Az 1905. január

---

³³⁶ Mindez a Király István által műszóvá emelt „mégis-morálként” is értelmezhető, de valójában arról van szó, hogy Ady az európai kultúra s a történelem mélyében átöröklődő konfliktushelyzet „evilági” feloldhatatlanságát, ugyanakkor a harmóniateremtés ígézetének – szintén „evilági” – feladhatatlanságát együtt élte meg.

³³⁷ Vö.: Szabó Miklós: *A modern költői magatartás hatása Ady politikai nézeteinek kialakulására az első párizsi út idején*. In.: Csáky Edit (szerk.): *„Akarom: tisztán lássatok”*. Tudományos ülésszak Ady Endre születésének 100. évfordulóján. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 126.

³³⁸ Vészi József már a Somló-ügyet követően szeretne volna megnyerni munkatársul Adyt, ám a párizsi út miatt ez csak később valósulhatott meg, de a lapban már 1903 őszén több cikket s novellát publikált. A költő a lapnak Párizsban levelezői megbízással állandó cikkírója volt, Vészivel 1904. szeptemberében többször találkoztak is a francia fővárosban, a munkatársi kapcsolat ekkor került ismét szóba. Vészi József Adyra való emlékezését s annak kommentáló kritikáját lásd: Kovalovszky II. i. m.: 783-787. ill.: Kovalovszky III. i. m.: 369-382. Adynak a *Budapesti Naplónál* töltött idejéről: Lengyel: i. m.: 165-202. ill.: Kovalovszky: III. 369-441. Fontos megjegyezni, hogy az első párizsi út során a legtöbb cikket Rákosi Jenő *Budapesti Hírlapjának* írta a költő, de erről majd a maga helyén szólnunk.

26. és február 4. között tartott országgyűlési választás a harminc esztendeje különböző formációkban kormányzó Szabadelvű Párt vereségét s a kiegyezést bíráló, a magyar állam függetlenségét gazdasági s katonai tekintetben is növelni szándékozó Függetlenségi 48-as Párt illetve az „ellenzéki koalíciónak” nevezett szövetség (a Katolikus Néppárt, az ifj. Andrássy Gyula-féle „disszidensek” pártja, a későbbi Alkotmánypárt s a Bánffy Dezső és Eötvös Károly fémjelezte Új Párt) győzelmét hozta.³³⁹ Mivel a kormányalakítással megbízott Andrássy Gyula a koalíció programját – annak is a hadsereg magyar vezérlési és vezénylési nyelvire vonatkozó részét elsősorban – nem tudta a királlyal elfogadtatni, a kormányalakítás elmaradt, s Ferenc József 1905. június 18-án Fejérváry Gézá-t nevezte ki egy pártok felett álló – átmenetinek tervezett – kormány miniszterelnökének, amit aztán mind a magyar parlament, mind a vármegyékre épült közigazgatás megvetett és semmibe vett majd egy esztendeig. A „darabont-kormány” regnálásának harmadik napján a hoppon maradt koalíció „nemzeti ellenállást” hirdetett, nyílt lett a király s a parlament közötti konfliktus, az egykor áttekintően kialakított s majd négy évtizede védett dualista rendszer – politikai értelemben – válságba került. Az egész sajtó – ha Tisza-, ha koalíció-párti volt – szította az ellenállást, így a „törvénytelen” kormány mellett szót emelni hazaárulás-számba ment.

Egyetlen kivétel akadt csupán: a *Budapesti Napló*, ami a kormány „félhivatalos” lapja, Vészi József sajtófőnök, Ady Endre pedig kormánypárti újságíró lett. Olyan „árulás” volt ez, amit ellenfelei – most már a nemzeti liberálistól a faji gondolattal összeszűrt politikai katolicizmusig – sosem felejtettek el neki, noha e lépés Ady addigi útjából, felfogásának alakulásából szinte logikusan következett. A Párizsból hazatért modern költő s szabadgondolkodó az

---

³³⁹ Erről s az ezt követő politikai válságról részletesen: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890-1918*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 557-608., [a vonatkozó fejezetet Hanák Péter írta]; Pölöskei Ferenc: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*. História-MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001. 141-152. ill.: a kor belső viszonyait nagyon jól ismerő konzervatív liberális Gratz Gusztáv első-sorban politikatörténeti összefoglalása: Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918 II*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1934. 59-120.

általa csak a társadalmi viszonyok mozdíthatatlanságán munkálkodó, közben üres hazafias jelszavakat pufogtató, nacionalistának tartott koalíció győzelmét valóságos „ellenforradalmi” változásként élte meg ugyanis. Úgy vélte, e fordulattal Magyarország végképp Ázsiába kerül, vagy kerülhet, ezért a Fejérváry-kormányban a korábban is elfogadott nemzeti liberalizmus utolsó, a politikai palettán már „fönt lévő” (a polgári radikalizmus nem volt fent!) esélyét látta tehát. Teljes mellszélességgel állt harcba, az ország s a politikai pártok utálta kormány támogatását a saját igazában rendületlenül biztos írástudó valóságos ellenzéki magatartásaként élte meg. Ady, aki „mindig, minden írásában élete temperatúráját”³⁴⁰ fejezte ki, a költészetet s a politikát most sem választotta szét, a magyarság „ostorozójává” – illetve: „gyalázójává” – ekkor lett igazán. Az „ugar-verseknek” (*A magyar Ugaron; A Hortobágy poétája; A Tisza-parton* stb.) ez volt az érzelmi-politikai háttere,³⁴¹ s ez bizony az életmű egyik legtöbbet emlegetett esszéjének, az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* címűnek is, különösen a hónapokkal a második után megjelent első résznek.³⁴² A cikk leg híresebb, „Komp-országos” felében tízezer „idegben, vérben, gondolatban, kínban, szomjúságban” európaivá vált, száz évvel

---

³⁴⁰ Schöpflin: i. m.: 49.

³⁴¹ Nem lehetett véletlen, hogy Ady „hazafiatlanságát” vagy „léha erkölcsi felfogását” Rákosi Jenő csakúgy ezeken a verseken vélte demonstrálhatónak, mint a költőt méltányló s elismerő Horváth János.

³⁴² A cikk két részletben jelent meg a *Figyelő* című folyóiratban, 1905. áprilisában, illetve ugyanezen év októberében. Amikor 1911-ben kötetben is megjelent (*Vallomások és tanulmányok*), Ady a két rész sorrendjét megcserélte, s a későbbi közlések is ehhez igazodtak. Amikor az eredeti első (később második) részt írta Ady, nem volt „darabont” még, a másodikonál (a későbbi elsőnél) már igen, s ez meg is látszott a szövegen. Az áprilisi rész – ha a megvalósulás reményére nézvést kéttelvel is – a mindig megújulásra képes, minden értéket felszívó erdélyi, mint igazán európai modell „folytatására” bízott („próbáljuk Erdélyt folytatni, hátha lehet”), az októberben megjelent a mindig keletre „mászáló” komp, a mindössze „tízezer” igazán európai magyart követni nem hajlandó szemellenzős maradiság indulatos ostorozása volt, akárcsak az „ugar-versek”. Az, hogy Ady 1911-ben – jóval túl az első magyarság-verseken – a két rész sorrendjét felcserélte, aligha lehetett véletlen – merőben más lett az írás „üzenete”. A cikket és jegyzeteit lásd: AEÖPM VII. i. m.: 16-21. ill.: 306-313.

előrefutott, de senki által nem követett magyarról beszélt a költő, másutt az éppen radikalizálódni kezdett *Huszádik Századot* emlegette, mint „egyetlen európai oázist a magyar Szaharán”, vagy a németesítő törekvései miatt hírhedetté lett II. József némely rendeletét is üdvözölni képes – amúgy, a nyelvújítás miatt nem igazán tisztelt – Kazinczy Ferencet nevezte meg ekkor példaként.³⁴³

Ady munkabírásának teljében volt még, pozíciója a lapnál szinte kivételezettnek lett mondható, minden műfajban dolgozott, s hétről hétre meghökkentően új hangon szóló verseket közölt. A Lédához fűződő, a tradicionális szokásokkal szakító szerelem, a Párizsban megismert modernség, s az élet teljességét birtokolni vágyó „mindenségélmény” az említett politikai inspirációval így értek össze benne, a „modern” költőt – korábbi előzmények nyomán – e több eredőjű fordulat teremtette meg. S mivel az *Új versek* többségének otthont adott *Budapesti Napló* a konzervatív élet- és nemzet-szemlélet egyetlen, önmagát szellemi s morális „karanténba zártnak” érzett ellenfele volt, Ady, a lap „húzóembere” az új irodalmi s progressziós eszmény önszemléletének példájává s szimbolikus alakjává vált egyértelműen, igaz, a győzelem mámorának idejét élő, s magabiztos ellenfelei mindezt – ekkor még! – nem vették észre igazán. Az 1906 februárjában megjelent kötet, illetve a kötetre való készülődés, annak beharangozása s gondosan megtervezett fogadtatása e pozíció „kanonizálását” igyekezett elvégezni, s ennek folyamata megint csak a később tudatosodott feszültség része lett.

Az előzetes hírverésnek maga Ady is szorgos részese volt. Készülő kötetéről írva az ispánokat, a grófokat, s általában a „feudális uralmat” kárhoztatta az irodalom állapotáért, s úgy beszélt, mint aki a számára oly fontos vihart nagyon türelmetlenül várja már: „úgy érzem, s bátran vallom, hogy az európai magyar léleknek szószólója vagyok. [...] A Mekkám ott van, ahol legmegfinomultabbak a lelkek, s szent sugárzást szór az emberi szépség és kultúra. Újak a vágyaim, új a sírásom, új a mámorom, új az örömöm. Mindezt megérdemlem, hogy agyonüssenek. Szívesen s mosolyogva várom testemmel az ütést. Lelkem a felkerekedett

---

³⁴³ Ady Endre: *A béke verebei. Apróságok egy bankettéről.* (Budapesti Napló, 1906. április 15.) AEÖPM VII. i. m.: 205.

lelkek között van s – nincsen itt.”³⁴⁴ Néhány nappal később – a zilahi *Független Újság* öt kioktató cikkeire válaszolva³⁴⁵ – kolozsvári, debreceni, pozsonyi, nagyvárad, aradi lapok – valószínűleg soha meg nem jelent – „piszkálódó cikkeit” s budapesti „zuglapok” – szintén felderíthetetlen! – ellene folytatott hajszáit emlegette ugyanilyen elszánt hangon, megírta, hogy a java [ti. a kötet, s támadások] csak ezután jön még, meg hogy nemsokára elmegy Magyarországról, s nem is jön vissza soha többé.³⁴⁶ Meg kell hagyni: elvbarátai s munkatársai is mindent megtettek a sikerért. Nemcsak a Három Hollóban dongták körül a költőt, a könyv szinte hozsannázó fogadtatását jelentő kritikák igen nagy része is a Budapesti Naplónak dolgozó, illetve a lap vagy Ady köré gyűlt szerzők tollán született meg. Ellentétben a rögzíteni próbált, a küzdelmet, s annak emlékeztétét heroizáló progresszió önképének a költő indulására, vagy inkább „elindítására” vonatkozó részével, amit az Ady-szakirodalom „modernista” s baloldali része is kritikátlanul – s gondosabb filológiai ellenőrzés nélkül! – átvett aztán,³⁴⁷ egészében elmarasztaló – főleg „hajszaként” értelmezhető –

³⁴⁴ Ady Endre: *Író a könyvről. Új versek.* (Budapesti Napló, 1906. január 28.) AEÖPM VII. i. m.: 111-112.

³⁴⁵ Ady a Budapesti Napló 1906. január 25-i számában Ignótus könyvről írva Szilágy vármegyéről, mint a kulturálatlanság földjéről beszélt. A zilahi lap január 28-i, majd február 4-i száma ezt tette szóvá, a költő erre válaszolt. A vita lokális maradt. Dokumentációja: AEÖPM VII. i. m.: 390-405.

³⁴⁶ Ady Endre: *Ady Endre válasza.* (Szilágy, 1906. február 8.) AEÖPM VII. i. m.: 123-125.

³⁴⁷ „Tulajdonképpen e cikk megjelenése [az Ignótus-könyvről szóló írásról van szó] után indul meg Ady ellen a függetlenségi nacionalista és konzervatív sajtó részéről az a széleskörű hajsza, amely az Új versek megjelenése után még jobban felerősödik” AEÖPM VII. i. m.: 377. [a vonatkozó részt Kispéter András vagy Varga József írta.] Ady fellépésének „robbanó erejét” s a kötetet előlegző s fogadó nacionalista s konzervatív dühöt, mint tényt kezelte Vezér Erzsébet is. Vezér: i. m.: 104-109. Kis Pintér Imre is úgy fogalmazott, hogy Ady „Új versek című verseskönyve valóságos gátszakadást eredményezett a korabeli magyar kultúrában.” Kis Pintér: i. m.: 233. A kötet megjelenése történeti értelemben valóban egy nagyjelentőségű folyamat kezdete volt, ez igaz, de semmiféle „gátszakadás” nem történt akkor. Azt, hogy Jászi Oszkár lelkesen lobogtatta a könyvet, vagy hogy nagyon szűk értelmiségi körben beszédtema lett (Vö.: Vezér: i. m.: 109.) „robbanásnak” nevezni fölösleges.

írás a könyvről nem jelent meg akkor. Ha csak a debreceni *Jogászélet* néhány sornyi reflexióját („Ez nem magyar költészet”), a Pesti Hírlap névtelen recenzióját, a szélsőségesen dogmatikus, majd a *Nyugatot* is a reakció s az „esztéta-irodalom” melegágyának tartó Pogány József, vagy az ebben az időben még – később bevallottan – „értetlen” Hatvany Lajos írását nem tekintjük annak.³⁴⁸ Ady a leveleiben – főleg a távol lévő, s már szörnyen féltékeny Lédának – folyvást panaszkodott ugyan,³⁴⁹ s abban igaza is volt, hogy senki sem értette meg *igazán*, de az *Új versek* megjelenésével egyidős legendásítás mozzanatai egyértelműen kimutathatók. A kötet kapcsán semmiféle polémia nem robbant ki a modernnek s a konzervatívok között, az, hogy az „igazi Ady” színre lépésének azonnali, „korszakos” jelentőségét – a nem létezett támadások folytonos emlegetésével is! – mindenképpen nagyítani akarták, egy alaposan átgondolt irodalmi, eszmei s végső soron – s távlataiban – politikai stratégia része volt, akkor is, ha a költő verseiért való, egyelőre még szűk körre jellemző lelkesedés őszinteségét nem vitathatjuk el.

Azok, akik Adyért lelkesedtek – Jászi Oszkár szavával – az „új Magyarország” megálmodóinak, tervezőinek számítottak. Nagyon kicsi értelmiségi csoport volt ez akkor még, ám, hogy – számos szempontból persze illuzórikus – elképzeléseik a kor által feldobott szellemi és társadalmi tapasztalatok felismerésén s megfogalmazásán nyugodtak, aligha tagadható. A kiegyezést követő, a magyar történelemben addig példa nélkül valóan gyors gazdasági és szellemi gyarapodással járó életformabeli, társadalmi változás

---

³⁴⁸ Minderről lásd bővebben: Kosztolánczy Tibor: „*Rajongj érte, vagy szidd le a sárga földig – jámbor embertársam –, az nekem mindegy*”. Az *Új versek* fogadtatásáról. Iskolakultúra, 2006/7-8. 54-62. Az *Új versek* kötet előkészületeinek és fogadtatásának dokumentációja: AEÖV II. i. m.: 230-277.

³⁴⁹ „Én hajszolt emberként élek, mióta a kötetem megjelent. Kiss József és a Hét vidéke gyűlöl, de udvariasságból dicsér. Néhány lap agyon akar hallgatni. Néhány lap viszont ízetlenül magasztal. Marakodnak rajtam, s utálom magamat. Megérteni egyik sem ért meg. Úgy undorodom mindentől, mint soha. Ezért? Hát érdemes ezért?” AEL I. i. m.: 148-149.; jegyzete: 494-495 (E jegyzet azért fontos, mert Vitályos László megírta, hogy a köztudatban élő kép téves, hisz a „bírálok döntő többsége elismeréssel, sőt magasztalással fogadta a kötetet”).

olyan új, addig nem tapasztalt feszültségeket hozott, amelyeknek kezelése a hagyomány meg a kiegyezés szabta keretek között megoldhatatlannak ígérkezett. Meggyökeresedett szokások, magatartásformák, életvezetési stratégiák lettek avíttá, vagy tűntek korszerűtlennek egy-két évtized alatt, míg más szokások, magatartásformák s életvezetési stratégiák gyors elterjedése az újtól, az idegen jelenségtől való félelem görcsét, s az időből való kimaradás riasztó élményét együtt hozta el. Hiába épült fel szinte világvárossá Budapest, hiába lett egyre több például a vasút, s hiába volt a millennium görögtüzes, határtalan nemzeti önbizalmat s biztonság tudatot sugárzott esztendeje, az új évszázad elejére összesűrűsödtek a gondok is. A kiegyezéspárti „hatvanhetesek” s a függetlenségi – elsősorban gazdasági (önálló jegybank, vámterület) s katonai (magyar vezényleti nyelv) – követelésekkel fellépett ellenzékiek vitája ugyan csak a parlament üléstermék döntötte romba olykor, ám a felhalmozódott feszültségeken a törvényhozás már végképp nem segíthetett. A presztízsét veszni látó nemesi középosztály lesüllyedése s az új – nagy részben zsidó származású – polgárság gyors emelkedése a dzsentrí- és a zsidókérdés feloldhatatlan társadalmi, majd szellemi problematikáját hozta el, a kapitalizálódással, a gyáripár fellendülésével pedig az addig szintén ismeretlen „munkáskérdés” jelent meg – sztrájkokkal, nemegyszer véres tömegtüntetésekkel – a feszültségek között. A föld- vagy a parasztkérdés eszkalálódása, a kivándorlás 1905-07 közötti meglódulása az egészségtelen társadalmi struktúra orvosolhatatlan gondjairól adott hírt, a nemzetiségi kérdés radikalizálódása pedig Magyarország területi egységének a megkérdőjelezését vetítette előre, ha az önmagát illúziókban ringató nemzet s a politika nem vette komolyan akkor az egészet, akkor is.³⁵⁰ Ezek a feszültségforrások olyan új szellemi és politikai mozgalmakat indítottak el, amelyek szervezettebb formát – egyesületet, társaságot, pártot – is öltöttek nemegyszer, s a huszadik század elejére a változás igényét is egyre inkább jelezték már. A változást remélik akarata gyakorta egymással is szembekerült persze, egy-egy

---

³⁵⁰ Ezt az öt feszültségforrást elemzi és mutatja be Romsics Ignác monográfiája: Romsics: i. m.: 68-86.

részérdek a másik problémáját hagyta figyelmen kívül – a szociáldemokrácia például a föld- és a nemzetiségi kérdéssel szinte egyáltalán nem törődött, míg a radikalizmus a „zsidókérdést” tekintette nem létezőnek eléggé sokáig –, de a radikálisabb jövőképet fogalmazók abban megegyeztek, hogy az új Magyarország felépítését a régi lerombolásával képzeltek el. A változtató törekvéseket az eszmei-politikai szembenállások is színezték tehát, de a „két Magyarország” közötti küzdelem szellemi s társadalmi jelenséggé lett a századelőn. Olyan ember, aki a „rég Magyarországot” nem mindenestől lerombolni, hanem annak tradícióját „újraalkotni, újrafogalmazni” akarta inkább, ugyanakkor szinte egyidejűleg mind az öt „feszültségforrást” a maga gondjául fogadta el, s a maga – irodalmi, eszmei, politikai – teljességében látta át, egy volt akkor Magyarországon: Ady Endre.

A huszadik század első néhány – leginkább az 1904-1908 közötti – esztendeje a magyarországi modernség s a progresszió határozottabb szerveződésének s fellépésének az ideje volt tehát. A Társadalomtudományi Társaság s lapja a *Huszadik Század* polgári radikális fordulata csakúgy ekkorra tehető,³⁵¹ mint az új színházi kísérletként értelmezhető – Hevesi Sándor, Lukács György s Benedek Marcell nevével jelzett – Thália Társaság, vagy Bartók és Kodály

---

³⁵¹ Ezt az 1906. augusztusában megtörtént fordulatot marxista és polgári radikális elemeket keverő könyvében Horváth Zoltán a „koalíciós reakció vereségeként” s a Társaság „megtisztulásaként” értelmezte. Horváth Zoltán: *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896-1914)*. Gondolat, Budapest, 1961. 255-262. Objektívabb elemzés: Pók Attila: *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása. A „Huszadik Század” társadalomszemlélete (1900-1907)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 152-165. Érdekességként elmondható, hogy a Társaság s a lap egyik alapítója, az ekkor kivált Gratz Gusztáv a maga kétkötetes művében e történetnek egyetlen mondatot szánt csupán: „...azok, kik polgári felfogást vallanak, már 1906-ban teljesen visszavonultak, úgy hogy az egész körnek vezetése a későbbi »radikálisok«, Jászi Oszkár, Berinkey Dénes, Szende Pál, Vámbéry Ruzstem stb. kezébe került.” Gratz II.: i. m.: 140-141.

népdalgyűjtésének kezdete.³⁵² De ekkortól datálódik a modern magyar irodalom intézményesülésének határozottabb felgyorsulása, s a korban észre sem vett, vagy éppen kigúnyolt Csontváry Kosztka Tivadar festészetének kiforrása is, aminek az 1907-ben készült *Magányos cédrus* lett a jelképe.³⁵³ Ez a rengeteg – esztétikától a politikáig terjedő – jelenséget érintő, kavargóva formálódó folyamat „dobta fel” magából Ady Endrét is. S kár lenne tagadni: nemcsak a „reakciónak” nevezett – korántsem egynemű – művészi és politikai konzervativizmus, hanem – ahogy ez természetes – a modernség s a progresszió is „szervezkedett”, ezért bázisát, intézményeit megteremteni s „húzóembereit” is felnevelni-felemelni igyekezett. Ady Endre addigi életútja, kisenemesi, „úri középosztálybeli” származása, kálvinizmusa, az új modern művészetre és életérzésre való érzékenysége, ekkorra kialakult szabadgondolkodói radikalizmusa, valamint emberi alkata, letörhetetlen ambíciója, rendkívüli tehetsége, még sérületlen – költői s újságírói – munkabírása egyként nagyon alkalmassá tették e szerepre őt. Tudott, hogy a modern irodalom intézményrendszere, kulturális erőtere – többek között – az Adyval való s az Adyról szóló vitákban bontakozott ki igazán, s hogy ezt az erőteret az ismert történelmi s szociológiai viszonyok okán az asszimilációt emancipációs programnak tekintő s választó zsidósága teremtette meg, illetve jelentős részt vállalt benne.³⁵⁴ A kultúra a csak alig korábban – 1894-95 során – kivívott, s folytonosan támadott emancipáció visszavonásától

---

³⁵² A Thália Társaság 1904-1908 között működött. Céljának a modern dráma színrevitelét tekintette, játszottak vidéken s munkásközönségnek is. Bartók és Kodály a közép-európai – s részben azon túli – népi motívumok beépítésével újíttatta meg a zenét. Jellemző, hogy Bartók első jelentősebb műve, az 1904 elején bemutatott Kossuth-szimfónia még a negyvennyolcas függetlenségi hagyományok zenei ápolását tekintette feladatának, s a romantikus muzsika eszköztárával is élt.

³⁵³ A modern irodalom Nyugat előtti fejezetéről: Pók Lajos: *A Nyugat előzményei*. Irodalomtörténet, 1957/3. 285-303. Kenyeres Zoltán: *Egy korszak genezisééről*. ill.: *A Nyugat periódusai*. In.: Uő.: *Étika és esztétizmus. Tanulmányok a Nyugat koráról*. Anonymus, Budapest, 2001. 5-20. ill.: 32-35. A tágabban vett korszak kulturális és művelődési jelenségeinek tömör, de informatív összefoglalása: Romsics: i. m.: 86-98.

³⁵⁴ Vö.: Kőbányai: i. m.: 237-238.

tartó zsidóság „előre menekülésének”, s – reményei szerint – elvitathatatlan „magyarrá válásnak” az elsődleges terepe lett nagyon érthetően, míg a másik, ezzel összefüggő cél a társadalmi viszonyok radikális – a „visszavonást” szintén lehetetlenné tevő – megváltoztatásának óhaja volt.

A zseni felismerése, szándékai, s az, hogy e terepet megmunkálók felismerték a zsenit, az egyazon szándékú folyamat két, összetartó része lett. Egyazon „narratíva” – a zsidó-magyar viszony, a „nász”, ahogy Ady nevezte el – részei lettek ők,³⁵⁵ vagy – megint csak a remény szerint – egymást „legitimálták”, ha tetszik. Kellott a „tősgyökeres” magyar Ady, mint „zászló és pajzs” a zsidóságnak,³⁵⁶ ezen nincs semmi csodálkozni való, s kellett a zsidók által (is) megmunkált, kialakított terep a költőnek. Nemcsak a szinte minden járulékos elemben (szabadgondolkodói attitűd, modern életérzés, progresszív társadalmi szándék stb.) hasonlatos program végett, hanem azért is, mert nem volt akkor számára – s hite szerint a magyarság számára sem! – más lehetőség. Ami ennek az egyszerre sorsszerű s egyszerre kényszerű egymásra utaltságnak³⁵⁷ a nemzeti-társadalmi „programmá” fordítható – ugyanakkor költői-mitológiai – lényege volt, azt a *Korrobori* című 1917-es cikkében írta meg legtömörebben Ady: „S mi, akik magyaroknak nevezzük magunkat, gyűlölve-vágyva ropjuk a szerelmi táncot. Itt egymást fojtogatva a szerelemtől, vagy új népet produkálunk, vagy pedig utánunk az özönvíz.”³⁵⁸ A sokat emlegetett *A bélyeges sereg* című vers, ami „szolidáris hitvallásnak” s a „természet ellen való »kiegyezés« dokumentumának is” olvasható,³⁵⁹ s a cikk együtt (!) e történet, vagy e „narratíva” legmélyebb rétegébe világított, s ezt Kőbányai Jánosnál pontosabban elmondani aligha lehet. Ez az a sorsszerűség, vagy „kiegyezés” ugyanis, amelyet „felismerni,

---

355 Kőbányai: i. m.: 238.

356 Kőbányai: i. m.: 247.

357 „Véretek, ha idegen is százszor, / Mégis az enyém, az enyém, / Véres ajakkal mézes asszonyaitok / S nyitott szívvel baráti, hú fiúk / Atöntöttétek belém.” (*A bélyeges sereg*)

358 A cikket lásd: AEÖPM XI. i. m.: 136-138.; jegyzete: i. m.: 599-605.

359 Kőbányai: i. m.: 242.

elfogadni lehet – írja Kőbányai –, de ugyanakkor folyamatosan lázadozni is természetes ellene. Ez a fel-felhorgadó atavisztikus lázadás adja a »zsidó-nemzsidó« frigy-narratíva folyamatos gyúanyagát. Mind Ady számára, s mind modellként más, a zsidók segítségével kiemelkedő, érvényesülő, tehát tőlük függő viszonyba kerülő nem zsidó értelmiségi számára. Az effajta [...] függő viszony árnyékolja be és mozgatja és torzítja a kétértelműségekkel terhes adok-kapok drámáját. Ez az eredendően el nem fojtható érzés [Ady esetében is] egyaránt irányul a zsidók és saját fajtája (népe) ellen, amely [a] »százszor idegenek« kényére vagy szerelmére utalja őt. Illetve a düh mélységét és elfojthatatlan lávaizzását épp ez az összefüggés szítja leállíthatatlanul”³⁶⁰

Nos, az 1905–06-os Adyban e „folytonos gyúanyag” nem (vagy nem „komolyan”) dolgozott még természetesen, ám később már igen, körülbelül akkortól, amikorra kiderült, hogy nincs más út, se neki, sem – az önmagával egynek tudott – magyarságnak. 1905–06-ban a „program” – a darabontság karanténjába zártan is, sőt, úgy a leginkább – még távlatosságában is reálisnak tetszhetett, így a maga szervezeti kereteinek kialakításán, megerősítésén dolgozó, s zseniális „húzóemberét” tervszerű határozottsággal „felépítő” eszmei és művészi progresszió segítsége, valamint e segítség elfogadása semmifajta „elfojthatatlan érzést” nem okozhatott. Ady „felépítésének” terve 1905–06-ban a költő s „környezete” közös akaratan nyugodott, ezért a kötet beharangozása, fogadtatása s a fogadtatás körülményeinek a történetekkel egyidős – s későbbi – értelmezése „kampány-elemekkel” volt tele, ami aztán az utókorra is rámaradt. A gond az lett inkább, hogy a várt szenzáció csak nem következett be – az irodalom s a közélet konzervatív szárnya a „remények” ellenére szinte teljesen néma maradt *akkor még* –, azt azonban bizonyosan sikerült elérni, hogy Adyt a művészi modernséggel, az eszmei progresszióval s ennek szociológiailag többé-kevésbé körülhatárolható, vagy körülhatárolhatónak hitt (!) bázisával azonosította mindenki ezután. Ekként a nem érdemtelenül, de némiképpen „megcsinált” Ady-pozíció a darabont korszak (1905. június 18. – 1906. április 8.) letűnte, majd a

---

³⁶⁰ Kőbányai: i. m.: 242–243.

Budapesti Napló 1907 őszi átszervezése után is megingathatatlan maradt.³⁶¹ Ady és a „modernek” – később Ady és a „nyugatosok” – egyet jelentettek szinte. Maga a költő a darabont-korszak után³⁶² eszméinek érvényesítését a „hatalmi szférán” belül már sohasem kísérelte meg. A hatalomra került koalíciót megvetette, úgy gondolta, az általa is támogatható, korszerűbb nemzeti liberalizmus esélye végképp elveszett.³⁶³ Számára érvényes, a „kultur-Magyarországért” is tenni képes erőt ettől kezdve csak a parlamenti politikán kívüli életben látott,³⁶⁴ költői és gondolkodói pozíciója sohasem lett kérdéses már. Élete végéig – pontosabban: 1918. október végéig – a kormánypárti állásponttal vagy így, vagy úgy szemben álló modernség s a társadalmi-politikai progresszió „térfelén”

---

³⁶¹ A darabont korszak után a Budapesti Napló egyre rosszabb anyagi helyzetbe került. A *Szabad Gondolat* című, Madzsar József, majd Jászi Oszkár szerkesztette melléklettel is próbálkoztak, de a csőd elől menekülő Vészi József 1907. októberének végén eladta a lapot Pályi Edének, aki a *Magyar Szóval* olvastotta össze. Vészi József, Kabos Endre és Bíró Lajos azonnal távozott, jelentéktelenné lett az újság, s akik maradtak, azok is kelletlenül dolgoztak tovább. Ady kényszerből, hisz nem volt biztos jövedelme, ritkán ugyan, de 1909. januárig adott írást a lapnak. Lásd: Kovalovszky III. i. m.: 429-30. ill.: 438.

³⁶² 1906. április 4-én az egy évvel korábban választást nyert koalíció vezetői feladták a katonai követelést, megállapodtak a királlyal, így április 8-án megalakulhatott a Wekerle-kormány. Részletesen: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890-1918*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 596-606. (a részt Hanák Péter írta)

³⁶³ 1907. december 15-én megjelent, az Andrássy Gyula-féle Alkotmány-pártot bíráló cikkében lényegében ezzel a lehetőséggel számolt le végleg Ady. Az éppen regnáló belügyminisztert a kiegyezést Deákkal tető alá hozott apjával állította szembe, aki még „zseniális, építő természetű” politikus volt: „Egy nagy, bűnös hazugság átka fekszik az országon, s ez nyomja az alkotmánypártot is. Az Andrássy Gyula bűnbánata és becsületessége [ti. az apáé], mely kiváltképpen fénylik a mai cselekvő politikusok sötétségében, hátha tehetne csodát. A csoda segíthet már csak az alkotmánypárton és – Magyarországon.” Ady Endre: *A legbúsabb párt*. (Budapesti Napló, 1907. december 15.) AEÖPM IX. i. m.: 92-94.

³⁶⁴ Például a Társadalomtudományi Társaságban, amit többször is „oázisnak” nevezett a „magyar Szaharán”. Már 1905 elején is így beszélt róla. Ady Endre: *Egy könyv és egy ember*. (Budapesti Napló, 1905. február 16.) AEÖPM VI. i. m.: 58-60.

helyezkedett el, ami művészi s társadalmi-politikai értelemben is baloldali, „ellenzéki” álláspontot jelentett akkor. Ady – a korabeli konzervatív felfogás szerint – a magyarságra, a „magyar érdek” prioritására veszélyt jelentő „idegen érdekek” támogatójának számított tehát, noha élete élménye s gyötrelme, „áldása s átka” a maga „letagadhatatlan magyar magyarsága”³⁶⁵ volt. A már taglalt közösségi akarat s az Ady-világkép metafizikai természetén túl ez is a lappangó feszültség forrása lett.

Ady világképe, szereptudata, társadalmi-politikai hitvallása a modernséggel s a formálódó politikai radikalizmussal való találkozás, együttélés során fejlődött ki igazán, ám a családi, nemzeti emlékeztörténelem, s a kálvinista tradíció elemeit is őrizte közben. Ezért a szereptudat és e „kifejlődést” segítő, annak alkalmat adott „keret” – újságok, folyóiratok s az ezeket működtetők – kulturális, s mentalitástörténeti meghatározottsága között – ha nem is a kezdeti esztendőben – szinte szükségszerűen feszültség keletkezett. Mindez 1908-ig alig volt tetten érhető, ez az idő még a „zászló és a pajzs” kölcsönös „felépítése” idejének tűnt inkább. Ady a modernség s a polgári radikalizmus „embere” volt ekkor – s már a szociáldemokráciára is figyelt –, s akadt ugyan egy, a maga „szervezeti keretéből” – első pillantásra – némileg „kilógni” látszó eszmei-baráti kapcsolata is, ám erről keveset tudunk. Az Áchim L. Andráshoz fűződött rejtélyes barátságról van szó. A békéscsabai parasztvezér 1905 januárjában szocialista programmal lett képviselő, s ebben az esztendőben ismerkedhetett meg Adyval is.³⁶⁶ Egy Áchim érdekltségébe tartozott lap az *Új versekről* a megjelenés után azonnal himnikus – az adys stílust imitáló – írást közölt vezér-

---

³⁶⁵ A fordulat a *Levél helyett Gogának* című, 1915. január 24-i írásból van. AEÖPM XI. i. m.: 87.

³⁶⁶ Ady már 1905. február 17-én cikkben köszöntötte a Budapesti Naplóban a képviselőt. Ady Endre: *Áchim F. András*. AEÖPM VI. i. m.: 301-302. (Ady Áchim nevét rosszul írta le)

cikként (meglehet, a cikkbe Áchim is „beledolgozott”),³⁶⁷ Bölöni György regényesítő emlékezése szerint sokszor találkoztak „kis-kocsmák asztalánál”, ahol Dózsa György forradalmát „jósolgtatták”, s bensőséges volt viszonyuk.³⁶⁸ Tény, hogy Ady Áchim nevét több cikkében említette meg, közösen küzdöttek a Dózsa-szobor ügyében is, s amikor Áchimot sajtóvétségért perbe fogták, kiállt mellette a költő.³⁶⁹ Lánya úgy emlékezett, hogy 1908 áprilisának nagypéntekjén Békéscsabára is ellátogatott Ady, s igen valószínű, hogy az 1906-ban parasztpártot alapított nagygazda legalább két vers ihletője volt.³⁷⁰ Szabó Dezső szerint Ady Áchimról mindig

---

³⁶⁷ Így kezdődött: „A dudvás, kutyatejes, számárkórós magyar Ugarba új eke indult... Tüzes, vad erő kormányozza a szarvat, és megy-megy szilajon az új, nagy eke. – Mögötte hullámszik, liheg az ugar, reszket a kutyatej, sápad a számárkóró, s a pusztuló Hitványság nyomán mély barázdákból új Élet kél.” Szentmiklósi József: *A magyar Ugaron. Pogány zsoldárok dicsérete.* (Békésmegyei Híradó, 1906. február 11.) AEÖPM II. i. m.: 239-240.

³⁶⁸ „A Duna-parti képviselőházból egy magyarcizmás, feketeruhás, délceg magyar érdekelte [...] Fogházat ülő parasztvezér volt Ady barátja: a békéscsabai Áchim András.” (Bölöni tévedett: Áchim nem ült fogházban soha) Lásd: Bölöni: i. m.: 94. ill.: 262.

³⁶⁹ A per 1908. március 16-án volt Nagyváradon, s Áchimot Várady Zsigmond, Ady régi barátja védte. A felmentő ítéletet üdvözölte a költő, amit a parasztvezér levélben köszönt meg: „Hejh – édesapám lelkem danoló madara, – tanáld már ki, ! danold már ki azt a nótát, amitől egyszer, nem is oly régen, oly szépen égtek itt az úri kastélyok és plébániák, amikor úgy kezdődött, hogy „talpra” és a vége úgy volt, – hogy – dolgozz Paraszt.” AEL II. i. m.: 37-38. jegyzete: 344-345.

³⁷⁰ Az egyik a *Fölszállott a páva*. Áchim – aki a Budapesti Naplónak is szerzője volt – 1907. február 6-án *Így nem leszünk hazafiak!* címmel írt cikket. „...vagy kivándorlunk egy szálig ebből a Kánaánból Amerikába, és lassan leszünk döglött hazafiak helyett élő amerikanusok... vagy pedig – még egyszer megfeszítve minden erőnket – szétörjük kínzó bilincseinket. Vagy győzünk, vagy elveszünk egy szálig.” Ady verse egy hónap múlva a Budapesti Naplóban jelent meg: „Vagy boldok vagyunk, / s elveszünk egy szálig, / vagy ez a mi hitünk / valósággá válik.” Lásd: AEÖV III. i. m.: 383-386. A másik a *Dózsa György lakomáján* című, ami 1908 áprilisában, az Áchim-pert követő hetekben – a feltételezhető békéscsabai látogatás idején – jelent meg. Vö.: Áchim idézett levelének soraival: „tanáld már ki, ! danold már ki azt a nótát...” Lásd: AEÖV IV. i. m.: 288-289.

igen nagy szeretettel beszélt,³⁷¹ halálakor az özvegynek táviratot küldött, de a kapcsolat teljességét rekonstruálni aligha lehetséges ma már.³⁷²

A história részletesebb ismerete azért lenne fontos, mert az Ady-recepció „népi-nemzeti” érdekeltségű hagyománya egy részének hite s feltételezése szerint e kapcsolat bizonyíték lehet(ne) arra, hogy a költő – a lelke mélyén – nem a polgári radikalizmushoz, hanem – a maga „eredeti” indíttatásának megfelelően – a tősgyökeres parasztsághoz „húzott” igazán.³⁷³ A vita értelmetlen persze, hisz nyilvánvaló, hogy Ady az Áchim-jelenséget is az általa szélesebb értelemben felfogott radikális eszmevilágon belül „helyezte el” s értelmezte akkor, a „paraszti” sors s tematika valóban eszmélésétől kezdve világképének része volt. Sőt, az Áchim-képviselte „paraszti szocialista” gondolatra – illetve a parasztvezér pozíciójának lényegére inkább – még az egyáltalán nem „paraszt”, de a politikában a sajtótudósító Ady „oldalán állt” Kristóffy József volt „darabont” belügyminiszter is felfigyelhetett. Tervezete szerint a Függetlenségi Pártot, a koalíció legnagyobb partját, a polgári

---

³⁷¹ „Kafka Margitnak és nekem háromnegyed órás előadást tartott a paraszti ügy akkor még élő úttörőjéről [...] Soha sem hallottam Adyt valakiről ily hosszasan, ilyen mélyről jött melegséggel beszélni.” In.: Szabó Dezső *a magyar író-génius emlékezetére*. A Szabó Dezső Emlékbi-zottság Kiadása, Washington, 1959. 21.

³⁷² A barátságról s az eszmei közösségről hívebben tanúskodó levelezés elveszett, vagy lappang, egyetlen darabját – az idézett Áchim-levelet – ismerjük csupán. A levelezés Féja Géza szerint létezett. „Adyhoz mindvégig mély baráti viszony fűzte, levelezésük a legmeghatóbb Ady-levelezések közé tartozik.” (Féja Géza: *Viharsarok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 51.) Az emlékezők szerint 1934-35-ben Dóczy Jenő közvetítésével Szabó Dezsőhöz került (aki pár év múlva – 1938-ban – valóban tanulmányt írt a parasztvezéréről), aztán nyoma veszett. A kapcsolat történetéről tán minden fellelhető adatot összegyűjtött: Molnár M. Eszter: *Áchim András emlékezete*. Áchim L. András az irodalomban. Budapest, 1997. 5-53. ill.: Molnár József: *Áchim L. András élete és halála*. Püski, Budapest, 2002. 281-288. Lásd még: Kovalovszky IV. i. m.: 291.

³⁷³ Mi sem lehet jellemzőbb erre, mint hogy az „elkötelezett” – a parasztvezér alakját s szerepét idealizáló – Áchim-kutatók nemcsak hiszik, de állítják is néhanap, hogy a „bizonyíték-erejű” levelezést ellopták, megsemmisítették, vagy visszatartják „valakik”.

radikálisok s a parasztpárt összefogásával kellett volna megsemmisíteni, ezért egy rövidéletű Országos Radikális Pártot szervezett, s önéletírása szerint 1907-ben még egy – Jászi Oszkár vezette – polgári napilap alapítására is gondolt. Ilyen lap *Világ* címmel s szabadkőműves támogatással csak 1910 márciusában indult, de irányítója nem Jászi, hanem az Eötvös-páholy embere, Bálint Lajos lett. Az újság, aminek Ady rendszeres szerzője volt Áchimmal is rokonszenvezett, halálakor, 1911 májusában – Bölöni György, Jászi Oszkár, Pethő Sándor, Móricz Zsigmond tollából – hosszú tudósításokat s méltatásokat közölt.³⁷⁴ Az Ady-Áchim kapcsolat a költő és a polgári progresszió közötti ellentét demonstrálására – részletesebb feltárás nyomán – sem igen lenne alkalmas tehát, sőt, még a különbözőségek számbavételére se nagyon. A „repedések” más összefüggésben tűntek elő, s „prózaibbak” voltak az okok is. Ezek az 1905-06-os, az *Új versek* demonstrálta „beérkezés”, áttörés-élmény biztonságtudatának, ambivalens mámorának a részbeni megroppanásához köthetők ugyanis. 1907-re a Léda-szerelem eufóriája tovatűnt,³⁷⁵ s ősztől Ady életfeltételei is megnehezedtek. A Budapesti Napló adta szellemi otthonosságérzet odalett,³⁷⁶ hogy megszokott – nem éppen olcsó – életmódján élhessen tovább, állandó munkáért kényszerült kilincselni a költő, s az igazi – nemcsak személyes! – szellemi-politikai áttörés is egyre lehetetlenebbnek ígérkezett. Népszerűvé lett ugyan, de a saját – nagyon szűk, s főleg nagyon szűknek érzett – közegében csupán, azon kívül vagy gúnyolódások tárgya volt, vagy nem is ismerték egyáltalán. A

---

³⁷⁴ Vö.: Molnár József: *Achim L. András élete és halála*. Püski, Budapest, 2002, 131.

³⁷⁵ Brüll Adél 1907 augusztusában halott csecsemőt szült, amit Ady a maga gyermekének tudott. Az, hogy e tragédia mily mértékben érintette a maga mitológiáját – amelynek részeként a zsidó-magyar nász, a „fajkeveredés” szükségességéről is beszélt – természetesen nem tudható. Az sem, hogy a történetet a zsidó-magyar „egyesülés” kudarcaként fogta-e fel a maga szimbolikája-motivikája szerint, ám hogy a „magtalanág”, a folytatatlanság riasztó élménye Ady tudatának része volt, bizonyos (lásd a *Nagy sírkertet mérünk*, vagy *A fiam bölcsőjénél* című verseket, amelyeknek az 1907-es történethez persze nincsen konkrét közük.)

³⁷⁶ Lásd a 361. jegyzetet.

maga „fajtája-beli”, kezdettől nagyon remélt – s igazán értő! – olvasók hiánya roppant módon fájt neki, ez tudható, ráadásul 1908 elejétől az irodalmi modernség ellen szervezkedő konzervativizmus is kezdett erőre kapni. A későbbi duk-duk afférnak hosszabb előzményei s mélyebb lélektani okai voltak, ha a konkrét esetet szemforgató „beugratás”, pillanatnyi düh, vagy kaján számítás szülte esetleg, akkor is.

4. A pozíció s a feszültség körülményei s következményei

A fentebb elősorolt gondok a személyiség s a szereptudat addig zártabb – 1905-06 folyamán háttérbe szorulni látszott – elemeit mozgósították ekkor. Mindez a helyzettudat felülvizsgálatának, „lecserélésének” gondolatát nem hozta el, de a biztonságérzet megroggyanását jelezhetette, ami módosulást is eredményezett. A versvilág törvényszerű gazdagodásaként is értelmezhető volt ez a módosulás persze, de a személyiség tépettségének, elbizonytalanodásának s indulatainak radikalizálódását nem látni nem lehetett.³⁷⁷ A versekre nézvést két tematika, motívumkör feltűnése s koncentrálódása lett szembeszökő, s mindkettő a világkép mélyrétegéhez tartozott. Ez a „válság” az „istenes” s a „magyar” Ady hangját erősítette fel, s e folyamatban már nem a reá szórt vádak elleni védekezés, hanem az öntanúsítás volt a fontosabb. Ady a

---

³⁷⁷ Az úgynevezett pénz-versek már az 1907 karácsonya előtt megjelent *Vér és aranyban* önálló ciklust (*Mi urunk: a Pénz*) alkottak. Olyan darabok is feltűntek, mint az indulatokat is kiváltott, zsidó-csúfolónak, antiszemitának is érzett *Zikcene, zakcene, satöbbi* (Budapesti Napló, 1907. augusztus 25.; AEÖV III. i. m.: 97. jegyzete: 450-452.), és az 1908. februári *A Rothschildék palotája* (Nyugat, 1908. február 16.; AEÖV IV. i. m.: 15. jegyzete: 253-255.).

magyarságát támadókkal – igaz, ritkán – addig is polemizált,³⁷⁸ ám ekkortól már művekben, ciklusokká rendezhető „tömbben” gondolkodott. Az, hogy Ady fellépése a nemzet önmagáról való tudatának folytonosságára nézvést milyen ambivalenciákat hozott, az is jelezte, hogy magyarságát nemcsak a konzervatív tábor vonta kétségbe, hanem – igaz, nem a nagyobb nyilvánosság előtt – az irodalmi modernség középosztályi gyökereit mélyen őrzött némely képviselője is, s aligha csak az ifjonti hév, az eltérő költői felfogás, szereptudat, vagy a féltékenységek okán.³⁷⁹ Az is igaz azonban, hogy

³⁷⁸ Azt, hogy Ady „magyartalan” nemcsak nyelve, stílusa, verseinek ostromozó attitűdje, de nagyváradi s budapesti „környezete” s főleg „darabontsága” verte a közvélemény fejébe. Egyik első személyes vitája Tóth Bélával, a szabadgondolkodókat, a radikális szociológusokat már 1906-ban is többször támadott publicistával, a konzervatív költő, Tóth Kálmán fiával volt. Tóth Béla 1906 decemberétől támadta a modern irodalmat, s „piszkálta” Adyt is, a költő indulatát az 1907. február 22-közölt Pesti Hírlap-beli írás lobbantotta fel, ahol – Oscar Wilde ürügyén – a bárgúnak, banálisnak nevezett „adyendreséget” gúnyolta a szerző. Ady március 2-án válaszolt: „Lehet, s ez ma Magyarországon még mindig üdvös, hazaárulás, nyegle kozmopolitizmus vádjával jönnek reám. [...] Annyi magyarságról sohse álmodtak sem a bajai csizmadia-műhelyben, sem az anyai dzsentrí-házban [Tóth Béla szüleiéről van szó], se sehol, amennyit az én ezeréves kis-nemes, mindig paraszttal s vajmi sokszor paraszttokként élő familiám megőrzött s az én egyéniségemben, lelkemben kifejezett.” Ady Endre: *Válasz Tóth Bélának*. AEÖPM VIII. i. m.: 182. jegyzete, Tóth Béla cikkével is: 494-497. (Ebben a cikkben nevezte a „nemzeti köldökszemlélet lobogójával jött”, a „magyar erekbe ömlött sváb veszedelemnek” Rákosi Jenőket.) Ehhez a jelenséghez kapcsolódott az 1907 januárjában megjelent *Én nem vagyok magyar?* című vers. AEÖV III. i. m.: 62-63. jegyzete a problematika kibontásával: 365-368.

³⁷⁹ Erre lásd például Kosztolányi Dezső és Babits Mihály levélváltását. Az *Új* verseket Babitsnak Kosztolányi küldte el, 1906. február 19-én, s levelében rögvest véleményt is mondott: „A modern irodalom trónusába egy kiállhatatlan és üres poseurt [pozórt] küldtek: Ady Endrét, s nem mások, kedves barátom, mint azon szintén modern szellemű fiatal emberek, kik arra aspirálnak, hogy rossz, modoros és affektáltan zűrzavaros verseiket a B. N. tárcarovatában közöljék. [...] feltétlenül szóljon arról is mit tart a magyar-szidásról. A »bús magyar ugar«-féle kifejezésekről, mely őt a »nagyratörőt« (ugyan hova a fenébe siet?) tönkre teszi. Nekem viszket a tenyerem s felpezdül bennem ugyan a vér, mely nagyapám ereből 1848-ban lecsurgott az isaszegi síkra. Mert vad magyar, fájdalmasan magyar vagyok minden szociológiai tanulmány ellenére is s az is maradok...” Babits két nap múltán válaszolt:

– amint látni fogjuk – a költő magyarságtudata immár nem elsősorban az elmaradottságot „ostorozó”, hanem a megkötöttséget kiemelő „oldalának” a radikálisabb feltűnése a közvetlen környezetében – ellenkező irányú – fenntartásokat szült, s ez is a nevezett feszültség részévé lett visszavonhatatlanul.

A másik – polgári radikális szemmel szintén némileg „érthetetlennek” tetsző – fordulatot Ady „Istenhez hanyatlása” jelentette. Bár a hatalmat reprezentáló, a hierarchikus rendbe beágyazódott egyházi felfogással szembeni ellenállása megmaradt, a korábban engesztelhetetlenül antiklerikálisnak mutatkozott költő „istenes verseinek” sora is ekkortájt, 1907 végén indult el. Az első két költemény a Budapesti napló 1907 karácsonyi számában megjelent *Álmom: az Isten és A vidám Isten* volt (bár az induló *Nyugat* első számában közölt *A Sion-hegy alatt* is ezekkel egy időben keletkezhetett), de a fogódzóit elveszíteni látszott, s „hazatérésre”, „megtérésre” vágyott ember világgépének módosulásáról néhány, nem sokkal korábbi verse is tanúskodott. A szabadgondolkodók „megtérésének” lehetősége már 1906-ban, Párizsban foglalkoztatta őt, s ennek is többször hangot adott. „Óh jaj, mindnyájunkat fenyeget a veszedelem, hogy egy szép napon elfáradunk és istenfélők leszünk” – írta 1906. november

---

„Igaza van: Ady élmélyítő poéta: ez a legtalálhatóbb szó rá: azt hiszem nincs a világirodalomnak alakja, akinek művei oly intenzív hatással volnának a hányószervekre. [...] Vajon Ady ősmagyar családból származik-e? (Hogy Adükét emlegeti.) – De ha így van is, csak szeretettel szabadna e tárgyhoz nyúlania. Széchenyit tisztelem, mert szidja a magyart; Bokányit utálok. – Magamnak megengedném néha – mert [...] imádom a magyart – s »engem esz a lóg, ha fejét mosom«. Magyar vagyok, – magyar nemesi családból származom (igen büszke vagyok rá) úgy apai, mint anyai részről; [...] napról-napra jobban érzem, mily természetes és szoros folytatása vagyok becsületes magyar őseimnek. [...] Ó ez a föld nem a »lélek temetője« – itt nemcsak »gatyás, bamba« társak vannak. [...] A mi fajunk nemes faj, barátom!” A verset a Babits kritikai kiadás jegyzete szerint Kosztolányi sokaknak mutogatta, öccsét s unokatestvérét (Csáth Gézát) is kérte, hogy terjesszék: lássák a „moderneket”, hogy vélekedik az ő „édes jó barátja” Babits Mihály Adyról. Zsoldos Sándor (szerk.): *Babits Mihály levelezése 1890-1906*. Historia Litteraria Alapítvány – Korona Kiadó, Budapest, 1998. 189-199.; jegyzet: 501-502. ill.: 503-506.

26-án,³⁸⁰ a *Sötét vizek partján* vagy a *Hazamegyék a falumba* című – egyaránt 1907 őszi – darabokat pedig a „szépen elfáradt” ember vigasztaló Isten utáni vágyának biblikus, vagy profánabb eszménye lengte be egyértelműen („Néhányszor, már-már, szinte hittem, / Néhányszor megjelent az Isten.” – mondta az előbbi vers, míg a másikat a „tékozlás”, a hazatért „eretnek”, s a megbocsátás képzelete-motívuma uralta).³⁸¹ A *Sion-hegy alatt* nemcsak a biblikus képzetet, de a személyiség atavisztikusabb, gyermekkori rétegét is mozgósította, ez a „tematika” az 1908-as esztendő termésében egyre meghatározóbb lett, az év végén megjelent kötetben pedig (*Az Illés szekerén*) önálló – a kötetet bevezető! – ciklusba (*A Sion-hegy alatt*) rendeződtek immár a versek. Az ugyanebben a kötetben olvasható *A téli Magyarország*-ciklus darabjai (olyan versek, mint a *Magyar fa sorsa*, *Az én magyarságom*, a *Csokonai Vitéz Mihály*, vagy a *Nekünk Mohács kell*) az 1909 elejétől indult kuruc- és „magyarságversek” előhangjaiként is felfoghatók akár (az 1909 végén megjelent *Szeretném, ha szeretnének* bevezető ciklusa az *Esze Tamás komája* lett!), s az *Új versekben* még oly kétely nélküli, „Holnap-váró” lendület is észrevehetően megtorpan ekkorra.

Hiába gazdagodott a tematika *Az utca éneke* „népszavás” darabjaival is, ezt a „hőkölést”, s az említett két „témát” nemigen tudták mire vélni radikális barátai, s ennek több jele is feltűnt. Pogány Béla – szerkesztőtársa volt a Budapesti Naplónál, s ő szerezte meg a „holnaposoknak” a *Független Magyarország* című lapot³⁸² – a többes szám első személy szigorával például ilyen-

---

³⁸⁰ Ady Endre: *A Szajna partján*. (Budapesti Napló, 1906. november 29.) AEÖPM VIII. i. m.: 126.

³⁸¹ Ady Endre: *Sötét vizek partján*. (Budapesti Napló, 1907. szeptember 8.) ill.: *Hazamegyék a falumba* (Budapesti Napló, 1907. november 24.) AEÖV III. i. m.: 99. ill.: 109-110. jegyzet: 456-458. ill.485-487. Az istenes versek első darabjainak keletkezéstörténetéhez lásd még *A Sion-hegy alatt* jegyzetét: AEÖV IV. i. m.: 239-241.

³⁸² *A Független Magyarország* – a Budapesti Napló ekkorra szétesett – a Holnap antológia szereplőinek amolyan „félhivatalos” lapjává lett, s ez a munkatársává lett Pogány Bélának volt köszönhető. 1908 júliusától 1910 végéig szinte hetenként foglalkozott hírekben, riportokban, visszaemlékezésekben a Holnap-mozgalom eseményeivel, a körülötte zajló vitákkal a lap, ahol Ady verseket, novellákat s cikkeket is publikált. Kovalovszky III. 438-439.

formán írt: „... be kell vallanunk, hogy egy kicsit megnémultunk, egy kicsit elámultunk, amikor olyasmiket kellett látnunk, hogy ez a harcos magyar visszahőköl, megtántorodik és – jaj, de csúnya szó, nemhiába a politikából loptuk: leszerel. [...] Mintha az egész kitagadási jelenet [a duk-duk afférról van szó] csak szeszélyes játék lett volna, de a megrokkolás [mégis] komoly valóság. Ő már csak muszáj-Herkules. Valami keserű búcsúzkodás, sok-sok halálsejtelen ez az egész kötet [Az *Illés szekéré*nél van szó]. A nagy Ismeretlen rátelepszik a tollára, s ez a toll ilyenkor nehezen mozog a kezében. Csupa lemondás, csupa elégia az egész könyv, a szíve tele van lázadó szomorúsággal, a hangja pedig örökösen búcsúzkodó prédikáció. [...] Oly szép és oly hazug ez a prófécia. [...] Imitt-amott mégis fölbuzdul benne a csatázó, viaskodó Ady Endre s félrelökve az imádkozó-zsámolyt, a Sion-hegy alól nekiszalad a morgó vén salabaktereknek, akik az aranyjászolból esznek s az ő savós úri magyarságukkal kérkednek. Félvilági dámák és nagy költők életvégi sablonjához folyamodik ebben az állandóan pózolt hangulatban. Megtér az istenhez, imitt-amott nagyon szép kálvinista zsoltárokból, de legtöbbször színtelen érzéstelen legyenilyenis-versekben. [...] ...konstatáljuk, hogy Ady Endrének más könyvvél, más versekkel kellett volna ezekben a mámorosan szép harcos napokban a közönség elé állnia, amely közönséget pedig olyan nagyon csalogatnak, istenes versekkel, savós úri magyarsággal a másik táborba is. Ady Endrének nem szabad beleszürkülnie abba a versözönbe, amelybe régiek, újak és a még csak a jövő méhéből kikandikálók bele akarják fullasztani a közönséget [...] Téved a költő, ha azt hiszi, hogy a közönség kritika nélkül olvas.”³⁸³ Pogány Béla emlékezésében az egykori recenzió java részét újraközölte, majd hozzátette, hogy Ady igazat adott neki.³⁸⁴ Így volt-e – feltételezhetően: aligha –, nem dönthető el ma már, annyi bizonyos, hogy a duk-duk-affér során szerzett sebeit nyalogató Adyt akkor éppen vigasztaló s bátorító Hatvany Lajos leidiótázta a

³⁸³ Pogány Béla: *Ady Endre és ami körülötte történik*. (Független Magyarország, 1909. január 21.) AEÖV IV. 211-212.

³⁸⁴ Pogány Béla: *Ady Úr*. In.: Kovalovszky III. i. m.: 433.

fiatal újságíró,³⁸⁵ de a progresszió „döbbenete” nem csak Pogány Béla sajátja volt.³⁸⁶ Az 1908-as év folyamán egyre szaporodtak Adynak a szerkesztőkkel – elsősorban a Nyugat szerkesztőivel – való konfliktusai,³⁸⁷ s új „állásokkal” is hiába kísérletezett. Kiss Józseffel, *A Hét* főszerkesztőjével, már indulásától, 1899-től többször – 1900-ban, 1903-ban s 1905-ben is – próbálkozott, mindig hiába, most Molnár Ferenc javaslatára fordult hozzá.³⁸⁸ Nagy volt a bizalmatlanság már – meglehet, ezt az 1906 óta munkatárs, az Adyval szemben ellenszenvvel viseltetett Kosztolányi is gerjesztette –, találkoztak, de az együttműködés igen rövidre sikerült (két verse és néhány cikke jelent meg a lapban).

Arról, hogy a Rákosi Jenőhöz való közeledési kísérletet csak az egzisztenciális kényszer, vagy a szélesebb olvasótábor megnyerésének vágya is motiválta-e, akár vitázni is lehet, annyi bizonyos, hogy a szándék mögött nemcsak az 1904-es esztendő emléke

---

³⁸⁵ „A Független Magyarországon olvastam rossz tárczát az Illés szeke-réről [sic!]. Az illető Pogány (?) nevű nem szereti, hogy hangod néha békés, lemondó, fáradt. Az illető harcot kíván. Az illető engem el-mond minden szépnék-jónak. Az illető idióta.” Hatvany Lajos Adynak írt, 1909. januárjának végén kelt levele: AEL II. i. m.: 141-142.

³⁸⁶ Király István, aki Ady „istenkeresését” a válságba került személyiség s jö-vőhit – hangsúlyozottan „átmeneti” – tévútjaként értelmezte, több adatot felsorolva a progresszió táborának „döbrent zavaráról” beszélt, de – osz-tályharcos szemléletének megfelelően – az „aufklérista vakság és a dog-matika” jeleit fedezte fel a kritikákban csupán. Király II. i. m.: 383-384.

³⁸⁷ Adynak hiányzott az a szerkesztőségi légkör, amit a korábbi évtizedben megszokott. Az 1908. január elsején indult *Nyugat* sem biztos jövede-lemforrást, sem igazi otthonosságot nem adott neki. Nem volt szava a szerkesztőségben, nem érezte azt a magáénak igazán, írásait is vissza-adták olykor, máskor meg „cenzúrázták”, nem fizettek mindig időben, s főleg nem eleget, leveleiben a sértődöttség s a panasz hangjai váltották egymást szinte végig az esztendő során. Vö.: Bölöni: i. m.: 325.

³⁸⁸ „Molnár Ferencsel beszélgettünk arról a módról, hogy én a Hétnek dolgozhassak.” A levél további részében régi sérelmeit is elősorolta a költő. Ady levele Kiss Józsefhez, 1907. november 2-án. AEL I. i. m.: 236. jegyzete Kiss József és Ady viszonyának tömör leírásával: 584-586. Kiss József rövid válaszában utolsó mondata: „Ha jössz, szívesen látlak; ha nem jössz, egyen meg a fene!” AEL I. i. m.: 237. jegyzete: 587. A kap-csolatról nagyon bő bibliográfiai utalásokkal lásd még: Kovalovszky III. i. m.: 239-241., AEÖPM IX. i. m.: 381-382.

lehetett, amikor a *Budapesti Hírlap* szorgos párizsi „tudósítójaként” minden megígért honoráriumot mindig pontosan megkapott a költő.³⁸⁹ Bölöni szerint „azt a magyarságot, melynek tulajdonképpen írt, igazinak vélt híveit, [...] a történelmi rétegek magyarságának hajlandóságát”³⁹⁰ szerette volna megnyerni, ám Rákosi Jenő hűvös válasza kijózanította.³⁹¹ Ady nem kereste fel Rákosit. Akárhogy is történt, a kísérlet nem egy sziklaszilárd „pozíció-tudatú”, a maga „közegével” harmóniában élő ember lépéséről tanúskodott. A leginkább elgondolkodtató azonban az a csillapíthatatlan nyugtalanság, érzelmi hullámvészlelés lehet, amely szinte az egész esztendőben előntötte Adyt. Levelei tanúsítják, hogy az otthonosságérzet folytonos hiánya ettől az esztendőből rázta meg őt igazán. Sehol sem találta a helyét, se Budapesten, se Érmindszenten, se Párizsban; se Léda mellett, se Léda távollétében nem érezte nyugodtnak magát.³⁹² Állandó pénzzavarban volt, depresszió gyötörte, s a tehetősebb barátoknak való kiszolgáltatottságát is egyre sűrűbben emlegette már. Mindez együtt a biztonság-tudatában megroggyant, s ha nem is a maga szellemi-politikai életben betöltött „pozíciójában”, de annak esélyeiben s távlataiban kételkedő, s a „rajongóktól” körülvetten is a lassan morális magányba – *intellektuális s az ettől elválaszthatatlan érzelmi-etikai egyedül-lét, egyedülvalóság tudatába* – zuhanó ember vergődése volt. Nevezetesen, az induló *Nyugatot* első számaiban megjelent esszéjében a

---

³⁸⁹ Ady első párizsi útja előtt Rákosi Jenővel megállapodást kötött, s a *Budapesti Hírlap* cikkírója lett. Egy év alatt harmincöt – tematikailag találékonysággal megválasztott – írást küldött a lapnak, majd kétszer annyit, mint a *Budapesti Naplónak*. Vö. AEÖPM V. i. m.: 293-295.

³⁹⁰ Bölöni: i. m.: 228-229.

³⁹¹ Ady 1908 legelején találkozót kért a főszerkesztőtől, s ő január 14-én háromsoros udvarias levélben tudatta, hogy rendelkezésére áll, de telefonáljon előbb. AEL II. i. m.: 8. jegyzete: 317. A kísérletről még: Kovalovszky III. i. m.: 242-243.

³⁹² Nemcsak levelei, még versei is e csillapíthatatlan hullámvészlelésről tanúskodnak. A gyötrő vágy utáni „megérkezés” néhány napra vagy hétre megnyugtatta Adyt, s ez a versek tónusán is átütött. Lásd az *Egy régi Kálvin-templomban* amikor Érmindszentre, vagy a *Léda ajkai között*, *Az Úr érkezése* vagy *A fontainebleau-i erdőben* címűeket, amikor Párizsba érkezett. Aztán ismét feltört a nyugtalanság, s máris menekülni akart.

maga „pozíciójának” a lényegét fogalmazta meg: „Bezzeg faltörő kosnak akkoriban, elején az én történetemnek, jó voltam, sőt nagyon jó voltam. E csak kulturátlanságban egységes, magyarul betyár, zsidóul frech, még nemes fölbuzdulásaiban is hazug Budapesten. Vad-hús, egyelőre ártalmatlan, a magyarság és a jó véletlenségű vallás passe-partout-jával fölszerelt, kemény fej. Neki is mentem minden falnak, a szittyának és betűnélkülinek elsősorban, mert ehhez első jussom volt, de a héber betűsnek is, ha muszáj volt. Egy-két rést törtem, úgy emlékszem, egy-két babonát szétrúgtam, egy-két embert meghódítottam, talán. A csoda csak két napig csoda, az emberek fölocsúdtak, s a halottakat eltakarították velem, együtt. Az én fejem kissé összetört, de a szemem ép maradt s láttam, mint ugrálnak be a réseken, azok, akik engem a legharagosabban ugrattak. Ez is fátum: olyan embernek születni, aki másoknak egyengeti az útját harminc éven felül és mindenütt, a leendőeknek is. De ennél a fátumnál jobban fáj, hogy véres fejemet és szívemet senki se látja, most se látja. Amikor abban az időben, melyben ezek történtek, egy kis enyhülést s barátokat akartam az alkoholon kívül, bolondokat vagy igazán fantasztákat kellett társamul kikeresnem. Akiknek a dolgok külső rendje szerint testvérekként kellett volna állniok mellettem, elmentek a vásárra, már előre örültek a bekövetkezendőeknek, amikor nem szükséges az én személyemmel, mint aktualitással foglalkozniok.”³⁹³

Aki ezt írta, az elmúlt évtized harcainak, terveinek akkori állapotát már nem a lebírhatatlan bizakodás felől élte meg. Meglehet, az egész szituációt az „osztályharcos” szemlélet felől értelmező Bölöni Györgynek itt a lényegi tendenciára nézvést mégis igaza volt: „Ady két pólus között futott: jobbról az elmaradt, falusias, a nemzeti hagyományokat túlságosan őrző, korlátolt történelmi középosztály és balról a haladó szellemű moderneskedő városias zsidóság között. [...] Ady látja a hibát a vidéki dzsentriben, a papban, a grófban, a vármegyében, az egész magyar uralkodó rendben, de úgy érzi, hogy a magyar polgárosodás legfrissebb rétege, a városi zsidóság nem eléggé veszi észre a hibát saját

---

³⁹³ Ady Endre: *A magyar Pimodán*. (Nyugat, 1908. január 1-február 16.) AEÖPM IX. i. m.: 171. jegyzete: 446-465.

soraiban, meggazdagodott pénzembereiben, Lipótvárosában s a gettóból alig kikerült kereskedőiben.”³⁹⁴ Leegyszerűsítő volt ez a marxizáló antikapitalizmus fogságában vergődött szemlélet persze, hiszen a költő világképe totálisabb volt ennél. Ady kíméletlenül ostromozta saját „fajtáját” – mert ebben érezte „illetékesnek” magát –, s ugyanezt a kapitalizálódó zsidóság lényeglátó értelmiségétől (s nemcsak Jászi Oszkártól, aki megtette néhanap) is elvárta volna, ez igaz, ám a „kettős pólus” „baloldali felével” szemben érzett feszültségnek nem, vagy nemcsak ez volt az oka. Hanem az, hogy Adyban a költői s az eszmei-politikai állásfoglalás, létezési mód nem vált ketté egy pillanatra sem, így az ő – *egyszerre* művészi s társadalmi, végső soron „életérdekű” radikalizmusa (vagy ahogy régebben mondták: forradalmisága) – egyrészt „szélesebb”, többet, s integránsabb módon „befogó”, másrészt „mélyebb” volt mint – ahogy ő fogalmazta – az általa ütött „résen beugráló”, előre a „bekövetkezendőknek” örvendő, de az ő „véres fejét és szívét nem látó”, vagy „nyugatos”, vagy polgári radikális társaié. Adyé életértelmezés, esetleg „életprogram”, az övék csak esztétikai, vagy társadalmi „program” volt elsősorban.

A polgári radikalizmus – de ugyanígy a szocialista gondolat – az Ady-féle világkép integráns *része* volt, (de csak része!), ezért nem fordulhatott mindenestől szembe vele, mint ahogy e világkép egyik – a „többivel” összenőtt – elemével sem fordulhatott szembe soha. Ady tán az utolsó, a világ (az Élet) érzékelésének, megértésének s kifejezésének atavisztikus egységét megőrzött – s ennek veszélyeztetettségét, átörökhethetőségének lehetetlenségét is ugyanolyan mélyen megélt – alkotó volt, ráadásul a „széthullt egész” forgácsait (például a politikát) is az „ősi” egység részeként látta még. Ebben volt egyedül, úgy érezte, ezt nem érti, éli (!) meg rajta kívül³⁹⁵ senki sem igazán – vagy ha mégis, akkor az kortársai közül Móricz Zsigmond, esetleg Fülep Lajos, követői közül pedig Németh László volt –, miközben azt is tudta, hogy a „pólus” másik feléhez, a „történelmi középosztályhoz”, amit – hisz belőle jött –

³⁹⁴ Bölöni: i. m.: 219.

³⁹⁵ Fülep Lajosnak a maga, „rajta kívül” nem létező, magyarságáról beszélve, ugyanezt fejezte ki. Lásd: a 181. jegyzetet.

felrázni akart, s amivel önmagát is „meg akarta értetni” mindenáron, végképp nincsen már értelmes visszaút. Ami a köznapokban történt – feladhatatlan akarat és csüggedés, harmóniavágy és állandó panasz, letargia és „kapkodás” – mindennek csak „evilági tükröződése” volt.

Nem volt tehát visszaút, annál inkább sem, mivel Ady „osztálya” épp ekkor, *A magyar Pimodán* megjelenésével egy időben már valóban támadásba lendült, ha nem is a későbbi engesztelhetetlen radikalizmussal még. A *Budapesti Hírlap* 1908. január 1-i száma Rákosi Jenő vezércikkét közölte, majd hat nagy újságon oldalon.³⁹⁶ Ez a roppant nagy ívű elemzés az önmagát győztesnek s magabiztosnak érzett függetlenségi politika szemszögéből szólt. Az Európában addigra elterjedt „békebontó-magyar” képet cáfolta elszántan, egyúttal a magyarság előtt álló nagy lehetőségről beszélt. Az új kiegyezésről, amelyet a koalíció Béccsel kötött, s amelynek nyomán az „undok pártharc” megszüntetésének, s a „magyarság újra egyesítésének”, aztán a – Monarchián belüli – nemzeti önállóságnak immár semmi akadálya nem lehet. „Mindent el kell távolítani, ami széjjelválaszt bennünket. A függetlenség mint cél, a kulturai munka mint eszköz, az egyetértés mint alap – ez legyen a jelszavunk”, s ehhez „politikánknak elsősorban kulturális politikának kell lennie; a magyar eszmét az anyagi és szellemi kultúra hordozójává kell tennünk” – írta a szerző. Ezt a célt a nemzetköziségre figyelő „szociológusok s a szocialisták zászlóbontása” veszélyeztethette, akiknél „az egyetértés fő pontja [...] a magyar szellem ócsárlása”, s akik az „Isten detronizálása után étvágyra gerjedve

---

³⁹⁶ [Rákosi Jenő]: *Az év*. Budapesti Hírlap, 1908. január 1. 1-6.

a nemzeti eszmét is el akarják nyelni”.³⁹⁷ S amiből vita lett: Rákosi Jenő – egyelőre nem hangsúlyosan – ehhez kötötte a fiatalok „individualizmust” valló irodalmát is: „hozzájuk csatlakozna, bár némi távolságban, a fiatal írók, művészek, költők gárdája, kiknek a magyar nem elég raffinált, nem elég dekadens, túlságosan egészséges, durva, faragatlan, nyers, nevetségesen erkölcsös. Mindezeknek a jeleknek nem szabad túlságos fontosságot tulajdonítani, de semmi-be venni sem szabad.” Ady nevét le sem írta a szerző, s reményét fejezte ki, hogy ezek a fiatalok előbb-utóbb „meg fogják találni magyar szívüket”,³⁹⁸ ám nem hagyott kétséget afelől, hogy a „fordulatnak” ami előtt a magyarság állt, szerinte – mint „probléma” –, már az új irodalom is része volt. Rákosi Jenő „nagy összefüggésekbe” ágyazottan gondolkodott tehát, amikor „mindeneket domináló szempontként”, a függetlenségi politikával szimbiózisban élő „kulturai” szempontként a „magyar nemzet egyéniségének fenntartását és fejlesztését” jelölte meg, s bár írásából a nyugalom, az új jelenséggel szemben érzett fölénytudat áradt, nyilván a határozottabb fellépést is elvárta volna.

Azt kell mondanunk, hogy ez a „határozottság” A *Holnap* című antológia 1908. szeptember elejei megjelenéséig takaréklángon égett.³⁹⁹ A *Budapesti Hírlap* vezércikkét az *Alkotmány* s a *Katolikus Szemle* s a nagyváradi *Tiszántúl* írásai, cikk-részletei követték csupán, meg a volt Rákosi-sógor, Beöthy Zsolt Kisfaludy Társaság-béli

³⁹⁷ Rákosi Jenő a Társadalomtudományi Társaság 1906. augusztusi közgyűlésén bekövetkezett szakadást követő fejleményekre gondolt. A szakadáskor az elnök Andrássy Gyula lemondott, utóda Pikler Gyula lett, a konzervatív szárny – Gratz Gusztáv, Hegedüs Lóránt, Wolfner Pál – kilépett, a vezetés a polgári radikális „oldal” – Jászi Oszkár, Pikler Gyula, Somló Bódog, Szende Pál – kezébe került. A Rákosi által emlegetett pécsi „szabadtanítási kongresszuson” ez a „szociológusnak” nevezett szárny lépett fel határozottan, ez nem engedte felolvasni Apponyi Albert kultuszminiszter üdvözlő sorait. Rákosi Jenő ezért beszélt „zászlóbontásról”. A Társadalomtudományi Társaság szakadásáról lásd a 351. jegyzetet.

³⁹⁸ [Rákosi Jenő:] *Az év*. Budapesti Hírlap, 1908. január 1. 3-4.

³⁹⁹ Rákosi Jenő Adyt is ezekben a napokban, a vezércikk megjelenése után két héttel lett volna hajlandó fogadni. Tán bízott benne, hogy Ady is, aki tősgyökeres magyarként, néhány éve még oly szorgalmas munkatársa volt a lapnak, „megtalálhatja a magyar szívét”.

előadása, s *A Hét* – az írás címéül egy Ady-sort választott – ironikusnak szánt publicisztikája⁴⁰⁰ még, a többi lap – egyelőre – mintha nem érezte volna a „veszélyt”.⁴⁰¹ Az Alkotmány s a Katolikus Szemle egyaránt a kormányzó koalíciót „erősítő” Katolikus Néppárthoz, a Tiszántúl a nagyváradi klérushoz tartozott, ráadásul a hat cikkből ötöt egyetlen ember, az a Görcsöni Dénes néven publikáló Friedreich István írt, aki mintha az Ady-jelenség eltakarítását érezte volna feladatának, de csak egy esztendeig.⁴⁰² A cikkek az induló Nyugatot – s a Huszadik Századot – támadták elszántan, „a vallás, az erkölcs s a haza” védelmében, s nagyon silány színvonalon. Görcsöni-Friedreich *A magyar Pimodán* sorra megjelent fejezeteit vette újra és újra elő, a „kanális-morált” emlegette többször, s ellenszerűl, mint minden „tisztes társadalom

---

⁴⁰⁰ A lap cikkét az Adyval való, néhány hónappal korábbi kapcsolat-teremtés kudarca is inspirálhatta: „Egészen körülhatárolt, különvált csoport keletkezett a mi kultúránkban az utóbbi évek folyamán. Ezek a szent Nyugat fanatikussai, az ideszakadtak, az idegenül vergődők, a meg nem értettek, az édenkertből száműzöttek, ezek ama finomlelkű lények, akik törekeny vállaikon hordják a zseni fájdalmait, és keserű mosollyal nyugszanak bele a változtathatatlanba: minden mindegy. Az ember születik, undorodik és meghal: íme ez a Nyugat felé stréberkedő ember tragédiája.” Marco [Márkus László]: „E föld a lelkek temetője”. *A Hét*, 1908. március 29. AEÖPM IX. i. m.: 523.

⁴⁰¹ Nemere: *Tudományos életünk. Nyugat*. Alkotmány, 1908. január 28. 2-3.; Görcsöni Dénes: *Tudományos életünk. Nyugat*. Alkotmány, 1908. február 20. 2-3.; gd [Görcsöni Dénes]: *Folyóiratok szemléje*. Katolikus Szemle, 1908. 344. ill.: 469-470. ill.: 584-586. és 590. Vidéken: Görcsöni Dénes: *Ady Endre napjai*. Tiszántúl, 1908. február 8. Beöthy Zsolt *Irodalmi forradalmaink* című elnöki megnyitója a Kisfaludy Társaság 1908. február 9-i ülésén hangzott el.

⁴⁰² Írt a *Vér és arany* kötetéről is: Görcsöni Dénes, *Ady Endre versei*. Alkotmány, 1908. január 16. 9-10. AEÖV III. i. m.: 154-157. Állandó szemléjében *A Holnapot* is megtámadta: Görcsöni Dénes: *Folyóiratok szemléje*. Katolikus Szemle, 1909. február 1. 203-204.

egyetlen fegyverét”, a kényszerzubbonyt javasolta végül.⁴⁰³ Ezekben a cikkekben az analízis nyomát sem lehetett felfedezni, nem is méltatta válaszra senki sem őket. Beöthy Zsoltnak a Kisfaludy Társaság 1908. február 9-i ülésén elhangzott előadására – ő, nagyobb összefüggésben gondolkozva, „a nemzeti lélektől való elszakadással” vádolta a moderneket – azonban már igen.⁴⁰⁴ 1908. április-májusában az Ady-verseket gúnyoló paródiák is megszorodtak – ebben a Huszár Károly (később, 1919-1920 fordulóján miniszterelnök) szerkesztette *Deres* című élclap járt elől⁴⁰⁵ – ám a még magabiztosnak tetsző konzervatív oldal „gáncsolási” hajlandóságát – amit az *Alkotmány* publicistája sürgetett – egy vidéken megjelent költői antológia hozta el, de csak Apponyi Albert kultuszminiszternek a hatvanesztendős Beöthy Zsoltot köszöntő levele után.⁴⁰⁶ A miniszter – így jellemezte magát – egy volt a sokakból, „akik irodalmunkat rajongóan szeretik, ezt a modern elvadulások

⁴⁰³ Az 1908. február 20-án megjelent cikket például ekként fejezte be: „A felháborodás viharának kellene elsöpörni a nemzet ellen ily súlyosan vétkezőket s az első cikknél többnek nem lett volna szabad megjelenni a *Magyar Pimodánból*. Büntárs és cinkos mindaz, aki e munkához dicsérettel, vagy pártfogással, vagy a gáncsolás elmulasztásával hozzájárul, s ne beszéljünk addig államiságról, nemzeti öntudatról s egyéb ily hangzatos szellemi javokról, amíg büntetlenül vághatja fejünkhöz a legsértőbb rágalmakat minden tántorgó kocsmatöltelék.”

⁴⁰⁴ Beöthy Zsolt beszéde jól kivehetően Rákosi Jenő gondolatmenetének logikáját követte: „Harc, az eszméknek és érdekeknek harca folyik körülöttünk, és zúgja át viharzó hangjaival az irodalom berkeit is. A magyar közéletnek az a nagy forrongása, mely politikai, társadalmi, gazdasági és tudományos életünket hevíti, az új átalakulás csíráit érleli: utat talált költészetünkbe is. Hiszen a mi külön műzsánk sohasem hallgatott a harcban. A forrongás és küzdelem képében, mely előttünk feltárul és magunkban is izzik, aggodalomkeltő vonások mutatkoznak, mégpedig jellemző erővel.” AEÖPM IX. i. m.: 524. Ugyanitt támadta a moderneket Vargha Gyula és – versben – Ábrányi Emil is. A támadásokra Ignótus (*Utóirat. (A perzekútor esztétikáról)*. Nyugat, 1908. március 16.) és Bálint Aladár (*Szocializmus, 1907-08/8*. [1908. február]) válaszolt. Lásd: AEÖPM IX. i. m.: 524-525.

⁴⁰⁵ Lásd AEÖPM IX. i. m.: 527.

⁴⁰⁶ A levelet a Budapesti Hírlap 1908. október 3-i száma közölte, s Ady három nap múlva reagált rá. Ady Endre: *Szent Albert levele*. (Budapesti Napló, 1908. október 6.) AEÖPM IX. i. m.: 271-272.; jegyzete Apponyi levelével: 519-520.

veszedelmétől megóvni akarják, és ezért is különös tisztelettel és rokonszenvvel kísérik a tisztult ízlés, az örökszép törvényei hivatott képviselőinek [például Beöthy Zsoltnak] nehéz munkáját.” A levél befejezése nemcsak biztatás, de valóságos feladatkijelölés volt már: „Adja Isten, hogy méltóságod tudásának és nemes ízlésének fegyvereivel, nagy irodalmi tekintélyével még soká őrt álljon a nemzet szellemi életének e javai mellett, és tovább nevelhessen olyan nemzedéket, mely lelkiileg legyőzte a rúttnak és a perverzióknak (erre nem találok megfelelő magyar szót) tolaakodó szellemeit.” Ady válaszában nemcsak a kultuszminiszternek az irodalommal szemben addig tanúsított segítőkészségét, jóindulatát, de a képességeit is nyíltan kétségbe vonta,⁴⁰⁷ s ezzel a polémia – ahol az álláspontok a Rákosi Jenő felvázolta, Beöthy Zsolt és Apponyi Albert követte „elvek” mentén hasadtak szét – valóban „elvadult”.

A Nagyváradon megjelent *A Holnap* című, hét költő verseit bemutató antológia a konzervatív irodalomszemlélet ily radikális fellépésére önmagában aligha lett volna elegendő,⁴⁰⁸ ám tény, hogy ettől kezdve a vita radikalizálódott, s a benne való állásfoglalás a kulturális-politikai értékválasztás része lett. Innen nézvést a könyv címe határozott, az uralmon lévő tagadó „igénybejelentésnek” tetszhetett, megalakult a Holnap Társaság,⁴⁰⁹ megvolt már a

---

⁴⁰⁷ „...jön a magyar kultúra minisztere, aki alig olvas mást, mint jezsuita vitairatokat, s röviden, hegyesen leköpi az irodalmat. Hohó, gróf úr, Szent Albert, ehhez többnek, jobbnak, míveltebbnek és elfogulatlanabbnak kell lenni. [...] Hagyja békén az irodalmat, ha eddig megvolt, s nagy, kormányzó urak nélkül is.” AEÖPM IX. i. m.: 272.

⁴⁰⁸ Jellemző, hogy az antológiáról szeptemberben megjelent kritikák majd mindegyike – Várady Zsigmondé, Hatvany Lajosé, Kosztolányi Dezsőé, Schöpfung Aladáré stb. – elismerő volt.

⁴⁰⁹ 1908. szeptember 27-én – a Párizsból épp hazatért Ady és Brüll Adél részvételével – nagy feltűnést keltett ünnepséget rendeztek Nagyváradon, ahol az est egyik szónoka – Dénes Sándor – a Holnapról, mint nagy célokat kitűzött mozgalomról szólt, s a rájuk váró „hadjáratról” beszélt: „Mi most mérkőzünk meg a Múlttal a Holnapért. Csodálatosképpen éppen ebben a városban egész kis igricelek verődött össze – valamennyien vezetői az új hadjáratnak.” Az első előadó estély. Nagyváradai Napló, 1908. szeptember 29. 7. Lásd AEÖPM IX. i. m.: 514. Maga a Társaság – amely folyóiratot tervezett – ténylegesen október 15-én alakult meg.

Nyugat s a polgári radikálissá lett *Huszedik Század* is,⁴¹⁰ míg a szellemi-irodalmi élet korábban magabiztos konzervatív felének a szervezettsége s a felkészültsége kezdett elégtelennek tűnni. Tán ez utóbbi felismerés is okozhatta, hogy a meglódult támadásokat szemlélve azonnal feltűnt egy sajátosság. Amíg a konzervatív szemléiség színvonalatlanabb hányada – ahova az *Alkotmány*, vagy a *Katolikus Szemle* is tartozott – hihette, hogy az új „irány” – s főleg Ady – beteg és tehetségtelen emberek gyülekezete csupán, addig Herczeg Ferenc, Beöthy Zsolt, vagy nemsokára Horváth János Ady kvalitásaival nagyon is tisztában lehetett. A kálvinista kisnemes s „fajmagyar” Ady – akinek az elfoglalt-megszerzett „pozíciója” érthetetlennek tetszett – „leválasztásának” a kísérlete már a dukduk affér előtt (!) megkezdődött ugyanis, igaz, nagyon óvatosan még. A *Pesti Futár* 1908. október 5-i számában – két nappal az Apponyi-levél után – ez volt olvasható: „...ami a Holnap című irodalmi társaságban fiatalság és szép szándék, mi is üdvözljük. Azt pedig, ami benne vidékies, értetlenség, nem vesszük komolyan. Ady Endrének valóban van néhány gyönyörű verse, de akik köréje csoportosultak, azok majdnem semmit sem érnek...”⁴¹¹ Ez a néhány sor nem mondott mást, mint Herczeg Ferenc a maga lapjában, az *Új Idők*ben, aminek a kiadójával – a Singer és Wolfnerrel – Ady 1908. októberében már kapcsolatban állt.⁴¹² Herczeg, aki az *Új Idők* 1908. október 11-i számában az antológia előszavát valamint Ady, Emőd Tamás, Juhász Gyula, majd november 1-én Balázs Béla

⁴¹⁰ Fontos megjegyezni, hogy a konzervatív szemlélet ebben az időben még nem a folyóiratban látta a fő veszélyt. A *Nyugat* a pár évvel korábbi Figyelő „új folyamaként” indult, s ezek a modern irodalmat pártoló kísérletek – Jövendő, Magyar Génusz, Figyelő, Szerda – rövid ideig éltek csupán, fennállt a lehetősége, hogy a *Nyugat* is így jár hamarosan. Aztán nem így történt, a lap talpon maradt. A folyóirat s a *Nyugat* Kiadó gazdasági, pénzügyi hátterének, kiépülésének történetéhez lásd: Fráter Zoltán: *A Szövetség szelleme. A Nyugat mecénásai a GYOSZ-ban. GYOSZ-könyvek*, Budapest, 1996. ill.: Buda Attila: *A Nyugat Kiadó története*. Borda Antikvárium, Budapest, 2000.

⁴¹¹ AEÖPM IX. i. m.: 527.

⁴¹² Vö. Ady levele Diósi Ödönnének, 1908. október 7-én: „Könyvem dolgoztam [a később *Az Illés szekerén* címmel megjelent kötetéről van szó] Singer- és Wolfnerékkel elintéztam valahogyan” AEL II. i. m.: 84. jegyzete: 382-383. Ady és a kiadó kapcsolatáról: AEÖPM IX. i. m.: 553-554.

verseit is közölte, valószínűleg üzleti megfontolásból is, a következőket írta: „Ady Endre erős tehetség. Ezúttal azonban rossz társaságba keveredett, reá nézve a legrosszabba: az adyendrészke-dők társaságába. A Holnap irodalmi hitvallása az, hogy utánozzák Adyt. Kár, hogy ez a művészember mindig csak tágöblű gramofonok kíséretében hallatja szavát. Ezek túladyendrézik magát Ady Endrét és abba a furcsa helyzetbe juttatják, hogy ő, aki hadat üzen a tekintélynek és iskolának, tekintéllyé lesz, és irodalmi zugiskolát alapít. Ady Endrének kegyetlen irtóháborút kellene indítani az iskolája ellen, mely abból él, hogy kilószámra kiméri az ő húsát.”⁴¹³ Meglehet, az 1908. november 15-én megjelent, *A duk-duk affér* című cikk e „kegyetlen irtóháborúnak” is a része lehetett, ám az írás – összetett – lélektani körülményei és főleg következményei a vélhető – szintén összetett – oknál is fontosabbak talán.⁴¹⁴ Mert okként az addigra valóban elburjánzott Ady-utánzó dilettantizmussal⁴¹⁵

⁴¹³ Horkayné [Herczeg Ferenc]: *Ellegett párbeszéddek*. Új Idők, 1908. október 25. AEÖPM IX. i. m.: 530.

⁴¹⁴ A cikk keletkezésének pontos körülményeit valószínűleg mindörökre homály fedi. Ady 1908. október 25 és 30., valamint november 10. és 15. között járt Budapesten, a kiadóval is tárgyalt, a kézirat „leadása”, illetve a róla való megegyezés – ha volt ilyen – ekkor is, akkor is megtörténhetett (az utóbbi időpont a valószínűbb), ahogy a két – szintén az Új Időkben, november 29-én megjelent – vers „leadása is. Hogy volt-e konkrét „rábeszélő” – Herczeg Ferenc, Farkas Pál szerkesztő, a kiadó tulajdonosának fia, vagy Szűts Dezső, Ady „rossz szelleme” – ez sem deríthető ki teljes bizonyossággal ma már, a visszaemlékezések egymásnak ellentmondanak. Jómagam arra hajlok, hogy Ady szót válthattott ezzel is, azzal is, biztathatták, ígéreteket is kaphatott, de egyvalaki nyakába nem lehet varrni az egészet, hasonló tartalmú cikk megírására „nyitott” volt a költő akkor. A történet dokumentációjára s értelmezésére lásd: Földessy Gyula: *Adalékok az Ady és A holnap körüli vitához*. In.: Dóczy Jenő és Földessy Gyula (szerk.): *Ady-Múzeum I*. Athenaeum, Budapest, [1924.] 65-102.; AEÖPM IX. i. m.: 522-564. ill.: 571-583.; Vezér Erzsébet: *Perújítás a duk-duk ügyben*. Irodalomtörténet, 1971/4. 734-778.; Kovalovszky IV. i. m.: 196-200. (Ez utóbbi a témára vonatkozó legfontosabb szakirodalom adatait is közli.)

⁴¹⁵ Ez ellen Ady már korábban is tiltakozott, lásd például az *Akiknek dajkája vagyok* című, 1907. február elején megjelent verset és jegyzetét (AEÖV III. i. m.: 65. jegyzete: 374-375.). Az ország más részein is alakultak irodalmi társaságok, akik szintén Adyt tűzték zászlajukra. Vö. AEÖPM IX. i. m.: 531-532.

szembeni indulat, a biztos munka utáni vágy, egy titokban folyt, s az Ady által nem kedvelt Ambrus Zoltán vezette írói szervezkedéssel kapcsolatos düh⁴¹⁶, vagy – a költő habitusától szintén nem idegen – figyelemfölkeltési szándék⁴¹⁷ egyaránt elősorolható, de valószínű, hogy az egész „ügy” kirobbanásában az „önviaskodásnak” az a felszámolhatatlan formája játszhatta a leginkább lényeges szerepet, amelyről Bölöni György beszélt.⁴¹⁸

Az ellentétes értékeket magába szorította, a „minden” ígézetében élő, s „mindenki” költőjévé lenni akart Ady önmagával is folytatott viaskodásairól volt szó, amelynek a középosztályi olvasók felé való „kitörési kísérlet” csak egy „gyakorlatias” – s persze tévesztett irányú – kísérőjelensége lehetett. A megcsappant olvasókör – akár Ady felvonultatásával való – „bővítése” az *Új Idők*nek is a terve volt, ez bizonyos,⁴¹⁹ ebben az „érdekek” kölcsönösek is lehettek akár, ám van e hírhedtté lett cikknek egy része, amire eddig kevésbé figyeltünk talán: „Tehát, uraim, én nem vagyok semmiféle titkos társaságnak küldöttje, elnöke, sőt tagja sem. Nincs közöm az úgynevezett magyar modernnekhez. S az én állítólagos irodalmi

---

⁴¹⁶ Erről a szervezkedésről, amely eszmei-ideológiai különbségre való tekintet nélkül fogta volna össze az írókat, Vezér Erzsébet kutatásaiból tudunk. A tervezett (érdekvédelmi?) szervezetnek az elnök Ambrus Zoltán mellett, Ignótus, Osvát Ernő, Herczeg Ferenc s még Rákosi Jenő is tagja lett volna. Nem lehet bizonyítani, hogy a szervezkedésről – amelyet Vezér szerint a duk-duk-ügy „fúrt meg” lényegében – Ady tudott egyáltalán, hisz soha semmilyen szövegében nem utalt rá, s a vele ekkor levelezők sem. AEÖPM IX. i. m.: 550-553. ill.: Vezér Erzsébet: *Perújítás a duk-duk ügyben*. Irodalomtörténet, 1971/4. 734-778. ill.: Vezér: i. m.: 181-182.

⁴¹⁷ Erre – a duk-duk affér kapcsán – Veres András utalt: „...ő az első irodalmunkban, aki nemcsak ambicionálta, de képes is volt előidézni saját kultuszának kiépítését. [...] Ady [...] amikor csak tehette, maga kezdeményezett, s ha árukapcsolást érzékelt, mint *A Holnap* esetében, nem vette tréfára a dolgot (ez volt egyik indítéka hírhedt írásának, *A duk-duk afférnak* is). A menetrendszerű botrányokozás legalább részben a figyelem fölkeltésének eszköze volt. Veres András: *Szemponatok Ady „depolitizálásához”*. In.: Újraolvasó. i. m.: 45.

⁴¹⁸ Bölöni: i. m.: 259.

⁴¹⁹ Az antológia előszavának, s Ady, Juhász Gyula s mások verseinek már említett, 1908. október 11-i közlése ennek része lehetett. Vö.: Bölöni: i. m.: 252.

lázadásom nem is lázadás. Ravasz, kicsi emberek belémkapaszkodhatnak, mert türelmes vagyok és egy kicsit élhetetlen, de oka ennek se vagyok. Melanéziában van egy duk-duk nevű társaság, afféle ősfarmájú szabadkőművesség, ahol a vezér ritkán tudja meg, hogy ő a vezér. *Talán ilyen vezér lehetek én ugyanakkor, mikor a régi hasonszőrű magyarokkal való közösséget jobban érzem, mint ember valaha érezhette.*"⁴²⁰ (kiemelés – N. P. J.) Miről beszélt itt Ady? Nem arról az általa egyetlen „Élet-parancsként” felfogott „áldásról s átokról”-e aminek a magyarsággal való azonosulására vonatkozó „hányadáról” Fülep Lajosnak beszélt?⁴²¹ Aminek a modernséghez, s annak képviselőihez fűződő viszony is leválaszthatatlan (!) része volt, de ugyanakkor része csupán! Amivel szembefordulni nem lehetett (hisz akkor önmaga „teljességével” is szembefordul), de ami szintén nem „sajátíthatta ki” őt, mint valamifajta „társaság” vagy bármely „körülhatárolható” szervezet. Ady abból a „pozícióból” beszélt, ahonnan nézvést akár a művészi modernséggel, akár a progresszióval azonosult ugyan, de *csupán* ezeknél „több is volt” ő, s ezért – fölfogása szerint – az általa képviselt minőség semmiféle rendelkezésre álló „keretbe” nem férhetett bele – a modernség s a progresszió kereteibe sem. A közte és a rendelkezésére álló keret közötti feszültség, avagy Ady folytonos „önviaskodása” ebből következett, s az is látnivaló, hogy a feszültség feloldásának nem lehetett értelmes módzata akkor. Ez az Új Idők-kaland főleg nem lehetett azzá, s noha van kortársi dokumentum, mely tanúsítja, hogy „saját osztálya” progresszívjeinek egy része érteni vagy magyarázni tudta-próbálta a költő szándékát,⁴²² ennek az átgondolatlan „kísérletnek” a lehetetlenségére szinte a cikk megjelenésének pillanatában fény derült. Adyra nagyon ráijesztettek ugyanis.

⁴²⁰ Ady Endre: *A duk-duk affér*. (Új Idők, 1908. november 15.) AEÖPM IX. i. m.: 279.

⁴²¹ Vö.: a 181. jegyzettel.

⁴²² Kaffka Margit írta a feltételezés szerint 1909. március 1-én kelt levelében: „Ne vessen – de örülök az Új Idők »kegyes engedményei«-nek. Mert a »középosztály« lelkiismeretébe csak azon át lehet jutni. Pedig sajnálnám a középosztályt, ha semmi jó dolog nem juthatna hozzá.” AEL II. i. m.: 139. jegyzete: 448-449.

Az írást követő egy-másfél héten több mint egy tucat levelet váltott a költő (illetve ennyit ismerünk), a legtöbbet Hatvany Lajossal. „»Nincs ki ne lássa, bár csupa vak«, hogy cikked a lehető legkíméletlenebb formában fordul azok ellen, kik a legnagyobb nyíltsággal és önzetlenséggel írtak rólad jókat. [...] Úgy lesz, amint kívánod – én soha az életben nem írok rólad többé egy sort se” – így kezdődött a báró második levele (az első, ami ennél is durvább lehetett, elveszett).⁴²³ S ezzel fejezte be a következőt: „Te azt sürgönyözd, hogy levelem gonosz volt. De hiszen csak nem hitted, hogy megköszönöm, ha nyilvánosan kijelented, hogy *útálsz*. Sürgönyöd szerint nem rám gondoltál. De minthogy a cikk minden olvasója reám s a föntebb említett urakra nyilvánvaló célzást látott benne, muszáj, hogy a fogalmazásban lett légyen valami kétértelműség. A *Huszdik Század* urai ugyanígy gondolkodnak. Nékem az egész dolog igen hasznos. Német és magyar írói vacillálásomnak véget vet. Megyek szépen Berlinbe. S ha oda-küldik a Nyugatot rendkívül fogok örülni, ha e folyóiratban ismét oly szép verseidet látom, mint a legutóbbiak. Ott aztán örülhetek nekik – senkise fogja rám fogni, hogy *ez által érvényesülni akarok*.”⁴²⁴ S ha levélíró által kiemelt fél mondatot összevetjük a következő küldemény egy megjegyzésével (ahol Hatvany a saját apja véleményét mondja el), a báróban dúló indulat legmélyebb bugyrába láthatunk: „...hagynom kellett apámat kidühöngenie. »Ti őt felmagasztaltátok, [addig] amíg az úgynevezett hivatalos irodalom se ignorálhatja őt többé, s most otthagytok faképnél. Ez egy közönséges, ordinaré s a fináncvilágban ismert trükk – de én az ilyen urakkal megszakítom az összeköttetést«”⁴²⁵ Hatvany Lajos Ady cikkét kizárólag egy módon „értette meg”: az „általam, általunk” felemelt költő hálátlanná lett, szembefordult (velünk), nincs értelme „érvényesülni” [ti. a költészete által is „magyarrá lenni”] tehát, elmegyek német írónak. Ady felrúgta a soha ki nem mondott „egyezséget” Hatvany

⁴²³ Hatvany levele Adynak, 1908. november 18. AEL II. i. m.: 95. jegyzete: 392-394.

⁴²⁴ Hatvany levele Adynak, 1908. november 19. AEL II. i. m.: 97. jegyzete: 395-396.

⁴²⁵ Hatvany levele Adynak, 1908. november 21-22. AEL II. i. m.: 100. jegyzete: 399-400.

szerint, amit valóságos szerelmi csalódásként élt meg ő.⁴²⁶ Még a történetek után harminc évvel is így fogalmazott: „Fölösleges a védelem és hiábavaló. Ady valóban elárulta híveit, s valóban a legérzékenyebben, soha többé jóvá nem tehetően megbántott engem.”⁴²⁷

Az Ady-Hatvany levelezésnek e két hete nemcsak Hatvany érzelmi „csőlátására”, hanem az önmagával viaskodó költő „pozicionális csapdahelyzetére” is bizonyíték. Ady egyetlen lehetséges szellemi bázisa, „menedéke” és szellemi-egzisztenciális „kiszolgáltatottságának” forrása egyazon „helyen” sűrűsödött össze ugyanis. Az a két hét riadt, néha már a méltóság nyomát is alig őrzött magyarázkodó, „közvetítésért” esdeklő levelekkel, táviratokkal volt tele.⁴²⁸ Ady „bűne” végül is megbocsáttatott, de a „lázadozás” határát egyszer s mindenkorra tudomásul venni kényszerült.⁴²⁹ Tudomására hozták, hogy ha szembefordul avval a „kerettel”, ami alakította s „felemelte” őt, s amit ő is alakított s „felemelt”, nemcsak egzisztenciálisan, szellemi s morális értelemben is ellehetetlenül. Ám a „vihár” a Nyugat s a progresszió köreinek sem hiányzott, hisz a szakadást az ellenoldal kitörő örömmel fogadta volna,⁴³⁰ közös lett hát az érdek, hogy gyorsan elcsituljon az

---

⁴²⁶ „Sajgó lélekkel, ahogy csak gyermek szenvedhet, úgy utaztam ki Berlinbe, valóságos szerelmi csalódás volt ez nekem.” Hatvany: i. m.: 461.

⁴²⁷ Hatvany: i. m.: 751.

⁴²⁸ Hol Schöpfung véleményét kérte, hol Hatvanyt, hogy „beszéljen” Ignótussal, Fenyővel, Osváttal is. Aki rögtön emelkedetten s méltósággal kezelte az „esetet”, Ignótus volt. Lásd: Ignótus levele Adynak, 1908. november 26-án. AEL II. i. m.: 106-107. jegyzete: 403-404.

⁴²⁹ Erről írt Kőbányai János is, amikor Hatvany Lajos asszimilációs „programját” elemezte: „Ehhez kellett nekik Ady [mármint a zsidóságnak az asszimilációhoz], s a magyar progresszió, mint zászló, mint pajzs. Ady pontosan tudatában állt [volt] a helyzet dinamikájával [dinamikájának]. De neki sem volt más választása. (Mint ezt például a *Duk-duk affér* és következményei világosan megmutatták a számára.)” Kőbányai: i. m.: 247.

⁴³⁰ A Nyugat megindulásával, egyáltalán a modernség előretörésével tereket veszített *A Hét* például már november 22-én kárörvendő cikket közölt. Újra megindult – a Magyar Nemzetben, a Borsszem Jankóban, az Egyetértésben – a gúnyolódó paródiák sora is. Lásd: AEÖPM IX. i. m.: 555-558.

egész.⁴³¹ Így aztán a Petőfi Társaság – nyilván nem számítások nélkül való – tagsági ajánlatát nagyon udvarias levélben, de visszatartotta a költő,⁴³² s a november végétől született versek világa is érezhetően radikalizálódott.⁴³³ A „szakadás” elmaradt tehát, Rákosi Jenő 1908. december 20-án megjelent nagy terjedelmű cikket már ez a „keserűség” is motiválhatta.⁴³⁴ A Budapesti Hírlap főszerkesztője Ady híján – bírálva bár – az antológiából kimaradt Oláh Gábort „választotta le” a modernekről ugyanis, amit Oláh egy hódoló, s Rákosi Jenőt magasztaló levélben meg is köszönt azon melegében.⁴³⁵ Az antológia költőit – s kivált Adyt, akinek *A Tisza-parton* című versén hosszasan gúnyolódott – ellenben, s ezúttal különösebb eszmeifuttatás nélkül, a bolondok s az örültek

---

⁴³¹ Maga Hatvany írta 1908. december 3-án: „Ha Pestre jössz s itt még a duk-dukka akarsz bennünket izgatni, senkise fogja tudni, hogy mi az. Tehát duk-duk nem volt és nem lesz.” AEL II. i. m.: 113. jegyzete: 409-410. A „békítésben” valószínűleg a szakadással járó veszélyt azonnal felismerő Ignotus járhatott elől. Hatvany feltűnően gyors „fordulatát” ez magyarázhatja, ám megbocsátása átmenetinek bizonyult, a sérelem újra és újra feltört belőle, még évtizedek múltán is.

⁴³² A „kivitelezés” kísérlete Zempléni Árpádnak, a Petőfi Társaság másodtitkárának jutott, de az ötlet értelmi szerzője az elnök, Herczeg Ferenc is lehetett. Zempléni Árpád és Ady 1908. november 30. és december 7. közötti levélváltását lásd: AEL II. i. m.: 110. ill.: 115-117. jegyzete: 406-407. ill.: 411-412. Azt, hogy a Társaság Ady visszautasítását kudarcként élte meg, az is bizonyítja, hogy a január 6-i ülésen – Kenedi Géza és Lampérth Géza – már egyértelműen támadták a költőt. Vö.: AEÖPM IX. i. m.: 558-559.

⁴³³ Úgy is fogalmazhatunk, hogy Ady ekkori versei a „szegényember-irodalom”, vagy a forradalom-várás irányába mozdultak el, mintha a maga sértetlen „úr-ellenességét” s forradalmiságát akarta volna bizonyítani a költő. Erre példa a *Menekülés úri viharból*, *A Hadak Utján*, *Az öreg Kúnné*, vagy a *Proletár fiú verse*. Erre lásd a *Menekülés úri viharból* című vers keletkezéstörténetét: AEÖV IV. i. m.: 383-384.

⁴³⁴ [Rákosi Jenő]: *A Holnap*. Budapesti Hírlap, 1908. december 20. 1-5.

⁴³⁵ „Rákosi Jenő otthagya a maga *Má*-ját és belépett a mi Mánkba s jön velünk, sőt előttünk jár. Dicséret és dicsőség érte neki. Nem tudom, a többiek [ti. az antológia szereplői] mit szólnak a dologhoz, de engem megrázott, fölrázott. Ez hatalmas volt.” A levél a Budapesti Hírlap 1908. december 23-i számában jelent meg. Vö.: AEÖPM IX. i. m.: 572-576. Ady és Oláh Gábor súrlódásokkal, ellentétekkel is átszótt kapcsolatáról: Kovalovszky III. i. m.: 90-98.

közé utalta a szerző. Gögösek, pökhendiek, érthetetlenek, nincs múltjuk, csak a jövő kapuját döngetik, az életükből pedig „kiesett a Ma” – Rákosi Jenő ennyit mondott lényegében, visszaesvén némileg az *Alkotmány* színvonalára is.⁴³⁶ Meglehet, úgy érezte, hogy az irodalom „kettészakadása” végleg bekövetkezett, s az új, minden fennállót tagadó, anarchiát terjesztő jelenségeket már bajosabb kiszorítani. Tény, hogy ez volt az első Rákosi-írás, amelyre már „közvetlenül” válaszolt Ady, két olyan cikkben, amelyek a duk-duk affér utáni vallomásnak, helyzetelemzésnek is nevezhetők.

„Rákosi Jenő mindig a maga helyén és tudatosan szokott ferdíteni vagy butítani, és soha még ezt mai vehemenciával meg nem cselekedte. [...] Rákosi Jenő, ha nem volna kibérelt lelkű és életű ember, akkor sem értené meg ezt. Ő annyira a maga múltjában és mániájában él, hogy minden valószínűség szerint sohase élt egy jelenben sem.”⁴³⁷ Az írásban Herczeg Ferenc, Beöthy Zsolt, sőt, az új irodalom jelenségeiről fanyalgó ironiával nyilatkozott⁴³⁸ Mikszáth Kálmán is „terítékre került”,⁴³⁹ de a cikk valójában a modern irodalom és létszemlélet „győzelmének” már-már bekövetkezett demonstrációja volt. Mert mit nem érthetett meg Rákosi Jenő, s mibe nem tudtak beletörődni Ady szerint a nevezett urak? Abba, hogy „akiké Magyarország, [...] az irodalom [már] nem az övék.” Abba, hogy „az új, elátkozott (ráadásul nem is

---

⁴³⁶ Legalábbis szembeötlő az a színvonalbeli különbség, amely a január 1-én megjelent vezércikk s e dolgozat között volt.

⁴³⁷ Ady Endre: *Irodalmi háborgás és szocializmus*. (Szocializmus, 1909. január 16.) AEÖPM IX. i. m.: 297-299. jegyzete: 576-580.

⁴³⁸ Mikszáth nyilatkozata a Tisza Istvánhoz közel álló *Az Újság* 1908. december 10-i számában jelent meg eredetileg. Lásd: AEÖPM IX. i. m.: 577-579.

⁴³⁹ „Mikszáth író úr, mindig-író és mindig-képviselő úr, nem kicsi ok nélkül hadonászik a csibukszárával, Beöthy Zsolt se ok nélkül kap Apponyitól olyan jubiláris, üdvözlő levelet, mely rossz ruhájú, koldus fiatalokról bőszen haragos irigységgel zeng. [...] Herczeg Ferenc svábdiplomata képessége se volt soha ilyen veszedelmes, nagy próbán, mint ez idő szerint, pedig, nagy idők teltek el rövid idő alatt. S ma már egy Herczeg-karriert hússzor több tehetséggel is bajos volna megcsinálni.” AEÖM IX. i. m.: 297.

politikai programmal dolgozó) magyar irodalom: valószínűleg előfutárja Magyarország megkésett, de most már nem sokáig halasztható, szociális átalakulásának. [...] az bizonyos, hogy nagy dolgok, nagyszerű dolgok ígérkeznek itt, nálunk. [...] s ezt már e néhány sor írója érzi és éli: ez az irodalmi háború gyermeke a szociális háborúnak – hiszen éppen ezért félnek úgy (olyan sokan meghatóan, neveltetően, de művelőinek és e szomorú országnak szépet és nagyot ígérően) tőle.” Az írás a Kunfi Zsigmond szerkesztette *Szocializmusban*, a szociáldemokrácia elméleti folyóiratában jelent meg, így a hang s a frazeológia is ehhez igazodott, de a duk-duk affér „úri viharából menekülő” költő álláspontjának – az 1908 decemberében született verseken is tetten érhető – „letisztulása”, avagy radikalizálódása⁴⁴⁰ nyilvánvaló volt.

Mintha az 1905–06-os ostorozó hang tűnt volna fel újra,⁴⁴¹ mintha a reá nehezedő riadalom s lélektani nyomás alól felszabadult Ady hinni kezdett volna a közelgő Holnapban megint. Vagy „bizonyítani” is talán, hogy az október-november havi „meggondolatlan kitérő” végleg a múlté immár, amit az *Új Idők*-gazda Herczeg Ferenc nyilvános kipellengérezése is hűen tanúsíthatott mindenki előtt. Ugyanígy az „áttörés” tudatát viselte magán a *Magyar lelkek forradalma* című munka is, amely nemcsak a moderneken gúnyolódó Szabolcska Mihályt („Lantverő Mihályt”)⁴⁴² utalta a múltba, hanem a konzervatív szemlélet derékhadát is.⁴⁴³ Itt nem a folyamat szocialista, hanem annak magyar jellegét hangsúlyozta a költő, ám a két cikk gondolatmenete nagyon egybevágtott:

---

⁴⁴⁰ Lásd a 433. jegyzetet.

⁴⁴¹ „Terhelt ország, összevissza ország, koldus ország, beteg ország, gennyes ország, úri ország, függő ország, rossz helyzetű ország, persze: kultúrálatlan ország.” AEÖPM IX. i. m.: 297.

⁴⁴² Szabolcska Mihály a modern irodalom elleni 1908-as roham mindkét szakaszában kivette a részét. A *Budapesti Hírlap* 1908. február 16-i (*Új költészet*) és október 16-i számában (*Fiaim, csak énekeljetek*) címmel írt verset. Ady verses „válasza (*Üzenet Költőcske Mihálynak*) a *Független Magyarország* 1909. április 11-i számában jelent meg, már a *Holnap* antológia második kötetének megjelenése után.

⁴⁴³ „...nekik, Jenőnek, Pálnak, Zsoltnak [ti. Rákosinak, Gyulainak és Beöthynek], valamennyinek nincs közük ahhoz, ami történt.” AEÖPM IX. i. m.: 300.

„Bizonyos, hogy soha magyarabbul, bátrabban nem ébredt föl még a sokszor félreismert magyar génusz. [...] A politika ellenére és kedvetlenségére Magyarországon olyan intellektuális kultúra indult, amely méltó volna egy skandináv államhoz. [...] Most vagy soha, annyi bizonyos, most vagy soha el kell válnia, vajon az irodalom tényleg jóslója, előzője minden társadalmi és politikai megújulásnak?”⁴⁴⁴ Ez a második – de időben valószínűleg előbb született – írás *A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi Almanachjában* jelent meg. E több mint négyszáz oldalas – 1909. február elején napvilágot látott – kiadványt a „politikai nemzetköziség” és az „irodalmi modernség” körül dúló „öldöklést”, a „mai társadalmi és irodalmi világnézet háborús mozgalmait kétféle módon visszatükröző”⁴⁴⁵ cikkek uralták igen nagy részben. *A legújabb irodalom körül* című fejezetben Ady Endre, Ignotus, Schöpflin Aladár, Hatvany Lajos, illetve Beöthy Zsolt, Herczeg Ferenc, Rákosi Jenő és Szabolcska Mihály, *A nemzetköziség körül* címűben pedig Ágoston Péter, Jászi Oszkár, Kunfi Zsigmond, Szabó Ervin, illetve Apáthy István, Berzeviczy Albert, Huszár Károly, és Prohászka Ottokár szólaltak meg többek között. Ady Endre nevét az irodalom jelenségeiről beszélők jelentős hányada szóba hozta, azt, hogy a modernség végképp polgárjogot nyert, ez a vaskos – s a korban reprezentatívnak szánt – könyv is demonstrálta tehát.

Az 1909. január-februárjában lezajlott, a progresszió felől nézvést

---

⁴⁴⁴ Ady Endre: *Magyar lelkek forradalma*. (A Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachja 101-104.) AEÖPM IX. i. m.: 300-301. jegyzete: 580-583.

⁴⁴⁵ Szerdahelyi Sándor (szerk.): *A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi Almanachja*. Budapest, 1909. 2-3. (A kiadványt valójában Bányai Elemér [Zuboly] szerkesztette, ő írta az előszót is.) Az Almanachról részletesebben lásd: AEÖPM IX. i. m.: 580-582.

„házon belülinek” tekinthető Népszava-vita⁴⁴⁶ is a modern irodalom képviselőinek győzelmét hozta el, a *Küldöm a frigy-ládát* – s az említett két cikk – csakugyan a progresszió melletti visszavonhatatlan kiállásként hatott, a költő úgy érezhette, hogy megnyerte a csatát,⁴⁴⁷ az elkövetkező hónapok Adyra vonatkozó történései pedig – noha folytatódtak a támadások – akár valamiféle „diadalmenetként” is fölfoghatók voltak akkor. Dutka Ákos, Emőd Tamás s Juhász Gyula megbékélt,⁴⁴⁸ április elején *A Holnap* második kötete is megjelent, a radikális fiatalokat tömörítő, 1908 elején alakult Galilei kör ez évben már Ady-verssel köszöntötte a márciust,⁴⁴⁹ a Modern Színpadon Reinitz Béla zenéjével adták elő

---

⁴⁴⁶ A vita az 1908. áprilisában rendezett szociáldemokrata kongresszuson a modern irodalom ellen történt támadásra vezethető vissza. A vitát Csizmadia Sándornak, részint ízléskülönbségből, részint féltékenységből, részint pedig az *Irodalmi háborgás és szocializmus* című cikk miatti felháborodásából táplálkozott, Gyagyovszky Emil *Hadüzenet* című verseskötete ürügyén írt, a Népszava január 26-i számában megjelent tárcája indította el, ahol a modern lírát „nyafogó irányzatnak”, a polgári társadalom nyavalyáit hordó „tébolyda-költészetnek” nevezte, s azt is kijelentette, hogy „a magyarországi szociáldemokrácia a szép-irodalomban cserbenhagyta a népet”. Az ekkor már Párizsban tartózkodó Ady cikkel nem szólt hozzá a vitához, csak a munkásság melletti kiállásról tanúskodó *Küldöm a frigy-ládát* című versét küldte el, ami a lap 1909. február 7-i számában meg is jelent. Lásd: Dóczy Jenő: *Ady, a holnaposok és a szocialisták*. In.: Dóczy Jenő és Földessy Gyula: *Ady-Múzeum I.* 103-110. A vitát részletesen ismerteti: Révész Béla: *Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről*. Kiegészített második kiadás, Athenaeum, Budapest, [1924.], 160-202. Révész megállapításait részben korrigálja Bresztovszky Ede visszaemlékezése: Kovalovszky III. i. m.: 497-503. A vitáról gazdag bibliográfiát is közöl: Kovalovszky III. i. m.: 524-526. A vita és Ady konkrét kapcsolatához lásd a *Küldöm a frigy-ládát* című vers keletkezéstörténetét: AEÖV IV. i. m.: 446-448.

⁴⁴⁷ E „győzelmet” demonstráló *A harcunkat megharcoltuk* című költemény – Ady első „kuruc-verse” – a *Nyugat* 1909. január 16-i számában jelent meg, akkor még „diadalmasabb” címen (*Új vitézi ének*).

⁴⁴⁸ A duk-duk cikket *A Holnap* több szerzője is a szövetség megtagadása-ként értelmezte. A sérelemnek leginkább Juhász Gyula adott hangot, a *Független Magyarország* 1908. november 22-i számában megjelent cikkében, amire Ady válaszolt. Lásd: AEÖPM IX. i. m.: 281-282. ill.: 561-564.

⁴⁴⁹ A következőkben – általában márciusban – majd minden esztendőben verset írt a Galilei körnek Ady.

költeményeit, s júniusban Ady-számmal tisztelte meg a *Nyugat*, ahol nemcsak az a duk-duk afférral megsértett Fenyő Miksa és Hatvany Lajos köszöntötte a költőt, de Móricz Zsigmond hódoló sorait is olvashatta már.⁴⁵⁰ Októberben és novemberben a Nyugat-matinék keretében valósággal körbehordozták az országban őt – Nagyváradon, Temesváron, Debrecenben, Kaposváron s (a holnaposokkal) Aradon is fellépett⁴⁵¹ –, nagysikerű estje volt a Royal szállóban, s november közepén a főváros kettőezer koronás Ferenc József szépirodalmi díját is – a költőt a Petőfi Társaságban gúnyoló Lampérth Gézával szemben⁴⁵² – Ady nyerte el.⁴⁵³

Úgy tűnhetett, Ady végképp „befutott” tehát, ám életének akkor rejtve maradt dokumentumai arról tanúskodnak, hogy ő a vele s körülötte történeteket egyáltalán nem győzelemként élte meg. Igaz, a duk-duk affér kavarta válságon túljutni látszott, tudomásul vette, amit szellemi integritásának s egzisztenciális biztonságának együttes őrzése érdekében muszáj volt tudomásul vennie akkor, igyekezett jól kijönni az egészből, de állandó kiszolgáltatottság-érzése, s kételyei, hogy valóban értik-e őt, nem múltak el továbbra sem. A Móricz Zsigmonddal való „egymásra találást”, a lelki s emocionális „ráismerést” az őrzött-kihordott eszmény s a „kihordó” környezet feloldhatatlan ambivalenciája forrósította fel, a barátság ehhez fogható mélységű átéléséhez a csupán hasonló származás és élményvilág kölcsönös tudata még nem lett volna elegendő. Ady

---

⁴⁵⁰ Ez utóbbinak – Móricz Zsigmond *Én mámor-fejedelem* című cikkének – különleges jelentősége volt. Az ekkor kezdődött személyes kapcsolat, s Ady „válaszának” tónusa s tartalma (*Móricz Zsigmond*. *Nyugat*, 1909. augusztus 16.; AEÖPM IX. i. m.: 351-354.), egy különleges „egymásra találásról” tanúskodott. Nem túlzás kijelenteni, hogy életük, szereptudatuk s törekvéseik „igazolását”, s legmélyebb értőjét ismerték fel egymásban ők. Ady és Móricz kapcsolatáról lásd a Kovalovszky Miklós által összeállított „mozaikot”, s a viszony értelmezését, gazdag bibliográfiával: Kovalovszky III. i. m.: 594-628.

⁴⁵¹ A temesvári matinéről lásd részletesen: AEÖPM IX. i. m.: 610-615.

⁴⁵² A Petőfi Társaság 1909. január 6-i ülésén Kenedi Géza Ady dekadenciájáról beszélt, Lampérth Géza pedig *Magyar virágharc* című versét olvasta fel. Vö.: AEÖPM IX. i. m.: 558-559. Lásd a 431. jegyzetet.

⁴⁵³ A díjról, a pályázatról és az odaítélésről lásd: Hegedüs Lóránt: *Ady elnyeri a főváros szépirodalmi díját*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.

Móriczot köszöntő írásának egy apró részlete pontosan arról beszélt, ami a költő számára a legfontosabb volt, s amit másutt – a másokkal való kapcsolatban – hiába keresett. „Hej Uramisten, hej Móricz Zsigmond, drága, nagyszívú, kenyeres pajtásom, milyen egyszerű és milyen egyetlenül nagy dolgot műveltél te. *Meglelted a magyarságot, melyről már azt kezdtük hinni, hogy nincs is.* [...] ez a mi fajtánk, újra itt van egy ragyogó, kis ember belőle, tehát minket akar a jövő, s reánk van szüksége. [kiemelés – N. P. J.]”⁴⁵⁴ Pontosán arról volt szó, amit – a már idézett – Fülep Lajos emlékezete szerint, mint az életét felemésztő hiányt panaszolt minduntalan,⁴⁵⁵ ám azt is tudta Ady, hogy e „ráismerés” kettejük ügye marad csupán, „társadalmasítani” a – feladhatatlan – közös gondot továbbra sem sikerül majd. A feszültség megmaradt, Ady-szám ide vagy oda, a *Nyugatot* továbbra sem érezte otthonának, úgy vélte, háttérbe szorítják, hogy az ő népszerűségét csak cégérül használja a lap, a vidéki körútra is állandóan panaszkodott,⁴⁵⁶ s egyre inkább készült a Lédával való szakításra is.⁴⁵⁷ Az a bízakodás, amit a duk-duk-cikk utáni „visszafogadás”, s a Móriczcal való találkozás fellobbantott, őszre megfakult, sőt már-már a végleges elhallgatás lehetősége foglalkoztatta a költőt. A *Most pedig elnémulunkat* Ady Lajos szerint 1909. november 27-én, a Beretvás

---

⁴⁵⁴ Ady Endre: *Móricz Zsigmond*. (Nyugat, 1909. augusztus 16.) AEÖPM IX. i. m.: 351-352.

⁴⁵⁵ „...az én magyarságom nincs már sehol énrajtam kívül – a népben van, de benne nem él, mert nem tudatos, néma, én látom, érzem benne, ő nem tudja, nem érzi önmagában – ezért nem látná bennem se – ez nincs sehol rajtam kívül – én vagyok az utolsó élő magyar.” Fülep Lajos: *Ady éjszakái és éjszakája*. In.: *Úő.: Művészet és világnézet. Cikkék, tanulmányok 1920-1970*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. 72. Vö. a 181. jegyzettel.

⁴⁵⁶ „Én a Nyugatnál furcsán vagyok. Ignóus láthatóan utál, amiért én vagyok a lap zászlója. Még a vidéki körutam elrontásában is az ő keze is benne van [sic!]. Már nem bízom a körútban.” Ady Endre levele Diósi Ödönnének, 1909. október 14-én. AEL II. i. m.: 269. jegyzete: 519-520. „De bizonyos, hogy a Nyugat-nak igen nagyon jó reklám-utak ez utak, csak bírná az ember gyomra és idegrendszere.” Ady levele Hatvany Lajoshoz 1909. november 1-3. között. AEL II. i. m.: 280. jegyzete: 526-527. Vö.: Bölöni: i. m.: 324-325.

⁴⁵⁷ Vö.: Bölöni: i. m.: 336.

Hugó zeneszerző kísérte Royal-esten olvasta fel,⁴⁵⁸ a költemény a Nyugat december 1-i száma közölte is, de legközelebb csak két hónap múlva publikált a lapban (az *Egyetértés* és a *Népszava* karácsonyi számában egy-egy verse megjelent). Ilyen hosszú „versszünet” utoljára az önálló hang keresésének esztendeiben, 1903-ban fordult elő. Egy Diósi Ödönnének írt levelében már-már élete céljának teljes feladásáról beszélt Ady,⁴⁵⁹ s ha tudjuk is, hogy e „csüggedésnek” a büntudattal élő, folyton „megértésért” esdeklő panasz is a „része volt”, kétségtelen, hogy e hónapok azt a fordulatot előlegezhették, ami valamikor *A Minden-Titkok verseiből* kötet⁴⁶⁰ összeállítása során az Ady-féle világképben végbement. Ennek nyelvi-poétikai összetevőire (a szimbólumok ritkulása, a versnyelv egyszerűsödése, később az expresszív s szürreális jegyek gyakoribbá válása stb.) a szakirodalom már idejekorán felfigyelt.⁴⁶¹ Ez az 1910 decemberében megjelent könyv az addigi költői út összegzése volt, legfontosabb motívumcsoportjait (Isten, Szerelem, Magyarország, Élet-Halál) még egyszer körbejárta a költő, a versek tónusán a lemondás, a vereségtudat uralkodott, ugyanakkor a cím egy metafizikus élet- és világértelmezés megőrizni vágyott hitéről vallott.⁴⁶²

⁴⁵⁸ Ady Lajos: i. m.: 136. Az estnek nagyon széles sajtóvisszhangja volt, a lapok többsége méltatta a műsort, a vicclapok s például *A Hét* pedig gúnyolódta. A „pénzéhes” Adyra szórt vádak is fölerősödtek ekkor, s az ünnepségből kihagyott Reinitz Béla barátságát is elveszítette a költő. Az estről, és a sajtóvisszhangról: AEÖPM X. i. m.: 252-273. ill.: Rolla Margit: *Az első Budapesti Ady-est*. In.: Kovalovszky IV. i. m.: 118-140.

⁴⁵⁹ „Ez a magyarországi pár hónap befűtött nekem nagyon, habár bizonyos fokig szükségem volt reá. Meghurcolt, beteggé tett s undorral töltött el magam, életem és céljaim iránt.” Ady levele Diósi Ödönnének 1909. december 7-én. AEL II. i. m.: 296.

⁴⁶⁰ A kötet további kiadásai *A Minden-Titkok versei* címmel jelentek meg. Az Ady-életmű egyik fontosnak gondolt filológiai vitáját eredményezte ez a változás, holott valószínűleg az első kiadást kísérő figyelmetlenségről volt szó csupán.

⁴⁶¹ Németh G. Béla: *A tragikum vállalása. Expresszionisztikus jegyek Ady kései költészetében*. In. Uő.: *Küllő és kerék*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981. 190-205.; Kis Pintér: i. m.: 264.; Vezér: i. m.: 238.

⁴⁶² Kenyeres: i. m.: 48-51.

A magánytól, az elszigeteltségtől való félelem és a valahova tartozás, a kötődés utáni vágy kettőssége, csüggedés és remény sokszor egyidejű dualitása a következő kötetek (*A menekülő Élet*, 1912.; *A magunk szerelme* 1913.) anyagát is áthatotta, ám a körülötte lévő – akár napi-politikai – világra való reflexió, s a művészi jövőformálás igényét ekkor sem adta fel Ady.⁴⁶³ Mindezen impressziók s értéktartalmak változó intenzitású, de sokszor egyidejű jelenléte az emberi-alkotói helyzettudat s a változtathatatlan környezet közötti feszültség folytonosságáról is tanúskodott. Mert az otthonlét „ismerősségének” élménye vágy maradt csupán továbbra is, noha a „létező” modernség és a progresszió oldalán elhelyezhető „pozíciójából” a költő nem próbált kitörni már. Hiába várta, s kérte levélben többször, az 1910 márciusának végén indult polgári radikális Világ nem volt hajlandó rendes munkatársául fogadni őt,⁴⁶⁴ a Nyugathoz való viszonya is feszült maradt, egyre többet betegeskedett, s a Léda-kapcsolat kétesztendő záró fejezete is ebben az időben nyomasztotta Adyt. Lédától – e fölemelő s pusztító kapcsolatot „élményét” valószínűleg soha ki nem heverve – elszakadhatott

---

⁴⁶³ Ennek leginkább szembeszökö példája *A magunk szerelme* kötet záró ciklusa, a *Szent Lélek karavánja* volt olyan versekkel (*Rohanunk a forradalomba; Új tavaszi sereg-számla; A tűz csiholója; Enyhe, újévi átok* stb.), amelyek az 1912-es esztendő feszült, közéleti csatározásokkal, utcai harcokkal terhelt politikai légkörét is megidézték. Vö.: Kenyeres: i. m.: 52. ill.: 56.

⁴⁶⁴ Erre vonatkozóan lásd Hatvany Lajosnak, Gerő Ödön főszerkesztőnek, Bölöni Györgynek írt Ady-leveleket, illetve Jászi Oszkár, Gerő Ödön s Bölöni György szintén levélbeli ígéreteit. Belia II. i. m.: 81, 87, 88, 90. ill.: 365, 370-371, 378. „A Világ sohasem volt Ady lapja, és Ady sem volt a Világ-é” – írta Bölöni György, aki „osztályharcos” szemmel nézván immár a történetet, 1934-ben megjelent könyvében a munkatársi kapcsolat megghiúsulását a Világ szerkesztőségének „opportunistusával”, a forradalmas Ady hangjától való félelemmel magyarázta egyértelműen. Bölöni: i. m.: 341-343. A lap létrejöttének körülményeiről és történetéről: Litván György: *A Világ 1910-1926*. In.: Czére Gyöngyvér (szerk.): *Világ. Repertórium (1910-1912)*. Petőfi Irodalmi Múzeum, 1984. I-XXII.

ugyan,⁴⁶⁵ ám a maga szellemi-tudati beágyazottságának érzelmi-szociológiai alapszerkezetét nem változtathatta meg, s nem is akarhatta megváltoztatni igazán. A duk-duk affér tapasztalata ezt a „pozíciót” egyszer s mindenkorra rögzítette, s noha a konzervatív irodalomszemlélet „nyitottabb” és nívósabb hányada Ady modernségről való leválasztásának, illetve a konzervatívabb olvasói ízlésbe való „becsempészésének” a kísérletével nem hagyott fel továbbra sem,⁴⁶⁶ az utak nyilvánvalóan elváltak ekkorra már, s az „ellentábor” is határozottabb szervezkedésbe kezdett. Az 1909. január elején indult katolikus irodalmi hetilap, az *Élet* programja szerint is a „nemzetietlen és dekadens kiadványok”, lapok, folyóiratok ellensúlyozására született, a politikai életbe 1910-ben visszatért Tisza István alapította, s Herczeg Ferenc szerkesztette *Magyar Figyelő* – noha Krúdy Gyula vagy Móricz Zsigmond is az

⁴⁶⁵ Ady már 1910 nyarán – a költészet világképi és poétikai fordulójaként is értelmezhető *A föltámadás szomorúsága* idején – szakítani akart az asszonnyal, de nem volt bátorsága hozzá. Az 1912 májusi elválást úgy élte meg, mint aki „önmagát tépte ki a múltból” (Böloni: i. m.: 384.), s ez számára a párkapcsolat végénél sokkal többet jelentett akkor. A szakítást követő hónapokban írt *Margita élni akar* című elbeszélő költemény mélyszerkezetében a zsidó-magyar együttélés, egymásra utaltság sorsszerűsége, mint a „Ránk-siető, új, szép, magyar időknek” a szimbóluma s a pusztulás-pusztítás együttes metaforája is kísértett ugyanis, a mű a Léda-kapcsolatnak s egy „koncepció” mitológiájának a lezárási kísérlete is volt ilyenformán. Vö.: Kőbányai: i. m.: 265-268. Az Ady-Léda kapcsolat feldolgozására Révész Béla idealizáló könyvein túl lásd többek között: Kovalovszky Miklós: *Léda: legenda és valóság*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980. ill.: Péter I. Zoltán: *Ady és Léda. Egy szerelem története*. Noran, Budapest, 2006.

⁴⁶⁶ Ennek legnívósabb példája Horváth János, már említett, 1909 őszén megjelent *Ady s a legújabb magyar lyra* című könyve volt. Horváth Ady földijeként, mondhatni, barátjaként – hosszabb ideig leveleztek, s szülőhelyükön is kölcsönösen meglátogatták egymást, a könyv megjelenése után! – a költő és a környezete közötti feszültség természetével nagyon tisztában lehetett, valószínűleg beszéltek is róla. Kísérletét nem érezhette reménytelennek, hisz aligha csak sterilen tudósi szándékok vezették, amikor „egy léha erkölcsi felfogás salakjából” próbálta „kihámozni” Adyt. Horváth János könyvének értelmezéséhez: Kenyeres Zoltán: *Vázlat Horváth Jánosról. A nemzeti klasszicista értékrend szintézise*. In.: Uő.: *Irodalom, történet, írás*. Anonymus, Budapest, 1995. 25-28. ill.: Görömbei András: *Horváth János Ady-képe*. In.: Szabó B. István (szerk.): *Kenyeres Zoltán-Emlékkönyv. Értés-megértés*. Anonymus, Budapest, 2004. 283-286.

alkalmi szerzők közé tartozott – pedig indulásától (1911. január) kezdve a modernség s az eszmei radikalizmus – nem annyira a *Nyugat*, inkább a *Huszedik Század* – potenciális „ellensúlyaként” fogta fel önmaga szerepét.

Adynak a korábbi esztendőkben még tisztelt, sőt 1903-04-ig a liberális politika reményének látott Tisza István elleni gyűlöletének kezdete is ezekhez az esztendőkhöz köthető.⁴⁶⁷ A történelmi Magyarország integritását minden idegszálával féltő, ezért az erkölcsi s nemzeti konszenzust mindennél fontosabbnak tudott Tisza a művészi modernségben, a szocializmusban s a polgári radikalizmusban ezt veszélyeztető ellenséget látott, s – Rusticus álneven – maga is többször megszólalt a lapban. Ady haragját – Hegedüs Lóránt emlékezete szerint – nem az 1904 eleji eredménytelen audencia emléke,⁴⁶⁸ hanem Tisza 1910. november 8-án Bécsben, a bihari delegáció előtt kiejtett megvető – s napokon belül a költő fülébe jutott – mondata lobbantotta fel: „Ady és a Nyugat levéltetük

---

⁴⁶⁷ Ennek a gyűlöletnek a verses kifejlésére lásd: *Rengj csak föld; Nagy lopások búné; Hát ezért bolondultunk?; Nem nagy dolog; A Hóseás átka; A Tűz márciusa; Rohanunk a forradalomba; Enyhe, újévi átok.*

⁴⁶⁸ A Párizsba készülõ költõ ösztöndíjat kért a frissen kinevezett miniszterelnöktõl – aki a bihari kerület képviselõje is volt –, de nem kapott. Ady Lajos a költõ Tiszával szembeni leküzdhetetlen ellenérzését erre vezette vissza (Ady Lajos: i. m.: 93-94.) Arra, hogy Ady Lajos tévedett, a költõnek 1904. március 30-án, már Párizsból írt, s Tisza Istvánnak címzett levele is bizonyíték lehet. E levélbõl nemcsak az derül ki, hogy Adyt az utazást megelõzõ idõben kétszer is fogadta a miniszterelnök, hanem az is, hogy kérését – sajtóügyi tudósító szeretett volna lenni – ekkor is megismételte a már két hónapja Franciaországban élõ költõ: „Tenni és dolgozni akarnék e támogatás fejében, igen nehéz viszonyok között tartom itt fenn magam, s akármilyen kicsi segedelem nekem igen nagy és megemelő volna. Kegyelmes Uramnak, ki olyan kegyesen és szívesen fogadott volt, jóságába és kegyességébe ajánlva kérésem, vagyok legalázatosabb tisztelõje...” A levelet nem is iktatták, Berczik Árpádnak, a miniszterelnökségi sajtóosztály vezetőjének a kezén elakadt. Belia I.: 142-143. ill.: a témáról bővebben: Vitályos László: *Ady-Léda-Csinszka*. MTA Könyvtárának Közleményei, Budapest, 1977. 33-34. [a továbbiakban: Vitályos]

a magyar kultúra pálmáján.”⁴⁶⁹ Akárhogy is történt pontosan, annyi bizonyos, hogy Ady világképének a Tisza-féle liberális konzervativizmus felé semmiféle „átjárási lehetősége” nem volt ekkorra már, s a házelnök, majd az 1913 júniusától újra miniszterelnök gróf, az „Idő kiküldöttje”, a létezés mélyebb értékeit veszélyeztető gonosz szimbóluma, beteljesítő eszköze lett a költő magán-mitológiájában vagy történelemszemléletében.⁴⁷⁰ Az 1912-es politikai válság inspirálta, közelinek hitt forradalmas reményt – amit *A magunk szerelme* kötet *Szent Lélek karavánja* ciklusának több verse is őrzött – a „beteg századokért lakoló”, az „Idő rostájából” kihulló nép víziója váltotta föl, ez viszont a *Ki látott engem?* kötet *Sípja régi babonáknak* ciklusában volt olvasható. Ezt a tapasztalatot személyes-egzisztenciális, a „náció” s a létezés vereségeként egyszerre élete meg Ady, 1907-től lappangó, egyre inkább elhatalmasodó – s a háború rémével végképp reá szakadt – morális magányát ez a folyamat teljesítette be. Az egyedül-lét erőterében a költő és „környezete” közötti feszültségek „másodlagossá” lettek, az erről tanúskodó „villongások” – az Ady-pozíció megingása nélkül – „házon belüliek” maradtak már ezután. Így volt ez a nevezetes Irodalompolitika-vita nyomán is, amikor Ady – noha vele értett egyet – nem követte a laptól megvált Hatvany Lajost, s nevét a folyóiratra is rátették ugyan, de véleményére senki sem volt kíváncsi

---

⁴⁶⁹ Hegedüs Lóránt: *Ady és Tisza*. Nyugat, Budapest, 1940. 50-51. Az Ady-Tisza viszonynak a két ember alkatát és szereptudatát invenciósan összevető, de idealizált – a két, a magyarságot fenyegető végzetet egyaránt előre látott egyéniség „összebékítését” megkísérlő – jellemzése volt Hegedüs Lóránt könyve. Tisza és a modernizmus, illetve a progresszió – s benne Ady – viszonyának, a Magyar Figyelő szerepének dokumentált bemutatására lásd: Vermes Gábor: *Tisza István*. Századvég Kiadó, Budapest, 1994. 170-200.

⁴⁷⁰ Vö.: Kis Pintér: i. m.: 262.

továbbra sem.⁴⁷¹ A kapcsolat háromnegyed évre megszakadt, aztán – a költő leromlott állapotának hírére – megint helyreállt, az 1913 márciusától júliusáig tartott Maria-Grün-i kezelés költségét Hatvany fizette ki, ekkor meg *A magunk szerelme* kötet okozott konfliktust közöttük, ám Ady „hovatartozása” nem lett kérdéses többé egy pillanatra sem.⁴⁷² 1912 májusának elején a néhány éve alakult, kifejezetten radikálisnak számító szabadkőműves Martino-vics páholyba is felvették a költőt, a Galilei-kör fiataljainak minden év március 15-én verset küldött, s az 1914. június 6-án létrejött, Jászi Oszkár vezette Országos Polgári Radikális Párt alapító tagjaként rábeszéltek a képviselőjelöltségre is. Részt vett a június 28-án Nagyváradon tartott toborzón, a Ferenc Ferdinánd elleni

---

⁴⁷¹ A vita már hónapok óta folyt, de csak Hatvany Lajos 1911 augusztusában közölt *Irodalompolitika* című cikkével robbant ki a nyilvánosság előtt. Hatvany ellentétben Osvát Ernő folyamatos „tehetségkutatásával”, a már kialakult nívós szerzői gárdára támaszkodott volna inkább, s az esztétikum elsődlegességére esküdt szerkesztővel szemben „életesebb”, a politikai progresszióhoz is közelebb álló folyóiratot akart. A vita – a Világban folyt ankétal együtt – a következő esztendőre is átnyúlt, ennek egy pontján – 1912. január 6-án – Osvát és Hatvany párbajt is vívtak. Ez után Hatvany kivált a laptól, s remélte, hogy Ady is követi őt. A költő azonban – mivel megélhetését nem merte kockáztatni – megegyezett a folyóirattal, s ezt Hatvanynek levélben írta meg: „...én itt maradtam számukra komikus handabandázónak – egyedül. Mert jobbat, büszkébbet, okosabbat nem tehettem. Örülöm kellett, hogy vakmerőségemért megkegyelmeznek. S most hát úgy vagyok, ahogy vagyok a Nyugat-tal, rosszabbul még nem voltam, de vállaltam.” (Ady levele Hatvany Lajoshoz 1912. júniusában. *Belia II.*: i. m.: 182.) Hatvany Lajos Ady tettét ismét cserbenhagyásként élte meg, már e levélre sem válaszolt, s a kapcsolat is háromnegyed évig szünetelt. A vitáról, annak sajtóvisszhangjáról gazdag dokumentáció: AEÖPM X. i. m.: 437-501. A vita értelmezéséhez: Fráter Zoltán: *Osvát Ernő élete és halála*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 95-111.; Nagy Sz. Péter: i. m.: 35-46.

⁴⁷² „Belőled is hiányzik a koncentráció, a nagyszerű tehetség megmunkálása. [...] Versed szakadozott, szeszélyes. [...] Te vagy az első magáthagyó magyar talentum – ebben is mai magyar, ebben is első” – írta Hatvany Lajos, 1913. áprilisában. Ady lényegi válasza a *Hunn, új legenda* című vers volt. A vita leveles dokumentumait lásd: Hatvany Lajosné és Rozsics István (szerk.): *Hatvany Lajos levelei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 95-102.

merényletéről ekkor jött a hír. Július végén, augusztus elején – alig egy hét leforgása alatt – szinte egész Európa lángba borult.

A háborút – a szellemi élet nagy részével, köztük eszmetársaival ellentétben – Ady nemcsak történelmi bűnnek és szerencsétlenségnek, hanem „metafizikai karambolnak, a realitássá vált ember-telenségnek, az érték nélküli létezés valóságának”⁴⁷³ fogta fel. Háborúellenessége nem – illetve nem elsősorban – politikai természetű, hanem metafizikai létfelfogásának következménye volt. A világégést – a motívummá emelt Tébolyt – az emberi történelem visszafordíthatatlan katasztrófájának látta, ami az egyén és a világ harmóniájának reményét, az emberi civilizáció – s benne a magyarság – nagy álmának, az „élni akaró Életnek” az ellehetetlenülését hozta el.⁴⁷⁴ A háború eszkalálódásának napjaiban – 1914 augusztus elején – írt *Ésaiás könyvének margójára* című, biblikus prózavers zárlata ezt fejezte ki: „Bizony a »kegyetlen, hosszú Leviátán kígyót és a tekergő Leviátán kígyót« kemény, nagy és erős fegyverével nem látogatja meg senki. És a »veres ború szőlőt« vérrel öntözi most megint az Úr. Óh, miért olyan szertelen és boldogtalan az Ember, ki úgy kívánja a szeretetet és boldogságot? Vigyázók, hiába vigyáztok, óh, jaj, vigyázók, hiába vigyázunk, mert újra és újra leesik a sárba az Embernek arca.” E kudarc nemcsak az Élet, de a vele azonos vigyázó pozíció, a költészet pusztulásának esélyét is jelentette egyszersmind, amikor az életakarat bizonyosságául csak a vagy-vagy eshetőségét még magadott – szintén motívummá lett – Tegnap emléke, s az „őrzés” kényszerének levethetetlen hite, feladattudata volt felmutatható, olyan darabokban, mint az *Intés az őrzőkhöz*, a *Mag hó alatt*, vagy a Csinszka-versek némelyike. Az elszigeteltségnek s a magára hagyatottságnak ezt az infernóját Adyn kívül senki sem élte meg így, a költő kezdetektől való háború-

---

⁴⁷³ Vö.: Kis Pintér: i. m.: 265.

⁴⁷⁴ Vö.: Kis Pintér: i. m.: 265-266.

ellenessége⁴⁷⁵ – illetve annak formája – ezért volt érthetetlen mindenkinek, még a vele „egy oldalon” állóknak is, nem is beszélve arról a Rákosi Jenőről például, akinek nemcsak Ady világa s „pozíciója” lett végképp idegenné az esztendők s a modernséggel folytatott viták során, de a háborút, illetve, ha már elkerülni nem lehetett, a győzelmet a magyarság – s saját jövőképe – egyetlen esélyének tudta. Az újabb, minden addiginál radikálisabb összeütkezés – igaz, a háború második esztendejében csupán – törvény-szerűen jött el tehát.

---

⁴⁷⁵ Ady háborúellenessége a következetes „antimilitarista” magatartás következménye is volt. A háború, mint az Életet, az élet – akár metafizikus – teljessége birtoklásának esélyét alapvetően megromlasztó botrány már olyan, még békeidőben, 1912-ben született verseknek is „témája” volt, mint a *A mezőhegyesi háború*, a *Mi kacagunk utoljára*, vagy – a béke, a békére vágyás, mint az Istennel való találkozás, összeolvadás alkalmának átélhetősége szintjén – az 1908-as *Imádság háború után*.

V. Az ellenfél – a militáns konzervativizmus képviselője: Rákosi Jenő

Rákosi Jenő még a reformkorban, 1842-ben született, a vita idején hetvenhárom-hetvennégy éves volt már, de befolyása s tekintélye a saját eszmei körében töretlennek mutatkozott.⁴⁷⁶ Frissen asszimilált német családból származva ahhoz a nemzedékhez, s ahhoz, a maga erejéből a közvélemény-formáló elitbe jutott réteghez tartozott, amelynek tudatát a szabadságharcos függetlenségi hagyományok őrzése s az 1867-es kiegyezés nyomán elkezdődött civilizációs fejlődés együtt határozta meg. A két élesen szemben álló nézetrendszer és politikai magatartás – a „negyvennyolcasság” és a „hatvanhetesség” – kibékíthetetlen szembenállásán ő felülemelkedni igyekezett, az egységes – ahogy 1906-ban fogalmazott – „szellemében,

---

⁴⁷⁶ Rákosi Jenő életének s művének feltárásával adós az irodalom- és a művelődéstörténet. A róla való legteljesebb, az életrajz s a mű valamennyi részére kitekintő, mind a személyt, mind pedig a munkásságát idealizáló reprezentatív kötet a halálát követő esztendőben jelent meg, s – bár információkban gazdag dolgozatokat is tartalmazott – nem az analízis, hanem a példafelmutatás igényével született: Süle Antal (szerk.): *Rákosi Jenő élete és művei*. Fővárosi Könyvkiadó, Budapest, 1930. (E kötet egyik terjedelmes munkája, Sikabonyi Antalnak a publicistát bemutató dolgozata – ugyanebben az évben – külön könyvként is megjelent.) Papp Ferenc 1924-ben kiadott könyve a közvélemény-formáló újságírókat mutatta be, szintén demonstratív szándékkal: Papp Ferenc: *Rákosi Jenő, a hírlapíró*. Budapesti Hírlap Kiadása, Budapest, 1924. 1945 után Rákosi egy letűnt korszak reprezentatív szereplőjének – valamint a modernség s a progresszió ellenségének – számított csupán, művét s szerepét az ekkor készült összegzések is ekként értelmezték, s igen röviden. Összefoglaló munka nem készült róla. Az „újságmágnás” bemutatására lásd: Lengyel Géza: *Magyar újságmágnások*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 101-123. A közvéleményt magas szinten manipuláló, a „hamis tudatot” terjesztő ideológus szerepének marxista elemzése: Király István: *Intés az őrzőkhöz I. Ady Endre költészet az első világháború éveiben*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 55-72. Rákosi Jenő tragikumelméletével tudományos szinten Németh G. Béla foglalkozott. Németh G. Béla: *Tragikum és történetfelfogás. (A századvégi tragikum-vita.)* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 50-68. ill.: Uő.: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában. A kiegyezéstől a századfordulóig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 214-228. (A két szöveg megegyezik.)

intézményeiben, gondolkozásában, érzületében, értelmiségében, műveltségében, önérzetében és öntudatában magyar” nemzetállam megteremtésének lehetőségét e két, szemben álló felfogás valamiféle szintézisével vélte elképzelhetőnek. A számára mindig pozitív értéktartalmat jelentő nacionalizmus és a szabadság, a liberalizmus – a tizenkilencedik század e két „uralkodó eszméje” – az ő világképében sohasem kerültek szembe (az „egyenlőtlen-séget” megszüntethetetlennek, az isteni elrendelés törvénye szerint valónak tudta – s ezért is mindenféle szocialista elképzeléssel élesen szemben állt), a Béccsel való kiegyezést – a mindig a vágyakat a lehetőségekhez mérő, kiegyenlítő harmóniára törekvő esztétikai-filozófiai felfogásának is megfelelően – olyan történelmi szükség-szerűségnek fogta fel, amely az erős és egységes nemzetállam megteremtésének egyetlen alkalma lehet. Ezért az 1867-et követő fejlődést a nemzeti eszme s a nemzet kiteljesedésének jeleként s lehetőségeként értelmezte Rákosi Jenő, mintául hozott családi öröksége, illetve annak érzelmi-tudati hagyománya is ehhez a hithez igazodott. Gyorsan asszimilálódott család volt az övé, már gyermekkorában is csak magyarul beszélt – németül nem írt soha –, tizenketten voltak testvérek, a család összefogását, összetartását egész életében szinte szent kötelességének tudta,⁴⁷⁷ s ez az erősen morális alapozású család-szemlélet romantikus gyökerű nemzetképére is rávetült. A magyarságra, mint örök és változhatatlan, élő organizmusra, s egyszersmind különleges feladattal, küldetéstudattal bíró nemzetre nézett, a személyes emelkedés, a siker, s e küldetés beteljesítése számára egyazon folyamat része volt.

---

⁴⁷⁷ Rákosi Jenő testvérei közül Rákosi Viktor a korszak ismert s népszerű írója s – Sipulus írói néven – humoristája volt. Húga, Rákosi Szidi színésznő, majd a magyarországi színészképzés „nagyasszonya” lett. Az ő férje – Rákosi Jenő sógora – Beöthy Zsolt egyetemi tanár, a századforduló legnagyobb hatású irodalomtörténésze, a Kisfaludy Társaság elnöke. Közös fiúk Beöthy László, a Nemzeti Színház fiatal igazgatója volt. Rákosi Jenő családja valamennyi tagjáról kötelességének tudta a gondoskodást, a család összetartása számára erkölcsi zsinórmércét jelentett. A korban ironikusan „Szent Családnak” is nevezték őket. Erről lásd: Rákosi Jenő: *Emlékezések III.* Franklin Társulat Kiadása, Budapest, [1926.] 149-164. [a továbbiakban: Emlékezések]

Gyermekkorát mint valamiféle paradicsomi állapotot emlegette mindig, emlékezéseiben az éden és a kert szavakat variálta folyvást, s a felnőtt ember harmónia-tudatát visszavetítette a kezdeti esztendőkre is. Az őt elindító élmények közül 1848-49 emléke, annak legendája,⁴⁷⁸ valamint a soproni gimnáziumi évek, a magyar ruha viselésében, a „cilinderezésben” (jelképes németverésben) jelentkező „diák-ellenállás”, Széchenyi István tragikus halála az érettségi előtti esztendőben, s a temetésén való személyes részvétel voltak a legfontosabbak.⁴⁷⁹ A színház volt a mindene, legkedvesebb verseskönyve a Rákóczi-mítoszt megalapozó Thaly Kálmán *Kárpáti kürt* című gyűjteménye lett, az ezernyolcszázhatvanas évek provizórikus korát már a közelgő szabadság hitével élte meg. „A Bach-korszak a Világosra következett sötét éjszakában hajnalodni kezdett. A nemzeti életről töredezzve hullottak le a bilincsek”⁴⁸⁰ – írta emlékiratában, s tény, hogy az 1863-ban Pestre költözött fiatalember a következő évtizedeket mind a személyes sorsában, mind a nemzet életében folytonos emelkedésnek érzékelte. Mesedramáját – az *Aesopust* – a Nemzeti Színház 1866-ban nagy sikerrel mutatta be, Kemény Zsigmond a *Pesti Napló* munkatársául fogadta, a Kisfaludy Társaságba huszonhét esztendősen került, s már ekkortól ő volt a Kávéforrás kör egyik hangadója. E kör fiataljai – Ágai Adolf, Asbóth János, Berczik Árpád, Dóczy Lajos, Kaas Ivor, Toldy István, Tóth Kálmán – egy városias, az angol s a francia mintákra is figyelő Magyarország igézetében éltek ekkor, s a reformkori nemzeti liberalizmus nyitott tradícióját őrizték még.⁴⁸¹ Ez, a modern eszmék iránt is érzékeny társaság a kiegyezést előkészítő Deák-pártra figyelt, Rákosi Jenő a maga szemléletét s szereptudatát az 1867-es politikai alku nyomán adódott nemzeti lehetőségek kihasználásában, s tágításában határozta meg, a kiegyezés-párti, ugyanakkor nacionalista – ti. a magyar érdekeket hangsúlyosan preferáló tendenciájú – *Reform* című lapot is ennek

---

⁴⁷⁸ Emlékezések I.: 10.

⁴⁷⁹ Emlékezések I.: 52-53.

⁴⁸⁰ Emlékezések I.: 78.

⁴⁸¹ Emlékezések I.: 142-143. ill.: Sajó Aladár: *Rákosi Jenő életpályája*. In.: Süle Antal (szerk.): *Rákosi Jenő élete és művei*. Fővárosi Könyvkiadó, Budapest, 1930. 44-47. [a továbbiakban: Süle]

szellemében szerkesztette esztendőkön át (1869–1875). Ennek a küldetéstudattá lett életprogramnak a romantikus történelemszemléletben gyökerező lélektani motivációit és argumentumait nemcsak maga a program, de a róla való beszámoló stílusa is híven őrizte egy életen át. „A Deák-párti államférfiak felfogása volt, hogy ha a dinasztiaival ki lehet őszintén békülni, akkor a paritásos kettős monarchia [sic!] az a forma, melynek keretében Magyarország a megújulás fenséges munkáját, a XIX. század első felének nagy epopeáját sikeresen folytathatja és befejezheti. Dicső rendeltetés volt az eszme napszámosának lehetni. Ez töltötte be az én életemet elejétől végig. Kezdetben inkább sejtettem ezt, utóbb öntudattá és életprogrammá lett bennem. Mindent, amire vállalkoztam, e gondolatban iparkodtam teljesíteni. És minden bajnak, minden szerencsétlenségnek elvette mérgét előttem az, hogy tudtam, miért vagyok a világon. Mert nem kell éppen nagy embernek, vezérpolitikusnak vagy államférfiúnak lenni, hogy az ember azonosítsa magát nemzetével. Nekem darabjaim, melyeket írtam, a hazám voltak, olyan értelemben, hogy sohasem azzal a gondolattal írtam, hogy pénzt vagy dicsőséget keresek velök, hanem hogy magyar irodalmat csinálók. Nekem a színház, melyet alapítottam és dirigáltam, a hazám volt, mert kultúránk egy hézagát akartam vele betölteni s a fővárosból az idegen lelket kiexorcizálni. Nekem az újság, amelyet szerkesztettem, nem vállalat volt, hanem misszió és intézmény a magyarság szolgálatában.”⁴⁸² Ha a nyelv dagályos fordulataitól eltekintünk, látnivaló, hogy Rákosi Jenő értékhierarchiájában az értékrend csúcsára a nemzet, szerepfelfogásának középpontjába pedig a nemzeti eszme, – ahogy írta – a „magyarság szolgálata”, mint a személyiség etikai-intellektuális identitását és integritását jelentő, s ezt feszültségek, önreflexió és a „tárgy” problematizálása nélkül determináló és vezérlő cselekvési program került. Ez volt az a pont, ahol Rákosinak a maga családi, történelmi és társadalmi szocializációja során rögzült világképe mindörökre „tizenkilencedik századi” maradt, s gyökeresen eltért nemcsak Adyétól, de a készülő új évszázad generációjának más képviselőitől is. A művészi modernség hozta problematikát nem élte át, a világ „átláthatóságának”,

---

⁴⁸² Emlékezések I.: 145–146.

értelmezhetőségének relativizmusa, a szétesettség, a társadalmi létből való kirekesztettség individuális tapasztalata, az elidegenedés, a magára hagyatottság új élménye meg sem érintette őt, mindezt – illetve mindennek szellemi-művészi megjelenését, megjelentetését valamiféle, a megkérdőjelezhetetlen „rendet” megbontó betegségként fogta fel. A történelem értelmét – akárcsak Herder, a német romantika gondolkodója – az arra érdemes nemzetek kiteljesedése történeteként fogta föl, s kételye abban, hogy a magyarságot a maga „kultúrfölénye” e tendencia európai reprezentánsának jelölje ki, nem volt egy pillanatra sem.

Az egységes nemzetállam koncepcióját éppen ezért nem volt hajlandó megkérdőjelezni soha. A magyarságot a térség egyetlen uralgó, így „birodalmi politikára” termett népének tudta, aki lelkileg s nyelviileg is „meghódította” az itt talált néprétegeket. „Kellett valami hatalmas, hódító tulajdonságának lenni – írta –, hogy géniusza diadalmaskodjék a területen, amelyet elfoglalt. És ezeréves történetünknek számos kimagasló alakja van, aki nem beköltözött, hanem a beolvasztott magyarokból került ki. Mi tehát az igazi, az egyetlen fajvédelem? ⁴⁸³ Nem lehet más, mint a nemzet géniuszát őrizni, a magyar tulajdonságokat, ezt a hódító erőt irodalomban, politikában, tudományban és intézményekben fenntartani, mert *ez az igazi kultúrfölény* [kiemelés: N. P. J.], amelyről ma [1926-ban] oly sokat beszélnek, melynek azonban csak veszedelem az, amit a mai politikusok fajvédelemnek hirdetnek, s ami csak silány és elvetendő ürügy, pártok toborzására és politikai érvényesülésre.” ⁴⁸⁴ Rákosi Jenő felfogásában a „faji jelleg” nem a biológikumban, hanem a minél tökéletesebben elsajátított nyelv által – így mondta! – „dirigált” gondolkozásban, észjárásban s modorban mutatkozott meg tehát. A magyar nyelv karakterének misztikus összetartó erőt tulajdonított, még a pártosodásra való hajlamot, mint a nemzet egységét veszélyeztető politikai „átkot” is e nyelvben megmutatkozó „karakter” tökéletlen elsajátításából vezette le. Éppen ezért magyarságvédelmét mindezek előtt nyelvvédelmi alapvetésűnek fogta fel.

⁴⁸³ Rákosi Jenő e sorokat 1926-ban, az általa ellenszenvvel figyelt „fajvédelem” politikájának hangoztatása idején írta már, így álláspontja a biológiai fajmeghatározással való polémiaként is felfogható.

⁴⁸⁴ Emlékezések I. 87-88.

A Népszínház alapításának gondolatában is ez játszotta a vezető szerepet. Hiába született németnek eredetileg, az, hogy 1963-ban, Pestre érkezésekor a pályaudvaron német szót hallott csupán – kései vallomása szerint – csakúgy megdöbbenett,⁴⁸⁵ mint az a tapasztalat, hogy a fővárosban nem a nemzeti, hanem a német nyelvű színház volt az uralkodó.⁴⁸⁶ A színház 1875-ös alapítását s igazgatását ennek a jelenségnek a korrekciójaként határozta meg: „elérkezettnek láttuk az időt, hogy megindítsuk a pusztító hadjáratot a német színészet ellen.”⁴⁸⁷ Ez az igény jellemezte műsorpolitikáját is. A leginkább „nemzetinek” tudott színpadi műfajt, a népszínművet átvette a Nemzeti Színháztól Rákosi Jenő, s az indulás esztendejében bemutatott Tóth Ede darabok, *A falu rossza*, *A tolonc*, vagy a szintén a Rákosi-családba tartozott, s messze értéke felett – rögvest, már 1881-ben hosszú tanulmányban – méltatott sógor, Csepreghy Ferenc *Sárga csikója* s *Piros bugyellárisa* akkor szenzációszámra ment. Igyekezett a német színház kezéből „kivenni” az operettet, hisz a közönség arra már nagyon rászokott, ez is a „magyarosítási program” része volt tehát. Rákosi nemcsak igazgatott, de maga rendezett, fordított, s ő válogatta ki a társulat tagjait is. Ezen a színpadon lett Blaha Lujza a „nemzet csalogányává” – halála után a színház uralta teret róla nevezték el –, nem csoda hát, hogy a tisztéről 1881 októberében leköszönt s az újságíráshoz visszatért igazgató úgy gondolta később, hogy a pesti embert „magyarul sírni és magyarul nevetni”⁴⁸⁸ a Népszínház tanította meg.

---

⁴⁸⁵ Emlékezések I.: 111-112.

⁴⁸⁶ „A nemzeti színészet Budapesten zsöllér volt és nem is volt különb a zsöllérsorsnál, ámbár művész nívója egyenrangú volt fiatalsága mellett is az európai nagy színészetével. [...] A német múzsa uralkodott akkor a színpadon s a korcsmákban egyaránt.” Emlékezések II.: 40-41.

⁴⁸⁷ Emlékezések II.: 41-42.

⁴⁸⁸ A Népszínház a nyolcvanas években élte fénykorát, aztán az új színházi struktúra kiépülésével lassan elvesztette jelentőségét, majd csődbe ment. Épületébe az 1913-ban lebontott Nemzeti Színház társulata költözött. A Rákosi Jenő igazgatása alatti időről bővebben: Emlékezések II.: 40-88. ill.: Rákosi Jenő: *Népszínmű, Népszínház, Blaháné*. In.: Uő.: *Tárcák, cikkek I.* Franklin Társulat Kiadása, Budapest, [1927.] 8-14. ill.: Sajó Aladár: *Rákosi Jenő életpályája*. In.: Süle: i. m.: 63-72.

Új vállalkozása a *Budapesti Hírlap* lett. A Légrády testvérek tulajdonában lévő *Pesti Hírlap* eltávolított munkatársai által 1881 júniusában indított újságot ugyanazon év októberében vette át, s a kor legnagyobb hatású s a közvéleményt leginkább befolyásoló napilapjává formálta igen rövid idő alatt.⁴⁸⁹ Ahogy színházigazgatóként, úgy főszerkesztőként s publicistaként is a „magyarosítást” s a nemzeti büszkeség emelését tartotta szem előtt. Rákosi a lapot függetlennek, nemzeti irányúnak s az egész magyarság orgánumának határozta meg, valójában annak a részben nemesi eredetű, részben asszimilált középosztálynak a véleményét tükrözte, illetve formálta inkább, amelyik önmagát a nemzettel, önnön érdekét a nemzet érdekével s egyetlen lehetséges folytonosságtudatával azonosította ekkor. A Budapesti Hírlap jelszava a *magyarságért*, „utasítása” pedig a *magyarosan, magyarul, magyarán* háromság volt. „Ez vonatkozott mindenre. Tudományra, irodalomra, politikára, társadalomra, művészetre, helyesíráásra, s a nyelvre általában”⁴⁹⁰ – írta visszanézve már, s az újság karakterére nézvést valóban elmondható, hogy a dualizmus kori illuzórikus nagy-magyar, vagy birodalmi álom legismertebb szócsovéné nőtte ki magát. Azt, a közvélemény jelentős részében megdönthetetlennek érzett hitet sugározta szét, amelynek nemcsak a nemzeti „nagyság”, de e nagyság folytonossága, a felfokozott önérzet s a teljes biztonság tudata is az integráns része volt, s amit egy példátlan ütemű és mértékű – igaz, igen nagy részében városi – civilizációs fejlődés is igazolni látszott akkor. Rákosi Jenő a közvélemény rejtett hangulatának és vágyainak mesterei kitapogatója volt, gördülékenyen, ma már dagályosnak s modorosnak tetszően, de jó stílusban írt, úgy érezhette az

---

⁴⁸⁹ A lap alapításának körülményeit, illetve lap jellegének marxista, de adatokban gazdag bemutatására lásd: Lengyel Géza: *Magyar sajtómágnessok*. Akadémiai Kiadó, 1963. 101-123. [a továbbiakban: Sajtómágnessok] A lap „felfutására”, terjeszkedésére lásd még: Dersi Tamás: *Századvégi üzenet*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 42-43. 46. ill.: 77-78. Az újságíró Rákosi Jenő idealizáló bemutatására: Papp Ferenc: *Rákosi Jenő, a hírlapíró*. Budapest, 1924. ill.: Sikabonyi Antal: *A publicista Rákosi Jenő*. In.: Süle: i. m.: 153-191. A főszerkesztő visszaemlékezésének vonatkozó részlete a vallott eszmeiség önszemléletének szempontjából lényeges: Emlékezések II.: 89-186.

⁴⁹⁰ Emlékezések II.: 91.

olvasó, hogy a lap hasábjain a saját gondolataival találkozik. Igaza volt Schöpflin Aladárnak, amikor azt írta, hogy a millennium idejének magyar lelkiállapotát az ő publicisztikája fejezte ki legteljesebben.⁴⁹¹

Az idővel egyetlen tulajdonossá vált⁴⁹² főszerkesztő egyetlen párthoz sem csatlakozott,⁴⁹³ mégis amolyan rejtett, cím nélküli propagandaminiszternek is tartották a korban őt, aki szerint a további „haladás” kizárólag nemzeti keretben, a magyarság kárpát-medencei vezető szerepének a biztosításával volt lehetséges. Ezt az ország területi egységét is garantáló keretet számára az Osztrák-Magyar Monarchia sértetlensége adta meg, a magyar célok, a függetlenség kiteljesítését ebben a számára módosíthatatlannak tudott viszonyrendszerben képzelte el, álma – s függetlenségi tudatának lényege, „maximuma” – az volt, hogy a birodalom központja a belátható időben Bécsből Budapestre kerül. A Magyarországon élő nemzetiségekről való álláspontját – akiknek arányszáma kis mértékben csökkent ugyan a dualizmus idején, s még 1910-ben is 46 százalékra rúgott⁴⁹⁴ – is ez határozta meg. A nemzetiségeknek a magyarsághoz való asszimilálódását – hisz számára a saját élete példázta ezt! – nemcsak a részükre is járható útnak, de faktumnak, az egyetlen észszerű megoldásnak tudta, s ezt a vágyott folyamatot akarta gyorsítani a maga eszközeivel mindenáron. Ezért sürgette s köszöntötte Apponyi Albert kultuszminiszter – Nyugat-Európában oly rossz hírünket keltett – 1907-es nyelvtörvényét is (ami a magyar nyelv oktatását a színtiszta nemzetiségi területeken is szinte „kötelezővé” tette), ezért akart „magyarrá nevelt” bosnyák papokat visszaküldeni

---

⁴⁹¹ Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata Kiadása, Budapest, 1937. 52.

⁴⁹² Csukássy József a társulajdonos 1891. május 27-én meghalt, s Rákosi az özvegytől megvásárolta a laprészesedést. Vö.: Sajtómágnások: i. m.: 112.

⁴⁹³ Erre mindig büszke volt, s számtalanszer megismételte. Vö.: Emlékezések III. 31-32.

⁴⁹⁴ Az, hogy a magyarság arányszáma a lakosság ötven százaléka fölé emelkedett, afféle lélektani határnak számított. Ez a gyarapodás első sorban a német és a zsidó asszimilációnak volt köszönhető, de az erdélyi románságot például szinte alig érthette el.

Boszniaába,⁴⁹⁵ s ezért állította, hogy „nemzetiségi jogcímen privilégiumot alattvaló nem élvezhet.”⁴⁹⁶ Egyáltalán, a „magyarosítást” célzó oktatási vagy egyéb törekvéseket ő nem erőszaknak, hanem az itt élő – „elmaradottabb”, államalkotásra képtelen – népek boldogulását, felemelkedését jó szándékúan, sőt áldozatra készen segítő magyar „nagylelkűségnek” látta csupán, azt, hogy a nemzetiségek másként gondolkodhatnak erről, a maga világképe felől nézvést elképzelni se nagyon volt képes, s ha ilyent tapasztalt, felháborodott. Ez a szellemi-politikai cél, ez az etnocentrikus értékfelfogás, s ez az „asszimiláns” szemlélet Rákosi Jenő egész lényét áthatotta, egészen a köznapi emberekről való ítéletalkotásokig,⁴⁹⁷ s ez befolyásolta még a magyar nyelvvel kapcsolatos törekvéseinek gyakorlati következményeit is. Hosszas fejtegetésekben bizonygatta a fonetikus írásmód egyetlen helyes útját, s az idegen szavak s nevek átírásakor a Budapesti Hírlapban makacsul követte ezt. München helyett Münkent, pech helyett peket, monarchia helyett monarkiát írt minden alkalommal, s a külföldi nagyságok nevének magyar fordítását is ő igyekezett meghonosítani. Sékspír Vilmos, Gőte János Farkas, Dosztojevszkij Tódor, Tolsztoj Leó vagy Verne Gyula egyaránt Rákosi Jenő „leleménye” volt, s a – többek között – nyelvi tárgyú cikkeit is összegyűjtő reprezentatív kötetének pedig *A magyarságért*

---

⁴⁹⁵ Az ötlet – hogy fiatal bosnyák papjelöltek számára internátust létesítsenek Budapesten, s „átnevelt” papokat küldjenek vissza – Kállay Béni közös pénzügyminisztertől származott, Rákosi lelkesen támogatta volna, de Tisza Kálmán ellenállásán megbukott. Rákosi Jenő Kállay Béni iránti tiszteletéről lásd: Rákosi Jenő: *Kállay Béni*. In.: Uő.: *Tárcák, cikkek III*. Franklin Társulat Kiadása, Budapest, [1927.] 32-39. [a továbbiakban: *Tárcák, cikkek*]

⁴⁹⁶ „Nem szabad eltűnnie a nemzet egységének szétbontását érdekcsoportokra, a részek ellentétbe helyezését egymással nyelvek szerint, az összetartozandóság érzetének meglazítását. Magyarán mondva: az államra nézve nemzetiségi kérdésnek nem szabad lenni.” Rákosi Jenő: *Nemzetiségi kérdéseink*. In.: Uő.: *A magyarságért*. Kiadta az „Élet” Irodalmi és Nyomdai Résztársaság, Budapest, 1914. 34. ill.: 36. [a továbbiakban: *A magyarságért*]

⁴⁹⁷ Emlékiratában számos helyen élt olyan fordulatokkal, hogy „felvidéki tót ember volt [...] de olyan kristálytisza magyar lélek lakott benne, akár Deák Ferencben.” Vagy: „megemlékezhetnék még Móric szolgánkról, aki mint [...] kékszemű ipolyinéki zsidófiú került oda, [...] ki ott Matzner Móricból Madarász Móric lett.” Emlékezések II.: 93-95.

címet adta.⁴⁹⁸ E könyv előszava 1914. július 23-án született, valószínűsíthetően a Monarchia öt nappal későbbi hadüzenetének sejtelmében-tudatában már, a világháború előestéjén tehát, ami a „magyar imperializmus” gondolatát fő eszmei-politikai programként vállaló, s azt hirdető Rákosi Jenő riadalma s egyben – amennyiben győztesen fejezzük be – „utolsó” reménye, s végül az ő reményeinek is a sírásója lett.⁴⁹⁹

A Rákosi Jenő-féle „magyar imperializmus” a középkori magyar állam nagyságának emlékezetét őrző birodalmi gondolatnak a millenniumot követő esztendőkből ismét népszerűvé lett „variánsa” volt, ifjabb Andrassy Gyula, Kállay Béni, Beksics Gusztáv, Hoitsy Pál képviselték ekkor különböző formákban, de a gondolat igazi felkarolója s népszerűsítője a Budapesti Hírlap lett.⁵⁰⁰ A földrajzi

---

⁴⁹⁸ Néhány, a nyelv természetével s az „átírás” szükségességével foglalkozó cikke: *A nemzeti nyelv; A nyelv kultusza; A purizmus*. In.: Uő.: *A magyarságért*. i. m.: 7-30.

⁴⁹⁹ Rákosi Jenő emlékirata szerint a „magyar imperializmusként” hirdett, s a lap profilját meghatározott politikai koncepció Kállay Béni közös pénzügyminiszterrel való beszélgetések során alakult ki benne. Vö.: *Emlékezések II.* i. m.: 102-103.

⁵⁰⁰ A gondolat középpontjában az állt, hogy az európai egyensúlyt, a germán és a szláv népek egymástól való elválasztását csak egy magyar vezetésű birodalom képes fenntartani-megoldani, hisz az „osztrák imperializmusnak” nincsen történelmi és politikai alapja erre. Rákosi Jenő így írt: „Ez az imperializmus [ti. az osztrák] nem képes megvédelmezni semmit [...] önmagát sem [...] s amire támaszkodik, a hadsereg, csak akkor erős, ha Magyarország lelke költözik abba. [...] Értse meg valahára a vén Európa, hogy a Habsburgok hatalmának alapja és ereje Magyarország [...] És ha Európának szüksége van a Közép-Dunánál igazi nagyhatalomra, e nagyhatalmat csak az a Magyarország-Ausztria valósíthatja meg, melyben a vezető szerep a gyorsan kibontakozó és fejlődő magyaroké, nem pedig a hanyatló és visszafejlődő németeké.” Rákosi Jenő: *Az osztrák imperializmus*. Budapesti Hírlap, 1905. július 27. Idézi: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890-1918*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 164. Erre vonatkozóan bővebben lásd a Magyarország története most említett kötetét. i. m.: 160-165. ill.: 920-923. Továbbá: Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867-1918)*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003. 144-145. [a továbbiakban: Szabó: *Az újkonzervativizmus...*] A magyar birodalmi gondolat alakulásának a magyar történelem egészére vonatkozó bemutatása: Romsics Ignác: *A magyar birodalmi gondolat*. In.: uő.: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Osiris, Budapest, 2004. 121-158.

érvekkel is argumentáló csillagász, s hosszú évekig függetlenségi párti képviselő Hoitsy Pál 1902-ben megjelent könyve,⁵⁰¹ vagy a Mohács előtti magyar állam újjáalakítását vizionáló szabadelvű párti újságíró-történész Beksics Gusztáv munkája⁵⁰² hatását tekintve nem érte el a Rákosi Jenő cikkeiét. A „harmincmillió magyar” fogalma hozzá, s a Budapesti Hírlaphoz kapcsolódott.⁵⁰³ Mondhatjuk, hogy a főszerkesztő a magyarországi asszimiláció tendenciáját, s a nemzetiségek törekvéseinek természetét nagyon rosszul mérte fel, ám az is igaz, hogy a romantikus történelemszemléletben gyökerezett koncepciójának a logikáját a remélt „gyakorlatra” nézvést is híven követte ő. A politikai változások 1903-1906 közötti története, a függetlenségi nacionalista szárny erősödése, választási győzelme, majd kormányra jutása ezt az illúziót segítette fenntartani

---

⁵⁰¹ Hoitsy Pál: *Nagy-Magyarország. A magyar történet jövő századai*. Lampel Róbert Kiadása, Budapest, 1902.

⁵⁰² Beksics Gusztáv: *Mátyás király birodalma és Magyarország jövője*. Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1905.

⁵⁰³ A fogalom a Budapesti Hírlap 1902. július 7-i számának vezércikkében jelent meg először. A cikk az Amerikába vándorolt magyaroknak készült zászló avatási ünnepségén előző nap elmondott beszéd szövege volt. Egy részlete: „Nem kell ide csak harmincmillió magyar és ezen a helyen, ezen a földön első szerepet játszunk Európa históriájában és mienk Európa Kelete! Ennek kellene minden magyar ember – politikus és nem politikus ember zászlajára fölírva lenni: *Harmincmillió magyar!* És meg volna oldva minden kérdésünk egy csapással. Mert ezt kitartással, makacs és okos munkával játszva el lehet érni. De minden dolgunkat ebben a gondolatban kellene intéznünk.” A magyar impérium gondolatának korabeli jellemzésére: Sikabonyi Antal: *Rákosi Jenő a publicista*. In.: Süle: i. m.: 166-167. A Rákosi Jenő-i gondolat kialakulási folyamatának újabb bemutatására lásd: Nagy Ildikó: *Rákosi Jenő és a harmincmillió magyar impérium*. In.: Hanák Péter (főszerk.): *Híd a század felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. University Press, Pécs, 1997. 295-307. Nagy Ildikó tanulmánya arról is részletesen beszél, milyen – tévesen értelmezett – demográfiai mutatók s elképzelések látszottak támogatni ezt az illúziót a korban.

ugyanis.⁵⁰⁴ A Tisza Kálmán-féle liberális-konzervatív tradícióval szemben álló, s Ady által megvetett Széll Kálmánt – 1899 és 1903 között volt miniszterelnök – is nagyon tisztelte Rákosi,⁵⁰⁵ de politikusi eszményképe a következő esztendőekben a koalíciós kormány (1906-1910) kultuszminisztere, Apponyi Albert volt. A miniszter bizalmasának, amolyan személyes „súgójának” számított,⁵⁰⁶ élete s a Budapesti Hírlap legjelentősebb politikai sikerének a függetlenségi szárny 1905-ös választási győzelmét, illetve a koalíció 1906-os kormányra jutását tudta alighanem.⁵⁰⁷ Ekkorra a drámaírással is fölhagyott – a jelentőségét egyre inkább elveszített Népszínház a csődhez közeli helyzetbe került –, s úgy vélhette, minden erejét s befolyását a „nemzeti politika” érvényesítésére fordíthatja immár.

---

⁵⁰⁴ Igazán eleven az idea 1901-02-ben volt, de a gondolatot a következő esztendőben is képviselte Rákosi Jenő. Ehhez kapcsolódó cikkeiből lásd: *A kelet és a keleti népeké.* Budapesti Hírlap, 1903. január 4.; *A dualizmus nemzeti tartalma.* Budapesti Hírlap, 1903. január 20.; *Magyar impérium.* Budapesti Hírlap, 1904. december 25.; *A magyar imperializmus.* Budapesti Hírlap, 1906. június 3. Az utóbbi írás a lap alapításának huszonötödik évfordulójára kiadott reprezentatív, hatalmas terjedelmű számban jelent meg. (Érdemes megjegyezni, hogy ezeket a cikkeket sem az 1914-ben megjelent *A magyarságért* című kötetben, sem az 1920 után kiadott cikkgyűjteményekben nem közölte újra a szerző.)

⁵⁰⁵ Róla írta: „Ő volt az első államférfiú, aki megérezte az erőt és a hatalmat, mely a nemzeti politikában rejlett. Érezte, hogy ezt az országgyűlési többséggel, hatalmi szavazatokkal és taktikai fogásokkal haladásában megállítani nem lehet. Láttá, hogy az viharra dagad, amellyel szembe nézni nem lehet, amelyhez háttal kell állani, ha nem akarja az ember, hogy elsodorja.” Emlékezések II.: i. m.: 144.

⁵⁰⁶ Rákosi azt is megírta, hogy Apponyi többször – például a császárral kötött paktum előkészületei során is – kikérte a véleményét. S az sem lehetett véletlen, hogy amikor a maga „nemzeti politikájának” a leginkább lényeges elemeire – a Tisza Kálmán ellen folytatott véderő-vitára, a nemzeti követelések körüli harcra, s az általános választójog elleni küzdelemre – emlékezett a főszerkesztő, a miniszteri székbe került Apponyi Albert hozzá írt köszönő levelét is büszkén közölte teljes terjedelmében. Emlékezések III.: i. m.: 31-33.

⁵⁰⁷ „Dicsősége delelőjére jutott a B. H. [a Budapesti Hírlap] politikája, mely most már az egész sajtót és a nemzetet is magával ragadta, azon a választáson, amelynek a koalelált ellenzék teljesen összetörte az öröklétre fölszervezettnak látszó szabadelvű pártot.” Emlékezések II.: i. m.: 144.

Túl a hatvanadik évén is önbizalommal volt tele, a darabont kormányral szembeni „nemzeti ellenállás” szellemi kulcsfigurájának számított⁵⁰⁸, a szíve szerint való kormány megalakulását pedig az említett „nemzeti politika” lehetőségének eljöveteleként élte meg.⁵⁰⁹

Azt, hogy az 1905-06-os idő a modern magyar irodalom s a szellemi-politikai progresszió határozottabb fellépésének is a kora volt, Rákosi Jenő ekkor nemigen érzékelhette még. Sem az *Új versekről*, sem az új irodalom egyéb jelenségeiről nem szólt, a Társadalomtudományi Társaságban dúló vitákról is közvetve, egy Jászi Oszkárral folytatott vita erejéig csupán⁵¹⁰ – noha az utóbbinak az 1906. augusztusi „szakadásig” választmányi tagja volt! –, erejének javát a nemzeti követelések nagy részét a császárral kötött paktumban feladott kormány politikájának a támogatása kötötte le. A számára elfogadhatatlanul liberális, mert a vágyott nemzeti egységet megbontó tendenciák s törvények – mint például a polgári házasságot kötelezővé tett, s a zsidóság vallási egyenjogúsítását biztosított 1894–95-ös törvények – ellen korábban is tiltakozott, fellépett a munkásság követeléseinek radikalizálódása ellen is,⁵¹¹ de az állagörző konzervativizmus militánsabb formáját csak 1908 ősze, *A Holnap* antológia megjelenése, illetve a duk-duk affér „sikertelensége” hívta elő belőle. A nemzeti egység mindenek felettiségre apelláló – már e dolgozatban is érintett – 1908. január 1-i vezércikk (*Az év*) a nemzetköziségre esküdött „szociológusokat” már igen, de a hozzájuk rendelt modern irodalom képviselőit alig hozta szóba

---

⁵⁰⁸ Sajtómágnások: i. m.: 113.

⁵⁰⁹ A kormány 1906. áprilisi megalakulása s a Budapesti Hírlap negyedszázados jubileuma kéthónapnyi különbséggel követte egymást. A magyar imperializmusról szóló terjedelmes cikkét az ünnepi számba írta június 3-án. Vö.: az 503. jegyzettel.

⁵¹⁰ Rákosi Jenő a *Courrier Européen*ben 1906. március 16-án megjelent Jászi Oszkár cikkel vitázott március 23-án. Lásd: AEÖPM VIII. i. m.: 474-481.

⁵¹¹ Ennek egyik következményeként 1905. december 4-én egy az általános választójogért való megmozdulás során a Budapesti Hírlap székházát is megtámadták a tüntetők, s valóságos ostrom alakult ki. Vö.: Emlékezések II.: i. m.: 156-158.

még,⁵¹² ám ugyanezen esztendő végén Adyékról már mint örült s beteg emberekről beszélt.⁵¹³ Nyilvánvaló lehet: ahogy a „nemzeti egység” óhaja egyre messzebbre került, s ahogy a koalíciós politikától remélt áttörés esélye is megfakult, Rákosi Jenő harci kedve úgy emelkedett. Megkezdődött az a folyamat, aminek végén – ahogy az Ady–Rákosi-vitában fogalmazott – „a kőművességet, a nemzetköziséget, a radikális társadalmi politikát, az ateizmust, a nemzetiségeket, Babitsot, Adyt, a holnaposokat és a nyugatosokat, ezt az egész groteszk világot” valójában egy gyökerű, a nemzeti egységet veszélyeztető jelenségnek látta.⁵¹⁴ A modernségről – például a demokráciáról vagy az általános választójogról is – mint a nemzetet, a társadalmat egyéneire bontó, beteges kíváncsiságról gondolkodott, ezért akár nyelvi, esztétikai ízlésről, akár hitbéli, erkölcsi, vagy politikai felfogásról volt szó, a modern irodalom s az eszmei-társadalmi radikalizmus Rákosi Jenő világképének a gyökerét „támadta meg”. Számára a magyar-idegen értékrendi opozíció valóságos – mert közvetlenül látható s támadható – tartalommal telítődött ekkor. Eszményeinek őrzése, propagálása s az újonnan összeállt „ellenség” visszaszorítása-megsemmisítése egyazon feladatként rögzült benne.

A nagy remény, a koalíciós kísérlet bukása, s a Munkapárt győzelme után ez a törekvés vitte közel a korábban élesen bírálta Tisza István politikájához is. Elsősorban a választójog kiterjesztésének megakadályozásában értettek nagyon egyet, de Tiszának a modern művészi jelenségek elleni határozott fellépése is közelebb hozta egymáshoz őket. A házelnökként a parlamentben, majd miniszterelnökként is keményen fellépett politikusról, mint „tehetségében, jellemében, magyar hazafiságában, akaraterejében” nagy értékű és a legkövetkezetesebb emberről, mint „korának legfanatikusabb magyarjáról” gondolkodott Rákosi Jenő ekkorra már,⁵¹⁵ elfogadta a

⁵¹² Vö. a 397-399. jegyzetekkel.

⁵¹³ Rákosi Jenő: *A Holnap*. Budapesti Hírlap, 1908. december 20. Vö. a 434. jegyzethez tartozó szöveggel.

⁵¹⁴ Dunántúli [Rákosi Jenő]: *Levelek*. Budapesti Hírlap, 1915. november 12. In.: AEÖPM XI. i. m.: 425.

⁵¹⁵ Papp Ferenc: *Rákosi Jenő, a hírlapíró*. Budapest, 1924. 91. ill.: Emlékezések II.: i. m.: 171.

segítséget, amikor – 1916-ban, a háború idején – a lap nehéz helyzetbe került,⁵¹⁶ s arra is meghatottan emlékezett, hogy a miniszterelnöki széktől megvált, s a frontra induló rideg politikus a szerkesztőségben felkereste őt, s a „hazának tett szolgálataért” meleg hangon mondott köszönetet.⁵¹⁷ Amikor Tisza István *Magyar Figyelője* megjelent, ugyanabban az esztendőben – 1911-ben – ő *Ma* címmel segített elindítani egy folyóiratot. Célja – ahogy a cím is utalt rá – a „holnaposokkal”, tehát a modernekkel szemben felállítandó szellemi-irodalmi falanx erősítése volt, s a beköszöntőt írt Rákosi Jenő nem is rejtette véka alá ezt: „...mikor kezembe veszem a tollat, hogy ezt a néhány sort megírjam, elsőben is az tűnik föl, hogy akik nagy lelkesedéssel és színes reményekkel eltelve fognak hozzá a »Ma« megalapításához, jóformán mind olyan szerencse emberek, akik a babér és a taps javát a *Holnaptól* fogják elnyerni.”⁵¹⁸ Igaz, a folyóirat nyolc hónapot élt csupán, de a bukás a nagy közvélemény-formáló elszántságán jottányit sem változtatott. A háborút – amire, ahogy írta később, Európa „férfi-boszorkányai” majd ötven évig készültek⁵¹⁹ – a gondviselés által a magyarságra mért próbaként fogta fel, s legnagyobb félelme abból származott, hogy a nemzetet felkészületlenül – az oly annyira kárhoztatott széthúzás állapotában – érte az egész. Nemcsak a vereséget gondolta végzetesnek, de szerinte a győzelem is veszélyt hordozott – hitte, a megerősödött osztrák fél ellen újra kell majd kezdeni a tán „száz évig is eltartó” önvédelmi harcot –, ám, ha már benne voltunk, úgy vélte, mindent meg kellett tenni a győzelemért. „Most aztán nincs más hátra, mint végigcsinálni” – magántitkára feljegyzése szerint a háború kitörésekor ennyit mondott tömören.⁵²⁰ Életének s tevékenységének apologetikus krónikása így jellemezte ezt: „A háborúval

---

⁵¹⁶ Tisza István úgy segített konszolidálni a lap anyagi helyzetét, hogy a főszerkesztő-tulajdonos szellemi függetlenségét is garantálta egyben. Vö.: Újságmágnások: i. m.: 121.

⁵¹⁷ Emlékezések II.: i. m.: 168-169.

⁵¹⁸ Rákosi Jenő: A „Ma”. Ma. 1911. április 1. idézi: Szabó: Az újkonzervativizmus...: i. m.: 240.

⁵¹⁹ Emlékezések II.: i. m.: 172.

⁵²⁰ Vö.: Újságmágnások: i. m.: 118.

összeomlott minden, csak Rákosi Jenő hite nem. [...] A világháború irodalmában külön hely illeti meg Rákosi Jenő cikkeit. A háborúban szakadatlan lelkesít: ez a toll hivatása. Szakadatlan küzd: ez a katona hivatása. És mindenki katona volt akkor. Mint magyar: becsülettel végezte munkáját, mint kívüle talán senki. Küzd mindenki ellen, határokon túl és határokon belül, akiben hazájának és eszményeinek ellenségét látja.”⁵²¹ Minden energiáját, a közvélemény formálásában, manipulálásában elsajátított tudását a lelkesedés, a „nemzeti egység” kialakítására-megőrzésére fordította tehát, hisz ha a háborúval a kezdeti esztendő után szembe fordult modern irodalomra s az eszmei-politikai progresszióra nézett, akkor nemcsak a nemzet általa vallott biztonságát, de a számára elfogadható társadalmi rendet is veszélyeztetve látta ő. Ha meggyőződését s szerepét komolyan vette Rákosi, akkor a modernséggel s a vele egynek tudott progresszióval – különösen a háborút az első perctől nyíltan ellenző Adyval – való összeütközése

---

⁵²¹ Sikabonyi Antal: *Rákosi Jenő a publicista*. In.: Süle: i. m.: 167. Rákosi a háború kitörése után – Homérosz, Zrínyi Miklós s Petőfi példáját is emlegetve – a háború etikai és esztétikai tartalmát is megpróbálta értelmezni. Ezt írta: „...egy napon üt az óra és jön a háború. [...] A halál és a pusztulás lehe suhan el fejük fölött és megállítja az emberiséget a kényelmes béke vásári tolongásában. Eltűnik az osztályharc. Eltűnik a szociológus gyűlölködés. Eltűnik a pártviszály. A formátlan-ná vált tömegekbe visszaáll az egység vágya, az összetartozandóság érzete, szemünkről lehull a hályog, újra meglátjuk ideáljainkat, elsősorban a két legfőbbet, a hazát és a nemzetet. Egy perc, egy pillanat és a háború megtanított bennünket arra, amit már szinte teljesen elfelejtettünk: a lelkesedésre. Katonáink dallal, fölvirágozva mennek a harcba. Mi elhagyva léha mulatóhelyeinket, a templomba, Isten oltárához, a kórházba, a megalázkodás és mindenféle jótékonyosság oltárához járulunk. Ez a háború etikai és esztétikai legfőbb tartalma. A háború is az örök jósnak, az örök igazságosságnak, az örök Istennek a fia, aki jön félelmetes ábrázattal, rettentő kezében korbáccsal és kiveri a béke templomából a kufárokat. És jön a háború vihara, összetöri a poshadt tó túkrét és megtisztítja fenéig a tó vizét. És én állok e látványok és képek fölött, mint az egyszerű művész a viharban a hajó fedélzetén, aki az árbochoz kötözteti magát, hogy gyönyörködhessek az irtózatoss látványban. És amíg az edzett hajósok elsápadnak, kétségbeesnek, kapkodnak, ő megjáratván szemeit a tomboló egeken s a borzalmas tengeren, mintha Istent dicsérte volna, azt kiáltozta: – Szép, szép, rettenetes szép! Ez a háború esztétikája.” Rákosi Jenő: *Háború és esztétika*. In.: Süle: i. m.: 418-422.

elkerülhetetlen volt, s amikor eljött, számára a vita élet-halál kérdésévé lett.

A vereséget, s ami utána következett a nemzet katasztrófájaként élte meg.⁵²² A Budapesti Hírlap – a fenyegető tömegtől félve – a Nemzeti Tanácshoz való csatlakozását is bejelentette ugyan, de Rákosi Jenő a nevét levetette a lapról, majd néhány hét után újra írt, de rendre üzenetet kapott, hogy „vigyázzon magára” s több írását is megtámadták ekkor.⁵²³ A Tanácsköztársaság kikiáltása után a szünetelt a lap, nyomdájában a *Vörös Újság* készült, Rákosi Jenőt kétszer elhurcolták, de a folytonos megalázáson túl különösebb bántódása nem esett.⁵²⁴ A Horthy-rendszerben nem igazán találta a helyét, s elmondhatjuk, hogy a rendszer sem igen tudott mit kezdeni vele. Úgy érezte, a magyarság „vonata hibás vágányon döcög”, emlékiratait írta, egykori eszményeit rezignáltan ismételte, s őrizte tovább, tisztelettel beszéltek róla általában, rendre megünnepelték, de a véleményére igazán senki sem volt kíváncsi már. Sőt – főleg a húszas évek elején – a „hivatalos” propagandával is szembekerült. A különítményesek garázdálkodásaival,⁵²⁵ az „ébredő magyarokkal”, a magyar és zsidó írók, újságírók megkülönböztetésének szándékával, a numerus clausus tervével, egyáltalán

---

⁵²² Az őszirózsás forradalommal olyan politikusok kerültek hatalomra, akiket régtől a magyarság ellenségeinek tekintett. Emlékiratában már így írt: „Mindent lerombolt – nem a háború, hanem az a sisere-had, amely a forradalommal a kimerült, alélt magyar nemzetet tehetetlenül a hatalmába kerítette.” Emlékezések II.: i. m.: 179.

⁵²³ Erre vonatkozóan lásd Bíró Lajos *Liebnekt* című, a Világ 1919. január 19-i számában megjelent cikkét. A cikket közli: József Farkas: *Álmok és tények. Magyar írók a demokráciáról és a nemzeti kérdésről a Monarchia felbomlása idején*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2001. 288-292.

⁵²⁴ A Tanácsköztársaság alatti időről lásd: Emlékezések III.: i. m.: 1-20.

⁵²⁵ „...már nem volt ellenség az országban s úgy szólván lámpással kellett magoknak ellenségeket keresni.” Emlékezések III.: i. m.: 20. Vö.: Újságmágnások: i. m.: 121.

a virulens fajvédelemmel határozottan szembeszállt.⁵²⁶ Baloldali lapok is elismeréssel szóltak róla ekkor, s azt is meg kellett érnie, hogy a Budapesti Hírlapnál, aminek több mint négy évtizedig a gazdája volt, cenzúrázták, vagy nem is közölték írásait. Nyolcvanhárom esztendősen sikerült onnan kitérni őt, így életének utolsó éveit a *Pesti Hírlap* publicistájaként élte le, ahol szinte napról napra cikket írt.⁵²⁷

Élete egyetlen értelmének a revízió szolgálatát tudta ekkor,⁵²⁸ a revizionista mozgalom megélénkülése korát meghazudtoló aktivitásra serkentett őt, a közeledni sejtett cél s a feladat maradék idejére mintha a nemzetbe vetett bizalmát is volna visszaadta még. Rákosi Jenő a Lord Rothermere által 1927. júniusában elindított sajtó-

---

⁵²⁶ „Én már hosszú életet éltem s mindenkor csak azt a megkülönböztetést tettem, hogy magyar író vagy nem magyar, hogy tehetséges író vagy tehetségtelen. [...] nekem sok múltbeli kedves emberemet és igen sok becsületes és érdemes magyar embert kellene megtagadnom, csak azért mert zsidó volt. Erre én nem vagyok hajlandó, mert magamat, múltamat és egy egész szép korát az országnak tagadnám meg vele.” Emlékezések III.: i. m.: 28-29. „A forradalmak gyűlölője a megértés, kibékülés szellemét hirdeti. A nemzeti eszme fanatikus híve elsőnek tör pálcat a nemzeti eszme esztelen hívei fölé. Kit börtönbe hurcoltak a terroristák, szinte egyedül harcol a fehérterror ellen. A klerikális, sokszor amint mondták régen, a vad klerikális, a zsidóság védője lesz.” Sikabonyi Antal: *Rákosi Jenő a publicista*. In.: Süle: i. m.: 177. ill.: 180. A „korszellemmel” nem egy ponton szembeszállt, s még a baloldali – Bécsi Magyar Újság, Népszava – vagy a zsidó – Egyenlőség, Múlt és Jövő – lapok által is méltányolt publicista 1919 utáni tevékenységéről Sipos Balázs írt adatokban gazdag tanulmányt. Sipos Balázs: *Az (ellen)propaganda. Rákosi Jenő és a „keresztény kurzus” 1919-1942*. Múltunk, 2005/3. 3-37.

⁵²⁷ Újságmágnások: i. m.: 121-123. ill.: Sajó Aladár: *Rákosi Jenő életpályája*. Süle: i. m.: 90-94.

⁵²⁸ Nagy Emil: *Rákosi Jenő és a revízió*. In.: Süle: i. m.: 130-147. ill.: Sikabonyi Antal: *Rákosi Jenő a publicista*. In.: Süle: 182-187.

akció⁵²⁹ leghűségesebb magyarországi támogatója lett, cikkekben üdvözölte a lord ötletét, még – makacs Habsburg-legitimizmusát feladva – a sajtómágnás (vagy a fia) magyar királlyá koronázásának tervét is ő vetette fel. A Szabadság téren állt Ereklýés Országzászló avatásán, 1928. augusztus 20-án beszédet mondhatott,⁵³⁰ Nagy-Britanniát s Olaszországot is megjárta, s hogy tájékoztassa a világot, cikket írt a Daily Mailbe is.⁵³¹ Amikor elment, Rothermere – a „világ nagy hősi alakjai” és legnagyobb újságírói közé sorolva – emelt hangú nekrológban búcsúztatta el,⁵³² a halálát követő esztendőben, 1930. november 3-án pedig a lord adományából elkészített szobrát is leleplezték a New York palotával szemben lévő téren.⁵³³ Az „országgyarapítást” nem érhetette meg, de az újabb összeomlást – egyben eszményei végleges kudarcát – sem kellett már meglátnia.

1886-ban megjelent *A tragikum* című kötetének központi gondolata szerint az ember legalapvetőbb igénye, hogy kiteljesítse önmagát, ám ezt az igényét sosem válthatja valóra tökéletesen.⁵³⁴ Ha igényéről képtelen lemondani összeütközik a renddel, s elpusztul, de ha lemond, önmagával kerül szembe, s ez lesz a végzete.

---

⁵²⁹ Lord Rothermere, angol sajtómágnás cikke – *Magyarország helye a nap alatt* címmel – 1927. június 21-én jelent meg a *Daily Mail*-ban. Az írás bírálta a trianoni békeszerződést, s főleg a határ mentén élő magyarokra vonatkozó revízió lehetőségét vetette fel. A cikk – alaptalanul – óriási reményeket keltett Magyarországon, s a hazájában politikai befolyással alig rendelkező, ráadásul megbízhatatlannak tartott lordnak hatalmas népszerűséget hozott. Erről lásd: Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Osiris, Budapest, 2001. 96-103. A lord magyarországi kultuszáról: Uő.: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. 48-49. [a továbbiakban: Zeidler]

⁵³⁰ Zeidler: i. m.: 20.

⁵³¹ Rákosi Jenő: *Magyarország balsorsa*. In.: Süle: i. m.: 429-432.

⁵³² Rothermere Lord: *Búcsú Rákosi Jenőtől*. In.: Süle: i. m.: 14-15.

⁵³³ Rothermere, aki a nagy-britanniai útra is meghívta s „a magyar igazság keresztes lovagjának” nevezte Rákosi Jenőt, felajánlását a budapesti főpolgármesternek s a Pesti Hírlapnak írt levelében tette meg. Süle: i. m.: 15-16. Vö.: Zeidler: i. m.: 24-25.

⁵³⁴ Rákosi Jenő: *A tragikum*. Révai Testvérek, Budapest, 1886. A könyv értelmezéséhez lásd: Németh G. Béla: *Tragikum és történetfelfogás (A századvégi tragikum-vita)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, 50-68.

Mindkét „változat” tragikumhoz vezet, ezért a „közepes emberek” (a szerző fogalmazott így) többsége „lemondásra, magamegtartóztatásra van ítélve. Életünk egy folytonos alku és alkalmazkodás. A törvény és az általános érdek szabja ki jogainkat, nem tehetségünk, annál kevésbé vágyunk vagy éppen tetszésünk.”⁵³⁵ Rákosi Jenőnek ez a könyve – amelyben egykori sógora, Beöthy Zsolt tragikumelméletével is vitatkozott – nem esztétikai-filozófiai szakmunka, hanem saját élete tapasztalatának és céljainak az „elméleti” foglaltata volt. A nemzeti lehetőségeket korlátok közé szorító, ugyanakkor a hatalmas civilizációs fejlődést a nemzeti illúziókkal együtt elhozó, felnövelő, fenntartó, illetve fenntartani segítő dualizmus korának a hamarosan állagörzően konzervatívvá lett ideológiai apológiáját írta meg (a csodált s követendő példát az államnemzet kérdésben például félreértett Deák Ferencben látta), önnön eszményeinek majdani s törvénytörő vereségét is megfogalmazva lényegében, ha – 1886-ban – még nem tudott erről, akkor is. A konfliktusok kiegyenlítésére, a vágyakat kordában tartó folytonos harmóniára törekedett, a szerinte örök és változhatatlan értékek – mint például a szépség, a jóság, az erkölcs, a nemzet – modern „problematizálása” az ő szemében inkább önzően beteges, de mindenképpen élet- és nemzetellenes gondolkodásmódnak számított, amíg csak élt. Már a maga korában is – főleg az individualistább jelenségek és szokások térnyerésének közepette – anakronisztikus jelenségnek tűnhetett némileg, jól élt, de vagyont nem gyűjtött soha, nem kért semmiféle stallumot, büszke csak az 1896-ban kapott nemesi címre, s az 1902 decemberében elnyert felsőrendi tagságára volt.⁵³⁶ Előbb a nemzeti nagyság kézzel foghatónak hitt és hinni akart lehetőségének bűvöletében, majd 1918–1920 után egy megalázott nemzet vágyait s folytonosságtudatát utolsó

---

⁵³⁵ Rákosi Jenő: *A tragikum*. i. m.: 76.

⁵³⁶ „Egész életem a magyarságért való rajongásban és harcban telt el. Mindenkinél jobban értékeltem tehát a király kitüntetését, mikor a magyar nemesi rend tagjai közé iktatott. És nekem nem hiúság kérdése volt, hanem lelki felemelkedés, amikor magyar főrenddé avatott a király. Azt hittem, ez életem koronája, mert dicsőbb dolgot magamra nézve gondolni sem tudtam annál, hogy tagjává lettem a történeti magyar nemzetnek.” Sajó Aladár: *Rákosi Jenő életpályája*. In.: Süle: i. m.: 95-96.

pillanataig őrző, s a szabadelvűség klasszikusabb formájához is ragaszkodó, mindenestől „tizenkilencedik századi” figuraként élt. Így is halt meg talán, erős hittel, egy illúzió szolgálatosaként, de egyenes derékkal mégis, akit nemcsak „fénykorában” süvegelték meg néha ellenfelei,⁵³⁷ de akit még az egykori nagy-nagy ellenség, a *Nyugat* is tisztességgel elbúcsúztatott.⁵³⁸

---

⁵³⁷ 1912 májusában és júniusában a Nemzeti Színház vígjáték-ciklusának előadásai előtt például Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond és Ignó is meleg hangon méltatta Rákosi Jenőt. Ezt a gesztust Horváth Zoltán érthetetlennek, elszomorítónak és lehangolónak nevezte – fél évszázaddal később. Horváth Zoltán: *A magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896-1914)*. Gondolat, Budapest, 1961. 414-416.

⁵³⁸ Rákosi Jenőtől a folyóiratban Felek Gyéza, Kosztolányi Dezső és Schöpfung Aladár vett búcsút.

VI. Út a vitáig – Ady és Rákosi Jenő viszonyának alakulása

Igazat mondott-e Ady nagyváradai éjszakáinak társa, a költő „rossz szelleme”, Szűts Dezső, amikor 1919-ben úgy emlékezett, hogy a fiatal újságírónak „Rákosi Jenőről az volt a véleménye, hogy a nagy bizonytalanságban, amit a magyar tenger jelent, Rákosi az egyetlen szilárd szikla, amelynek érdemes az embernek hajóját kötni”⁵³⁹ ez legalábbis kétséges, de pontosan nem tudható, ám tény, hogy 1901 nyarán, egy színházi bemutató kapcsán – némi maliciózus mellékízzel ugyan – Ady még „nagyrabecsüléssel” említette a „kiváltságos egyéniség” nevét.⁵⁴⁰ Ebben a korszakban, szabadgondolkodói radikalizmusának kiforrása idején, több írásában is emlegette Rákosi Jenőt, de általában a nagyhatalmú újságíró szereptudatára vonatkozó, kifejezetten ironikus oldalvágásokkal inkább.⁵⁴¹ Ezeknek a rövid írásoknak Rákosi nem volt tárgya még, ám mint közismert karakterű „viszonyítási pont” rendre megjelent. A Vázsonyi Vilmos nagyváradai látogatásakor szervezett, majd kudarcba fulladt klerikális antiszemita tüntetést kommentáló Ady egy nagyváradai szerkesztő eljárását „Rákosi Jenő lapjának veszedelmes, rontó szelleméhez”, egyszóval annak manipulációs gyakorlatához hasonlította például.⁵⁴² Ugyanezen év július 27-én megjelent cikkében a nagyváradai színészek nyilatkozata miatt megsértődött – s érvül a város tekintélyes népszaporulatát felhozott – kaposvári konzervatív körökön gúnyolódott a szerző, s Rákosi alig

---

⁵³⁹ Kovalovszky III. i. m.: 235.

⁵⁴⁰ Ady Endre: *Márkus Emília estéi. Endre és Johanna és a Kaméliás hölgy.* (Nagyváradai Napló, 1901. június 18.) AEÖPM II. i. m.: 42.

⁵⁴¹ „Rákositól: a nagy tömegek százjízén szólni” [ti. ezt lehet megtanulni]. Ady Endre: *Szálló levelek.* (Szabadság, 1901. április 25.) AEÖPM I. i. m.: 492.; *A Hétről.* (Nagyváradai Napló, 1901. szeptember 25.) AEÖPM II. i. m.: 205-206. [itt a fiatalokat „felfedező” Rákosin ironizált]; *Írók vizitje.* (Nagyváradai Napló, 1902. január 26.) AEÖPM II. Második, átdolgozott kiadás, i. m.: 213-214. [szintén a „felfedező” főszerkesztőn ironizált].

⁵⁴² Ady Endre: *Vázsonyi Vilmos Nagyváradon.* (Nagyváradai Napló, 1902. április 15.) AEÖPM III. i. m.: 48.

néhány hete elmondott beszédének híressé lett fordulatára utalt: „álljon helyre a béke, s a népszámlálási statisztikában még előkelőbb helyet vívjon ki Somogy metropolisza, hiszen Rákosi Jenő komolyan gondolja a harmincmillió magyart.”⁵⁴³ A „korszellemnek” ugyanezen jelenségére figyelve, 1903. elején Hoitsy Pál frissen megjelent *Nagy-Magyarország* című könyvét s a kötetet elismeréssel fogadott kritikákat – Ignotusét, Vészi Józsefét, Bartha Miklósét s Rákosi Jenőét egyaránt! – hóbortnak s „ideális [ti. idealista] örültségnek” írta le a költő,⁵⁴⁴ néhány nap múltán pedig a főrendi taggá választott Rákosi példáját idézve többek között, a fölerősödött rangkórságról, „a porosz junker-szellem inficiálta feudális kasztszerető nyavalyáról”, s a „reakció erősödéséről” beszélt.⁵⁴⁵

Ezek az írások a rohamosan fejlődő, semmiféle tekintélyt nem tisztelő, erős antifeudális s antiklerikális attitűdöt követő, ugyanakkor a maga kálvinista, folytonosan protestáló tradícióját is megőrzött, szabadon gondolkodó Adyra vallottak. Eszménye a „városos Magyarország” elősegítése, feladattudatának centrumában pedig a visszahúzó – például a kormányon lévő Széll Kálmán-i – erőkkel szembeni küzdelem volt, s nem „emberekre”, hanem gondolkodói tendenciákra haragudott. Rákosi Jenő személye sem volt „célpont” számára jól kivehetően, s nem azért, mert első, még Debrecenben megjelent kötetéről, mint „biztató talentum” verseiről a Budapesti Hírlap is megbecsülően szólt,⁵⁴⁶ hanem azért, mert – s a könnyeden ironikus stílus is erre utalt – a lapban s annak főszerkesztőjében egy jobb sorsra érdemes nemes szándék már-már nevetséges, az időből „kimaradt” eltorzulását látta csupán. Rákosi neve, illetve némely hozzá köthető gesztus, ezért mint afféle

---

⁵⁴³ Ady Endre: *Háború egy krónika miatt*. (Nagyváradai Napló, 1902. július 27.) AEÖPM III. i. m.: 112-113. Rákosi Jenő híressé lett fordulata 1902. július 6-án tartott beszédében hangzott el, s a másnapi Budapesti Hírlap közölte. Vö.: az 503. jegyzettel.

⁵⁴⁴ Ady Endre: *Ideális örültek*. (Nagyváradai Napló, 1903. január 15.) AEÖPM IV. i. m.: 17-18.

⁵⁴⁵ Ady Endre: *Harc a kutyabőrért*. (Nagyváradai Napló, 1903. január 25.) AEÖPM IV. i. m.: 24-25.

⁵⁴⁶ A kritika név nélkül jelent meg, a lap 1899. november 24-i számában, Ady Lajos szerint Béla Henrik írta. AEÖV I. i. m.: 196.

mosolyogtató példatár kerül Ady tollára leginkább, ami a költőként vergődő, de újságíróként az önbizalomtól duzzadó, ám az „úri emberhez méltó” magatartást önmagára nézve kötelezőnek tudott fiatalembernek a személy iránti tiszteletét nemigen akadályozhatta még. Nem ment csodaszámba hát, hogy az 1903 őszi személyes megismerkedést követően⁵⁴⁷ a Párizsba készülő, de az ajánlatokban egyáltalán nem dúskáló költő egy évre a Budapesti Hírlap állandó párizsi cikkírója lett. Az a háromtucatnyi írás, ami Rákosi lapjában 1904 és 1905 eleje között megjelent, hangnemben és tematikában a konzervatív lap követelményeihez is igazodott némileg (például a türelmetlen francia progresszió, „a természettudományos gondolkodás elemistái” kultúrát veszélyeztető attitűdjéről is beszélt⁵⁴⁸), de a világkép alapszerkezetét érintő szellemi „megalkuvást” sohasem tartalmazott. Ez a „munkatársi” kapcsolat Ady hazatérésével s a polgári radikális Budapesti Naplóhoz kerülésével természetesen megszakadt,⁵⁴⁹ de korábbi „kenyéradóját” jó

---

⁵⁴⁷ Amint említettük már, Hegedűs Nándor emlékezete szerint az akkor nagy Ady-kedvenc, Nagyváradon is vendégszerepelt Fedák Sári, a Rákosi Szidi – Rákosi Jenő húga – színiiskolájából kikerült színésznő „ajánlotta be” a főszerkesztőnek. Hegedűs: i. m.: 209. A találkozást Brüll Bertának 1903. december 14-én írt levelében Ady is említette: „...elmentem Fedák Sárihoz. Zsazsa rendkívül melegen fogadott, kibékített Rákosival, kinél viszont másnap voltam igen szívesen látott vendég.” AEL I. i. m.: 78. jegyzete: 405-407. A levélben említett „kibékítésre” valószínűleg Ady ironikus cikkei miatt volt szükség, s hogy ez jól sikerült, az is bizonyítja, hogy a Párizsba induló költő Rákosival megállapodást kötött. Első párizsi tartózkodása idején harmincöt cikket írt a Budapesti Hírlapnak, majd kétszer annyit, mint a Budapesti Naplónak. Az, hogy hányszor találkoztak ekkor, nem tudható, Rákosi Jenő az emlékirataiban – meglehetősen, a történet jelentőségét kisebbítve – csupán egy alkalomról beszélt. Emlékezések II. i. m.: 181.

⁵⁴⁸ Ady Endre: *Jeanne d’Arc és modern ellenségei*. (Budapesti Hírlap, 1904. december 4.) AEÖPM V. i. m.: 158-159.

⁵⁴⁹ Rákosi Jenő később úgy emlékezett, hogy a szakítás oka az volt, hogy Ady egy verset is küldött a lapnak, amit ő – mivel nem tetszett neki – nem volt hajlandó közölni. Mivel Rákosi Adyra való emlékezésében a kettejük közötti ízléskülönbségre, s az Ady-költészetnek az ő ideáljától való eltérésére tette már a hangsúlyt, ez az információ aligha fedte a valóságot. Emlékezések II. i. m.: 181.

ideig nem bántotta még.⁵⁵⁰ Sőt, egy 1905 októberi színikritikában feltűnő tisztelettel beszélt Rákosi Jenőről,⁵⁵¹ véleménye az „Ázsiába való visszatérést” jelentő, Rákosi által megszállottan támogatott „nacionalista koalíció” hatalomra jutásával egy időben változott csak meg radikálisan.

Ekkortól az eltérő világképek alapelemeiről szólt már a költő. A darabont-kormány utolsó napjaiban, a „győzelemre” készülő koalíció s a király közötti tárgyalások idején, amikor az általa is sűrűn olvasott francia folyóiratban zajlott polémiához szólt hozzá, a konzervatív-nacionalista szárny külföldnek szánt propagandáját vette célba Ady. A radikális Jászi Oszkár s az ő álláspontját támadó Rákosi Jenő vitájáról, a magyarországi koalíció megítéléséről volt szó, s a polémiában egyértelműen Jásziék oldalán állt. Rákosiék az ősi magyar alkotmányosság védelméről szóltak, míg Ady a progresszió szempontjairól beszélt: „Magyarországot csak a magyar társadalom struktúrájának egészséges megváltoztatása mentheti meg. A kiváltságosak államából népállamnak kell megszületni. [...] Az Apponyi Albert és Rákosi Jenő iskolájában tartozó politikusoknak egy céljuk van, [...] tovább is néhány száz emberé legyen Magyarország.”⁵⁵² Mint megannyi ekkor írt cikkében, a magyarországi „elmaradottságot” vette célba ekkor is, akárcsak abban a „Párizsi levelében”, amelyet az eszperantó nyelv századfordulói karrierjének ürügyén írt. A magyar nyelv védelmében elmerült „Tulipános Hadúr” szórt gúnyos szavakat a cikk egy másik

⁵⁵⁰ Inkább hallgatott róla. Rákosi neve Ady cikkeiben 1905 októberéig egyáltalán nem fordult elő, s „vezérlő” gondolatára is mindössze egyszer célzott, akkor sem a régi gúnnyal: „Élelmes nációkat helyes dolog álmokkal lakatni, élhetetleneket bűn. Valaki arról ír, hogy harmincmillió magyar a cél. Egy hét múlva már úgy viselkedünk, mintha harminc millióan volnánk.” Ady Endre: *Egy értékes könyv*. (Budapesti Napló, 1905. március 3.) AEÖPM VI. i. m.: 79.

⁵⁵¹ „[az előadás] méltatlan Rákosi Jenőhöz, s méltatlan a pompás ízlésű, derűs filozófiájú, romantikus, igazán irodalmi alkotáshoz. [...] Józan, szép, igéivel is ható poézisát ma sem értették meg Rákosi Jenőnek. [...] Tele volt a színház. A publikum még ilyen előadás mellett is tudott szívvel hódolni Rákosi Jenő előkelő génuszának.” Ady Endre: *A szerelem iskolája*. (Budapesti Napló, 1905. október 16.) AEÖPM VII. i. m.: 24-25.

⁵⁵² Ady Endre: *Egy polémia*. (Budapesti Napló, 1906. április 3.) AEÖPM VII. i. m.: 184-185.

helyén megidézett („ha ráadásul Rákosi Jenő megcsinálja a magyar impériumot, minden Balkán-nyelvet meg kell ám tanulnunk”) főszerkesztő is magára vehette akár,⁵⁵³ akinek szemében már az „internacionalizmus” emlegetése („a mi életünket csak az internacionalizmus mentheti meg”, írta Ady) is vörös posztónak számíthatott.⁵⁵⁴ A *Courrier Européen* című, 1907. január 16-án megjelent írás az 1906. áprilisi – *Egy polémia* című – cikknek a folytatása volt lényegében, abból az alkalomból, hogy a kormány a számára ellen-szenves írásokat közölt lap terjesztését akadályozta Magyarországon. Ady azt kárhoztatta, hogy Rákosi a magyar koalíció szabadságküzdelméről beszélt Európának akkor, amikor „Magyarország teljesen elszigeteli magát a haladó Európától s minden szabadsággyilkos, kultúraellenes, retrográd irány melegágyává készül lenni.”⁵⁵⁵ Rákosi Jenőben, illetve mindabban, amit lapja, a Budapesti Hírlap jelentett, a modern Magyarország ellenségét látta Ady ekkorra már, s tollát az ebből fakadt ingerültség is vezette jól kivethetően. „Kacagás és düh együtt fogják el az embert, ha mostanában Rákosi Jenő lapját olvassa véletlenül. Hogy Franciaország elvész, megöli az általános választói jog. Hát ilyen gonosz számárságokat a jó magyar publikum nyugodtan elfogyaszt?” – írta alig három hónappal később,⁵⁵⁶ míg ugyanezen év szeptemberében egy

---

⁵⁵³ Rákosi Jenő ugyanis nemcsak a magyar nyelv s a magyarosítás elszánt védelmezője, de az 1906 tavaszán, a működésképtelen országgyűlés feloszlása után „kitört” – a nemzeti ellenállás szimbólumának számító – csak a magyar áruk megvételére ösztönző „tulipános mozgalom” leglelkesebb szorgalmazója volt, a kicsi zománc tulipán jelvényt haláláig büszkén őrizte. Emlékezések II. i. m.: 154-156. ill.: Sikabonyi Antal: *Rákosi Jenő a publicista*. In.: Süle: i. m.: 165.

⁵⁵⁴ Ady Endre: *Egy magyar probléma*. (Budapesti Napló, 1906. szeptember 4.) AEÖPM VIII. i. m.: 77-78.

⁵⁵⁵ Ady Endre: *A Courrier Européen*. (Budapesti Napló, 1907. január 16.) AEÖPM VIII. i. m.: 150-152. jegyzetében lásd az egész vita anyagát: 470-482.

⁵⁵⁶ Ady Endre: *Párizsi jegyzetek*. (Budapesti Napló, 1907. március 30.) AEÖPM VIII. i. m.: 198-199.

újabb polémiára utalva a Budapesti Hírlapot nyíltan leha-
zugozta.⁵⁵⁷

Ezek már „célzott”, személyre szóló támadásoknak voltak tekinthetők, valamiféle fölénytudat is átütött rajtuk, ám Rákosi Jenő nem válaszolt reájuk. A maga világképét évtizedek óta kiforrott-nak – s önmagát szintén hosszú ideje az első számú közvélemény-formáló tekintélynek – tudott főszerkesztő, a nála harmincöt évvel fiatalabb, merőben más korban, közebben s más szellemi, történelmi inspirációk hatása alatt szocializálódott, a saját kálvinista tradícióját őrző, de a modernségbe s a szabadgondolkodói radikalizmusba is „belenőtt” Ady Endrét aligha tartotta veszélyes ellenfélnek ekkor még. A művészet feladatáról, a nemzeti értékről s érdekről vallott felfogásuk, társadalomképük végletesen különbözött már, de Rákosi Jenő kifejezetten Adyra vonatkozó „veszélyérzete” majd csak a modern magyar irodalom s a progresszió határozottabb szervezeti fellépésének, valamint a koalíció politikája megroggyanásának, reményvesztésének az idején mozdult meg igazán.

557

„Itt [ti. Magyarországon] hírlapok élnek meg nagyszerűen abból a föltevésből, hogy a magyar publikum – analfabéta. Rákosi Jenő lapja például nyugodtan hazudhatja, hogy Björnson nemrégiben megtámadta a Poroszország által sanyargatott lengyeleket.” Ady Endre: *Jegyzetek a napról*. (Budapesti Hírlap, 1907. szeptember 19.) AEÖPM VIII. i. m.: 345-346. A cikk háttere, hogy Rákosi Jenő megtámadta az Európa szerte ismert norvég író, költő, radikális baloldali gondolkodót, aki a magyarországi szlovákokért is szót ejtett. Björnson – az általa a „tótok sanyargatójának” nevezett Apponyi Albert kultuszminiszter jelenléte miatt – nem vett részt a hágai békekonferencián, s erről levelet is írt. A levelet s Rákosi reagálását lásd AEÖPM VIII. i. m.: 574-577.

S volt itt még valami. Ady 1907 őszétől hosszabb ideig megint csak nem támadta, sőt alig hozta szóba Rákosit,⁵⁵⁸ s ebben a költőt ért elbizonytalanodásnak, egzisztenciális, szereptudati válságnak, s ama szellemi és mentális feszültségek felszínre kerülésének is valószínűleg szerepe volt. Ahogy a „darabontos” nemzet-ostorozó kedv, s a Holnapban bízó lendület alábbhagyott, ahogy a metafizikai és a nemzeti kötődés jegyei is határozottabban megjelentek Adynál, úgy a Rákosi Jenő-féle nacionalista konzervativizmus állandó megvetésének a hajlandósága is csökkenni látszott. Ez a „békülékenyebb” tendencia nem a Budapesti Naplónál való állását veszni látó költő közeledési ötletének⁵⁵⁹ a kísérője lehetett csupán (az amúgy is igen hamar, napokon belül hamvába holt), hanem a szerep és a „pozíció” féloldalasságát, valamint az „igazi” – a történelmi középosztály, a „maga fajtája” felé való – áttörés hiányát megélt költő és gondolkodó tétovaságának a tükre is. Ady nem Rákosi Jenő felé akart „áttörni” persze – a két világkép közötti ellentét ezt eleve lehetetlenné tette ekkorra –, ami gyötörte őt, az a felismert és átélt – a mellette álló szellemi társaival szemben is átélt – magány volt valójában. Innen nézvést 1908 számára az elbizonytalanodás, a környezetével s önmagával is megbékülni képtelen ember „helykeresésének” az esztendeje lett, ami a duk-duk affér botrányához, a keserű kijózanodáshoz, s végül a – nem igazán

⁵⁵⁸ Az 1908. január 1-től négy részletben megjelent *A magyar Pimodán*-ban írta Ady: „Persze nem mindenki iszik, ismerek a falumban borne-missza parasztot, aztán meg Rákosi Jenő sem iszik, Bródy Sándor sem, iszik, Lánczy Leó sem, Wekerle Sándor sem.” AEÖPM IX. i. m.: 167. Áprilisban szintén egy fél mondattal említette meg: „Bizonyisten nem Mailáth József gróf, nem Prohászka püspök s nem Rákosi Jenő voltak itt az első kultúremberek.” Ady Endre: *Egy falusi ember naplójából*. (Budapesti Napló, 1908. április 24.) AEÖPM IX. i. m.: 213. Egy Párizsból küldött cikkben újra a választójog kiterjesztése ellen hadakozó Rákosit hozta szóba – megint csak ironikusan. Ady Endre: *A voks ellen*. (Népszava, 1908. július 26.) AEÖPM IX. i. m.: 244. A főszerkesztő neve a Nagyváradon rendezett Holnap-esten felolvasott előadásban fordult elő még, de szintén nem támadólag: „Öljük meg Homérosztól, Dantétól, Voltaire-től, aki csak utunkba akad, Beöthy Zsoltig, Rákosiig és Szabolcskáig” Ady Endre: *[A Holnap]*. (Nagyváradai Napló, 1908. szeptember 29.) AEÖPM IX. i. m.: 269.

⁵⁵⁹ A Budapesti Hírlaphoz való újabb, 1908. januárjában történt közeledési kísérletre lásd a 391. és a 399. jegyzetet.

hosszú távra szóló – „fellélegzéshez” egyszerre vezetett. Rákosi Jenő nevét 1909 januárjában, a botrányból való szabadulás idején írta le újra a költő, akkor viszont – mint aki „bizonyítani” akar önmagának, vagy másoknak is talán – már nem kegyelmezett.

Írásainak tanulsága szerint Rákosit a duk-duk affér idejéig nem igazán érdekelhette Ady. Nevét terjedelmes, feladatkijelölő, a „szociológus” s a szocialista progresszió veszélyeire már figyelmeztető – s a modern irodalom tőle idegen jelenségeire is reflektáló – cikkében sem tartotta fontosnak leírni még.⁵⁶⁰ Az év eleji vitában – az *Alkotmány* s a *Katolikus Szemle* támadásai idején⁵⁶¹ – a Budapesti Hírlap Szabolcska Mihály gúny-versét közölte csupán, s a főszerkesztő még *A Holnap* antológia megjelenését követően is majd négy hónapon át hallgatott.⁵⁶² „Az ősi időkben az örülteket szenteknek és prófétáknak tartották. [...] Manapság az új kor, amely minden illúzióknak ellensége a bolondok házáat is kifosztotta misztikus romantikájából és degradálta kórházzá, a bolondokat pedig elmebeteggké. Nem próféták, nem titokzatos lények többé, hanem egyszerűen beteg emberek.”⁵⁶³ Ilyenformán kezdte Rákosi Jenő azt a kritikáját, amelyben az új irodalom egy karakteres jelenségét először igyekezett számba venni. Véleményét, miszerint ez az „erkölcsi, szellemi és művészi kórság” „mindnyájunk erkölcsi alapját, létjogosultságát”, a múlttal való kapcsolatot, a magyar irodalom folytonosságtudatát szakítja meg, s az egész jelenség érthetlenségét – az örült- s a bolond-motívumot variálva – ötször fél újságoldalon fejtegette a szerző, s gondolatmenetének utolsó harmadában a csoport „mesterének” nevezett Ady Endre *A Tisza parton* című versét vette elő. „Nyilvánvaló, hogy ami sivatag, durva kezek, vad csók, bamba álombakók neki, az alatt nem a Tisza partját kell értenünk, hanem – Magyarországot. De volt-e valaha Ady Endre a Gangesz partján? Nem tudom, hogy lett volna. Soha sem látta a

---

⁵⁶⁰ Az 1908. január 1-én megjelent cikkről (Az év) lásd a 396-398. jegyzeteket.

⁵⁶¹ Erről lásd a 401-403. jegyzeteket.

⁵⁶² Az antológia 1908. szeptember elején, Rákosi Jenő cikke 1908. december 20-án jelent meg.

⁵⁶³ Rákosi Jenő: *A Holnap*. Budapesti Hírlap, 1908. december 20. 1.

saját szemével. [...] Mit gondol vajjon magában Ady Endre! Azt-e, hogy a Gangesz partján nincsen fokos, bamba, durva kéz és álombakó és a Tisza partján nem lehet nagy harangvirágot látni? Nem tudja Ady Endre, hogy a Gangesz partján néhány ezer angol ül zsarnokul sok millió bennszülöttön, kik közt a lepra és a pestis és az éhhalál krónikusan pusztít és osztozik az angollal a zsarnokságban? Hej, micsoda úri nép, testben és lélekben a tiszamenti halász, csikós és földműves az indus rabnéphez képest! Ily olcsón és felületesen nem szabad legyalázni azt, ami magunké, még ha nem is tetszik. A dicséretben megbocsájtunk egy kis hazugságot, a fajunk, a földünk és vizünk lebecsülését nagy igazság mellett viseljük el nyugodtan, még a talentumtól is.”⁵⁶⁴ A gúnyos stílus valamilye fölényérzetet is sejtetett még, ám a kérdő s felkiáltó jelek sugallta indulat nyilvánvalóvá tette, hogy az „új irány”, az új életművészet- és történelemszemlélet Rákosi Jenőt világ- és magyarságképe legérzékenyebb pontján találta el. Amikor a cikket írta, akkorra nyilvánvalóvá lett – s tudnia kellett az egésről! –, hogy Ady Petőfi Társaságba csábításának a terve füstbe ment, hogy a duk-duk affér sem a konzervatív szándékok szerint fejeződik be hamarosan, s hogy itt az utak végképp elváltak immár, utolsó reményeül csak a holnaposok invitálását visszautasított, de most mégis hozzájuk sorolt Oláh Gábor szemforgató „leválasztásának” a kísérlete maradhatott. A cikkben egyébként szintén kioktatott, de az „egyik legerősebb legénynek” nevezett debreceni poéta „beugratása” sikerült is akkor,⁵⁶⁵ de hogy Rákosi Jenő fejében mi járhatott pontosan, az az Oláh Gábornak a következő hónapban írt – nyilvánvalóan válaszként született – levélből inkább volt meg tudható.

---

⁵⁶⁴ Rákosi Jenő: i. m.: 4.

⁵⁶⁵ Oláh Gábor tisztelgő-köszönő levelet írt Rákosinak, aki ezt lapja 1908. december 23-i számában közölte is. Erről lásd a 435. jegyzetet.

„Ami Fenyőt illeti és a Nyugatot, azok nem érdekelnek.⁵⁶⁶ Hogy Ady Endrét kár volt a zsidók kezére adni, hogy mi nem akartuk észrevenni, s hogy ez hibánk volt? Ejnye! Mit gondol, Ady Endre, ha észrevesszük s a mi kezünkbe kerül, akkor mást ír és másképpen? Többre becsülöm őt, mintsem elhinném, hogy bármely körülmények közt mást írjon, mint ami a bögyében van. Ő azért került a zsidók kezébe, mert az van a bögyiben, ami azoknak kedves. Hej az istenfáját annak a Csokonainak, aki kóborolt, éhezett, szenvedett, túrt és nyomorultan halt meg, de csodálatosan hitt ama legnagyobb viszonyok közt is a magyarok istenében és dalolta őt végső lehelletéig. Ma pedig az Ady Endrék, ha mi észre nem vesszük, hát zsidó kézre adják magokat? Vigye őket az ótestamentumbeli hét ördög és az apokaliptikus csoda. Betegség és rothadt szag van valamelyes ebben a dologban. [...] Nekem utálatos, ha Ady rajong a Gangeszért és beleköp a Tiszába. Egészen bizonyosra veszem, ha a Gangesz hazájában születik, a Gangeszt köpi le és a Tiszáért rajong. [...] lányt és világot nem megvetéssel, lenézéssel és gyűlölködéssel, hanem szerelemmel lehet csak meghódítani. A nagy pesszimisták mindig a zsidók kezébe kerülnek, azokéba, akik hazájokat nem tudták megtartani, s mint elszórt elem ma is bomlást visznek oda, ahol sikerül elhatalmasodniok. Mert hazát csak optimizmussal és önfeláldozással lehet fenntartani.”⁵⁶⁷ Rákosi levele nemcsak arról tanúskodott, hogy a zsidóság karakterét (amelyről meg volt győződve, hogy – mint minden népnek – létezik) a maga nemzet- és hazaképének „negatívjaként”, a haza elvesztéséből, a szétszórtság tudatállapotából volt képes értelmezni csupán, hanem arról is, hogy az Ady- illetve a modern irodalom-kérdésben nem a zsidó-magyar oppozícióban gondolkodott. Egy alkatilag

---

⁵⁶⁶ Rákosi a Nyugat 1909. január 1-i számában megjelent *Hadi készülődések* című Fenyő Miksa cikkekre utalt, amelyben nemcsak Rákosi felkészültségét vonta kétségbe, de azt is leírta, hogy Oláh Gábort Adyval egy lapon említeni a hozzáértés teljes hiányára vall. Oláh a Rákosinak írt – ismeretlen – levelében nyilván ezt a sérelmet is szóba hozta a Budapesti Hírlap őt elismeréssel (is) emlegetett, Adyt pedig elítélt főszerkesztőjének.

⁵⁶⁷ Rákosi Jenő 1909. január 21-én írt levele Oláh Gábornak. In.: Nagy János: *Oláh Gábor levelesládájából. (Kortársak levelei Oláh Gábornak)* Irodalomtörténeti Közlemények, 1959/ 1. 117-118.

„betegesen” pesszimista, az „optimista” s „önfeláldozó” eszményekhez (s az erkölcs s a haza eszményét ilyennek gondolta ő) kötődni képtelen, csak az individuum kielégülését hajszoló, amorális magatartásforma létezését feltételezte az új művészi jelenségek kapcsán is a szerző, s mindebben – a saját erkölcs- és haza-felfogására nézvést – óriási veszélyt látott. A származással sosem kötötte össze ezt (kevert népnek tudta a magyart is, s az asszimiláció lehetőségében mélyen hitt!), a zsidó származással semmi baja sem volt,⁵⁶⁸ reményét abban vesztette el ekkorra – s meglehet, ezért szentségelt a levélben is –, hogy Ady Endre, ez a kálvinista kisnemes, akinek ő munkát adott egykoron, s akit még egy esztendeje is fogadott volna talán, esetleg mégis „megváltozik”. Az Ady-költészetet – s nemcsak *A Tisza partont* – egyáltalán nem értette persze, a költő „állhatatosságát” alkati „betegséggel”, illetve – később – a siker, a pénz vágyával tudta magyarázni csupán, s úgy döntött, ha harc, akkor legyen hát harc, hiszen – vélhette – a további hallgatást a változó erőviszonyok lehetetlenné teszik már ezután.

A harcot az tette személyes küzdelemmé igazán, hogy a nevezetes affér okozta sokkot lassan kiheverő Ady az *Irodalmi háborgás és szocializmus* című írásban – ahol a duk-duk cikknek helyet adott Herczeg Ferencsel is „leszámolt”⁵⁶⁹ – keményen, s kifejezetten az embert támadva vágott vissza immár, a korábbi – 1906-07-es – vádakát sűrítve s megtoldva is némileg: „Rákosi Jenő mindig a maga helyén és tudatosan szokott ferdíteni vagy butítani, és soha még ezt mai vehemenciájával meg nem cselekedte [...] ha nem volna kibérelt lelkű és életű ember, akkor sem értené meg ezt. Ő annyira a maga mújtjában és mániájában él, hogy minden valószínűség

---

⁵⁶⁸ Ezt – Dóczy Lajos s mások kapcsán – mindig hangsúlyozta, s a származás szerinti megkülönböztetéssel is szembeszállt. Vö. az 525-526. jegyzetekkel.

⁵⁶⁹ „Herczeg Ferenc sváb-diplomata képessége se volt soha ilyen veszedelmes, nagy próbán, mint ez idő szerint, pedig, nagy idők teltek el rövid idő alatt, s ma már egy Herczeg-karriert hússzor több tehetséggel is bajos volna megcsinálni.” Ady Endre: *Irodalmi háborgás és szocializmus*. (Szocializmus, 1909. január 16.) AEÖPM IX. i. m.: 297. Vö. a 439. jegyzettel.

szerint sohase élt egy jelenben sem.”⁵⁷⁰ Ez volt az első „valódi” összecsapás, amely az áthidalhatatlan művészet- társadalom- és történelemszemléleti ellentéteket már egyértelműen a két személyhez köthetően hozta felszínre, nem csoda hát, hogy a „golyóváltás” további szakaszaiban – 1913-ban s 1915–16-ban is – rendre ide utalt vissza a költő. Az 1909 februárjában megjelent *A Budapesti Újságírók Egyesületének Almanachja* rengeteg szereplővel „pro és kontra” demonstrálta az érveket, Ady – a *Magyar lelkek forradalma* című cikkel – és Rákosi Jenő – az 1908. december 20-i írás egy részletével – együtt szerepeltek a kötetben.⁵⁷¹

A modern magyar irodalom csatát nyert tehát, a következő esztendőekben – ugyan belső vitáktól megtépázottan (lásd az *Irodalompolitika* című Hatvany Lajos-cikket megelőző s követő Hatvany-Osvát összecsapást 1911-12-ben) –, de végleg lábra kapott a Nyugat, a konzervatív szárny is erősíteni próbálta a maga hadállásait (lásd a már említett – a Singer és Wolfner cég által kiadott – *Magyar Figyelő* elindítását Tisza István és Herczeg Ferenc vezérletével), Ady „leválasztására” is voltak még kísérletek (például a szintén emlegetett Horváth Jánosé), folytak a viták, de a frontok véglegessédni s megmerevedni látszottak ekkorra már. Rákosi neve Ady egy Hatvany-nak írt levelében bukkant fel legközelebb, méghozzá mulatságosnak is nevezhető – ugyanakkor az Ady-féle világkép feszültségeinek a mélyére világító! – körülmények között. Híre kelt, hogy a költőt Érmindszenten megmarta egy kutya – ez igaz volt –, s az esetről előbb vicclapi cikk, majd kabarédal is született. A dalocska szerint a harapást követően az eb megveszett, s Ady Lajos úgy tájékoztatta bátyját, hogy a Royal Orfeumban előadott számot Gábor Andor írta. Erre éktelen haragra gerjedt a költő. Így írt Hatvany-nak: „Drága, jó Lacim, félek, hogy egy új, utolsó dukduk affért csinálók, s kötelességem ezt a félelmet neked jelenteni. [...] ma folyton az motoszkál a fejemben, hogy írok, mint »lovagias ellenfél«-hez, mint a napisajtó egyetlen úri orgánumához, Rákosi-hoz, illetve a B. H.-hoz egy hosszú, közlendő levelet. Régebbsé teóriámat fejteném ki benne bővebben, az átmenet nélkül Budapestre, egy

---

⁵⁷⁰ Ady Endre: i. m.: 298.

⁵⁷¹ Vö. a 445. jegyzettel.

nagyvárosra s egy szegény országra szabadult, vad, éhes, antiszociális, barbár zsidó ellen való védekezés muszáját. [kiemelés – N. P. J.] Ezek a Gábor Andorok lebunkózni való brigantik, akik ellen talán még Polónyival [ti. a „koalíció” igazságügy-miniszterével] is össze lehetne fogni. Lehet, hogy holnapra meggondolom, mert Rákosival összefogni még nagyobb katasztrófáknál sem szabad. De érzem, hogy neked meg kell írnom a mai tébolyodott napomnak vezető ötletét.”⁵⁷² Hatvanyt a levélnek ez a részlete nagyon érzékeny ponton találta el, s válaszában tán túlságosan is komolyan vette Ady mérges ötletét: „Rákosihoz írt leveledről nem is csevegek. Gábor Andor kupléja miatt – nagy politikai kirohanás – mon Dieu! A magadfajta »fajából kinőtt« gentry van olyan baj, mint az országra rászabadult zsidó. Legalább R. J. szempontjából. Nagyobb veszelem vagy az összzsidóságnál. Ha azt a zsidódöngető levelet megírod, magadat is döngesd. De jobb, ha nem írod meg. Eleget bántanak. Ady Endre is bántson? Ki marad védőnek? [ti. ki véd meg téged ezután?]

⁵⁷³

Ady hajlott a jó szóra, s cikkeinek, leveleinek tanúsága szerint – az 1911. november 30-án a Világban megjelent, s a modern irodalom belső vitáinak ostobább kinövéseit lenyirbálni próbáló, ironikus cikk (*Ünnneprontás*) egy fordulata („De a jobbak legyenek látóbbak, mint a túlsó oldalon például Rákosi Jenő, és legyenek végre emberek és európaiak”) kivételével – évekig nem „foglalkozott” a magyar kultúra „nemzetietlen” részének ostorozásában

---

⁵⁷² Ady Hatvany Lajoshoz írt levele 1910. november végén. Belia II.: i. m.: 115-116.

⁵⁷³ Hatvany Lajos 1910. december 3-án Adyhoz írt levele. Belia II.: i. m.: 410. Ady a levelet nem írta meg, de írt a Royal Orfeum igazgatójának, Bálint Dezsőnek. Majdnem párbaj lett a dologból, amit a költő megbízottainak, Kabos Edének és Bölöni Györgynek sikerült elsimítaniuk. Bölöni levélben azt is tudatta Adyval, hogy a kuplét nem Gábor Andor, hanem Szép Ernő írta, az a szerző tehát, aki az Ady-Rákosi-vitában egyértelműn a költő mellé állt (lásd: *Névtelen sorok*. [Nyugat, 1915. december 1.] AEÖPM XI. i. m.: 484-486.). Az „afférről” részletesen: Belia: i. m.: 408-412. ill.: Kovalovszky III.: i. m.: 242.

továbbra is szorgalmas maradt Rákosi Jenővel ezután.⁵⁷⁴ Még a Fenyő Miksa-Herczeg Ferenc vitában, Fenyő védelmében írt – s akkor nem is közölt! – cikkben (*Ne tessék bántani*) is csak hasonlatként említette meg Rákosi nevét („Ön – ti. Herczeg Ferenc – egy revühatalmú Rákosi Jenő akar lenni”⁵⁷⁵), az újabb, igazán indulatos pengeváltásra az 1913-as esztendő végén került sor csupán.

Ady *Gyűlölet és Harc* című verse a Népszava karácsonyi számában jelent meg, s „az urak, papok, farizeusok és rabszolगतartók” álságos Jézus-hitét kárhoztatta. Rákosi Jenő három nap múlva írt

---

⁵⁷⁴ A cikk azért is figyelemre méltó, mivel ezúttal a modern irodalmon, s annak közönségén belüli, szintén szemellenzős „zsidó érzékenységet” vette célba Ady, az emlegetett feszültség „modern oldali” természetéből is felvillantva valamennyit. A Nyugat 1911. november 26-án rendezett Móricz-matinéján (a beteg Ady erre az alkalomra küldte a *Levél-féle Móricz Zsigmondhoz* című verset, amit Csontos Gyula olvasott fel), néhányan felfigyeltek arra, hogy a szereplők s a közönség csak keresztyényekből álltak, s a modern magyar irodalom „keresztyény klikk” általi kiséjítéséről kezdtek sugdolózni. Ady ez ellen emelte fel szavát: „...megbolondul néhány, az orra hegyén túl nem nagyon látó hiúságos és nem keresztyén ember: hallgat, zúgolódik vagy lázad. [...] Ne tessék azok ellen dolgozni, sőt összeesküdni, akik ősi keresztyénekként hullottak az Élet portájára, de mégsem lesznek cionista keresztyének. Budapest és az egész ország zsidósága tiltakozzék – a saját érdekében – az ellen, hogy csak az lehessen jó író és művész, avagy tudós, aki zsidó. [...] Ne tessék (pláne, amikor Budapest kozmopolita voltáról annyi ócska és hazug szó rikácsol) zsidóskodni és keresztyényeskedni. Üzlet, zseb, hiúság: tiszteletre majdnem méltó dolgok, de betakarni ezeket a legszennyesebb takaróval, a magyar-zsidó kérdéssel – pfuj. Ezt csak rosszmájú avagy rosszeszű és látású ember teheti, s minden okos zsidó vallású embernek meg kell pofoznia azt a rövideszű gyarlót, akinek most jut eszébe a keresztyén-üldözés.” Ady Endre: *Ünnepontás*. (Világ, 1911. november 30.) AEÖPM X. i. m.: 162-164. jegyzete: 430-432. Ady cikke az *Alkotmány* antiszemita kirohanását váltotta ki, s erre is válaszolt a költő: „Csalódtam, mert példája s ürügye lettem a felekezeties ostobaságok betű-orgánumainak, s még jó szerencsém, hogy elvtársuknak nem fogadtak. Tanulság: jobban kell szeretnem ma még azokat is, akiket a változtatás s az újító harc vágyán kívül világok választanak el tőlem. [...] A Móricz-matinét valóban keresztyén tüntetésnek vette néhány ember, de ördög vigye el a taktikátlan poétát: nem kellett volna ezt meglátni.” Ady Endre: *Szelíd, úti jegyzetek*. (Világ, 1911. december 3.) AEÖPM X. 164. jegyzete: 432-434.

⁵⁷⁵ Ady Endre: *Ne tessék bántani*. (1913. február 16. és március 1. között) AEÖPM XI. i. m.: 13-14. jegyzete az egész vita dokumentációjával: 187-193.

jegyzetében a verset rövidítve közölte, aktualizálón gúnyos versszakokat is költve hozzá, s Adyt valamint eszmetársait nevezte türelmetlen, a szabad szót elfojtó, a szegénységen zsarnokoskodóknak. A költő ugyanazon a napon két cikkben – a Világban és a Népszavában – is válaszolt, fölháborodottan s nagyon indulatosan immár. „Vén bűnös Rákosi Jenőről”, „a dunántúli név alá rejtőzött értelmetlen Nulláról”, „sokbűnű kriptamesterről”, vagy „a farizeus gazság és korruptség egy kormányhatalommal nevelt érdekes példájáról”, „együgyű, de gyűlöletes és hazug, kompromitált nacionalizmusról”, „mosolyogtató és szálnalmas mozgólóráról” beszélt. Egyik cikkben megígérte, hogy Rákosi és lapja „mordabb visszaütésekre” számíthat ezután, a másokban pedig azt, hogy ez volt az utolsó eset, hogy az újsággal szóba állt.⁵⁷⁶ Ady indulatát nemcsak a méltatlan, vershamisító eljárás, de saját Istenhitének, vallásának a megkérdőjelezése is feltűzte jól kivehetően, s különösen szembetűnő az a fölényérzet, amellyel a költő egy lejárt, ásatagnak tudott szemléletre tekintett ekkor. Ha csak a cikkekre nézünk, mintha Ady úgy gondolta volna, hogy a modern irodalom – s a progresszió – Rákosiékkal szemben legalábbis, végképp győzelemre áll. Rákosi Jenő azonnal viszontválaszolt még, erőtlenül és hosszasan, de a polémia nem folytatódott tovább. A szerkesztő nevét legközelebb – ismereteink szerint – csak 1915. október 17-én, a Móriczhoz írt rövid jegyzetében, már a nevezetes vita kezdetén írta le a költő.

---

⁵⁷⁶ Ady Endre: *Harc és gyűlölet. (Válasz a B. H.-nak)* (Világ, 1913. december 30.) ill.: *Gyűlölet és harc. Levél a szerkesztőhöz.* (Népszava, 1913. december 30.) AEÖPM XI. i. m.: 59-60. ill.: 60-61. jegyzete Rákosi Jenőnek a Budapesti Hírlap december 28-i számában megjelent cikkével, illetve a december 31-i válaszcikkével: 266-270.

VII. Az Ady-Rákosi vita

1. Előzmények s körülmények a háború idején – a vita kirobbanása

Ismert, hogy a magyar politikai vezetés a háborúban való részvételt egyáltalán nem szorgalmazta, Tisza István még az 1914. július 7-i közös minisztertanácsi ülésen is ellenezte a gyors hadba lépést, de a kényszerhelyzet hozta döntést követően tudhatta, hogy csak a győzelem lehet elfogadható, hiszen a vereség nemcsak a Monarchia, a történelmi Magyarország összeomlását is elhozhatja.⁵⁷⁷ Ezért s ennek érdekében igyekeztek mozgósítani minden erőt s minden szellemi energiát. A háborút nemcsak a lakosság, de a progresszió és a modern irodalom igen jelentős része is hazafias lelkesedéssel fogadta először, a kormánnyal még az ellenzéki pártok – köztük az internacionalista szociáldemokraták – is hallgatólagos békét

---

577

„A háború nagyon szomorú ultima ratio – jelentette ki Tisza István a parlamentben 1914. július 15-én –, amelyhez nem szabad nyúlni addig, míg minden más megoldási lehetőség be nem zárul, de amelyre természetesen képesnek is kell lenni, amelyet akarni is kell tudni minden minden nemzetnek és államnak, amelyik nemzet és állam akar maradni.” Tisza Istvánt – aki nagyon tartott az elvileg szövetséges Románia várható fordulatától, s ennek ellensúlyozására Bulgáriát is be akarta vonni a hármas szövetségbe – csak július közepére, osztrák és német nyomás és ígéretek hatására sikerült meggyőzni. Bízott abban, hogy a háborút lehetséges lokalizálni, s ellenezte Szerbia annexióját is. A háború kitörése után azonban a központi hatalmak propagandisztikus érvelését elfogadta, s ennek megfelelően cselekedett. „Már nyakunkon volt a hurok; amellyel, ha most el nem vágjuk, alkalmasabb időben fojtottak volna meg bennünket. Nem tehetünk egyebet, de mégis fáj, hogy így kell lennie” írta Zeyk Margitnak ezekben a napokban. Vö.: Vermes Gábor: *Tisza István. Századvég* Kiadó, Budapest, 1994. 254-255. [a továbbiakban: Vermes] A háborúba való belépés körülményeiről lásd részletesebben: Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918. II. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1934. 282-298.*; [a továbbiakban: Gratz] Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890-1918. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 1083-1102.* [a továbbiakban: Magyarország története] Tisza István szerepére vonatkozóan is: Vermes: i. m: 234-285.

kötöttek.⁵⁷⁸ Ady a kevésszámú kivételek közé tartozott, háborúellenessége nemcsak politikai, de metafizikai természetű is volt, ő – az emberről s a magyarságról vallott világképének megfelelően – minden élet-érték pusztulásának, az emberi történelem visszafordíthatatlan katasztrófájának látta a fegyverekkel való érvelést, s a háborús megoldás emberre és magyarságra nézve szerencsés végkimenetelét elképzelni sem tudta.⁵⁷⁹ Az országos lelkesedés az első vereségek után alábbhagyott, a háború második esztendejére a korábbi „egység” már nem volt tapasztalható.

Rákosi Jenő és lapja – ekkorra már – kizárólagosan háborúpárti volt, a maga politikai elkötelezettségét s értékvilágát követve nem is lehetett volna más.⁵⁸⁰ A győztes harc (amit, az akkori propagandával megegyezően jogos önvédelmi harcnak nevezett) az ő szemében a nagymagyar „birodalmi” álom beteljesedésének, illetve megőrzésének-fennmaradásának a lehetőségét hozta volna el, s tudta, a vereséggel minden összeomolhat, nemcsak az ő életműve, de a számára akkor egyedüli adottságnak számító Monarchia s vele a történelmi Magyarország is. Világképéből következően nem volt választási lehetőség: meg kellett (volna) nyerni a háborút mindenáron. Ez volt a célja, ezért mozgósított, lelkesített, ezért manipulált a szóval, ezért tett mindent. Az irodalmi modernség által sugallt, „nemzetközi” – tehát magyarelles – , individuális és dekadens – tehát háborúellenes – életérzés, s a társadalmi-politikai progresszió – a háború előre haladtával egyre inkább kitűnt – kormányellenessége, látenszen vagy valóságosan is nyugatos – tehát antantbarát – külpolitikai orientációja, a társadalom átalakításáról vallott radikális nézetei, s lassan kialakuló háborúellenessége (a szociáldemokraták, majd később Károlyi Mihályék békejavaslatai)

---

⁵⁷⁸ A háború kezdeti hónapjai szinte megteremtették azt a nemzeti egységet, amit addig a konzervatív-nacionalista politikai is hiába remélt. Vö.: Vermes: i. m.: 260-262. Erről a magatartásról s annak 1915-től kezdődő megváltozásáról is lásd tömören: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 102-110. [a továbbiakban: Romsics]

⁵⁷⁹ Ennek részletesebb kifejtését lásd a 473-475. jegyzetekhez tartozó szövegben.

⁵⁸⁰ Lásd az 520-521. jegyzetekhez tartozó szöveget.

Rákosi Jenő szemében mind-mind a múlhatatlanul fontosnak tudott „nemzeti egységet” veszélyeztette. Mindennek szimbóluma, emblematikus alakja pedig az ekkor már régi ellenségnek számító, egyre betegbben is – még a cenzúra által akadályozottan is – a háborút nyíltan tagadó, háborúellenes cikkeket, verseket író kálvinista kisnemes, Istent, Jézust s a hazáját – ahogy Rákosi felfogta – megvető Ady Endre volt.

Az, hogy Rákosi Jenő támadása miért csak a háború második esztendejében – jó évvel a kirobbanása után – következett be, összetett kérdés. Jöttek bár vereségekről is hírek, de 1914 őszének háborús mámor, a bizakodás s némely hadi siker – Belgrád elfoglalása december 2-án, a híressé lett limanovai ütközetben aratott oroszok elleni győzelem – jó ideig nem tehetette indokolttá ezt, ám 1915 folyamán a háborús lelkesedés fokozatosan alábbhagyott. A „mire a falevelek lehullnak” illúziója nyilvánvalóan odalett, márciusban elesett a fél éve körülzárt Przemysl – százhuszezer ember került orosz fogságba, közöttük a vita kirobbantásának ürügyéül felhasznált Gyóni Géza is –, egyre több lett a veszteség – 1915 áprilisáig a Monarchia másfélmillió embert (halottat, sebesültet s hadifoglyot) veszített, s fokozatosan nőtt a szociális feszültség is, hisz a hadsereg ellátása a hátországtól igen nagy erőfeszítéseket kívánt. Nőtt az infláció, emelkedtek az árak, hamarosan zárolták a gabona-termést, 1915 júliusában heti két hústalan napot vezettek be, majd az esztendő végén a kenyérjegy is megjelent.⁵⁸¹ S ami legalább ennyire fontos volt a propaganda szintjén: az a bizonyos nemzeti egység repedezni kezdett. Tisza István – hogy Olaszország s Románia semlegességét továbbra is biztosítotttnak lássa – szilárd és imponáló, a gyengeség s az engedékenységek bármely jelét kizáró magatartást követelt,⁵⁸² így aztán az olasz fordulatot, s az 1915 májusi hadüzenetet fájdalmas kudarcként élte meg, s a pártok hallgatólagos „fegyverszünete” is bomlásnak indult hamarosan. 1915 májusában Károlyi Mihály már arról szólt, hogy ebben a háborúban Magyarországnak semmi különös érdeke nem volt, s

---

⁵⁸¹ Erről lásd: Magyarország története: i. m.: 1109-1111. ill.: Romsics: i. m.: 104-105.

⁵⁸² Gratz II.: i. m.: 302.

egyre inkább csak a majdani demokratikus berendezkedésről beszélt,⁵⁸³ s kudarcot vallott az ellenzékkel – Andrássy Gyulával, Apponyi Alberttel, Zichy Aladárral – való közös, az egységet demonstráló kormányzás 1915 áprilisi szándéka is.⁵⁸⁴

A gyors győzelemben ekkorra senki sem bízhatott, látszott, hosszas küzdelemre számíthat az ország, miközben a szellemi életben már valóságosan, de a politikai életben is a „széthúzás” jelei látszottak megmutatkozni. Ama „szilárd és imponáló” magatartást nemcsak a politikától s a katonáktól, de nyilvánvalóan a háborús sajtótól is elvárta Tisza István, s a fel-feltűnt „defetizmus” azért vált elfogadhatatlanná, mert 1915 májusától – amikor Olaszország hadba lépésével még nagyobb teher nehezedett reánk – a hadi szerencse is fordulni látszott. A gorlicei áttörést követő sikerek – Przemysl, majd Lemberg visszafoglalása júniusban, Varsó és Breszt-Litovszk bevétele augusztusban –, az olasz sereg megállítása Doberdónál, majd a Szerbiának szóló bolgár hadüzenet, s az ország megszállása épp az Ady-Rákosi-vita kirobbanásának idején, azt „üzenhette”, hogy a nemzet „élet-halál harcában” győzni is lehet, de ahhoz minden „hazafiatlan” hangnak el kell tűnnie. 1915 nyara s kora ősze a nehézségek gyarapodásának, ugyanakkor a jól kommunikálható hadi sikerek, a győzelmi remények újbóli megerősödésének a közös ideje volt, amikor – gondolhatta a Tisza István-i politikával ekkorra tökéletesen azonosult Rákosi Jenő – csüggedni nem lehetett, amikor minden erőre szükség volt, amikor már a pusztá háborúellenesség is hazaárulás-számba ment tehát. S mit láthatott Rákosi, ha a szellemi életben körülnézett? Látta a „moderneket”, akik a kezdeti lelkesedés mámorából ocsúdva „bomlasztani” kezdtek megint, s látta Adyt, ezt a dúsgazdag – s amúgy is radikális – mecénás pénzből élő, friss házaspár, egy gyerek-lányt az apja akarata ellenére csak a minap (1915. március 27-én) elvevő, gyönyörű kastélyba beköltöző, erkölcstelen életet élő, s a nemzetét korábban is sokat ócsárló, érthetetlen és homályos, a magyar nyelvet felforgató Ady Endrét, aki hétről-hétre írta már a

---

⁵⁸³ Gratz II.: i. m.: 312-313.

⁵⁸⁴ Gratz II.: i. m.: 315-316.

címével is háborúellenességre szólító cikkeit a szabadkőművesek lapjába: *Távol a csatatértől*.⁵⁸⁵

Rákosi Jenő 1915 tavaszán s nyarán – többek között – Gyóni Géza kötetével s annak propagandájával volt elfoglalva még, de a „háborúellenes” Ady szórványos támadása már ekkor megindult. Kiss Menyhért *A háború költészete* című írását a Katholikus Szemle 1915 áprilisi száma közölte, ahol a szerző a név említése nélkül ugyan, de reá utalt gúnyosan: „Míg a háború ki nem tört, a magyar irodalomban Párizsban, a Szajrán csónakáztak, Verlaine-t, demi-mondokat, lila tintát és abszintet fogyasztottak, s gúnyos kacajjal nevették ki a »hazaffyas« vagy pláne vallásos [...] költészetet. [...] A költői iskola látható feje persziflálta a Tisza partját, a szalonmás magyar legényt, az itteni pocsolyát, a durva magyar életet, mert a nyírott fákat szerette Versailles-ból. [...] S ma, mikor minden egyéni baj s öröm megszűnt, s ott dobog mindenek szíve az északi harctéren, a modern költővezér ma se altruista, ma se magyar, ma se mással, magával és szerelmével törődik, dalolván így: [közli a február 16-án megjelent *Cifra szűrőmmel betakarva* című vers egy szakaszát]. Sem ez az önző hang, sem a gyávaság dicsérete [...] nem nagy öröme a nagy magyar közönségnek. A modern irányzat kezdete óta bukott volt, de ha valamelyik izületében vonaglott valami élet, hát ez a mai nagy világrendés örök időkre semmiségbe löki.”⁵⁸⁶ Ez az írás a hősiesség-gyávaság, magyar-idegen, a nemzet és a magán szféra oppozíciójában gondolkodott már, s a hónapokkal később Adyra zúduló vádak alapszerkezetét előlegezte egyértelműen.⁵⁸⁷ Április 28-án, Tusnádon sorozóbizottság elé citálták a

⁵⁸⁵ Ady a *Távol a csatatértől* című cikk-sorozatát 1915. április 18-tól (a harctéren elesett barátot, Bányaí Elemért búcsúztató *Szegény Zuboly emlékének* volt az első) november 7-ig, a *Világ* című lappal való összetűzéséig írta, húsz részletben. Egyik-másik közleményben verseket is közreadott.

⁵⁸⁶ Kiss Menyhért: *A háborús költészet*, Katholikus Szemle, 1915. április, 402-408. Vö.: AEÖPM XI. i. m.: 337-338.

⁵⁸⁷ A cikkekre – épp a *Távol a csatatértől* sorozat első, Zubolyt sirató darabjában – reagált is Ady, amit meg az *Élet* című katolikus lap glosszázott meg. Ady Endre: *Távol a csatatértől. Szegény Zuboly emlékének*. (Világ, 1915. április 18.) AEÖPM XI. i. m.: 90-92. jegyzete az *Élet* cikk részletével is: 337-338.

fizikailag is megroggyant, szinte folytonosan betegségekkel küszködő költőt, a nyár folyamán – nem először⁵⁸⁸ – az egykor Rákosi Jenő által is világra segített Borsszem Jankó című élclap gúnyolódott heteken át a versein,⁵⁸⁹ a háborús cenzúra is szorította, újabb kötetének kiadásában pedig hiába reménykedett.⁵⁹⁰

S a „zsidók kezére jutott Ady” kezdetű lemez is forgott tovább. Az *Élet* 1915. augusztus 29-i számában Andor József *Kultúránk váltságáról* írt sorozatának második részében támadta meg a költőt. „...különös és sok elgondolásra készíthet akárkit, hogy a Nyugat napját a magyar horizontra Ady Endre vetítette. Törzsökös magyar. Senki más – még talán nagyobb talentummal sem – ekkora hatást nem válthatott volna ki. Senki más ily bőszejével nem vethette volna magát a ki- és leélt hagyományokra, mint ő, a régi nemesi család sarjadéka. [...] És az új illatra, új szépségekre, új revelációkra hirtelen, mielőtt egész teljességében élvezhettük, mielőtt a hazai talajba átplántálhattuk volna [...] kész zsákmányként rávetették magukat idegen kezek. Felszörpölték, felhabzsolták, kihasználták, utánozták és bőségesen honorálták. Ady Endre tragikumát látom abban, hogy ott van, oda jutott, ahol van. Kozmopolita legyek közé jutott és köpcös méhek közé, és a kettőt már

---

⁵⁸⁸ A lap s Ady között – a költőt gúnyoló versek miatt – 1911 elején is volt egy összetűzés már. Lásd: AEÖPM XI. i. m.: 345.

⁵⁸⁹ Az élclap 1915. május 23-i és június 13-i száma Ady verseket közölt, majd gúnyos kommentárokat fűzött hozzá. A költő erre a Világ június 27-i számában válaszolt, s a háborús cenzúrára, az írás szabadságának megvonására is panaszkodott, mondván, a rejtjeles beszéd kényszere valóban nehezen érthetővé teheti verseit. Ady Endre: *Távol a csatatértől. Az értelmetlen versek*. AEÖPM XI. i. m.: 94-95. jegyzete, a Borsszem Jankóval folytatott vita történetével: 340-345. Vö.: Ady Lajos: 206-207.

⁵⁹⁰ Az új kötet tervéről – amit Földessy Gyula *A nagy Hitető* címmel állított össze – már a Nyugat 1915. március 1-i száma hírt adott. A könyv azonban nem jelenhetett meg. Földessy szerint a kötetben „számos olyan vers volt, amelyek a magyarság pusztulását jajongták, jóval a szarajevói merénylet előtt, pl. *Nincs ország, Éhes a Föld, A fekete Húsvét, A szétszóródás előtt, Levél ifjú társakhoz*” [...] „ezért tervezett kötetét az Athenaeum nem tudta megjelentetni” Ez a tortúra – újabb tervekkel s újabb csalódásokkal – 1918-ig tartott, Ady új kötete – *A halottak élén* – az utolsó háborús esztendő augusztusában jelenhetett meg csupán. Vö.: AEÖPM XI. 336. ill.: 344-345.

alig tudja megkülönböztetni. Szíják és táplálják, holott annál kevesebbet szívhatnak belőle, mennél bőségesebb a táplálék. S neve jelszó: jelszava az új irányzatnak, hamisítatlan magyar cégjelzés bukott tőzsérek és sarlatán vállalkozások számára. [...] Így került Ady, a forradalmi újító, olyan környezetbe, a hízelkedés, a kritikátlanság olyan kátyújába, a dicsőítés olyan káprázatába, melynek előbb-utóbb el kellett homályosítani tiszta látását, és ami a legszomorúbb, amely környezetben előbb-utóbb le kellett mondania fajiságának mély átérzéséről.”⁵⁹¹ Ady – igaz, nagyon kurtán – reflektált erre a cikkekre is. Az *Esztéta és poéta* című írását a *Távol a csatatértől* sorozat következő darabjának szánta. A cikk a műveltségesszmény szükségszerű tágulásának ürügyén – ami szerint a „csak szép” esztétikuma már nem elég – burkolt háborús propagandát folytatott Ignotus írásaival⁵⁹² vitázott volna, ám Purlesz Lajos, a *Világ* szerkesztője a közléshez nem járult hozzá. A kifogásolt rész a következő lehetett: „Valami zugrevüt küldtek el ma nekem [az Életről volt szó], amely az én hanyatlásomat is a te fajod rovására ejti. Nem tudom, hogyan és miért hanyatlók, holott, ha

⁵⁹¹ AEÖPM XI. i. m.: 366-367. Andor József az Élet felelős szerkesztője 1915. november 21-én ugyanilyen című írásával a már folyó Ady-Rákosi-vitába is bekapcsolódott. AEÖPM XI. i. m.: 459-461.

⁵⁹² Ignotus a háború kezdetétől annak pártján állt. „Nekünk magyaroknak kell a magyar állam és kell a Habsburg birodalom – a mi egyetlen boldogulási formánk csak az lehet, ha mint a kompasz a hajó hídján, biztosítva ringatódzunk az állam, e birodalom ölén [...] A magyarság számára tehát nem kérdés, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiára szükség van, tehát a mostani háborúra szükség volt. [...] A magyarság magáért dolgozik, mikor e monarchiát megváltani siet gonosz megaláztatásából.” – írta a háború kitörésének napjaiban. Ignotus: *Háború*. Nyugat, 1914. augusztus 1. 120-132. Emiatt aztán Ady többször vitázott vele. Lásd a *Vigasztaló Anatole France*, és – később – a *Távol a csatatértől* című cikkeket. (Nyugat, 1914. augusztus 16-szeptember 1. ill.: Világ, 1915. október 31. AEÖPM XI. i. m.: 79. jegyzete: 321-322. ill.: 107-108. jegyzete: 432-433.) A 1914. december 1-én a Nyugatban megjelent *A Mesebeli János* című versével is neki „üzent”. (Vö.: Róbert Zsófia: *Ady: „A Mesebeli János” című versének keletkezéséhez*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1963. 727-729.) Itt Ady Ignotusnak az újabb háborús kölcsönök megszavazása mellett érvelő Helfferich német pénzügyminisztert méltató, a Világ 1915. augusztus 1-i és szeptember 5-i számában megjelent írásaihoz s az arra érkezett válaszokhoz szólt hozzá. Ignotus cikkeit s a vitát lásd: AEÖPM XI. i. m.: 354-364.

szabad volna, ma tudnék legtöbbet és legszélesebbet mondani a magyarnak és az embernek. [...] És most jössz te, jön a nacionalista-klerikális esztétikum [...] Hiszen a háború még a derekakat is megtévesztette, s lehet, hogy száz évre meghal minden intellektuális élet, s csak a politikának s az új háborúnak szállíthat az ember. De ez nem annyira bizonyos, hogy szélső-intellektuálisok és (bocsánat!) szélső-zsidók már így rendezkedjenek. Az ember megbocsátja, hogy bakáink bőréből nemesi levelet váltsanak a reakcionáriusok [...] [de] kedves Ignótus barátom, maradj te csak velünk.[ti. ne a háborúpárti »reakcionáriusokkal« és »szélső-zsidókkal«]”⁵⁹³ Meglehet, a Világ szerkesztői úgy vélték, Adynak nemcsak az Ignótusszal szembeni „tiszteletlensége”, de – esetleg a lapot fenyegető – háborúellenessége is „sok” már egy kicsit, ám a – nem először – megalázott költő úgy érezhette, őt, az emberségéről és humánusáról annyiszor tanúbizonyságát tett poétát, szinte vesztegzár alá vonták, talán már a „barátai” is. Valóban, csak Rákosi, a régi ellenfél „belépője” hiányzott.

Azt, hogy a szinte minden írásával, s szerkesztői munkájával is a háborús propagandát, avagy a „helytállást” szolgáló Rákosi Jenő mindenképpen óhajtotta a vitát, mi sem bizonyíthatja jobban, mint az, hogy Hatvany Lajos *Harcoló betűk* című, az írástudók háborús szerepét bíráló, Adynak ajánlott írásának⁵⁹⁴ is nekitámadt már⁵⁹⁵,

---

⁵⁹³ Ady Endre: *Távol a csatatértől*. (1915. szeptember 10-15.) AEÖPM XI. i. m.: 102-103. jegyzete: 364-368.

⁵⁹⁴ Hatvany a háborús propaganda szolgálatába állt külföldi nagyságokat – D’ Annunziót, Anatole France-t, Verhaerent, Maeterlincket, sőt, a későbbi barát Thomas Mannt – bírálta többek között. „Miért lelkesednek a háborúért a krónikások, a bölcsek és látnokok, akiknek mindenkinél jobban kellene tudniuk, hogy a háború csak a nemzetek gyilkos és hiábavaló, örváltási parádéja, nem pedig a világ megváltása, valamelyik győzedelmes nemzet által.” Hatvany Lajos: *Harcoló betűk*. Nyugat, 1915. augusztus 16. 871-880.

⁵⁹⁵ A cikk név nélkül jelent meg, de kétségtelen, hogy Rákosi Jenő írta, s már az egész modern magyar irodalom elleni – csak egy hónappal később megindult – támadását előlegezte: „Hatvany Lajos körül [...] s költségén egy egész irodalmi irány tengődik és gárda forgolódik. [...] Ady Endre mestere és megalapítója lett egy irodalmi irányzatnak, mely a nemzeti irodalom közösségéből kilépett, úgyszólván külön irodalmi közösséget alapított, melynek patrónusa és kincstartója Hatvany

ám a kicsikarni remélt reagálás akkor még elmaradt. Ady válaszolt ugyan, ám a választ Hatvany Lajos – aki a régi érzékenységgel azt sérelmezte, hogy a költő inkább magát s nem elsősorban őt, a megtámadottat akarta megvédeni – nem engedte közölni, noha a cikket a vele kapcsolatban használni szokott hódoló fordulataival megtűzdelt levelében köszönte meg a költő.⁵⁹⁶ Így Rákosi Jenőnek csak a következő provokációja sikerült, amihez az ürügyet a Budapesti Hírlapnál korábban válaszra sem méltatott (verseivel ott is kísérletezett 1908-ban már), amúgy tudottan Ady-rajongó, s a

---

Lajos. [...] Érdekes, hogy a háború az irodalmi iskolát, mely magát a Holnaposok felekezetének nevezte, mintha immár visszalökte volna a régmúlt tegnapha és tegnapelőttbe. Az ilyen árnyjátékokat és ködalakzatokat, a borgőzben és vérpárában tobzódó mámoros bohócokat a háború komoly viharja, irtóztató valóságai szétfűjják, mint szél a felhőket.” *Tudósok és a háború*. Budapesti Hírlap, 1915. szeptember 23. 1-2.

596

„...furcsa dolog, de muszáj, hogy írjak neked a nekem ajánlott *Nyugati* béli cikk után. [...] Mégis hadd írjam meg, hogy akármiképpen legyünk mi együtt, Te vagy a legfőnyesebb, legbölcsebb, legszebb ember. Adjon neked a Sorsod sok megállapodást e gyönyörű szituációban. Kik körülöttem élnek (ha ez élet), mind csodálnak és szeretnek. Szeress engem félannyira, és soha ne bánts egy titkos, véletlen, cinikus gondolatnál sem.” Ady Hatvanyhoz írt levele, 1915. augusztus 22-én. Belia III.: i. m.: 142. A nyílt leveles, s a Nyugatnak szánt válasz Hatvany által való letiltására lásd Hatvany Lajos 1915. november 14-15-én és november 18-án írt leveleit. „Egy cikket ajánlok neked [a Harcoló betűket]. Hogy a megszakadt emberi kapcsolatot s baráti viszony helyett – első elárultatásom [a duk-duk affér] óta ez már így van – legalább eszmei hozzád-tartozásomat jelezze. [...] nem arról szólsz, hogy Hatvany mit írt, és hogyan írt, miért van, és miért nincs igaza, hanem kissé dunántúlias piszkolódásba törsz ki. Ezért kértem Ignost, hogy ne adja ki.” Majd három nap múlva: „Miért nem engedtem annak idején való védelmedet kiadni? Mert az olyan volt, hogy se hozzád, se hozzám, még Dunántúlihoz [Rákosi Jenőhöz] se volt méltó. Ezt nem sajnálom.” Belia III.: i. m.: 411-412. Tizenkét évvel később, a levelek első közlésekor Hatvany ezt a megjegyzést fűzte hozzá: „A Nyugat-ba *Harcoló betűk* címen, a háború »bölcselei« ellen szóló s Adynak ajánlott cikket írtam. A B. H. megtámadott miatta mindkettőnk. Ady nyílt levélben védte magát – s én joggal vagy jogtalanul, úgy éreztem, hogy engem cserbenhagy, sőt, mi több, hogy engem megtagad és ellenem fordul. Hinc illae lacrimae. Utolsó összveszésünk.” Hatvany Lajos: *Ady a kortársak közt. Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez*. Genius Kiadás, [1927.] 242. Hatvany ebben a jegyzetben már a november közepén történt – újabb – „megsértődésének” a históriájára is utalt, s a két eseményt összevonta.

frontra önkéntesnek jelentkezett Gyóni Géza költészete és szerencsétlen katonasorsa adta.⁵⁹⁷

Az 1914 szeptemberében Prsemysl várába szorult, majd annak eleste – 1915. március 22. – után orosz hadifogságba esett, s ott 1917. június 25-én meghalt Gyóni Géza tán sosem tudott meg a vitáról semmit, vagy ha igen, akkor csak annak lezajlása után. A körbezárt várban írt s a „küzdő katonák karácsonyára” megjelent háborús-hazafias verseit (*Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*) repülőgépen hazajuttatták, s Rákosi Jenő a neki dedikált példányt⁵⁹⁸ – 1915 márciusának végén – bővítve újra kiadta idehaza.⁵⁹⁹ A hetvenegynéhány lapos könyvecskéhez a főszerkesztő előszót is írt, óriási hírverést csapott körülötte, a hősiesség példájaként s a most oly szükséges hazafias líra csúcsaként beszélt róla. Lelkesedését növelhette s szándékát igazolhatta, hogy *Levél Nyugatra* című, 1914 októberben született versével éppen őt köszöntötte az ekkor már hadifogoly költő.⁶⁰⁰ Bizonyítani ugyan nem lehet ma már, de igen

⁵⁹⁷ Gyóni Géza pályájának – s részben utóéletének – némileg ideologikus, de a terjedelemhez képest adatokban gazdag bemutatására lásd: Z. Szalai Sándor: *Gyóni Géza*. In.: Gyóni Géza: *Csak egy éjszakára*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 5-21. [a továbbiakban: Z. Szalai]

⁵⁹⁸ A dedikáció szövege, ami az itthon kiadott bővített változat facsimile részében is olvasható volt: „Méltóságos Rákosi Jenő úrnak nagy szeretettel, Gyóni Géza.”

⁵⁹⁹ Gyóni (Áchim) Géza przemysli verseinek első itthoni (bővített) kiadása: *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*. Kiadta az Országos Hadsegélyező Bizottság, Budapest, 1915. március. Budapesti Hírlap nyomdája.

⁶⁰⁰ A Rákosi Jenőnek különlegesen tetsző sorok a következők lehetnek: „Hol vagytok most, kis »intellektüelek« / kiket bús század baljós vége ellett? / Szent nyugat előtt rajongva térdeplők, / Kik lehánytatok minden józan gyepelt; / Gúnyos mosolygók ideálra, honra, / Kiknek a „New-York» volt a Pantheonja, / Kik ígértétek a szent Holnapot, / S akik tegnap is hátra voltak. // Hol vagytok mostan, fránya franciások, / Kis erotikák, tucatóriások? / [...] Magyart és múltat szánva nézdelők, / Nyugati szeszől kótyagos velők, / Koraszülött bölcsek, véznák, betegek, / Mit érez mostan horpadt melletek?” A vers a „modernnek” elleni vádak Rákosi által is használt teljes tárházát tartalmazta, a hangot s a tartalmat a születés körülményei s a szabadulás vágya is magyarázhatta, mert a versnek, a Rákosinak szóló ajánlásnak s a könyvbe írt dedikációnak – a „nyugatosok”, vagy utánzóik ostromozásán túl – egyéb indoka is lehetett. A kötethez mellékelte, a Bácskai Hírlap – a bevonuláskor Gyóni munkahelye volt – szerkesztőjéhez írt levelek néhány fordulatából („Ha író lehetnék!”) kitetszhetett: a költő szeretett volna haditudósító lenni, hogy a tűzvonalból menekülhessen.

valószínű, hogy Rákosi provokációhoz folyamodott. Néhány nappal azután, hogy szeptember 23-i, szinte a vád minden elemét elősoroló vezércikke válasz nélkül maradt Ady Endre levelet kapott, amelyben a költő Gyóni Gézáról való véleményéről érdeklődött egy – más emlékezések szerint kettő – kisdíák.⁶⁰¹ Ady – valószínűleg – „beugrott” a cselnek, s válaszolt: „Kedves, fiatal barátom, Gyóni (Achim) Géza sohase volt költő, s nem is lesz. Ezt még egy világháború sem tudja megcsinálni. Fiatal újságírószimattal s kényelmetlenül kényelmes helyzetében transzponálta igaz poéták formáit és hangulatait. Természetesen elsősorban engem bányászott ki, de szerencsére nem jó bányász... Csak annyi ő, mint a háborús revük szerzői. Hadd éljen szegény, s ha hazakerül, hadd élhessen meg e szörnyű háborúból, mely annyiunk életét vette el, vagy tette tönkre. Üdvözli szívesen: Ady Endre.”⁶⁰² Ezt a magánlevelet a Budapesti Hírlap 1915. október 14-i számában szóról szóra elolvashatta akárki.

Rákosi Jenő úgy vette fel a harcot, mintha valami szentséget ért volna bántalom. Gyóni ügyében jó fél esztendeje korteskedett már, cikkezett, méltatott, elment a költő szülőfalujában tartott ünnepségre is, népviseletes lányok koszorújában fényképezték le őt.⁶⁰³ Ekkor bizonyosan komolyan hitte, amit írt, de hogy Gyóni Géza

---

⁶⁰¹ Csinszka erre így emlékezett: „Szeptember körül megint Érmindszentre megyünk 3 napra. Visszajövet – gyönyörű nap Kincsnél a szőlőben. Itt kapja Bandi a kisdíák levelét Gyóniról. Kérem *ne* válaszoljon. Kinevet. *Mégis ír.*” Csinszka nagyon fontosnak tarthatta ezt, mert feljegyzéseinek egy másik változatában is visszatért rá: „1915 – őszén – ír egy kisdíák Érmindszentre s önképzőköri kíváncsiskodás címén – megkérdi Ady véleményét Gyóniról. *Kérem ösztönszerűleg – ne* válaszoljon. Nem hallgat rám. Ősszel – támadni kezdi a B. H. – Télire egészen elfajul a dolog.” Vitályos László: *Ady-Léda-Csinszka. Visszemlékezések és levelek a költő életrajzához*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Budapest, 1977. 60. ill.: 61. [a továbbiakban: Vitályos] Mivel az érmindszenti látogatás szeptember utolsó napjaiban volt, (Vö. Ady október 3-án öccsének írt levelével: „Megvult a nagy attak édesapámmal három nappal ezelőtt” Belia: i. m.: 147.) a levél közvetlenül a visszaérkezés után, október első napjaiban érkeztetett.

⁶⁰² Belia: i. m.: 148.

⁶⁰³ Süle: i. m.: 144. és 145. oldal között.

sorsa és kötettsége ürügynek kellett számára csupán, tanúsíthatja, hogy később, a költő „szemléleti fordulata” után már eszébe sem volt közölni a hadifogoly verseit.⁶⁰⁴ Most azonban gond nélkül napvilágra hozta a hozzá „egy baráti kéz” segítségével eljutott Ady-sorokat, s – a már bejáratott Dunántúli álnéven – köréje egy terjedelmes „levelet” is kanyarított. „Szörnyű cinikus és pökhendi levélnek” minősítette a költő által írt véleményt, majd a az indulatot a gúnnyal keverő, stílárisan is fűtött „elemzésbe” kezdett: „Ady Endre költői iskolája a francia szakácművészet ama fajához tartozik, amelynek büszkesége, hogy akármit: bocskortalpat, tyúkszemhulladékot, varangyos békát – mondom, akármit – úgy elkészít pikáns szószoikkal, savanyú lével, fűszerezett leöntéssel, fokhagymás páccal és garnirunggal, hogy az ingyenc megcsettenti rá a nyelvét, de a természetes és egészséges száj – kiköpi. Az irodalomtörténet el fogja e perverz, bérelhető ágyak izzadságában fogant, klinikaszagtól megihletett költészetet intézni, mondván: igen, ez is beletartozik az irodalomba, valamint hogy hozzátartozik a parnasszus flórájához a – bolondgomba is, mely a babér- és olajfák, a mangóliák és a cédrusok tövén és árnyában lerothadt vegetációból fakad és tenyészik” – írta például. Majd rátért a lényegre: „Gyóniból nem csinált a világháború költőt, a világháború csak revelálta Gyónit nemzete számára. Ady Endrét és felekezetét is revelálta a világháború. Kitűnt róluk, hogy sem arra nem jók, hogy a háború veszedelmeit viseljék, sem hogy énekeljék. Róluk kiderítette a háború, hogy jók voltak arra, hogy az unott és megcsömörlött kornak babérrel jutalmazott szórakoztató pojmái legyenek, de komoly idők, komoly emberek, komoly dolgok számára nem valók.”⁶⁰⁵ A cikk Adyt a „felekezetével” együtt emlegette általában, ami nem mászt jelentett, mint hogy Rákosi Jenő a háború „etikájával és esztétikájával” a tapasztalata szerint szemben

⁶⁰⁴ Olyan 1916-17-ben született versek, mint a *Gőgös Hunniában*, az 1917. februári orosz forradalomra reflektáló *Utolsó tánc*, vagy a *Levelek a kálváriáról* ciklus darabjai már a „hazafias költészet” értékrendjén kívül estek. Vö.: Z. Szalai: 9-11. ill.: 20.; AEÖPM XI. i. m.: 379.

⁶⁰⁵ Rákosi Jenő: *Levelek*. (Budapesti Hírlap, 1915. október 14.) AEÖPM XI. i. m.: 382-383. [Rákosi Jenőnek a vitában közétett valamennyi írása Dunántúli névvel jelent meg, ezt külön nem jelezzük.

álló irodalmi modernség – s a következő „levelektől” már az eszmei- politikai progresszió – egészét, a nemzeti egység felfogása szerint való legfőbb veszedelmét akarta tetemre hívni. Elsőként – a Nagyváradon tartózkodó költő nem is tudhatott még a cikkről – Móricz Zsigmond reagált a támadásra másnap már,⁶⁰⁶ a költőhöz írt nyílt levelét a Világban adta közre, s rövid levélben üzent Ady-nak Fenyő Miksa is.⁶⁰⁷ Rákosi azonnal válaszolt, hisz Móricz levelében a maga elgondolását vélte igazoltnak: Shakespeare komédiáinak bolondjait emlegette⁶⁰⁸, s hogy Adyék iskolája „a nagy szókba burkolt semmiséget, a pózba rejtett értelmetlenséget és a zsákban árult ürességet” rejtegeti csupán.⁶⁰⁹ Szinte azonnal bekapcsolódtak a vidéki lapok is: a Szabadkán megjelent *Bácskai Hírlap* – Gyóni itt dolgozott bevonulása előtt – Rákosi Jenő egész cikkét közölte, s amíg a volt munkatársat a „világháború Petőfijének”, addig Adyt „Semmiből lett nagy Senkinek” nevezte el,⁶¹⁰ a századelőhöz képest ugyan megváltozott profilú *Nagyvárad*i *Napló* pedig Ady

---

⁶⁰⁶ Móricz írása nem vitacikk, nem védelem, hanem a kettejük „közös tudására” apelláló hittétel volt valójában: „Nálunk az érzés: az élet. A látás, a gondolat, a kimondás, a Lét. *Mi nem azért jöttünk, hogy éljünk, hanem hogy hallassuk az Élet hangjait.*” AEÖPM XI. i. m.: 383-384. Az írás azt is jelentette, hogy Rákosiék tehetnek bármit, a mi Sorsunkhoz nem érhetnek fel, s hogy együtt rezdült a két ember, azt Ady válasza is bizonyíthatta: „...köszönöm, hogy szíved megint előbb s az én szívem szerint szólott. [...] Most már azért is egész magyarságunkkal s erőnkkel meg fogjuk s életben fogjuk magunkat tartani.. [...] Öllelek, drága jó Zsigám, s érzem, hogy a jobbakat a Sors a hitványak miatt is, megtizedelve, de mégis megtartja.” Belia: i. m.: 148. Móricz válasza erre, október 18-án: „Akik téged bántanak, azokat elfújja a szél; a te igéid bőveek, zengők, nagyok és aere perennii.” Belia: i. m.: 415.

⁶⁰⁷ Fenyő Miksa levele: „...nem tudom, olvastad-e Rákosi idétlenségét”, s megígérte, hogy írni fog Gyóni Gézáról. Belia: i. m.: 410. Valóban írt, a Nyugat 1915. november 1-i számában.

⁶⁰⁸ A bolondokat tehát, akárcsak az 1908. december 20-án megjelent *A Holnap* antológia ürügyén írt cikkben.

⁶⁰⁹ Rákosi Jenő: *Levelek*. (Budapesti Hírlap, 1915. október 16.) AEÖPM XI. i. m.: 384.

⁶¹⁰ *Támadás Gyóni Géza ellen*. (Bácskai Hírlap, 1915. október 15.) AEÖPM XI. i. m.: 384-385.

pártjára állt.⁶¹¹ Nem így a *Szegedi Napló* aznapi száma, amely Rákosi Jenő, „olyan éles, amilyen fényes” levelének adott igazat.⁶¹² Ugyanezen a napon közölte Jászi Oszkár vezércikkét a *Világ*, Az elnémult „felekezet” címmel, ami Rákosi támadásának valóságosabb okait – a maga néhol marxizáló nyelvén – először fejtette föl egyértelműen. Már a dolgozat címe – ahogy a megbélyegzőnek szánt felekezet szót ironikusan idézte – is jelezte, hogy nem igazán irodalomról, hanem két – egymással kibékíthetetlen – társadalom- és történelemkép csatájáról van szó itt, ahol a „fiatal Magyarország” képviselőié az igazság természetesen. Rákosiékat, mint „a klerikális-feudális reakció”, az „oligarcha, nacionalista és analfabéta Magyarország” embereit emlegette a szerző, akik nem a „perverz poézistól, hanem az általános választójogtól borzadnak, s csak azért olyan sovíniszta költők, mert a nemzetiségi középosztály közigazgatási monopóliumaikat veszélyezteti.” Egy intranzigens polgári radikális – némi szocializmussal színezett – álláspontról beszélt Jászi Oszkár, s a jövőre vonatkozó politikai vízióját is egyértelműen leszögezte: „...a magyar kultúrenergia zsilipjének megnyitása csak ama reformok alapján képzelhető el, amelyeket ama gyűlölt felekezet vitt be az ország köztudatába. Parlamenti reform, demokratikus földbirtokpolitika, nemzetiségi egyenjogúsítás, az egyháztól emancipált népiskola e háború után nem pusztán szociálpolitikai követelés lesz többé, hanem egyenesen a lét és a nemlét kérdése a magyar államra, a magyar nemzetre nézve. [...] Az az ötven korona, melyet a lövészárokból egy szegény néptanító az ellenségeink által eltemetett radikális párt céljaira küldött, diadalmas szimbólum ebben az irányban. A felekezet még sosem volt

---

⁶¹¹ *Támadás Ady Endre ellen.* (Nagyvárad Napló, 1915. október 16.) AEÖPM XI. i. m.: 385-386. A cikk ismertetette a vita kiindulásának történetét, közölte Ady és Móricz levelét, majd kijelentette, hogy ez a támadás a modern irodalom ellen nem más, „mint mikor a korcsmából kidobott legény összeszorítja markát, s a sötét utcákon hangosan káromkodik a kivilágított ablak felé.” A városban tartózkodó Ady valószínűleg ebből a cikkből értesült a támadásról, s ekkor, október 16-án írhatta a *Világban* másnap megjelent Móricznak szóló köszönő levelét is. Vö.: a 605. jegyzettel.

⁶¹² *Írók csatája.* (Szegedi Napló, 1915. október 17.) AEÖPM XI. i. m.: 389.

oly erős, mint aminő ez után a háború után lesz.”⁶¹³ Jászi írása nemcsak azért fontos, mert a modernség s a progresszió erejét s vita-képességét kívánta jelezni rögtön a támadás után, hanem azért is, mert a progresszív „oldal” hozzáállásának leginkább karakteres kifejlése volt. Tanúsította, hogy ez a „fél”, azonosítva önmagát a „haladás” táborával, nem csak a modern költészetről, Adyról, egyáltalán a félmúlt s a jelen értelmezéséről, de – tán még inkább – a háború *utáni* tervekről is beszélni akart, amikor is a hatalmi leosztás, s az ország berendezésének kérdésében – szerintük – vita már nem lehet.

2. A vita kibontakozása – érvek és tendenciák

A kirobbant vita – némi túlzással – pár nap múltán országossá terebélyesedett. Azt, hogy a konzervatív tábor valamiféle „végső leszámolásra” készült ekkor, nemcsak Rákosi Jenő tettekkészsége, vehemenciája, hanem az Ady körül feltűnően összesűrűsödött tények is sugallhatták. Névtelen, fenyegető leveleket kapott, feljelentették, hogy nem jár rendszeresen a Világ szerkesztőségébe dolgozni, s hogy bujkál a katonaság elől,⁶¹⁴ mint katonaszökevényt szuronyos csendőrök keresték Csúcsán,⁶¹⁵ Rakovszky István néppárti képviselő pedig a parlamentben szólalt fel ellene, mondván, hogy Petőfivel *másképp* történt annak idején.⁶¹⁶ A rendszeresen beteg, csenevész lábú, gyalogolni alig képes, tépett idegzetű költőnek

⁶¹³ Jászi Oszkár: *Az elnémult „felekezet”*. (Világ, 1915. október 17.) AEÖPM XI. i. m.: 386-389.

⁶¹⁴ Ady Endre: *Távol a csatatértől. III. A névtelen levél* (Világ, 1915. október 17.) AEÖPM XI. i. m.: 106. jegyzete a névtelen levelek s fenyegetések históriájának adataival: 375-376.

⁶¹⁵ Az esetről Csinszka is megemlékezett: „Egy napon a csúcsai csendőr-örmeister, két csendőr és két esküdt szuronyosan felvonulnak hozzánk, hogy Adyt előállítsák, *mint katonaszökevényt*. Bandi igazolja magát, de kinyomozzuk, hogy a képtelen eljárás egy *pesti feljelentés alapján* történt s gyökere a B. H.-hoz *nyúlik vissza*.” Vitélyos: i. m.: 62. Az eset – Ady *A névtelen levél* című írása bizonyítja – október első felében, a vita kirobbanásának előestéjén történt.

⁶¹⁶ Vö: Révész Béla: *Ady trilógiája*. Nova Irodalmi Intézet, 1935. 182.

igen sűrűn kellett járnia sorozásra is, mígnem alkalmasnak nyilvánították, s be kellett vonulnia Kolozsvárra.⁶¹⁷ Túlzás lenne állítani, hogy a „konzervatív cél” költő mindenáron való fizikai megsemmisítése volt, de az egyre növekvő háborúellenes morált – aminek a „nyugatos” irodalomszemlélet, az eszmei-politikai progresszió, s kivált Ady a szimbóluma lett – fölszámolni, s a Magyarország előtt álló lehetséges alternatívákat behatárolni vágyó „erkölcsi terrorról” minden bizonnyal beszélhetünk.

Így a vita, amely a magyar irodalom háborúhoz való viszonyáról indult – illetve látszott indulni – eredetileg, valójában eszmei-politikai vita lett, amelyben értékrendek, vagy értékrendekkel tarkított politikai szándékok, a jövő Magyarországra vonatkozó – s természetesen az érdekérvényesítést is beszámító – tervek, világképek csaptak össze.⁶¹⁸ Rákosi „elsődleges” s rögvest látható célja a modern magyar irodalom tekintélyének végső lejáratása volt, ez nyilvánvaló, ezért támadta hosszú hetekig, az Ady elleni

---

⁶¹⁷ A sorozások mindegyikének pontos időpontját kideríteni ma már nem lehet. 1915. április 28-án, s valamikor október közepe táján Tusnádon alkalmatlannak nyilvánították, de november 27-re újra beidéztek, ám a kimerítő út végén bejelentették, hogy adminisztrációs tévedés volt az egész (Vö.: Vitályos: 61.). 1915. december 20-án Bánffyhunyon alkalmasnak találták harminckilenc fokos lázzal is (Vö.: Ady Endre: *Jeremiás siralmai – mindig*. [Pesti Napló, 1915. december 25.] AEÖPM XI. i. m.: 116-117. jegyzete: 525-527.).

⁶¹⁸ Mindezt Rákosi Jenő abban a szintén Budapesti Napló-beli írásában, amelyben 1915. november 9-én – a vita „oldalsó” ágán – Babits Mihályt támadta, el is mondta világosan: „itt két világnézet összeütközéséről van szó, amelynek pere ebben a pillanatban keresi az ítéletet a harcban álló európai nemzetek véres csatamezőin.” S hozzátette azt is, hogy az ellenfél – az ő szempontjából – az a francia forradalom hármasszavából kifejlődött individualizmus, amely „züllésbe vitte a nemzetet”, „züllésbe vitte az irodalmat a nyugatosokkal, a holnaposokkal, az adyizmussal – és természetesen azokkal, akiktől Ady tanulta a maga megemészten s ma már az értelmetlenségbe fúlt leckéjét.” Idézi: Éder Zoltán: *Babits a katedrán*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 200-201. [a továbbiakban: Éder] De ugyanez a „kétpólusú” modell uralta Jászai Oszkár már említett cikkét is lényegében, amikor kimondta, hogy „a megtépázott, vérben, vagyonban megtizedelt emberiség gyilkos verekedése után – ha élni és gyarapodni akar – újra csak a felekezeti által kitűzött célok és eszmények irányában haladhat [ti. a munka és a gondolat]. AEÖPM XI. i. m.: 388.

hadjárattal párhuzamosan Babits Mihályt is. Itt az ürügy a két hónappal korábban, a Nyugat augusztus 16-i számában megjelent Babits-vers, a *Játszottam kezével* című volt, amitől – mivel a szerző éppen gimnáziumi tanárként dolgozott – különösen az ifjúságot, ha tetszik, a holnapi katonák lelkét s hazafiúi tudatát féltette ő.⁶¹⁹ „Aki ezt írta – idézte a „hozzá küldött” levelet Rákosi – magyar állami gimnáziumban, az állam jóvoltából hazafiságra oktatja a gondjaira bízott gyermekeket. Milyen lehet egy olyan ember hazafias érzülete, aki ebben a rettenetes, hekatombák alatt nyögő időben ilyen cinikus kijelentésre hajlandó [...] Ugyanez a levél fölpanaszolja – folytatta a főszerkesztő –, hogy iskolai önképzőkörök – az évi értesítők tanúsága szerint – többfelé járatják a Nyugat című folyóiratot.”⁶²⁰ Mindezt a Babitsot védők „följelentésként” értelmezték, s a kirobbant polémia e részével is közel ötven cikk foglalkozott. Legelőbb Fenyő Miksa a Nyugatban, s Ady Lajos, az Országos Középiskolai Tanáregyesület *Közlönyének* szerkesztője emelt szót Babits Mihály mellett, s Rákosi haragját különösen ez utóbbi vívta ki. Ady Lajos „ezt a lelki hűtlenséget azzal akarja elűtni, hogy azt mondja: ne lássunk mindenkinben hazaárulót, aki más véleményen van. [...] Itt az ifjúság megrontásáról van szó. Egy rothadásról, amelyet a Középiskolai Tanáregyesület *Közlöny-e* pártol,

---

⁶¹⁹ A botrányt a vers zárolata okozta: „Csak egyszer lenne még enyém / s kedvemre csókkal önteném / szívesen halnék azután / nagyobb örömmel ontanám / kis ujjáért a csobogó vért, / mint száz királyért, lobogóért! ” Rákosi első Babits-ellenes cikke 1915. október 20-án, tehát csupán hat nappal az Adyt ért támadás után jelent meg.

⁶²⁰ Rákosi Jenő: *Levelek*. (Budapesti Hírlap, 1915. október 20.) AEÖPM XI. i. m.: 394-396.

fedez és védelmez, és amellyel foglalkozni kell, amíg nem késő”⁶²¹ – írta Rákosi Jenő, s mind Ady Lajost, mind a költő-tanárt értekezlet elé citálták ezután. Ady Lajos lemondott, s magyarázkodott, a magyarázkodást igen, ám lemondását nem fogadták el,⁶²² Babitsot előbb nyilatkozat kiadására kötelezték, majd az új esztendő elején – áthelyezéssel – tanári állását is el kellett hagynia.⁶²³

A Budapesti Hírlap főszerkesztője látszólag csupán a modern magyar irodalmat – illetve annak esztétikai, eszmei-morális tartalmát – támadta tehát, de arról, hogy az irodalmi modernség s az eszmei-politikai progresszió – illetve azoknak tendenciája, céljai – közt

---

⁶²¹ Idézi Éder: i. m.: 186-187. Ady Lajos Babitsot védő cikkének s az őt is ért Rákosi-támadásnak az is jelentőséget adott, hogy Ady Endre ezt követően – illetve ennek hatására is! – úgy érezhette, hogy neki is meg kell szólalnia. Vö.: Ady Lajos: i. m.: 210. ill.: Nádas Sándor interjúja Ady Endrével a Pesti Futár 1915. november 19-i számában: „Rákosi és hitvány segítői írhatnak akármit. De ha ez a beteg, de agilis méltóságos komitácsi ártatlanokat bánt, akiknek az egész dologhoz nem lehet közük, hogyha ilyeneket támad, denunciól, és egzisztenciájukra tör: akkor igenis eldobok minden tekintetet [...] nem tekintem korát, betegségét, állapotát, és olyan pontot ütök a nyilatkozataim végére, amilyenre kényszerítenek.” AEÖPM XI. i. m.: 450. [A „betegségre” hivatkozás a különben nagyon is egészséges Rákosi Jenő állítólagos homoszexualitására való utalás volt Ady részéről, amit az ellene pár napja írt – s a Világ által nem közölt – cikkben is „sejtetett” már: „én ezzel az úrral, akiről olyan sokat tudok, többé szóba nem állok” AEÖPM XI. i. m.: 112.]

⁶²² Éder: i. m.: 234-238.

⁶²³ Éder: i. m.: 242-246. Az egész Babits-Rákosi vitának és körülményeinek filológiaiilag teljességre törekvő feldolgozását és értelmezését lásd: Éder: i. m.: 159-246.

nemigen látott különbséget, hamarosan nyíltan beszélt.⁶²⁴ Bizony Rákosi Jenő a nemzet „örök céljaival” azonosított politikai elképzelésének az esélyét akarta életben tartani s fölerősíteni, a remélt győzelem utánra is persze. A nemzetnek a Honfoglalással – vagy még régebben – kezdődött, Zrínyivel, Petőfivel s nyilván vele, s – ekkor már – Tisza Istvánnal folytatódott identitását s kontinuitását féltette ő, s ennek lényegét éppen a számára „veszélyes” írókat és politikusokat egymás mellé sorolt, november 25-én megjelent cikkében mondta el a leginkább egyértelműen. Írása elején a hozzá érkezett üzenetek „garmadáját” emlegette igen nagy büszkeséggel, amelyek az ő hitének igazát bizonyították a felfogása szerint. Fejtegetését az irodalom szerepéről vallott nézetének rögzítésével kezdte. „Az irány, a szellem, a földolgozásra kínálkozó tárgy, a hang és sok más egyéb is, nemde eddig is időnként változott az irodalomban? Ámde a konstitutív része, a lényege a költészetnek nem változott. Minden időben a költészet ideálja volt: az emberi értelem, az emberi érzés és az emberi képzelet harmonikus munkája az élet jelenségeinek tökéletes, szép formában való földolgozása nemzeti nyelven. [...] Mind, valamennyi szép gondolatokat, szép érzéseket, szép történeteket iparkodik előadni szépen. Mind az

---

⁶²⁴ Például az Ignotusnak szóló válaszcikkben, november 12-én. „Ignotus [...] elzüllött tehetsége van hivatva arra, hogy – amikor a többiek kifogytak a puskaaporból, előlépjön, és megvédelmezze mindazt, amit a Világ kalózzászlaja takar: a kőművességet, a nemzetköziséget, a radikális társadalmi politikát, az ateizmust, a nemzetiségeket, Babitsot, Adyt, a holnaposokat és a nyugatosokat, azt az egész groteszk világot, amely ma a világháború iszonyú hullámaiban, hál’ Isten, már mintha fuldokolna s elmerülőben lenne.” Rákosi Jenő: *Levelek*. (Budapesti Hírlap, 1915. november 12.) AEÖPM XI. i. m.: 424-426. Vagy másutt, írókat, politikusokat sorolva egymás mellé: „Olvastam Ady Endrének egy versét, melyben azt mondja, hogy ő az új magyar, aki jön be a vereckei szoroson új honfoglalásra. Mintha itt egy buta, elmaradott nép tanyázna, mert még mindig nagyra tartja a hazát, a régieket, Zrínyit, Vörösmartyt, Petőfit, Aranyt. Majd ő megtanítja az új evangéliumra. És ott lépked az új honfoglaló, a szittyá Hét vezéréktől körülvéve, az új Botondokkal, Tuhutumokkal: Babits, Ignotus, Fenyő Miksa, Móricz Zsigmond, Buchinger Jakab, Jászi Oszkár és Kunfi nagyságos urakkal. Ez az új Magyarország, amely Nyugatról indul magyar honfoglalásra.” Rákosi Jenő: *Levelek*. (Budapesti Hírlap, 1915. november 23.) AEÖPM XI. i. m.: 473.

emberi erényeket dicsőíti, mind az ember gyönyörködtetését, oktatását, abban való megerősítését célozza, amit jónak, nemesnek, szépnek és igazságosnak tart. [...] A művészetben a lélek az – igazság. Az ember lélek, a művészet igazság nélkül – hulla.”⁶²⁵

A szerző a tragikumról szóló, ekkor már három évtizedes könyvében is érintett harmónia-ideálhoz kötött „örök” esztétikai-etikai elképzelés nyomvonalán haladt tehát, s – mint mondta – ennek tagadóival „verekedett”. „Ezek elvetik mindazt, amit évezrek óta az emberi nem igaz prófétái: a költők és művészek vallottak és hirdettek. Elvetnek Istent, hazát, hitet s mindazt a lelki nagyságot, önfeláldozást, csodás erényt és szépséget, amire ez a háromság és beléjük kapcsolódó fogalmak az idők minden költőit és művészeit inspirálták, és az egész leltárból csak egyet tartanak meg az *Ént*, saját becses, egyéni kedvtelésüket, szeszélyüket, éhségüket, kényelmüket, mindennemű vágyaikat, és ennek jogaiért kiabálnak versben és prózában a világ fülébe. Istállóvá, korcsmai tivornyává teszik az Isten szép világát.” Ezt hozta el a Nyugat, Ady, Ignó, Babits, s mind a velük egy táborba sorolt radikális, szociáldemokratá politikusok is Rákosi szerint, akiknek háta mögött „egy nem kicsi tényező lappang: a szabadkőművesség”⁶²⁶ „Nem egy kis magyar irodalmi betegségről van tehát itt szó – folytatta Rákosi –, [...] hanem azokról a törekvésekről és világalakító célokról, amelyekért a világháború irtóztató tüzei égnék. Ezek a rövideszűek [...] nem látják át, hogy ők egy bensőleg megrothadt politikai iránynak vak eszközei, egy irányéi, amely túlélte magát túlzásaiban, s amely el fog égni a mostani háború rémes katlanában.” Az „elmúlt évtizedekben tomboló individualizmus” volt ez, amely az embereket

---

⁶²⁵ Rákosi Jenő: *Levelek*. (Budapesti Hírlap, 1915. november 23.) AEÖPM XI. i. m.: 472.

⁶²⁶ Nagyon fontos megjegyezni, hogy Rákosi Jenőnél a szabadkőművesség emlegetése a tételes antiszemitizmussal nem függött össze. Fejtegetését a következőképp folytatta ugyanis: „Nem mintha a mi páholyaink elég jól nem viselnék magukat a mai válságos időkben, de a nyugatosok, akiknek a szeretőjük kiskörme drágább száz királynál és lobogónál, és akik értelmetlen madárrnyelven gyalázzák le versben a mi nagy önvédelmi háborúnk: ezek a harckerülő urak [az Ady- és Babits-félék tehát] a mi szabadkőműveseink által fenntartott lapnak [ti. a *Világnak*] elszánt védelme alatt állnak.” Rákosi Jenő: i. m.: 473.

személyes versengésbe, a nemzeteket pártviszályba lökte, s osztályérdekekre szabdalta a – mindennél fontosabbnak tudott – társadalmi egységet is. Írásának végén a konklúzióval is előállt a szerző: „...mindez egyazon forrásból ered, ugyanabból, amiből háborúnk tisztító tüze: abból, hogy a XIX. századnak a XVIII. század végétől vett nemes eszméi egyoldalúan a maguk torzképévé fajultak el, odavesztették életerejüket, kivénültek, megromlottak, megérették arra, hogy új irányoknak, új eszméknek, új világnézethetnek adjanak helyet, hogy új élet, új fejlődés keletkezhessék új alapokon.”⁶²⁷

Rákosi Jenő a legfőbb rosszat a felvilágosodás és a francia forradalom eszményeinek eltorzulásából eredeztette tehát, ahogy négy nappal korábban egy Rudolf Kjellén nevű svéd szerző *Háború és Béke közt* című könyvére is támaszkodva még nyíltabban elmondta ezt.⁶²⁸ Így írt: „Csak egyszer csapott ki ez irodalmi vitatkozásból kényszagú láng [...] akkor, amikor egyik levelét azzal végezte Dunántúli [a november 9-én megjelentet – N. P. J.], hogy ez nem a nyugatosok ellen a jó ízlés nevében és hazafiság nevében folytatott harca egy névtelen írónak; ez két világnézet nagy csatájában egy epizód; itt voltaképpen a nagy francia forradalomnak a modern individualizmusban elzüllött dicső jelszavai kerültek szembe egy új világnézettel, amely a jogok ellenében a kötelességet ülteti trónra, s az egyéni joggal szembeszegi az összesség jogát. És hogy ebben a polémiaiban ugyanazok a kérdések verekszenek, amelyekért a világháború lövőárkaiban folyik a harc.”⁶²⁹ A Budapesti hírlap tulajdonos-főszerkesztője, a háborús-hazafias propaganda akkor első számú rezidense nagyon vékony „filozófiai” bázisra támaszkodva bár, de a történelem általa feltételezett céljának – s vele az akkori történelmi és társadalmi állapotnak – az

⁶²⁷ Rákosi Jenő: i. m.: 473-474.

⁶²⁸ A Budapesti Hírlap 1915. november 21-i száma *Rend és igazság...* címmel közölt vezércikket. Az írás név nélkül jelent meg, „Dunántúlról” egyes szám harmadik személyben beszélt, de az érvelés logikája s a stílus véleményem szerint Rákosi Jenő szerzőségére vallott. AEÖPM XI. i. m.: 456-459.

⁶²⁹ [Rákosi Jenő?]: *Rend és igazság...* (Budapesti Hírlap, 1915. november 21.) AEÖPM XI. i. m.: 457.

alapvető változtathatatlanságát vallotta tehát, a magyar históriára nézvést az „ezer év” folytonosságában gondolkodott, s a vagy-vagy mindent eldöntő – valóságosan és képletesen is háborús – szituációjában érezte magát. Akárcsak a vele szemben álló, szintén a nemzet érdekére s életesélyeire hivatkozó, de Rákosit a visszahozhatatlan múltba utaló Jászi Oszkár, Ignotus, Babits Mihály, vagy Ady Endre.⁶³⁰ Milyen lesz Európa s milyen Magyarország jövője benne, s kik, milyen elképzelésekkel vezethetik azt, Rákosi Jenő – s egyben a konzervatív eszmekör – számára is (!) ez volt valójában a tét. A vitának a korábbi esztendők polémiáit messze meghaladott ingerültsége, stiláris s olykor tartalmi radikalizmusa ezzel volt magyarázható.⁶³¹

A kiobbant polémia menten országossá lett tehát, noha a legismertebb, a kormányhoz (*Az Újság, Magyar Hírlap*), vagy valamelyik

---

⁶³⁰ Az érvelések struktúrájára nézve megállapítható, hogy mindkét „oldal” – eltérő hangsúllyal persze – a nemzet vagy a „haladás” letéteményesének tudta önmagát, mindkettő maga mellett érezte a „közvélemény” mérvadó részét, mindkettő a másiktól állította, hogy szinte már „halott” s érthetetlen, hogy mégis él, ugyanakkor mind a kettő úgy beszélt, mintha a beszorítottság, az eszmei agresszió s a szellemi terror őt sújtaná csupán.

⁶³¹ Ennek különösen szembeszökő példája a Szidor álnéven publikált – a kortársak a Budapesti Hírlap szerkesztőségében dolgozó Pekár Gyulát tartották szerzőnek –, Adyt, Babitsot és Ady Lajost egyaránt támadó cikk volt: „Ignotus, Babits, Ady Endre, Ady Lajos védelmezői, csinálói ennek az irodalomnak, lenézői a zászlónak, fennsőbbes megvetői e nagy heccnek – fűtött szobából, jó stallumok mellől, pesti gyalogjárón, vidéki kúriák kényelmes ágyában, de nagylegények az urak! Fialat ember valamennyi! Nélkülözhetetlen valamennyi! Nélkülözhetetlen vagy alkalmatlan valamennyi.” Szidor: *Hérosztratosz-irodalom*. (Budapesti Hírlap, 1915. november 16.) AEÖPM XI. i. m.: 441. [Nélkülözhetetleneknek a katonaság alól a hátszágban „nélkülözhetetlen” munkájuk miatt felmentetteket hívták a korban.]

párthoz (a néppárti *Alkotmány*,⁶³² vagy a szociáldemokrata *Népszava*) közel álló lapok – tán éppen azért, mert az elvárt és hallgatólagos „nemzeti egységet” ők így nem akarták veszélyeztetni – mindvégig távol maradtak tőle. Így is a magyar sajtótörténet addigi idejének alighanem a leghosszabb és a legtöbb embert, lapot megmozgatott szellemi összecsapása zajlott le a világháború második s harmadik esztendejében. A vitában huszonkilenc lap vett részt, a megjelent cikkek, glosszák száma több mint kilencvenre rúgott. A modernség s a progresszió „oldalát” tizenöt, míg a konzervatív „felet” tizenhárom lap képviselte a polémiában – egyetlen orgánum, az *Új Nemzedék*, valamiféle „harmadik oldalas” állásponton állt –, ám Rákosi Jenő véleményének alapvetését több cikk osztotta valamivel – itt ötvenkettő-negyvennégy volt az arány. Ady mellett – illetve a modernség s a progresszió oldalán – tehát csaknem annyiszor szólaltak meg, mint ellene,⁶³³ ám ez a vékony

---

⁶³² Az *Alkotmány* valóban nem vett részt a vitában, ám Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök 1916. január 29-én a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Péter Egyesületének XVIII. közgyűlésén elmondott beszédét másnap közölte. A püspök a polémiát nem hozta szóba nyíltan, de Babits *Játszottam kezével* című versére, s Gyóni Géza szerepére is utalt, majd a következőket mondta: „Lesznek írók, kiknek szemük van hazájuk és népük sajátosságai s életstílusa, kiknek szívük van érdekei és küzdelmei, a néplélek járása s a történelmi psziché alakításai iránt. S lesznek mások, kik már csak unatkozni és ásítozni tudnak magyar földön [...] elmennek Párizsba, a Szajna partjára, ott minden szép és aranyos. Ott az éjfél után is nyitott kávéházak párás ablakain pislákoló lámpafények is szebbek, mint a magyar rónák napkelete vagy napnyugata [...] Petőfi és Arany kismiskák, de Baudelaire és Verlaine, azok igazi tehetségek, s a magyar erő s értelmesség és józanág nem ér fel egy frigiai sapka alól kikandikáló huncutkával vagy egy csepp kelta vérral egy másik gall babának kisujjából. Hát biz ezek nem meglátások, hanem elvakulások, s ugyancsak nem megértések, hanem félreértések és bolondgombák.” AEÖPM XI. i. m.: 537.

⁶³³ Az AEÖPM XI. kötete a vita dokumentumát a teljesség igényével közölte. A cikkek elé a kötet sajtó alá rendezője, Láng József írt tartalmas bevezetőt, amelyben a vita körülményeit s annak legfontosabb mozzanatait is számba vette. AEÖPM XI. i. m.: 376-381. A fentebb említett tényre is ő mutatott rá először. Ez a tény azt is jelezte, hogy a vita idejére a modern magyar irodalom híveinek bázisa a fiatalság s az újságírók körében szélesebb volt már, mint például a *Holnapról* folytatott 1908-09-es polémia idején (i. m.: 380-381.)

konzervatív fölény is leginkább a Budapesti Hírlap harcosságának volt köszönhető. Nemcsak a főszerkesztő volt igen szorgalmas (a legtöbb cikket – csak Adyt támadva, tehát a Babits Mihállyal vitázókat nem számítva, tizenkettőt vagy tizenhármat – ő írta), s a beküldött (?), vele egyetértő olvasói leveleket – sőt háborús verseket – is nagyon szívesen közölte.⁶³⁴ Konzervatív részről legtöbbször a vitát kirobbantó *Budapesti Hírlap* szólalt meg (tizenkilencszer!), őt – Gyóni Géza bevonulás előtti munkahelye – a *Bácskai Hírlap* (nyolc), a nagyváradi klérus lapja, a *Tiszántúl* (öt), a politikai értelemben erősen jobboldali, katolikus *Élet* (négy) az *Egyetemi Lapok* (három) s a *Balatonfelvidék* két közleménye követte. A többi lap (*Szegedi Napló*, *A Cél*, *Borsszem Jankó*, *Magyar Kultúra*, *Népművelés*, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*) egyszer-egyszer mondott véleményt, s a vita végén, 1916 márciusában, egy Ady és Rákosi Jenő eltérő alkatát taglaló – s ezt mintegy a polémia kirobbantó okaként értelmező – könyvecske is megjelent.⁶³⁵

A progresszió oldalán a *Világ* című radikális napilap volt a „leg-elevenebb”, tizennégyszer szólalt meg. Ezt a *Nyugat* (öt), a *Soproni Napló* – itt is évekig dolgozott korábban Gyóni Géza – és a *Kolozsvári Tükör* (négy-négy), a *Pesti Futár* (három), a *Kolozsvári Szemle*, a *Kolozsvári Hírlap* s a szintén kolozsvári *Újság* két-két közleménye követte. (Megjegyzendő, hogy a *Kolozsvári Hírlap*ban 1915

⁶³⁴ Vö.: *Egy anya levele*; Ligeti Jenő: *Tanlevél*. (Budapesti Hírlap, 1915. november 13. ill.: 14.) AEÖPM XI. i. m.: 428-432.; Rákosi Jenő: *Levelek*. (Budapesti Hírlap, 1916, január 16.) AEÖPM XI. i. m.: 520-522.

⁶³⁵ Szirbik Antal: *A legmodernebb aesthetika. A régi és az újmódi költészet – Rákosi Jenő, Ady Endre és táboraik a fiziológia szemszögéből nézve*. Kókay, Budapest, [1916.] Szirbik Antal Rákosi Jenő által „felfedezett” tehetségtelen költő volt, akit a *Fidibusz* című vicclap is többször kifigurázott. Ebben a valószínűleg 1916 márciusában megjelent füzetben a vita kirobbanásának okát a két személyiség, Ady és Rákosi alkatbeli különbségéből eredeztette és magyarázta. Míg Ady a „pökhendiség” addig Rákosi Jenő az „önérzetesség” példája volt, s mindkettejük alkatát összefüggésbe hozta az életmódjukkal is. A könyvre Ady is reagált: „A múltkoriban egy félkegyelmű könyv jelent meg: »Rákosi és Ady«: mulatságos kis könyv. Ez a könyv egyéb bohókás dolgai között azt is állítja, hogy én (óh, szörnyűsé) vagy paraszt, vagy zsidó származású vagyok.” Ady Endre: *A Protestáns Szemlének*. (Világ, 1916. május 5.) AEÖPM XI. i. m.: 122-123. jegyzete: 575-576.

karácsonyán közzétett öt Adyról való vallomás közül csak kettő – Dózsa Endre az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke és az Ady által is kedvelt idős poéta, Jékey Aladár – támogatta a költőt). Egyszer szólalt meg a *Nagyváradi Napló*, a *Pesti Hírlap*, Kassák Lajos frissen indult lapja, a *Tett*, az aradi *Függetlenség*, a *Szilágy* (ez utóbbi csak az 1915. decemberi 25-i kolozsvári nyilatkozatok utánközlésével), a *Tiszántúl* antiszemizmusát elutasító zsidó hetilap, az *Egyenlőség*, valamint a *Pesti Napló*, ami a *Világgal* átmenetileg szakított Ady cikkének megjelenése (*Jeremiás siralmai – mindig*, 1915. december 25.) után három nappal – a polémiát befejezettnek véelve – amolyan „egyrészt-másrészt” kommentárt tett közzé. Több, mint öt hónapon át, 1915 október közepétől, 1916 március végéig tartott az egész, bár a költő kálvinistaságáról kiobbant, s csak június végén befejeződött polémia – Rákosi Jenő itt is véleményt mondott – a vita folytatásának, vagy második szakaszának is tekinthető akár. (Ezt a részt a Debreceni Egyetemi Kör 1916. február 19-i Ady-ellenessé vált gyűlését követő Rákosit támogató határozati javaslat, s a március 12-én a Református Teológiai Akadémián tartott Rákosi Jenő előadás inspirálta *Az én kálvinistaságom* című, még az „eredeti” vita befejezése előtti napokban, 1916. március 16-án a Nyugatban megjelent Ady-írás „provokálta ki”.⁶³⁶)

A szövegek többségében sok volt persze a visszhang-vélemény, számos cikk egyik vagy másik oldal álláspontjának törmelékét ismételte csupán. Voltak, akik Gyóni Géza Ady-rajongását emlegetve s bizonyítva a szerencsétlen sorsú költő ürügyként való

---

⁶³⁶ A Debreceni Egyetemi Kör közgyűlésén megfogalmazott határozati javaslatot és Rerenczy Károly elnök Rákosi Jenőnek küldött levelét a Budapesti Hírlap 1916. február 24-i száma közölte. AEÖPM XI. i. m.: 544-545. A Református teológiai Akadémián tartott Rákosi-előadásról: AEÖPM XI. i. m.: 555-556. Ady cikke: *Az én kálvinistaságom*. (Nyugat, 1916. március 16.) AEÖPM XI. i. m.: 120-121. Az Ady-cikk kiváltotta vita dokumentumait – Ravasz László, Rákosi Jenő, Haypál Benő s mások hozzászólását – lásd: AEÖPM XI. i. m.: 556-561. ill.: 564-576. ill.: 584-585.

felhasználására mutattak rá,⁶³⁷ mások egy-egy nem közvetlenül a polémiához tartozó, de a polémia által is inspirált alkalomról – egy-egy Gyóni Géza-estről, vagy a Petőfi Társaság (Gyóni megválasztását s Babits kibuktatását hozott) tisztújításáról – számoltak be állásfoglalásként,⁶³⁸ néhány vidéki lap pedig – mint a *Nagyváradai Napló* a vita elején,⁶³⁹ vagy a *Balatonfelvidék* a vita végén⁶⁴⁰ – magát a polémiát ismertette csupán, nyilvánvaló elfogultsággal vagy Ady (*Nagyváradai Napló*) vagy Rákosi Jenő (*Balatonfelvidék*) oldalán. Ha a vita eszmei-ideológiai szerteágazására és megosztottságára gondolunk, akkor öt áramlatról, vagy tendenciáról is beszélhetünk

---

⁶³⁷ Richly Dezső: *A lavina*. (Soproni Szemle, 1915. október 27.) AEÖPM XI. i. m.: 404-405.; Gyúrói Nagy Lajos: *Ady Endre és Gyóni Géza. Dunántúli úr figyelmébe*. (Világ, 1915. november 11.) AEÖPM XI. i. m.: 419-424. Nagy Lajos, Gyúrói község evangélikus lelkésze Gyóni Géza iskolatársa, barátja (1917-ben könyvet is írt róla), ugyanakkor Ady Endre levelezőtársa, verseinek lelkes híve volt, aki 1915 elején háborúellenes röpiratot írt, amit Ady is üdvözölt. Ady Endre: *A gyúrói pap. Isten és a háború*. (Világ, 1915. február 28.) AEÖPM XI. 87-88. jegyzete Nagy Lajos két levelével: 333-336. Nagy Lajos emlékeit is megírta, melyek Gyóni Gézával s az Ady körüli vitákkal kapcsolatban is gazdagok: Gyúrói Nagy Lajos: *Visszaemlékezéseim Ady Endrére*. In.: Kovalovszky V. i. m.: 545-583. Ugyancsak Gyóni ürügyül való felhasználásáról írt: Nil [Dapsy Gizella]: *Levél Babits Mihálynak*. (Világ, 1916. január 9.) AEÖPM XI. i. m.: 517-518.

⁶³⁸ Havas Emil: *Gyóni Géza a Petőfi Társaságban*. (Bácskai Hírlap, 1915. november 16.) AEÖPM XI. i. m.: 443-444.; *Irodalmi ítélet*. (Bácskai Hírlap, 1915. december 19.) AEÖPM i. m.: 494-495.

⁶³⁹ *Támadás Ady Endre ellen*. (Nagyváradai Napló, 1915. október 16.) AEÖPM XI. i. m.: 385-386.

⁶⁴⁰ Nagy Barna: *Tollharcok a Nyugat körül...I-II*. (Balatonfelvidék, 1916. március 19. ill.: március 26.) AEÖPM XI. i. m.: 548-552.

akár,⁶⁴¹ de valójában csak két irányzat létezett karakteresen, a többi – így vagy úgy – ehhez volt hozzárendelhető. Ahogy a vitázó felek is érezték, megélték: vagy Ady, vagy Rákosi Jenő oldalán állt az ember.

Létezett egy – akkor nyilvánvalóan „külön utas” – harmadik álláspont is a vitában, ezt két cikk képviselte csupán, ám a magyar eszmetörténet tendenciáira nézvést mégis lényeges lett az egész. Lendvai Istvánnak és Milotay Istvánnak az *Új Nemzedék*ben megjelent hozzászólásairól volt szó. Az 1913. december 25-én indult – az említett két szerző s a későbbi Magyar Nemzet-szerkesztő Pethő Sándor által fémjelezett – hetilap a Függetlenségi Párt Károlyi-szárnyához kötődő orgánus volt eredetileg, s határozottan háború-illetve németellenes, függetlenségi álláspontra helyezkedett. A dzsentrí eredetű értelmiség tudatának újrafogalmazását antikapitalista és kultúrkritikai attitűddel képzelte el, a Tisza mögött álló banktőkét, s az általa szerinte szemforgatósan támogatott kozmopolita kultúrát csakúgy megvetette, mint a Budapesti Hírlap által preferált Beöthy Zsolt vagy Szabolcska Mihály-féle népnemzeti eszményeket. Egy „gyökeresen magyar” tradíció megteremtésének lehetőségében gondolkodott – ehhez a középosztály parasztsággal

---

⁶⁴¹ Láng József a következő irányzatokat különítette el (a „felosztást” elfogadhatónak tartom, de az egyes tendenciák jellemzésére némileg más fogalmakat használok): 1. a Budapesti Hírlap, illetve Rákosi Jenő képviselte konzervatív nacionalista álláspont. 2. az egyházi, katolikus lapokban (Élet, Magyar Kultúra, Tiszántúl) megnyilatkozó, szintén nacionalista, de kulturális antiszemitizmussal is színezett felfogás. 3. a Rákosi konzervatív nacionalizmusát s a polgári vagy szociáldemokrata progresszió álláspontját egyként elutasító, a költőt – faji alapon is – kisajátítani akaró nemzeti radikális, avagy „kvázi-harmadikutas” álláspont, amit az Új Nemzedék képviselt. 4. az irodalom önelvűségét hangoztató liberális irodalomszemlélet (a Nyugat). 5. a polgári radikális eszmeiség (Világ). Némileg más felosztásban, de ugyancsak ötféle irányt különített el Kardos László a vita anyagának java részét össze gyűjtött kötet előszavában: 1. nacionalista-militarista felfogás (Rákosi Jenő). 2. az irodalom szabadságát hirdető esztétikai álláspont (Nyugat). 3. a pacifisztikus szemléletű radikális polgárság szempontja (Világ). 4. a magyaros hangsúlyú liberalizmus (Mariay Ödön, Gyúrói Nagy Lajos). 5. az antiszemitizmus felfogása, mely szemben áll Rákosi nacionalizmusával, de Ady táborával is (Új Nemzedék). [Kardos László]: *Az Ady-Rákosi-vita. Egy irodalmi per aktái 1915–16-ból*. Pannónia Nyomda, Debrecen, 1940.

való felfrissítését is „tervbe vette” – s ehhez látta bázisnak az idegennek tételezett polgári radikalizmussal szembeállított Ady Endre életművét.⁶⁴² Így a Rákosi Jenő-féle konzervatív nacionalizmus, s a radikális progresszió pőrén haszonelvű érdek-összefonódására is sűrűn utalt a lap, s mint keresztény alapon álló, a két fél által egyaránt kisemmizett s magukra hagyott „néma magyarokért” szóló, s azok nevében fellépett irányzatként határozta meg önmagát. Ezért a Károlyi-szárnytól fokozatosan elszakadt – a háború második felére szembekerült –, s a nemzeti (más fogalom szerint: jobboldali) radikalizmus alapvetését fogalmazó *Új Nemzedék* – faji gondolatokkal keveredő fejtegetéseiben – Adyra, a szintén „hallgatónak” tekintett „gyökeresen magyar” költőre, mint saját eszménye hordozójára, kifejezőjére nézett.⁶⁴³

---

⁶⁴² Az *Új nemzedék* s a jobboldali radikalizmus kialakulásának történetére lásd Magyarország története...i. m.: 948-953. [A vonatkozó részt Szabó Miklós írta] ill. bővebben: Szabó: Az újkonzervativizmus: i. m.: 307-322.

⁶⁴³ Az *Új Nemzedék* a vita Babitsot támadó „ágához” is hozzászólt, s a költőről – s inkriminált verséről is egyben – vagy mint a Rákosi-féle nacionalista kontra radikális polémiaiba sodródott, „gyönyörű verseket” író „hatalmas kultúrájú magyar emberről” (Márkus László), vagy mint „nem kiváltságos lelkű” – így „mintául” csak módjával választható – pacifistáról beszélt (Milotay István). Éder: i. m.: 214-221.

Lendvai István azzal kezdte fejtegetését,⁶⁴⁴ hogy míg a Budapesti Hírlap Adyt s „felekezetét” a „vérző nemzet által közömbös” némasággal vádolja, addig az Adyt „védő” radikális, az „új modern Magyarországról”, a választójogról meg a földosztásról folyvást beszélő Világ – Jászival az élén – egyáltalán nem mondható némának. A valódi némaság szerinte egészen máshol volt. „Itt magyarság tulajdonképpen kettő él: az egyik bérletbe vette, a nyelv hasonlóságánál fogva reprezentálja a magyarságot, vagy úgy, hogy magyar látszatokkal állandóan behódol egy idegen hatalomnak [ez Rákosi Jenő és köre, s Németországnak és a Habsburgoknak való behódolásról volt szó], vagy úgy, hogy egy nemzetközi ideológiát propagál a magyarság nevében [ez a Világ és környezete].” A másik „szenvet, dolgozik, harcol magával, a maga belső idegenjével, a külső idegenekkel, a nemzetközi ideológiákkal, és e harcban előbb-utóbb szárnyát törve vagy a korrupció aranyos serlegébe, vagy az elzúllás paraszti poharába hullik.” Valódi tragédiának ezt a némaságot nevezte Lendvai, amely fölött Rákosi Jenő az „idegen hatalom”, s Jászi Oszkár, a „nemzetközi ideológia” szószólói

---

⁶⁴⁴ Csongor [Lendvai István]: *Néma magyarok*. (Új Nemzedék, 1915. október 24.) AEÖPM XI: i. m.: 399-401. Lendvai István a maga, később fajvédővé lett nemzedékének az ideológiai alapállását pontosan fogalmazta meg. Erről Gyurgyák János így írt: „Lendvai politikai-ideológiai kiindulópontja, hogy nemzedéke nem talált a maga számára elfogadható politikai alternatívát. Számukra ugyanis két – egyaránt elfogadhatatlan – út kínálkozott. Ezt a két lehetőséget két név szimbolizálta: Tisza István és Jászi Oszkár. Az ő nemzedéke azonban nem akart egyik úton sem haladni, nem kellett tehát nekik igazán sem apáik Magyarországa, sem pedig Jásziék új Magyarországa. [...] E két politikai elképzelés Lendvai szerint együtt pusztult el a vörös enyészetben [1918-19 forradalmaiban], ezért a két Magyarország helyett meghirdeti a *harmadik Magyarország* koncepcióját, amely e két fenti politikai elképzelés tagadására épül, s amelynek lényege egy jobboldali forradalom szellemi előkészítése.” Gyurgyák: i. m.: 431-432. Jellemző, hogy 1921-ben megjelent cikkgyűjteményének *A harmadik Magyarország* címet adta a szerző. Lendvai István nézeteinek kialakulásáról s változásáról – hiszen a harmincas évektől szembekerült a nácizmussal, s valószínűleg a nyilasok börtönében halt meg – bővebben ugyanitt: 430-435. ill.: Antal Gábor: *Lelelismertünk vezényszava. Lendvai István*. In.: Martin József (szerk.): *Magyar Nemzet Emlékkönyv 1938-1988*. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1989. 105-107.

szinte-szinte összekacsintanak. „Rákosi Jenő, a magyar imperializmus egykori tárogatósa, elébe muzsikál minden ma győztes nagyságoknak, és vezérszólama minden, csak nem a magyar öncéliség”, Jászi Oszkárnak pedig „fáj, sok fáj e háborún, de nem az, ami ennek a háborúnak a magyar fájdalma. Ők nem magyar bánatokat nyelnek a szívükbe. Ők a háborút fájlalják nemzetközi, szocialisztikus, radikális – humanisztikus – szabadkőműves szívük fájdalmával.” „A mi szemünkben – írta cikke végén a szerző – útjaik egy pontig együtt futnak: e ponton túl mind a kettőjüké nemzeti halálunk távlataiba torkoll.”⁶⁴⁵ A cikk Adyt is („akiknek a lelkén egészen bizonyosan átvonaglik minden magyar fájdalom, és átreszket minden magyar öröm”) a hallgató magyarok közé sorolta, a polémia s a mű akkori tényeire nézvést nem is egészen jogtalanul, de az igazán kemény vádakát – Adyra való utalás nélkül – Milotay István fogalmazta meg.⁶⁴⁶

Cikke Rákosi Jenő két nappal korábban megjelent – Ady, Babits, Ignotus, Jászi és mások közös „új honfoglalását” s ennek erkölcsitudati következményeit kárhoztató – írására való válaszként született, s a Budapesti Hírlap főszerkesztőjének – nemkülönben a Tisza-kormányának – „olvasott be” leginkább. Rákosiék s a kormány magatartását „álnacionalizmusként” értelmezte Milotay, s – igen élesen – a „radikális internacionalista szabadkőművességgel” való

⁶⁴⁵ Csongor [Lendvai István]: *Néma magyarok*. AEÖPM XI. i. m.: 400-401.

⁶⁴⁶ Milotay István: *Harc a lobogókért. Álnacionalizmus*. (Új Nemzedék, 1915. november 25.) AEÖPM XI. 478-481. Milotay, aki az 1914 és 1944 közötti időszak egyik legnagyobb hatású, több ezer cikket írt publicistája volt, úgy vélte, hogy a magyar társadalom egyes csoportjai – az arisztokrácia, a dzsentri, – elveszítették önálló arcukat s behódoltak az idegen eszméknek és hatalmaknak. Felfogása szerint „a magyarság az első világháború előtt kettős elnyomatásban élt: külpolitikai szempontból Ausztria gyarmati helyzetbe kényszerítette, belülről pedig a zsidóság hegemonisztikus uralmat gyakorolt felette.” A fajvédelem, a keresztény [ti. nem zsidó] nemzeti politika, a nemzeti öntudat visszaszerzésének, s az asszimilációra képtelen zsidóság minden téren való visszaszorításának szélsőjobboldali programja nála ebből következett. Gyurgyák: i. m.: 444-445. Erről a kérdéskörrel bővebben ugyanott: 440-446. Milotay István pályaképének újabb bemutatása: Lengyel Attila: *Milotay István*. In.: Romsics Ignác és ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 98-116.

azonos érdekeket emlegette föl. „Gazság és árulás – mondja Dunántúli úr –, hogy mialatt a nemzet egyik része a harctéren vérzik, a másik a radikális-individuális politikai és irodalmi morál hatása alatt idehaza uzsorát űz [...] Ez valóban gazság [...] de engedjen meg Dunántúli úr egy szerény kérdést: ha itt ilyen példátlan és szemérmetlen gazság folyik hónapok óta, ha itt az uzsorák, az üzleti visszaéléseknek mindent megfojtó ingoványa így elhatalmasodott, s ha mindenki tudja, látja, kik a bűnösök [...], akkor itt mások is kell, hogy bűnösök legyenek, nemcsak a csalók [...] hanem azok is, és elsősorban azok, akiknek kezében a hatalom van, s akik ezeket a visszaéléseket behunyt szemmel – de mit behunyt szemmel? – nyitott szemmel és ölbe tett kézzel nézik. Dunántúli úr a szellemi felbujtókat keresi és szidja, ahelyett, hogy azt mondaná: Kormány, hol vagy? Állj elő, és tedd kötelességedet, ha pedig nem teszed, takarodj a helyedről [...] hiszen nem a közérdeket vigyázod, hanem a mindent kirabló magán- és pártérdeket.” S a válasszal is kész volt persze a szerző: „rosszhiszeműség, tudatos félrenézés és álnacionalizmus az, amely a felelősséget a nemzettel szemben elkövetett bűnökért csak az első fokig meri keresni, de ott, ahol már kockázattal járna ez a mesterség, ott megáll, s a vitézül forgatott taglóval hirtelen másfelé vág. [...] annak az irányzatnak s annak a politikai felfogásnak, amely az ország kiszákmányolását kormányzati rendszerre tette, fő-főképviselei, vezérei és organizátorai ott ülnek a mai parlamenti többség élén, ott ülnek a főszabadkőművesek, a nagy bankárok és a bankpénzen megválasztott politikusok. Mik ezekhez képest Jásziék és Ignotusék? [...] Azok, akikre a Budapesti Hírlap rá mer mutatni, mind csak ügynökök, alkalmazottak. A főnökök benn ülnek a megtámadhatatlan gazdasági és politikai pozíciókban. A bankári tőke, mely Magyarország mai többségét megteremtette s a radikális internacionalista szabadkőművesség a végső fokon egy célt szolgál ugyan: az ország kisajátítását, a nemzeti lelkiismeret elpusztítását és megrontását., de a nagyobb felelősség ezért a munkáért azoké, akiknél a nagyobb hatalom van. Miért nem mer ezek ellen fordulni a Budapesti Hírlap? Mi emlékszünk rá, miért!” S aztán elmondta a szerző, hogy amikor egy nagybank a mai kormánytöbbségnek milliókat adott pártpolitikai célokra, akkor Rákosiék „nacionalizmusa

a pártkassza védelmében csúcsosodott ki.”, s hogy a nagybankok nem ellenérték nélkül tették ezt, hiszen egy cél ismert csupán: „az ország szerencsétlen fogyasztóközönségének kisajtolása”.⁶⁴⁷

Ez a romantikus antikapitalista, a „hallgatólag többségre” apelláló érvelés az Ady–Rákosi-vitában elszigetelt jelenség maradt ugyan, ám a magyar eszmetörténet folyamatában – 1920 után – ha nem is a politikát alapvetően meghatározó formában, szóhoz jutott.⁶⁴⁸ E szellemiség további sorsára nézvést szembeszökő, hogy Szabó Dezső Jászi Oszkárral való vitája s „nemzeti radikális” fordulata is éppen e polémia kezdetére – 1915 augusztus és november közé – esett,⁶⁴⁹ s nyilván az sem volt véletlen, hogy *Az elsodor falu* írója 1919 őszén – igaz, egyetlen, de hangsúlyos közlemény erejéig – az ehhez az eszmeiséghez sorolható lap, *A Cél* cikkírója lett,⁶⁵⁰ s hogy 1922-ben született Ady-tanulmánya⁶⁵¹ a költőnek a polgári radikalizmusról való utólagos leválasztási kísérlete volt. Az Ady „visszavételének” igényét bejelentett – akkor szintén fajvédő – Bajcsy-Zsilinszky Endre véleménye⁶⁵² ugyancsak az *Új Nemzedék*ben kifejtett 1915-ös álláspont folytatásának volt tekinthető, s vannak „áthallási” lehetőségek s távolabbi érintkezési pontok is ugyan

⁶⁴⁷ Milotay István: *Harc a lobogókért. Álnacionalizmus*. AEÖPM XI. i. m.: 479-480.

⁶⁴⁸ A fajvédők csoportjáról – Bajcsy-Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor, Gömbös Gyula, Lendvai István, Milotay István stb. – van szó, akik a Bethlen-féle Egységes Párttal való szakítás után, 1924 novemberében párttá is alakultak, aminek politikai jelentősége elhanyagolható volt, s meg is szűnt hamarosan.

⁶⁴⁹ Vö.: a 60. jegyzettel.

⁶⁵⁰ Szabó Dezső: *Szózat és... Vázsonyi*. *A Cél*, 1919. november, 213-214. Ebben az írásban Vázsonyi Vilmost is felelősségre vonva 1918-19-ről, mint az „ádáz szíriai faj immoralis, vad zsidó imperializmusáról” beszélt, s ennyiben nézete ekkor Milotay Istvánéval megegyezett. Vö.: Gyurgyák: i. m.: 557. A „fajvédők” álláspontjára is hajazó cikkeit a *Virradat* s a *Nép* című lapokba írta ekkor Szabó Dezső. Lásd: Szócs Zoltán (szerk.): *Szabó Dezső vezércikkei a Virradatban*. Szabó Dezső Emléktársaság, Budapest, 1999.

⁶⁵¹ Az *Ady arcához* című dolgozatról van szó. Vö.: az 57-58. jegyzetekkel.

⁶⁵² Zsilinszky Endre: *Pro vagy kontra Ady?* *Szózat*, 1921. július 3. Vö.: Gyurgyák: 525. [A szerzőt 1925-ben avatták vitézzé, neve attól kezdve volt Bajcsy-Zsilinszky]

(Szabó Dezső életműve például), de a húszas-harmincas évek fordulójától kialakult népi-harmadikutas mozgalom határozott kontúrokkal amúgy sem kidolgozott Ady-képét⁶⁵³ Lendvai István és Milotay István 1915-ös – s főleg „fajvédős”! – nézeteiből eredeztetni nem lehet.⁶⁵⁴

E két cikkre senki sem reflektált akkor – a megtámadott Rákosi Jenő sem! – mindkét „fél” csak a másikkal – illetve önmaga „kitűnőségével” s vitathatatlan „igazával” – volt elfoglalva érezhetően. Az egyik „fél” álláspontja – ami az ellenlábasénál széttartóbb volt – a konzervatív nacionalizmus gyűjtőfogalommal írható körül a leginkább talán. Ennek középpontjában s reprezentánsként a vitát ki-robbantó Budapesti Hírlap állt, Rákosi Jenővel az abszolút főszerpben. Magabiztosságát, amely szerint a nemzeti érték s a nemzeti érdek autentikus képviselője csak ő lehet, egy pillanatra sem vesztette el, állította, hogy a nemzet minden rétegét képviseli – olvasói levelek közlésével, de még inkább sűrű emlegetésével igyekezett bizonyítani ezt –, s sugallta, hogy a háborún kívül alapvetően semmi baj nem lenne Magyarországon, ha a nemzeti egységet megbontó ellenfél nem tért volna magához oly váratlanul. Az álláspont „teoretikus” sűrítményét Rákosi a már hosszabban idézett november 23-i cikkében mondta el.⁶⁵⁵ E művészet- s életszemlélet alapjainak a többi konzervatív oldali hozzászólás nem mondott alapjaiban ellene, noha a cikkek nyelve, érvrendszere, s fogalmi apparátusa nagyon tarka képet mutatott. Ide tartozott olyan lap, mint a vitában négyszer megszólalt *Élet* című katolikus orgánum is, azzal a különbséggel, hogy a maga magyarságfélétségét – a főszerkesztővel ellentétben – az antiszemitizmussal kapcsolta össze minduntalan, s olyannyira fontosnak tudta ezt, hogy Rákosi Jenő s a vele szemben álló, nem zsidó származású progresszívek közt is

---

⁶⁵³ A népi mozgalom Ady-képére lásd a III/3-as fejezetet.

⁶⁵⁴ Milotay István a harmincas negyvenes években a népi írók felé is fordult, s akkori lapjában (*Új Magyarság*) közölte, s igyekezett bemutatni őket. Bírálta őket a parasztforradalom eszményéért, s azért, hogy a „zsidóveszélyről” hallgatnak. Vö.: Gyurgyák: 445.

⁶⁵⁵ Vö.: a 625. és a 627. jegyzettel.

békíteni, közvetíteni igyekezett.⁶⁵⁶ A maga hangján s érvrendszerével ezt a konzervatív alapállást variálta *A Cél* című, agrárius háttérű, jóval később fajvédelmi folyóirat,⁶⁵⁷ a szintén katolikus, ekkor éppen a kérlelhetetlen jezsuita páter, Bangha Béla szerkesztette *Magyar Kultúra* a maga egyetlen rövid jegyzetével,⁶⁵⁸ vagy a

---

⁶⁵⁶ Így „érvelt” a cikket Tiszántúli néven aláírt szerző: „Atyámfiak! Szomorú és szívembe vájó a ti páros viaskodásotok. Hejh, magyar véreim, valamennyien, Dunántúli bátyám és Ady öcsém, te is, messze-távol idegenségben sýnylódó Gyóni Géza és te is, az életet itthon sötét magyar szemmel látó és érző Móricz Zsigmond öcsémuram. [...] Atyámfiak! Mindnyájan tudjátok, mit határoznak Kiss Józsefről hit- és költőtársai a kávéházak irodalmi asztalainál, [...] de ezek soha irigységüket, hiúságukat, vetélkedésüket, soha érvényesülési hajszájukat nem dobják piacra. [...] Csak ti, magyar véreim, csak ti tiporjátok egymást, és osztjátok pártos két részre azt a kevés magyarságot, amely olvas benneteket, és szeret ki-ki a maga ízlése szerint. Nincs szeretet, megértés írástokban, a testvér vészes haragja lobog véretekben, és magyar vérű írók csúffá tételén örvendő örvendő a nem magyar írók hada.” Tiszántúli: *Írók viadala*. (Élet, 1915. október 24.) AEÖPM XI. i. m.: 402. Ezt a magyar „békétlenséget” kárhoztatta a kultúra válságáról írt cikksorozatának következő részében Andor József is, aki Adyt az augusztus 29-i részben támadta már (AEÖPM XI. i. m.: 366-368.): „Megírtuk, hogy jelen irodalmi forrongásunkban *kultúránk válsága*: java magyar talentumainknak a Világ és a Nyugat atmoszférájába való olvadása. Megírtuk, hogy ezek a fajmagyar, fiatal, izmos tehetségek ősi cégerül szolgálnak a destruktív progresszivistáknak; csalogató nemzetiszínű kikiáltók a gyanútlan magyar publikum számára. S a kozmopolita csárda ma már egyre jobban telik. A nemzetiszínből lassan alig-alig marad a vörösön kívül valami. Távoli hegyeken, síkságokon piros magyar vér ömlik trikolorunk dicsőségére és dicsőségéért, s itthon a magyar irodalom jövőjét Rákosi Jenőtől a Világ és a Nép-szava félti, és a fajmagyar írók páros viaskodásában Ignotus a főbíró! Ha ez nem *kultúránk válsága*, hát ugyan hol keressем?” Andor József: *Kultúránk válsága*. (Élet, 1915. november 21.) AEÖPM XI. i. m.: 461.

⁶⁵⁷ Arról írt, hogy Rákosi Jenő kissé későn szánta rá magát erre a hadüzetetre, hiszen már rohamosan alkonyodóban van az új iskola napja. Báró Nyáry Albert: *Bonyodalmak egy levélből*. (*A Cél*, 1915. november 20.) AEÖPM XI. i. m.: 455-456.

⁶⁵⁸ Burján Károly nem is a vitához kapcsolódott, de Ady régebbi – erdélyi tárgyú – cikkeihez kapcsolódó bírálatával – úgy beszélt, mintha Ady a románoknak akarta volna adni Erdélyt – nyilvánvalóan a költőt támadókhoz állt. AEÖPM XI. i. m.: 487-488. ill.: AEÖPM X. i. m.: 563. ill.: AEÖPM XI. i. m.: 351.

már idézett – a Budapesti Hírlapban Szidor álnévvel szereplő – Pekár Gyula is. Prohászka Lajos püspök viszont – a kultúra válságáról értekezett Andor Józseffel ellentétben – arról szólt, hogy néhány dekadens ember nem jelentheti a kultúra válságát soha,⁶⁵⁹ de ő is a konzervatív értékrend keretein belül maradt, míg a nagyváradi klérus lapjában, a *Tiszántúl*ban valószínűleg a korábbi Adybarát Szűts Dezső a magyar kultúra „nemzeti jellegét” vizsgáló cikk-sorozatban arról írt hosszasan, hogyan történt a „fertőzés” Nagyváradon, az érvényesülni vágyó Adyt hogy „ette meg” a zsidóság, „mint kukacok a sajtot”.⁶⁶⁰ Megfigyelhető, hogy a hagyományosan „rend-párti”, a túlzott újítást elvető konzervativizmus a militánsabb nacionalizmussal, a keresztény életfelfogás elemei a politikai antiszemitizmussal keveredtek ezen az „oldalon” tehát. S noha a cikkek világképének alapelemei azonosak voltak – a modern művészet s a vele összefonódott, azt inspiráló szabadgondolkodó radikalizmus mind a hagyományos erkölcsöt, mind a nemzeti egységet veszélyezteti, ezért visszaszorítandó –, egy összetartó, koherens jövőkép nem mutatható ki bennük, az írásokat az egész modernista-progresszívista jelenségcsokrot opponáló tradícióvédelmi magatartás tartotta össze leginkább.

Nem így a másik „fél” oldalán, ahol a vezető szerepet a *Világ* című radikális napilap s a *Nyugat* játszotta ebben a polémiaiban is. Itt az alaphangot Jászi Oszkárnak a vita legelején, október 17-én megjelent – szintén már hosszabban idézett – vezércikke adta meg.⁶⁶¹ Ő is két felet látott. A klerikális-feudális reakció Magyarországot, ami most támadásba lendült, s a „modern magyar irodalom, a modern

⁶⁵⁹ Prohászka Adyt név nélkül bíráló előadása 1916. január 29-én hangzott el, s az *Alkotmány* másnapi száma közölte. AEÖPM XI. i. m.: 537-538.

⁶⁶⁰ Tiszántúli [Szűts Dezső]: *A marsolyázók. Az Adyak.* (Tiszántúl. 1915. december 25.) AEÖPM XI. i. m.: 495-499. Szűts ezen kívül még a lap 1916. január 1-i, február 6-i és 13-i számába is írt, sőt ez utóbbi alkalommal Rákosi Jenő hozzá írt kétsoros köszönő levelét is közölte („A legnagyobb magyar újságíró írt nekem”). AEÖPM XI. i. m.: 512-514. ill.: 538-539. Szűts Dezső szerepéről az Ady-Rákosi-vitában: Kovalovszky II.: i. m.: 417-420. Szűts Dezső 1926-ban meghalt, de Adyra vonatkozó emlékeit – a Vörösmarty Akadémia felszólítására – megírta még: Kovalovszky II.: i. m.: 466-505.

⁶⁶¹ Ehhez részletesebben lásd a 613. jegyzethez tartozó szöveget.

magyar politika" Magyarországot, az „új Magyarországot” tehát,⁶⁶² akiknek képviselői már „a nagy világháború előtt azon dolgoztak, hogy a demokrácia, a nemzetköziség és a népkultúra szellemében gyúrják át az oligarcha, nacionalista és analfabéta Magyarországot.” Innen nézvést Rákosiék a „régie érdekek ideológusai” lehettek csupán, „a bátorság, az eredetiség és az erkölcsi épség” pedig a „világkultúra egészségügyi csapatának” az oldalán állt mindenestől. Nemcsak jól megírt s kitűnő logikával felépített vitacikk volt a Jászié, de a polgári radikális elképzelés alapvetésének – egy vitacikkben előadható – vázlata is. Afelől sem hagyott kétséget a szerző, hogy felfogása szerint nem annyira a jelenről, mint inkább a háború utánra tervezett Magyarországról volt érdemes beszélni csupán; hogy az milyen lesz, milyennek kellene lennie, s ehhez kiknek a kezébe kell a kormányrudat adni majd. Más érvekkel, más habitussal – és sokkal inkább az irodalom talaján maradva –, de ugyanezt mondta el háromszor megszólalt⁶⁶³ – a háborút egyébként szintén önvédelmi harcnak tekintő – Ignotus is, aki figyelmének irányát második cikkének a címével – „Aztánra” ti. a háború utánra – is jelezte már. Egyik írása sem a vitához szólt hozzá lényegében, egy „diadallal elintézett per”⁶⁶⁴ győztes vezéréként Rákosi Jenő, Pekár Gyula s Prohászka Ottokár egy-egy cikkével vagy beszédével vitatkozott csupán, Adyt szóba sem hozta szinte. Folyton folyvást ellenfelei rosszul értesültségét, avatatlanságát, tudatlanságát, tájékozatlanságát emlegette föl, érezhetően az egyedül „korszerűnek” tudott irodalom- és művészet-

---

⁶⁶² A polgári radikalizmus zászlóbontását is jelentő, a Társadalomtudományi Társaságban bekövetkezett szakadás tapasztalatait levonó Jászi Oszkár cikknek volt a címe *Az új Magyarország felé*, s a Huszadik Század 1907. januári számának elején jelent meg. L. Litván György, Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 89-106. Ugyanebben az esztendőben hasonló címmel kötetet is kiadott a szerző. Jászi Oszkár: *Új Magyarország felé. Beszélgetések a szocializmusról*. Deutsch Zsigmond, Budapest, 1907.

⁶⁶³ Ignotus: *Spécik*. (Világ, 1915. november 10.) AEÖPM XI. i. m.: 415-417.; Uő.: „Aztánra”. (Világ, 1915. november 18.) AEÖPM XI. i. m.: 451-452.; Uő.: *A Nyugat körül*. (Nyugat, 1916. február, 246-248.) AEÖPM XI. i. m.: 539-542.

⁶⁶⁴ AEÖPM XI. i. m.: 541.

szemlélet birtokosának pozíciójából nézett széjjel, s ugyanolyan biztos volt a dolgában, mint Rákosi Jenő vagy Prohászka Ottokár a túloldalon. „A Nyugat soha jobban nem állott olvasók és előfizetők dolgában, mint e szorongatásos időkben – hogy generálistól huszárzászlósig hozatja és reklamálja a sáncárok, s olvasói és előfizetői között azon arányban vegyül a nemzet értelmisége, mint e sáncárokbán”⁶⁶⁵ – írta a vita vége felé, 1916 februárjában már, s azt sem hallgatta el, hogy a jövő Magyarországnak milyen irodalom- s műveltségeszményt kell követnie majd. „Biztató névsor ez azok számára – mondta ugyanekkor –, kik [a] háború utánra jóban és lelkiekben megújult Magyarországot várnak”,⁶⁶⁶ s ehhez jelölte ki a reája, s általában a modernsége, a progresszióra váró nemzeti feladatot is. „Nálunk a radikális és internacionális törekvések kristályosodnak nemzeti politikává a vásári nacionalizmussal szemben: nem utolsó hivatásuk az sem, hogy megsegítsék magukkal szemben a komoly, művelt, a jóhiszemű konzervativizmust.”⁶⁶⁷ Egy eszmei párbajt látott Ignótus is tehát, ahol ha az *aztánra* gondoló reakció „már most elébe akar vágni a haladó törekvések háború utáni igényeinek” s ha a „szájbefogást, a besúgást, az elrémitést”⁶⁶⁸ az irodalomnál kezdte el, akkor a „haladó törekvések” képviselőinek is hasonlóképpen résen kell lenniük, hisz az elviselhető, „művelt és jóhiszemű konzervativizmus” világra segítése s képvisellete is reájuk vár majd e feladat szerint. A háborútól a nyugati műveltségnek a „tolakodó Ázsia” ellen való megvédését⁶⁶⁹ váró Nyugat-főszerkesztő a nemzeti irodalomszemlélet, nemkülönben a nemzeti eszme liberális alapvetésű újrafogalmazásában – s e szemlélet hamarosan eljövő uralmában – bizakodott tehát. Ebben az áttörésben hitt az Ignótushoz hasonlóan – de egy hónapon belül! – háromszor megszólalt Fenyő Miksa is, aki a francia forradalomból eredeztetett modern individualista gondolat – Rákosi Jenő szóhasználatát átvéve nevezte így ő is a jelenséget – „makacs

---

⁶⁶⁵ AEÖPM XI. i. m.: 540.

⁶⁶⁶ AEÖPM XI. i. m.: 540.

⁶⁶⁷ AEÖPM XI. i. m.: 417.

⁶⁶⁸ AEÖPM XI. i. m.: 451.

⁶⁶⁹ AEÖPM XI. i. m.: 416.

kitartásától, ellenállásának keménységétől”, meg a modern irodalom táborának állhatatosságáról remélte szintén a jövőt.⁶⁷⁰ Rákosi szűkösnek ítélt szemhatárát, műveletlenségét s szellemi korlátait Fenyő Miksa még Ignotusnál is sokkal többet emlegette, de ő az Adyt s a Babitsot ért támadást tényszerűen is szóba hozta legalább,⁶⁷¹ mert az irodalmi modernség s a társadalmi-politikai progresszió zászlajának tekintett költő védelmével sem Jászi Oszkár, sem a Nyugat főszerkesztője nem foglalkozott ekkor. Ennek a feladatnak a vidéki lelkész (Gyúrói Nagy Lajos),⁶⁷² az idősödő kolozsvári költő (Jékey Aladár),⁶⁷³ vagy a Babits Mihályt is védő Kaffka Margit akkor nem közölt írása felelt meg inkább.⁶⁷⁴

⁶⁷⁰ AEÖPM XI. i. m.: 442. A három írás adatai: Fenyő Miksa: *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett. Gyóni Géza versei.* (Nyugat, 1915. november 1. 1234-1236.) AEÖPM XI. i. m.: 406. [csak az írásnak a vitához kapcsolódó része]; Uő.: *Irodalmi vita.* Nyugat, 1915. november 16. 1302-1303.) AEÖPM XI. i. m.: 441-442.; Uő.: (*Irodalmi vita.* (Nyugat, 1915. december 1. 1313-1317.) AEÖPM XI. i. m.: 481-484.

⁶⁷¹ Fenyő Miksa sorrendben első írása, a Gyóni Géza kötetéről szóló, befejező részében az Adyt és Babitsot ért vádakát cáfolta meg.

⁶⁷² [Gyúrói] Nagy Lajos: *Ady Endre és Gyóni Géza. Dunántúli úr figyelmébe.* (Világ, 1915. november 11.) AEÖPM XI. i. m.: 419-424.

⁶⁷³ Jékey Aladár annak az öt személynek az egyike volt, akik a Kolozsvári Hírlap 1915. december 25-i számában Ady Endre költészetéről mondtak véleményt. AEÖPM XI. i. m.: 502-503.

⁶⁷⁴ Kaffka Margit cikkét Rákosi Jenő 1915. november 4-én megjelent, első-sorban Babits Mihályt megcélzott „levelére” írta válaszként, de a Világ terjedelmi okokra hivatkozva nem közölte. A cikk korrektúráját a lapnál dolgozó Bölöni György őrizte meg, s a szöveg egy részét is közzétette *Az igazi Ady* című könyvében. Kaffka Margit írása a Nyugat, az esztétikai sokszínűség s a gondolatközlés szabadsága érdekében szólt. Egyedisége Ady költészetének karakteres jellemzésében volt: „Felőlem hiheti [ti. Rákosi Jenő] továbbra is nagy lelki nyugalommal, hogy Ady Endre baudelaire-ista, verlaine-ista; tán mert legelső (azóta van hét-nyolc) Párizsban írott [Kaffka itt tévedett, az *Új versek* darabjainak többségét Magyarországon írta a költő] kötetében két szonettfordítás s néhány nagyon is egyénített impresszionista kép vagy hasonlat található. Én nem kényszeríthetek senkit, hogy olvassa el a későbbi kötetek (jól mondta Tóth Árpád: protestáns prédikátorköltő átokmondó hangjára emlékeztető) erős, sajátos, szenvedélyes lírájú verseit, melyekben éppen vallott és vér szerinti fajához, a magyarsághoz való viszonya fejlődik ki csodálatos erővel, teljességgel és művészettel. Nem harsoghatom fülébe a kurucos formájú, A

3. Az Ady-Rákosi-vita – Ady felől

Ez a vita – Ady részéről – azzal kezdődött tehát, hogy Rákosi Jenő 1915. szeptember 23-án megjelent támadására írt válaszát – Hatvany Lajos kérésére – nem közölte a Nyugat,⁶⁷⁵ majd néhány nap múltán egy átlátszó provokációnak „ugrott be” a költő.⁶⁷⁶ Rákosi október 14-i cikkéről valószínűleg csak két nap múltán, október 16-án, Nagyváradon tartózkodva – tán a Nagyváradai Napló aznapi, *Támadás Ady Endre ellen* című cikkéből – szerzett tudomást,⁶⁷⁷ Móricz Zsigmondnak a Világ előző napi számában megjelent nyílt levelére írt válasza is ezen a napon születhetett.⁶⁷⁸ Csinszkanak a húszas évek elején írt visszaemlékezése vázlatos, címszószerű volt ugyan, ám szavai Ady reakcióiról s lelkiállapotáról mégis sokat elárultak. „Kincsnél a szőlőben. Itt kapja Bandi a kisdíák levelét Gyóniról. Kérem *ne* válaszoljon. Kinevet. Mégis ír. [...] Rövidesen – megkezdődnek a B. H. kirohanásai. Mindég csúnyább a hang. Bandit nem védik a Nyugatéék úgy ahogy várja, a Világ sem. Kiszolgáltatva érzi magát. – Rendkívül ideges, elkeseredett. Denunciálások jönnek.”⁶⁷⁹ Ady Endre kiszolgáltatottságát, magárahagyatottságát 1926 elején megjelent könyvében

---

Jövendő fehérei címen összefoglalt versek merész és új szépségeit, Apáti Ferenc egy fennmaradt énekének hangjához hasonlóan kemény, szigorú, keserű feddéseit sem.” Ő figyelt fel arra is, hogy Gyóni Géza – ahogy kötetében közölt levelek tanúsították – haditudósító szeretett volna lenni. Kaffka Margit: *Néhány „levélre”*. AEÖPM XI. i. m.: 410-415.

⁶⁷⁵ Vö.: az 595-596. jegyzetekkel.

⁶⁷⁶ Vö.: a 601. jegyzettel.

⁶⁷⁷ AEÖPM XI. i. m.: 385-386.

⁶⁷⁸ Ady válasza a *Távol a csatatértől* című sorozat negyedik közleményeként jelent meg a világ október 17-i számában. Ugyanitt a harmadik rész *Névtelen levél* című fejezetében írt az őt Csúcsán katonaszökevényként keresett csendőrökről. AEÖPM XI. i. m.: 106-107. jegyzete a vita kirobbanásának körülményeivel: 375-381. Vö.: a 606. jegyzettel.

⁶⁷⁹ Vitályos: i. m.: 60.

Révész Béla is említette,⁶⁸⁰ s amit a költő akkori közérzetéről, s elvbarátai elleni dühéről elmondtak – főleg Hatvany „letiltó” akciója után –, nyilvánvalóan igaz lehetett.

Nem tudjuk, hogy a támadásra miért csupán egy hónap múltán válaszolt a gyors reagálásairól ismert költő, az, hogy az 1913 decemberében tett fogadkozásához tartotta volna magát,⁶⁸¹ magyarázatnak nyilvánvalóan kevés, ráadásul e fogadalmat a Hatvany letiltotta szeptember végi válasz-kísérlettel meg is szegte akkorra már. Meglehet, az önérzet daca is dolgozott benne, esetleg – és sejtetően – az indulattól fűtött, s a száját „nehezen tartó” Adyt többen lebeszélhették a válaszról akkor.⁶⁸² Mindezt az egy hónap hallgatás utáni megszólalás radikalizmusa s a körülötte kerekedett „házon belüli” konfliktusok is valószínűsíthetik akár, annyi bizonyos, hogy a hozzátartozóiban, legszemélyesebb ügyeiben is megbántott – s a november közepén Budapestre érkezett – költőt nem lehetett fékezni már: majdnem minden szót – amit a vitában szólhatott – egy hét alatt mondott el. A gátat minden bizonnyal az öccsét

---

⁶⁸⁰ „Rákosi Jenőnek feleltek a szembenálló újságok, de nem oly vívókészséggel, intenzitással, hogy Ady Endre a kampány elején ne érezte volna elhagyatottságát, ami még kíméletlenebbé tette napjait.” Révész Béla: *Ady Endre tragédiája. A háború, a házasság, a forradalom évei I.* Athenaeum, Budapest [1926.] 124. ill.: Uő.: *Ady trilógiája.* Nova Irodalmi Intézet, Budapest, 1935. 187. Révész Boncza Berta emlékeivel megegyező megjegyzése nem véletlen, hisz Csinszka visszaemlékezését a könyvére készülve kapta meg (nem is adta vissza), s a vázlatot – átvéve annak adatbéli tévedéseit is – bőven felhasználta. Vö.: Vitályos: 11.

⁶⁸¹ „Utolsó eset, hogy a B. H.-val szóba állok, s tőlem akár a feje tetejére állhat: a fejének már nem árt meg.” Ady Endre: *Harc és gyűlölet. (Válasz a B. H.-nak.)* (Világ, 1913. december 30.) AEÖPM XI. i. m.: 60.

⁶⁸² Több jel utalt arra, hogy a cenzúrára is gyakran panaszkodó Ady nehezen fékezhető szókimondásától még a „hozzá tartozó” – de a nyugodt megjelenést mindennél fontosabbnak vélő – lapok (például a Világ) is tartottak, s nem bánták, ha nem mondja el, amit valójában gondol.

s a házasságát ért támadás szakította át,⁶⁸³ tény, hogy első – alig tízsornyi – nyilatkozata a Budapesti Hírlap november 14-i számában megjelent: „Tisztelt szerkesztő úr, kérem, közölje e sorokat: A B. H.-ban egy úgynevezett »irodalmi« vita folyik néhány hát óta, s a vitának Dunántúli a vezére. E vita rendjén először azt állapították meg rólam, hogy egy gazdag mecénás pénzéből élek. A következő alkalommal egy nem hozzá szóló leveletem publikálta Dunántúli. Végül most legutóbb azt írta meg, hogy: jól házasodván, kényelmes otthonhoz és jól főző szakácsnéhoz jutottam. Kérdezem önt, szerkesztő úr – s lapjának minden jóhiszemű olvasóját –, lehet-e nekem ezek után Dunántúlival irodalmi (vagy akár politikai) vitatkozást kezdeni? De öntől, szerkesztő úr, azt is megkérdezem még: magyarnak, úrinak és tisztességesnek tartja-e az ilyen *irodalmi* vagy politikai vitát?”⁶⁸⁴ A nyilatkozathoz az újság – maga Rákosi alighanem – azonnal kommentárt is fűzött persze, amelyben elmondott, hogy Adynak a „nagy publikum ítélőszéke elé idézése [...] valóságos lidércnyomás alól szabadította föl a magyar irodalom felsőbbrendű érdekeit féltő embereket”,⁶⁸⁵ majd két nappal később igen részletesen és igen indulatos önteltséggel válaszolt a főszerkesztő.⁶⁸⁶

---

⁶⁸³ Amint szó volt róla már, Rákosi Jenő november 9-én megjelent cikkében a tanár Babitsot a Tanáregyesületi Közlönyben megvédő Ady Lajosnak is „nekiesett”, míg november 12-én közölt írásában – egy hasonlat kedvéért – Ady friss házasságát vette célba: „Ha Ady Endrének, aki, amint hallom, jól házasodott, és vidéken kedves otthonban s megfelelő kényelemben él, a szakácsnéja ételnek oly kotyvalékot tálalna föl, amilyen irodalomnak és művészetnek mindaz, amit e sorokban citáltam: bizonyos, hogy Ady a szakácsnéja fejéhez vágná a tálat. Mert ilyet egy naiv közönségnek beadni lehet, de maga nem eszi meg az ember.” Rákosi Jenő: *Levelek*. (Budapesti Hírlap, 1915. november 12.) AEÖPM XI. i. m.: 428.

⁶⁸⁴ Ady Endre: *[Nyilatkozat]* (Budapesti Hírlap, 1915. november 14.) AEÖPM XI. i. m.: 110. jegyzete: 435.

⁶⁸⁵ AEÖPM XI. i. m.: 435.

⁶⁸⁶ Ezt írta többek közt: „Hogy jól számítottam [ti. Ady magánlevelének közzétételével és a költő megtámadásával], mutatja a jajgatás és fogcsikorgatás, melytől berkeik hangosak. Nem tudnak e komoly vádakra semmi érdemlegest felelni: csak gorombáskodnak, dühösködnek, ferdítenek, sőt hazudnak is. És légió azok száma, akik ezt cselekszik,

Azon a napon, amikor Rákosi terjedelmes viszontválasza megjelent, a költő valószínűleg egyetlen igazán autentikusnak szánt felelete is napvilágot látott. Az *Ifjú szívekben élek* című – az eredetei ajánlás szerint „vén csaholóknak küldött” – verset Csúcsáról hozhatta magával még, lehet, ezt szánta Ady a hozzá méltó feleletnek a hírlapi polémia helyett. A költeményt a Nyugat 1915. november 16-i száma hozta, közvetlenül Fenyő Miksának a vitához való hozzászólása előtt, s a kortársak olvashatták a másnapi Világban is. A vers a Rákosi Jenő által – ugyanekkor megjelent cikkben is – olyannyira óvott ifjúsághoz fellebbezett egyértelműen, s a költészettel teremtett élet-érték „örök virágzásának” a sors-tudatával szólt. A szövegből sugárzó – leginkább az egy hónappal azelőtti Móricz Zsigmonddal való üzenetváltásból kiviláglott⁶⁸⁷ – öntudatot még azok a sebek sem gyűrhatték le talán, amelyeket nemcsak Rákosiéktól, hanem elvbarátaitól is kapott ezekben a napokban a költő. Amikor az *Ifjú szívekben élek* után-közlése a Világban megjelent,⁶⁸⁸ Ady a lappal már szóba sem állt ugyanis, s a haragot jó fél esztendeig meg tartotta ezután. Történt, hogy a Budapesti Hírlap november 16-i számának indulatos Dunántúli-cikkét még nagyobb indulattal tetézte ő, s a valószínűleg azon melegében írt, szinte sistersgő választ Purjesz Lajos főszerkesztő nem volt hajlandó közölni. Szó, mi szó, Adyt elhagyta a béketűrés: írása becsületsértő s az emberi méltóságba gázoló fordulatoktól hemzsegett, ez nem lehet vitás, nem csoda, hogy az amúgy is óvatos Purjesz Lajos nem fogadta el, ám a gyanakvással megvert költőnek e gesztus a szolidaritás fölmondását jelentette akkor. „Sértő üzenettel”

---

budapesti és vidéki napilapokban, folyóiratokban – valóságos négyes antant egy kettős szövetséggel szemben. És a kettős szövetség mi vagyunk: én és az Igazság. Én, a senki és semmi, a névtelen Dunántúli. De jelentéktelenségemnek döntő súlyt, egyedülvalóságomnak ellenállhatatlan erőt, semmiségemnek tekintélyt, hadakozásomnak diadalt ad szövetségeselem, az Igazság, amelynek sok tévelygés, vétkezés, kísértés után eljött az ideje. El – Európában is, el Magyarországon is, el irodalmunkban is.” Rákosi Jenő: *Levelek*. (Budapesti Hírlap, 1915. november 16.) AEÖPM XI. i. m.: 438.

⁶⁸⁷ Vö.: a 606. jegyzettel.

⁶⁸⁸ 1915. november 17-én.

válaszolt Ady, már-már párbajra keltek a felek,⁶⁸⁹ az affért Bölöniék simították el, de a költő s a lap kapcsolata megszakadt.⁶⁹⁰

A cikk valóban durva volt persze: egy a magyarságnak korábban is rengeteget kárt okozott, de mára az időből kimaradt, Lipótmezőre való, gyanús hajlamú vénember még mindig a magyar szellemi életben garázdálkodik, s mániákusan hiszi, hogy „minden progresszívek kiirtása által helyet kap a mennyországban” – ennyit mondott Ady lényegében.⁶⁹¹ „Féllátású, sanda, sváb mészáros”, „magát meghazudtolt újkuruc”, „elvénhült gyermek” – ehhez hasonló fordulatokkal élt a költő, s szemlátomást a következő napok eseményei sem hagyták lecsillapodni. Hatvany Lajos háborgó levelét is ekkor kapta meg, ami tudatta, hogy a pénzes barát túlérzékenysége semmit sem változott. Akárcsak három héttel korábbi – a Nyugatnál általa letiltott – írást, az október 14-én megjelent Ady-nyilatkozatot is sérelmesnek vette Hatvany. „Nem látod, nem érzed, hogy ez milyen sérelem és arculcsapás nekem – a köz előtt való megtagadása a közöiségnek. Mily igazam volt, mikor leveleidet válasz nélkül hagyom, csak most érzem igazán. Ha tollat veszel kezedbe, hogy a B. H.-nak írsz, tessék megírni azt is, hogy a vita rendjén először, mily méltánytalanság érte H[atvany]t. Elmulasztottad, jóvátehetetlen. Bennem pedig csak *undor* marad. Ezek után is üdvözlök – régebbi verseid mindig hű olvasója.”⁶⁹² A kapcsolat felmondásának esélyétől megriadt költő rögtön levelet írt, ahogy

---

⁶⁸⁹ Bölöni: i. m.: 487.

⁶⁹⁰ Ady legközelebb csak fél év múlva, 1916. május 5-én adott írást a Világnak.

⁶⁹¹ Ady Endre: *Rákosi Jenőnek*. (1915. november 16 vagy 17.) AEÖPM XI. i. m.: 111-112. jegyzete: 445-449. Azt, hogy a költő nagyon komolyan gondolta, amit írt, bizonyíthatja, hogy a Pesti Futár 1915. november 19-i számában megjelent – valószínűleg Nádas Sándor által készített – interjúban a cikk fordulatai majdnem szóról szóra visszaköszöntek. AEÖPM XI. i. m.: 449-450.

⁶⁹² Hatvany Lajos 1915. november 14-én vagy 15-én írt levele Adynak. Belia III.: i. m.: 411-412.

régebben is szokta, bizonyára megint magyarázkodott,⁶⁹³ de mindez Hatvanyt nem hatotta meg: még az elvárt új nyilatkozatot is maga „vette kézbe” ezután. Ady „belement” ebbe is, a költő következő „hozzászólását” Hatvany Lajos mondta tollba szinte.⁶⁹⁴ E sajátos kapcsolat ezt az újabb affért is kibírta tehát, az estre a báró „utolsó összeveszésükként” emlékezett később,⁶⁹⁵ de a túske benne maradt, s – mint megírta – csak 1918 őszén, a nagybeteg Adyt látva enyhült meg igazán.⁶⁹⁶

Annyi bizonyos, hogy Ady közérzetét, a tudatot, hogy vannak barátai, eszmetársai, akik minden fenntartás nélkül mellette állnak, sem ez a konfliktus, sem a Purjesz-affér nem javította, nem erősítette meg, sőt ezek az összetűzések kiszolgáltatottságának, végső magárahagyatottságának az „élményét” fokozhatták inkább. Keserűen utazott vissza, rettegve várta az újabb és újabb – a november 27-i, tévesnek bizonyult, majd december 20-i, immár nagyon is

---

⁶⁹³ A levél ismeretlen, tartalmára csak Hatvany válaszleveléből következtethetünk: „A te leveled oly szép, megható és suggestív. Ilyet már kaptam vagy két év előtt – aztán megint négy év előtt. [...] Akit arcul csapnak, megérzi – fölösleges a pofont magyarázni.” Hatvany Lajos 1915. november 18-án írt levele Adynak. Belia III.: i. m.: 412-413.

⁶⁹⁴ Hatvany 1915. november 18-án kelt levelének a végén olyan szöveget írt „ajánlatként”, ami Adynak a Világ november 21-én megjelent nyilatkozatával gyakorlatilag szó szerint megegyezik. Vö.: Belia III.: i. m.: 412-413. ill.: Ady Endre: *[Nyilatkozat]* (Világ, 1915. november 21.) AEÖPM XI. i. m.: 112. jegyzete Hatvany levelével: 467-468.

⁶⁹⁵ Hatvany Lajos: *Ady a kortársak között. Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez.* Genius Kiadás, Budapest, 1927. 242.

⁶⁹⁶ Amint egy Hatvanyinak írt Földessy Gyula levélhez csatolt Hatvany jegyzetből kiderül, a báró felfokozott érzékenységének egyik oka az ő mecénási szerepének a közvélemény elé tárásával lehetett kapcsolatos. Attól tartott, hogy a költő a kapcsolat „bevallásával” a nyilvánosság előtt pellengérre állítja őt, s ha megint „beléharap majd”, akkor ő – Hatvany – nevetségessé lesz. „Hogyan segítsék azon ma, aki holnap esetleg belém harap?” – ez volt a dilemmája a duk-duk affér óta, ezért szerette volna a csekély segítséget is titokban tartani. Felfogása szerint Ady – azzal, hogy Rákosi mecénás-vádját nem utasította vissza határozottan – ezt az „egyezséget” megszegte, tehát „elárulta” őt. Vö.: Hatvany Lajosné és Rozsics István (szerk.): *Hatvany Lajos levelei.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 448.

valóságos – sorozást, ⁶⁹⁷ írni nem tudott, se verset, se prózát, egészen karácsonyig.⁶⁹⁸ Ekkori lelkiállapotáról a leghívebben – igaz, a történetek sorrendjét megkeverve olykor – Csinszka számolt be később, s szavai a költő vita kiváltotta magányáról is vallanak: „Tasnádra kell menni [...] Rákosi dolog elfajul – Most már Babits ellen is támad – Ady Lajos tanár védelem címén szintén belekeveredik – Babitsot felfüggesztik, Lajos állása veszélyben lóg. Mindenki figyel és mindenki részt vesz. Pestre jövünk. Laci [ti. Hatvany] meg van sértve, mégis ő az egyetlen, aki támadja Rákosit [nyilván csak szóban]. Később Fenyő is. Bandi tombol a dühtől. Vérig van izgatva. [...] Most már ideges Bandi, iszik, mikor csak teheti, nyugtalan, hysteriás. Sokat éjszakázom mellette és soha, egy pillanatra sem hagyom magára. [...] Bandi olyan, mint az örült s csak itallal lehet féken tartani.”⁶⁹⁹

Karácsony előtt, december 20-án, a bánffyhungyadi sorozáson alkalmasnak találták a lázas, csenevész lábú költőt. „Bandi

---

⁶⁹⁷ „...e hó 27-én reggel pucéran állok Tusnádon, Szilágy megyébe a Nagytekinélyű sorozóbizottság elé”. Ady 1915. november 17-én még Budapesten írt levele Tabéry Gézának. *Belia III.*: 149. Ez – a november 27-i – volt az a sorozás, ahova téves sürgönnyel hívták be Adyt. A nyugtalan s „hysteriás”, állandóan alkoholba menekülő költővel megtett út borzalmairól lásd Csinszka visszaemlékezését: *Vitályos*: i. m.: 61. Nemsokára december 20-ra, Bánffyhungyadra, megint sorozásra szólító, újabb sürgönyt kapott.

⁶⁹⁸ A december 1-én a *Nyugatban* megjelent *Csokonai – a békekötésre* című cikk Csokonai versének újraközlése volt lényegében. *AEÖPM XI. i. m.*: 113-115. A Székely Aladár fotókötetéhez írt előszó pedig valószínűleg még régebben született. *AEÖPM XI. i. m.*: 115-116. jegyzete: 524-525. „Eredeti” írást – *Jeremiás siralmi – mindig* – csak a *Pesti Napló* december 25-i számában közölt Ady. *AEÖPM XI. i. m.*: 116-117. jegyzete: 525-527. Csinszka említi ugyan, hogy boros fővel írt verseket esetleg ebben az időben is – a „Borsszem Jankó eset” után – amelyeket aztán másnap a felesége kontrolljára bízott, de a zaklatott, az időrend fonalát elejtő, majd újra felvevő visszaemlékezésből nem deríthető ki, hogy az 1915 nyári, vagy az 1915. november 21-i (*AEÖPM XI. i. m.*: 461-463) „Borsszem Jankó esetről” volt-e szó. *Vitályos*: i. m.: 63.

⁶⁹⁹ *Vitályos*: i. m.: 60-61.

rettenetes levelet ír Hazaynak⁷⁰⁰ – írta Csinszka, de a mindenre – akár az öngyilkossággal egyenértékű bevonulásra is – elszánt Ady akkori állapotáról a *Pesti Napló* december 25-i számában megjelent – a vita részének nem tekinthető – hol biblikus, hol szarkasztikusan önironikus sorai vallottak leginkább: „Itt szegény Zubolynak, Bányai Elemérnek volt igaza: együttmenni s együttthaladni a többiekkel. De ez csak féligazság: életben is szabad maradni – a többiekért, és ha van ötszázezer halottunk a csatatereken, én legalábbis ennyiszor meghaltam. Egyébként innen, a vidékről, csak jó híreket írhatok: mindenki katona és hazafi, s mivel úgysem tehetek mást, én is valószínűleg az leszek”⁷⁰¹ Csak pillanatokra lehetett ilyen nekiszánt a költő persze, a bevonulás lehetősége halálos izgalomban tartotta őt, de egy lépést sem tett a felmentésért, mindent a felesége intézett el.⁷⁰² Ady önbizalma végképp megrendült, félt, hogy „nem a régi erejű dolgok szakadnak ki belőle” (Csinszka), 1916. január 17-én Kolozsvárra – a bevonulásra – már egy fizikailag s szellemileg is kétségbeejtő helyzetben lévő ember érkezett.⁷⁰³ A felmentésre váró, iszonyatos feszültségben élő Ady ekkor szólt bele a még mindig folyt vitába újra, egy – valószínűleg a rég látott

⁷⁰⁰ Ti. Bárány Samu honvédelmi miniszternek. A levél nincs meg, de Révész Béla – nyilvánvalóan Csinszkatól – úgy tudta, hogy a miniszter megkapta azt. Révész: *Ady Endre tragédiája* I. i. m.: 136.

⁷⁰¹ Ady Endre: *Jeremiás siralmi – mindig. Karácsonyi öröm helyett.* (Pesti Napó, 1915. december 25.) AEÖPM XI. i. m.: 116-117. jegyzete: 525-527.

⁷⁰² „Gőgösen mondja ugyan legrettenetesebb izgalmai idején is, hogy *ő egy lépést sem tesz a felmentésért. Ha ő nem érték nemzetének magára vessen az, aki ilyen hitványul veszni hagyja.* [...] Írok Ignotusnak, Vészinek és Gyurkának [Bölöninek] a felmentés dolgában, mit a visszavonásig meg is kapunk, (*Vészi intézi el.*)” Vitályos: i. m.: 62.

⁷⁰³ Azt, hogy Ady az egyre késő felmentés megérkezését Kolozsváron a New York szállóban várhassa be, szintén feleségének sikerült kijárnia, aki maga ment be a parancsnokságra. „Bandival bevonulok Kvárra. Bandi az örüléshez áll közel. Nem akar bevonulni. Sürgőnyt sürgöny után küldök Pestre s 24 óra az utolsó terminus. Mikor látom, hogy minden hiába s csupa gyáva s tehetetlen emberrel van dolgom, összeszedem magamat s elmegyek a kaszárnyába [...] a felmentést ígérő sürgönnyel megkeresem az ismeretlen Koncz tábornokot. Mulatságos lehetett, ahogy ijedten, majdnem sírva, végre a tábornok elé kerültem s még komikusabb, ahogy elsírtam neki bajaimat. [...] ráírta a sürgönyre, hogy a felmentést be kell várni.” Vitályos: i. m.: 65.

ismerősök „rábeszélésére” írt⁷⁰⁴ – mérges cikk, s egy – már az újabb „haladék”⁷⁰⁵ felszabadultabb tudatában született – rövid nyilatkozat erejéig.

A kormánypárti *Kolozsvári Hírlap* 1915. december 25-i számában öt akkor a városban jól ismert kolozsvári költő, tanár, könyvtár-igazgató, irodalmi társaság vezető Ady költészetéről s magyarságáról mondott véleményt, s közülük hárman – Csengeri János, Kovács Dezső és Gyulai Farkas – elítélték, míg ketten – Dózsa Endre és Jékey Aladár – megvédték a költőt.⁷⁰⁶ Ady válaszában – miután Rákosi Jenő „szenilis perfidiájára” is pár szót vesztegetett – az őt elmarasztalóknak nemcsak a hozzáértését, de a szellemi képességeit is kétségbe vonta szinte („Kovács Dezső [...] olvasni sem tud jobban egy nyolcéves gyermeknél”, „Csengeri nem tud magyarul, s úgy fordít, mint egy rossz varga”), s különösen Gyalui Farkast kezdte ki, akinek egy majd két évtizedes plágiumát is fölemlegette. „Ezt az embert (?), aki sohse írt le eredeti sort, amit más már meg nem írt volna, nem lett volna szabad (bocsánat) rám – bocsátani” – írta tömören a költő, s újra öntudatosan tett hitet a maga magyarsága

---

⁷⁰⁴ Ady válasza az eredeti cikk megjelenése után több mint három héttel született. Ennek oka nem tudható – a költő a cikk bevezetésében betegségére s gyászaira (Kincs Elek, szeretett tanára és nagynénje halálára) hivatkozott –, de még az is elképzelhető, hogy a Kolozsvári Hírlap interjúiról – bár Rákosi Jenő a Budapesti Hírlap 1915. december 30-i számában Ady karácsonyi „Jeremiás-cikkével” együtt „vesézte ki” (AEÖPM XI. i. m.: 506-510.), s közölte az egészet a Szilágyság december 31-i száma is – nem volt egészen pontos tudomása addig Adynak, bár valószínűleg, hogy egyáltalán ne tudott volna róla. Rég látott kolozsvári ismerősei nyilván ezzel fogadták a költőt, s a „felbujtás” is sikerülhetett.

⁷⁰⁵ Ady végleges felmentést sosem kapott, azt újra és újra meg kellett hosszabbítani, idegrendszerét ez ezzel járó tortúrák is nagyon megviselték.

⁷⁰⁶ *Ady költészete és magyarsága. Kolozsvári írók és esztétikusok nyilatkozatai.* (Kolozsvári Hírlap, 1915. december 25.) AEÖPM XI. i. m.: 499-503.

mellett.⁷⁰⁷ Az igazi botrányt azonban nem ez a cikk, hanem az egy hét múltán közölt Ady-nyilatkozat kavarta, ami Rákosi Jenő január 26-án megjelent reflexiója után született, bár nem arra válaszolt. Ezt a néhány sort emlékezők szerint hajnaltájban és boros fővel⁷⁰⁸ írta a katonaság rémétől – rövid időre – újra megszabadult költő, akivel elhitették, hogy Gyalui Farkas a maga sérelmével azonnal Budapestre, Rákosi Jenőhöz futott,⁷⁰⁹ s így ő sugalmazta a Budapesti Hírlap újabb írását is. Ady dühét ez a (tév)hit lobbantotta fel, s ilyenformán fogalmazott: „Okos, jó barátaim eleve figyelmeztettek, hogy olyan senkibe, mint Gyalui Farkas, még rúgni sem szabad. Ez a senki fölszaladt Rákosihoz (Dunántúlihoz) panaszkodni, s ebből a B. H. megint alkalmat fogott egy újabb, ostoba, gonosz, jezsuita cikk megírásához. Én már látom, hogy Rákosi helyett (mert Rákosit ma már igazán nem illik komolyan vennem) embereivel kell, ha így folytatják, nagyon leszámolni. Itt, Kolozsvárt, egyelőre csak annyit annak a kedves hírlapnak jóvoltából, mely inkriminált írásomat közölte: többet és keményebbet kellett volna írni. Hiszen a kolozsvári senkik még történelmi joggal sem élvezhetnek több kiváltságot, mint a budapesti buták.”⁷¹⁰ A rövid cikket – mivel a sértett nyomban „provokáltatta” a költőt – párbaj követte majdnem, ami a helyi sajtónak néhány napra hálás témát adott, de Ady – és persze Csinszka – idegeit roppantmód megviselte az egész. Tépett lélekkel s roncsolt idegekkel utaztak vissza

---

⁷⁰⁷ „...én Petőfinél több magyar verset írtam. Internacionális voltom mellett büszkén mutatok köteteimre: énnálam magyarabb, fajibb és természetesen magyarabb poéta – hiszem – nem volt.” Ady Endre: *[Kolozsvári kritikáiról]*. (Újság, 1916. január 20.) AEÖPM XI. i. m.: 119. jegyzete a Kolozsvári Tükör Ady-párti reflexiójával, s Rákosi Jenő cikkével: 527-533. A cikket Ady Kolozsvári Hírlapnál akarta közölni, azonban kormánypárti lévén a lap, ott nem vállalták.

⁷⁰⁸ Ezt évekkel később Gyalui Farkas – s egy 1919. január 31-én megjelent cikk szerint maga Ady is – egyaránt elismerte. Vö.: AEÖPM XI. i. m.: 534-535.

⁷⁰⁹ Amint Gyalui Farkas 1923-ban írt leveléből kiderül, ő akkor valóban elutazott, de nem Budapestre, hanem Bécsbe, így Rákosival nem is találkozhatott, ám Kolozsváron nem ez a „változat” terjedt el akkor.

⁷¹⁰ Ady Endre: *[Nyilatkozat]* (Újság, 1916. január 27.) AEÖPM XI. i. m.: 120. jegyzete: 533-536.

Csúcsára január 28-án, s mind Ady, mind Csinszka ekkori leveleiből ömlött a panasz. A Debreceni Egyetemi Kör – az egykori otthon – Ady-ellenes s Rákosi Jenőnek is elküldött határozati javaslata különösen megviselte a költőt,⁷¹¹ racionalizálható reményt az emberre és a nemzetre nézvést nem látott továbbra sem, s a polémia során alaposan megcsappant az egykor legendás munkabírása is. A vita fél esztendejének ideje – egészségének folytonos pusztításán túl – ebben rontott Adyn a legtöbbet talán, jellemző lehet, hogy két hónapon át nem írt közölhető verset. Az 1915. november 16-án megjelent *Ifjú szívekben élek* után – amit a maga részéről a vita költői befejezésének szánhatott Ady – verset csak 1916. január 16-án olvashattak tőle legközelebb.⁷¹² A besorozott, végsőkéig elgyötört, rémlátásaival küzdő, az esetleges felmentésre rettegve váró beteg ember vallomása volt ez annak a fiatal-asszonynak, aki a maga tiltásaival, erőszakosságával, s korát meghazudtoló határozottságával egyedül állt a zseni mellett minden pillanatban akkor: az *Őrizem a szemed*.

Ady a vitában nem szólalt meg már ezután, bár – mint említettük – az év márciusának közepén közölt Nyugat-beli cikke (*Az én kálvinistaságom*) a polémia második felvonásának is tekinthető.⁷¹³ A polémia e részét a Debreceni Egyetemi Kör határozatán felháborodott költő cikke váltotta ki, amelyben Ravasz Lászlót, a *Protestáns Szemle* szerkesztőjét antiszemitizmussal vádolta meg.⁷¹⁴ Ravasz László a *Protestáns Szemle* 1916 áprilisi számában erre válaszolt kétszer is, részint Ady írásának egészét támadva, részint

---

⁷¹¹ A határozati javaslatot s Ferenczy Károly Rákosinak szóló kísérő levelét lásd: AEÖPM XI. i. m.: 544-545.

⁷¹² A nagyváradi évek óta hosszabb „versszünetes” idő – más természetű okok miatt – 1909 végén, a *Most pedig elnémulunk* idején volt még, de az csupán a fele lehetett ennek.

⁷¹³ Vö.: a 636. jegyzettel s a hozzá tartozó szöveggel.

⁷¹⁴ „Debrecen megérdemli, amit kapott, de, óh, félek, hogy a magyar kálvinistaság is, melynek irodalmi a legszilajabb antiszemitizmust űzi egy Ravasz László nevű s jobb sorsra érdemes volt ember.” AEÖPM XI. i. m.: 121.

a vád ellen védve a folyóiratot,⁷¹⁵ amire a költő május 5-én viszontválaszolt, ám a kálvinizmus liberális demokrata és ortodoxabb szárnya közt lezajlott vita jobbára egyházi kereteken belül maradt.⁷¹⁶ Merőben új szempontot, gondolatot ez a szakasz nem hozott már, a közelebbi elvbarátok közül a szintén kálvinista Bölöni György szólalt meg csupán, de a Világban közzétett „elvi” cikkében (*Kálvinista klerikálisok*, 1916. május 5.) a költőnek még a nevét sem írta le. Ady mellett csak az öt egy évvel korábban eskető – s majd 1919. január 29-én búcsúztató – tiszteletes, Hajpál Benő, s a *Lelkészegyesület* című lap „v” szignós munkatársa, Veress Jenő vagy Veress István állt ki egyértelműen.⁷¹⁷ A költő melletti demonstrációnak az 1916. március 26-án rendezett Nyugat matiné volt inkább tekinthető, ahol Ady *A mosti március* című versét olvasta fel,⁷¹⁸ aztán hetekre a Városmajor Szanatóriumba vonult.

⁷¹⁵ Ravasz László két írását – *Az Ady Endre kálvinistasága; Antiszemizmus?* – lásd: AEÖPM XI. i. m.: 557-559.

⁷¹⁶ Az egyébként katolikus Rákosi Jenő – miután Ravasz László első írását is közölte – itt is véleményt mondott természetesen. Cikkét így fejezte be: „...jól esett látnom, mikor Ady Endre urat, aki az irodalmi harcban pervesztesen a református vallás palástjába menekült további vereségek elől, de ott nem úgy járt, mint az egyszeri cigány, aki meggyőnta, hogy az anyja ködmönét kiporolta, s a pap vigasztaló szavaira megvallotta, hogy sajnos, akkor végezte ezt a cselekvést, mikor az anyja is benne volt a ködmönben. Ezúttal Ady Endrét a kálvinistaság hivatott és illetékes szószólói előbb kifejtették a szent palástból, s úgy porolták ki, nem a palástot, hanem Ady Endre urat”. *Levelek*. (Budapesti Hírlap, 1916. május 4.) AEÖPM XI. i. m.: 559-560.

⁷¹⁷ Ady a vitában háromszor szólalt meg. *Az én kálvinistaságom* (Nyugat, 1916. március 16.) AEÖPM XI. i. m.: 120-121. jegyzete: 542-547. ; *A Protestáns Szemlének*. (Világ, 1916. május 5.) AEÖPM XI. i. m.: 122-123. jegyzete Bölöni György, valamint Borsos Károly, Balatoni István s Hajpál Benő hozzászólásával: 564-576.; (Ezzel a cikkel „tért vissza” Ady fél év után a Világhoz.) *Vallás és demokrácia. Üzenet a protestáns vitázóknak*. (Világ, 1916. június 29.) AEÖPM XI. i. m.: 125-127. jegyzete: 584-585.

⁷¹⁸ A matiné a modern irodalom háborúellenes demonstrációjának számított, legnagyobb sikere Babits Mihály *Húsvét előtt* című versének volt Csinszka: „A Nyugat végre tüntet Ady és Babits mellett, és matinét rendez. Itt ismerem meg Babitsot. A matiné után Bandit majd szétépik a nők.” *Vitályos*: 60-61.

A Rákosi Jenővel való, meg az azt folytató kálvinizmus-vita Ady Endre életének utolsó polémiaiája volt, ilyen látványos, a szellemi-irodalmi élet jelentősebb részét megmozdító „hadakozás” nem követte már. Esztendő múltán, 1917 februárjának elején Rákosi még felmelegítette volna az egészet talán, ám az akkor kilencven fölötti Lévy József Adyt elismerő szavai után meghátrálni látszott. Az agg költő egy Vadnai Bélának adott interjúbán Gyóni Géza értékeléséről beszélt, megemlítve Rákosi Jenő „barátja” túlzásait is.⁷¹⁹ Rákosi azonnal reagált persze, állította, hogy ő aztán Gyóni Gézát sehova nem emelte fel, kötete hite szerint a legszebbek között van, majd rátért a lényegre: miért nem Adyéről beszélnek inkább.⁷²⁰ Másnapra kiderült: Lévy József róluk is szívesen beszélt: „...többé nem titkolom, hogy Adyt és társait tartom legalább olyan tehetségnek, mint aminő Gyóni Géza. [...] Gyóni Géza legfeljebb a témáiban érdekes, mert a háborúról ír, és a háború most mindenkit érdekel. Költőnek, vérbeli költőnek tartom Adyt, Babitsot, Kosztolányit is, meg a többieket is.”⁷²¹ Rákosi erre már nem válaszolt, de magához kérte Vadnait, s emlékezése szerint a következőt mondta: „Kérem, nem fogom többé Adyt támadni; szívesen deferálok Lévy Józsefnek – Petőfi és Ady itt maradt lelkiismeretének Ha Lévy ki akarja nyitni Ady számára a magyar irodalom fényes termeinek vaskapuit, ám parancsoljon. Tessék, sétáljon be Ady oda, ahová én állítólag nem akartam beereszteni, s – mit tagadjam – szívből fogok örülni, ha Lévy Józsefnek lesz

---

⁷¹⁹ „Mondom, erős önfegyelmezéssel lapozgattam költeményeit, tud is verselni Gyóni Géza, ám a Rákosi igen feltűnő barátságát nem értem azért, mert hiszen e fiatal poéta eredetisége nem túl nagy. Lehet, kiforja magát majd, de ma még távol áll attól a magaslattól, hová barátai emelni szeretnék.” Az interjú a Hatvany Lajos tulajdonában lévő Pesti Napló 1917. február 2-i számában jelent meg *Tudomány, irodalom* címmel.

⁷²⁰ „Ezen nem fordíthat semmi [mármint Gyóni költői rangján], ezt el kell viselnie Lévy József barátunknak és annak a V. B. nevű barátunknak is, ki Lévyt megszólította, de elmulasztotta az öregúr véleményét kikérni a legújabb költői firmáról: Ady Endre és Társáról. Erre, úgy látszik, lapja vezérszellemei nem voltak kíváncsiak.” Rákosi Jenő: *Versekről – poétákról*. Budapesti Hírlap, 1917. február 3.

⁷²¹ V[adnai] B[éla]: *Tudomány, irodalom*. Pesti Napló, 1917. február 4.

igaza. Nem vagyok epigon, nem vagyok félmúlt, az igazi tehetségek rajongója vagyok, s szerelmese a nemes tradícióknak. Amíg Lévay József a miénk, addig a kérdésben legyen szent az ő akarata.”⁷²² Meglehet, Rákosi Jenő támadókedvét nemcsak a Lévay József iránt érzett tisztelet, de a mind jobban kibontakozó háborúellenes hangulat is lelohaszthatta ekkorra, nyilvánvalóan egyre kevesebb egyetértésre számíthatott. Ady halálakor bár némileg „szépítően”, de nemes mértéktartással szólt róla:⁷²³ „Egészen lírikus természet, de minden verse mint egy kis ballada önmagáról. Ez az ő hatásainak legerősebb tényezője. Sok kötetéből össze lehet állítani egy szép kötetet, amely elsőrendű értéke lesz a magyar költői irodalomnak. [...] Azt, hogy mi okozta hirtelen dekadenciáját, kutassák mások. Én csak konstatom, hogy amit pár éve termelt, az már zavaros volt néha az értelmetlenségig, affektált a karikatúráig. A hatása pedig már tiszta torzképe annak, ami jót ő maga produkált. Iskolája, epigonjai, bálványozói megrontották őt is, tönkre tették a hatását.”⁷²⁴

Véleménye nem változott meg persze, emlékiratának azon az öt oldalán, amit a második kötet – egyben az összeomlásig való életút felidézésének – zárataként, tehát dramaturgiailag igen hangsúlyos helyen (!) a költőre szánt, egykori vádjait nyíltan, a történelem által igazoltnak vélten ismételte meg. Mint „ritka, de megtévedt talentumról” beszélt Adyról, aki a „forradalomcsinálók pártjához szegődött”, s „lantját azok élén pengette, akik a nemzeti szerencsétlenség áradatának a vizein nem a part felé, hanem a háborgó vizek örvényei felé iparkodtak terelni az ország hajóját”. Nemcsak világgépével, de Ady „pozíciójával” sem volt képes megbékélni Rákosi Jenő tehát, emlékezésének végkicsengése – a maga terjengősebb, s

---

⁷²² I. R. M. [Rónay Mária]: *A történelmi nevezetességű Ady-vita. Vadnai Béla dr. két nagy magyar íróról*. Literatura, 1929. október, 341-344. Vadnai visszaemlékezése a Kosztolányi által kezdeményezett 1929-es „Ady-revizió” kapcsán született. Az egész történet fontosabb dokumentumait közli: AEÖPM XI. i. m.: 552-555.

⁷²³ Bölöni György szerint „hazug és farizeus” volt a nekrológ, mert Rákosi arról nem beszélt, hogy míg ő a konzervativizmus, addig Ady a „haladó Magyarország” képviselője volt. Bölöni: i. m.: 227.

⁷²⁴ [Rákosi Jen]-ő: *Ady Endre*. Budapesti Hírlap, 1919. január 28, 2-3.

fűtöttebb stílusában – a „hanyatló kor” poétájáról értekezett Szekfű Gyula ítéletére hajazott leginkább: „Ady verseskönyvében jobban, mint bárhol, bármely verseskönyvben, ennek a mi visszás, perverz, szertelen és hitetlen korunknak és eseményeinek, lelkének és gondolkodásának, ledérségének és cinizmusának híven tükröződik a képe. Egy meghasonlott, önző, szertelen, de gyáva, hiú, falánk, fennhéjázó, de önérzettelen, ideálok nélkül való kornak ő volt a nagy és igaz költője Magyarországon.”⁷²⁵

Míg Rákosi Jenőre a személyes harag őrzése nem volt jellemző, addig Adyból a megvetés, ami a viták során rögzült, aligha múlt el nyomtalanul. Legnagyobb fájdalma, hogy Rákosi a számára legszentebb érzést, a magyarsággal való mélyen átélt azonosság-tudatát vonta kétségbe, a költőben továbbra is dolgozhatott.⁷²⁶ Amikor Hatvany Lajos az általa szerkesztett *Esztendő* című folyóirat 1918 júliusi számában a publicista Rákosi Jenővel, mint „a magyar nemzeti eszme egyetlen filozófusával”, egyben a visszahozhatatlan múlt emberével hosszú tanulmányban vitázott, Ady nem mulasztotta el örömmel nyugtázni ezt.⁷²⁷ S amikor – szintén 1918-ban – a *Vér és arany* című, még 1907 végén megjelent kötet negyedik kiadását rendezte-rendezték sajtó alá, az *Én nem vagyok magyar?* című versbe beleírt egy újabb sort. A radikális vita által is inspirált, személyre szóló dühvel, ez nem lehet vitás:

---

⁷²⁵ Emlékezések II. i. m.: 181-186.

⁷²⁶ „Barátaival néha szeretett kötekedni, de alapjában inkább szomorú, bánatos életű ember volt. Rákosi Jenőt kivéve, talán senkire sem haragudott, Rákosit azonban gyűlölte minden haragjával és fölötte kártékony, rossz embernek tartotta.” Steinfeld Nándor: *feljegyzések Ady Endréről*. Huszadik Század, 1919. augusztus, 134-136.

⁷²⁷ „Rákosi-afférban üdvözöllek: ragyogó, rokonszenves és biztos ügyed van.” Ady Hatvany Lajoshoz írt levele 1918. július 27-én. Belia III. : i. m.: 198. Hatvany Rákosi-tanulmánya: Hatvany Lajos: *Rákosi Jenő. A Magyarságért megjelenése alkalmából*. In.: Uő.: *Irodalmi tanulmányok II.* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960. 206-225.

„(S az álmosaknak, piszkosaknak,
 Korcsoknak és cifrálkodóknak,
 Félig-élőknek, habzó-szájuaknak,
 Magyarkodóknak, köd-evőknek,
Svábokból jött magyaroknak
 Én nem vagyok magyar?)”⁷²⁸

---

⁷²⁸ A vers 1907. január 6-án jelent meg először, az itt kurzívval jelölt sor nélkül még. E sor csak a *Vér és arany* negyedik, 1918-as kiadásában szerepelt először. Bár a költőnek a két hónappal későbbi, Tóth Bélával vitázó publicisztikai írásában Rákosi Jenő kapcsán előfordult az „ez a magyar erekre ömlött sváb veszedelem” fordulat, (AEÖPM VIII. i. m.: 180.), Ady Rákosi Jenő iránti ellenszenve csak 1908 után erősödhetett fel, személyes gyűlöletté pedig 1915 őszén változott. A vers keletkezéstörténetét lásd: AEÖV III. i. m.: 365-368.

VIII. Összegzés

Abban a polémiában, amit az irodalomtörténet Ady–Rákosi-vitaként ismer, a szélsőbaloldali és a szélsőjobboldali kivételével⁷²⁹ – legalább nyomvonalakban – mindazok az álláspontok megjelentek, amelyek az 1919 utáni Ady-recepció eszme- vagy politikatörténeti komponensei lettek, s éppen a recepció szerteágazó, a szemléleti ellentétek folytonosságát bűvópatakszerűen elő-előhívó, immár több, mint nyolcvanesztendő története bizonyíthatja ezt. Akkor, 1915-16-ban, esztétikai, etikai, eszmei vagy ideológiai érvek – igen nagy részben publicisztikus érvek – kavargásában feltűnt a konzervatív, a keresztény-konzervatív, a polgári liberális, vagy a szocialistával érintkező polgári radikális, sőt, valamiféle „pre-harmadikutas”, a konzervatív nacionalista (felfogása szerint: álnacionalista), s a polgári radikális-szocialista alternatívát egyaránt tagadó eszmeiség és – a nem igazán körvonalazott, csak a „néma többségre” apelláló – jövőkép is, hogy aztán szinte valamennyinek folytatása is legyen.⁷³⁰ Mindaz, amit az irodalmi alkotás nyelvben

---

⁷²⁹ Lendvai István vagy Milotay István jobboldali radikális álláspontjából a fajvédő, majd a szélsőjobboldali eszmeiség felé is nyílt út később, sőt – elsősorban Milotay esetében – a személyes folytonosság is tagadhatatlan, ám a két publicista 1915-ös felfogását koncentrált szélsőjobboldali eszmeiségnek nevezni még nem lehet. Ez ugyanolyan igaztalan állítás lenne, mintha azt mondanánk, hogy a vitában – Adyra hivatkozva, vagy anélkül is akár – szintén, például Jászi Oszkár írásában, feltűnt antifeudális-antiklerikális vagy szocialista érvek a későbbi, szélsőbaloldali torzult szemlélet előzményeiként értelmezhetők.

⁷³⁰ Lendvai és Milotay 1915-ös felfogását a húszas-harmincas évek fordulójától egy esztétikai-irodalomszemléleti paradigmaváltás s egy, a gazdasági világválság előhívta társadalmi-politikai és morális igény egymásra hatása nyomán kialakult, rendkívül sokszínű, többek között a harmadikutas eszményt is megfogalmazó, de alapvetően plebejus-radikális – számtalan elemében baloldali attitűdű – népi mozgalom előzményének tekinteni szintén nem lehet. Ady a népi mozgalom vállalt tradíciója lett, de *csupán és kizárólagosan* a népi mozgalom közvetlen előzményének tekinteni őt éppoly megcsonkítása és részbeni „félreértése” az életműnek, mint amikor a szocialista, a liberális vagy a – jelző nélküli – demokrata élet- és társadalomeszmény közvetlen őseként beszélünk róla. Ady ez is, az is volt ugyanis, de legfőképpen – ahogy mondtuk már – egy „harmadik” minőség inkább, akiben – és

való létezéséről valló Kulcsár Szabó Ernő, H. Nagy Péter, Szirák Péter, s mások az Ady-recepció szinte egész históriájáról állítanak, valóban bekövetkezett tehát.⁷³¹ Ady műve, illetve annak értelmezése – már a szerző életében is – a „kulturális előfeltevések”, a referenciális (eszmei, morális, politikai, stb.) „érdekeltségek”, szóval eszmei-politikai értékválasztások „fogságába” (is) került, csakhogy – a nyelvben való létezetség kizárólagosságának tételezésével szinte „lefejezett” – Ady-életmű természete, s az irodalom történetével sok tekintetben összefonódott magyar történelem alakulása okán ez nem is történhetett volna másképp. A „minden” igézetében élt s alkotott Adyban valóban „minden”, s ezzel együtt minden – akár értelmezési, kisajátítási, hivatkozási – „lehetőség” benne volt már életében, s e „mindennek” a kiszakított elemeire – az „érdekeltségtől” függően más-más elemeire – fogékony környezet mindezt, ki-ki a maga „érdekeltsége” módján, „regisztrálta” is. Akár elvetették, akár példaként néztek az életműre, ez történt az Ady-Rákosi Jenő polémia idején, a majdani recepció minden fontosabb nyomvonalát is kijelölve ezzel.

A kor szellemi-eszmei, részint politikai térképéről igen, csak az Ady-mű valóságáról nem lett megtudható e vita – s főleg a vitában napvilágot látott Ady-szövegek – alapján semmi lényeges, kivéve, ha feltételezzük – a befogadás-történet baloldali indíttatású része ezt tette és teszi, máig lényegében –, hogy az irodalmi modernséggel, a „haladó”, polgári radikális vagy szocialisztikus jövőképpel egyezett meg minden vonatkozásában az egész, ahogy legismertebb elvbarátai – Jászi Oszkár, Ignóty vagy Fenyő Miksa – sugallták akkor. Mert valami feltűnő lehetett (volna) már a korban is. Rákosi Jenő több, mint tucatszor szólalt meg, mindig terjen-gősen, Ady – egy visszhangtalanul maradt baráti interjúval s egy verssel együtt – nyolcszor. Am a számok ezúttal nem sokat árulnak el: e megszólalásokból az első, a Móricznak küldött levél, néhány soros köszönet lett csupán, a *Távol a csatatérről* című sorozat éppen aktuális részének utolsó darabjaként. Három szöveg szintén pár soros nyilatkozat volt, amiből a másodikat az Ady még szeptem-

---

akinek művében – e két tradíció (is) még egyszerre – nem is-is! – létezett. Az emlegetett „feszültséget” épp ezért hordta-hordhatta magában a feloldás – a „választás” – reménye nélkül, amíg csak élt.

⁷³¹ Vö.: a 249. és 253. jegyzetekkel.

beri válasza miatti elégedetlenségében megsértődött – s azt akkor közölni sem engedő – Hatvany Lajos „diktálta”, gyakorlatilag szó szerint. Hosszabb cikket kettőt írt a költő. Egyet a vita elején még (*Rákosi Jenőnek*, 1915. november 16. vagy 17.), rendkívül „szókimondó” tónusban, ezt azonban nem közölte a Világ. A másik a kolozsvári *Újságban* jelent meg, 1916. január 20-án, s szintén nem „hozzászólásnak”, csak – a kolozsvári nyilatkozók egy részét célzó – keserű vagdalkozásnak volt nevezhető. (A *Jeremiás siralmai – mindig a katonaságra alkalmasnak nyilvánított beteg ember vallo-mása a vita részének csak módjával tekinthető.*⁷³²) S ami még inkább feltűnő. A Móricznak a vita legelején mondott köszönő sorokon túli hét közleményből öt a vita első hónapjának végén, 1915. november 14-e és 21-e között, egy hét leforgása alatt jelent meg, illetve ekkor keletkezett (két rövid – az egyik a Hatvany által „tollba mondott”! – nyilatkozat, egy interjú, az *Ifjú szívekben élek* című vers, s a Világnak szánt, de nem közölt írás). Ady a vitában ezt követően – a tartózkodási hely (a katonai felmentést várta rettegve egy szállodában), s az őt körülvevő ismerősök által is inspirált kolozsvári affért kivéve – nem vett részt már.

Egyáltalán, az említett időszakban verset, publicisztikát alig-alig írt, novellát pedig egyet sem. S amit igen, abból – az említett verset kivéve talán – a keserű düh, vagy a végzetesnek nevezhető magány beteljesedettség-érzése süt inkább az olvasó felé. Ez a vita, illetve, ahogy az egészet megélni kényszerült, cezúrárt hozott Ady életében. Révész Béla is észrevette, hogy nagyon megroggyant ez idő tájt a költő, verseinek, írásainak száma ettől kezdve radikálisan visszaesett, (1915-ben még nyolcvankettő, 1916-ban már csak harmincöt, 1917-ben huszonkettő, az utolsó esztendőben pedig tizen-

---

⁷³² S amennyiben igen, akkor – némi asszociációval – annak tekinthető a *Csokonai – A békekötésre* című „közlemény is”, amely a *Nyugat* 1915. december 1-i számában jelent meg, s Csokonai hasonló című versének a közlése csupán.

kilenc verset írt⁷³³), de e megroppanásban aligha Rákosi Jenő s a többiek agresszív támadása volt a ludas csupán. Gondolhatjuk persze, hogy ezt a harcot Ady nélkül, éppen őt védve, háttérben tartva akarták megvívni elvbarátai. Lehet, óvni igyekeztek csupán, hisz tudták, akkori állapotában erre a polémiaira nemigen volt alkalmas ő. Mindez lehetséges, de a mellette való kiállást, a szolidaritást nagyon kevésnek vélte Ady, s – a vita első hónapja, meg a Budapesten töltött hajszás hét után különösen – a fiatal feleség véde-ővése ellenére (sőt azzal együtt) kitaszítottnak, végképp – morális értelemben is – elhagyottnak érezhette magát, s a nemzet sorsának jobbra fordulására sem látott semmi esélyt akkor. Depresszióval, neuraszténiával küszködött folyvást, mámorból mámorba menekült, csömörből csömörbe esett, sorozóbizottság elé citálták többször, feljelentő leveleket írtak ellene, s csendőröket küldtek a nyakára, mint valami katonaszökevénynek. Ha tudta, sem írhatta, amit akart, a cenzúrára folyvást panaszkodott, s könyvei kiadását is hiába remélte újra meg újra. Mindez egészségét s alkotóerejét egyként pusztította, de a kétségbeesést az hozta reá igazán, hogy a „sejtelmes jeleket, a végzet jós-üzeneteit, magát a végzetet”,⁷³⁴ megélve maradt végképp egyedül. Azt, hogy a háború nemcsak történelmi, politikai szerencsétlenség, hanem – idéztük már Kis Pintér Imre szavait – „metafizikai karambol, a realitássá vált embertelenség, az értékek nélküli létezés valósága”⁷³⁵ volt, így senki sem látta-érzékelte rajta kívül, az új Magyarország jövőjét tervezgető eszmetársai sem. A költő – nem elsősorban egzisztenciális, de mélyen emberi és egyedien magyar, végső soron metafizikai – gyötrelméből Móricz Zsigmond sejtethetett akkor leginkább valamennyit.

---

⁷³³ „Kevesebb a vers az utolsó két évben, de a színük a hangjuk, elmerülő hangulatuk egészen más, mint az előző Ady-verseké. Kifürkészhetetlen titokzatosság az Ady Endre vetkező, önmagával tanakodó, fájdalomkon, viszályokon, szomorúságokon áthaladó, fölemelkedő magányossága, de annyit tudunk a titokból, hogy így is kötöttnek érezte magát és hallgatag háborgásából ki-kitört, hogy megírja egyszer a háborút.” Révész Béla: *Ady trilógiája*. Nova Irodalmi Intézet, Budapest, 1935. 226.

⁷³⁴ Szabó Richárd: *Ady Endre lírája*. Ady Könyvkiadó Kiadása, Budapest, 1945. 173.

⁷³⁵ Kis Pintér Imre: i. m.: 265.

Ady élete leghosszabb, legtöbb embert mozgató és legradikálisabb vitájának az volt a sajátossága tán, hogy szinte nélküle – illetve a feje felett – zajlott le lényegében. Majd mindenki reá hivatkozni látszott, folyt a szó, konzervatívok és radikálisok, katolikusok és kálvinisták mondták a magukét, féltették, óvták a régi, vagy terveztek az új hazát, s közben az élő Ady gyötrelmek közepette kiküzdött igazságával nemigen törődött senkise már. Így a vita az Ady pozíció egyediségére, illetve az emlegetett „pozicionális feszültség” hol csak lappangó, hol látnivaló természetére is figyelmeztethet bennünket. A gyors és látványos felemelkedés, a kirobbanó dühök, a művet – nemcsak nyelvi-poétikailag vagy eszmeileg – kísérő értetlenség, s a korban vissza-visszatérő „leválasztási” kísérletek, innen szemlélve mind-mind érthetőbbek lehetnek. Meg a valamikor 1907-1908 táján felismert, aztán egyre inkább elhatalmasodó – valójában kivédhetetlen – szellemi és morális magány is talán. Ady tudta, hogy a „kísérlet” nem sikerült, hogy induló idejének nagy álma, az „élni akaró Élet” diadala, az általa nem – illetve nem csak, nem elsősorban! – társadalmi-politikai síkon értelmezett modern polgári nemzet (a Holnap) létrejötte az esélye elveszett, s nem is a háború miatt csupán.

Ady nemcsak a modernség, de a századelő magyar progressziójának is része volt, ez nem vitás. Írásainak tanúsága szerint nem vallotta szocialistának magát, ám eszméi a szocialista alapértékekkel is érintkeztek akkor, a polgári radikalizmusba szinte „belenőtt”, azzal élete végéig szerves kapcsolatot tartott, ám Magyarország, illetve a magyarság önmagáról való tudása megújításának kérdésében vallott, nemcsak irodalmon, de politikán „túli” álláspontja okán mégis egyedül maradt. Az ebből fakadt feszültségek, ha nem is mindig látványosan, 1907-08-tól voltak tetten érhetők, s a világháború idején már egyértelmű módon mutatkoztak meg olykor. A nevezetes Ady-Rákosi polémia közbeni kiszolgáltatottság-élmény is e determinált folyamat beszédes állomása volt valamiképp, s erre egyértelmű példa a *Korrobori*-cikk s az írás – egészen pontosan ma már aligha rekonstruálható – háttértörténete is. A vita, amit Ágoston Péter *A zsidók útja* című könyvének nyomán a *Husadik Század* 1917 nyarán rendezett, a magyarországi zsidóság, vagyis – ahogy a lap a maga körkérdésében írta – a „zsidókérdés” létezésének formájával, illetve annak társadalmi szerepével foglalkozott. Visszaemlékezésekből

– meg Ady egy másik írásából⁷³⁶ – tudjuk, hogy a költő is hozzászólt, ám cikkét – ami csonkán maradt talán – nem jelentette meg. Ady Lajos szerint ekkor „fakultatív antiszemitizmussal”, sőt sovinizmussal vádolták meg elvbarátai, mivel a háború miatt Magyarországra telepedett, asszimilálásra kevésbé hajlamos orosz-lengyel zsidóság lélekszámát mind a magyarság, mind a magyarrá válni képes kultúr-zsidóság szempontjából aggályosnak látta ekkorra már.⁷³⁷ Ady hitte, hogy egyértelmű kiállásai okán gondolatait szabadon mondhatja el, annál is inkább, mert a folyamatot épp a maga demokratikus és progresszív jövőképre nézvést gondolta veszélyesnek. Azt, amit korábban vallott, hogy a magyarországi zsidóságnak a magyarságot mentálisan s tudatilag is gyarapító asszimilációja a járandó s a járható út, már nem hitte problémamentesnek, s ennek – szintén Ady Lajos emlékezése beszél erről –

---

⁷³⁶ „A Huszadik Században a magyarországi zsidókérdéshez kellett volna szólnom, de szándékom egy csonka s önmagamnak őrzött cikkecskébe halt.” Ady Endre: *Barta Lajos könyve*. (Nyugat, 1917. augusztus 16.) AEÖPM XI. i. m.: 139.

⁷³⁷ 1917 során a lengyelországi harcok miatt meglódult galíciai menekülthullám, s az egyre inkább feltűnt, s „témává lett” hadiszállítói gazdagodások, feketézések nyomán a magyarországi antiszemitizmus érezhetően fölerősödött, a további bevándorlás megtiltása, sőt a menekültek kiutasításának kérdése a parlamentben is napirendre került, s nemcsak a politikai jobboldalon. Ez a folyamat – az „ügyeskedő”, s a nemzet érdekeivel azonosulni képtelen zsidókkal szemben ellenszenvvel viseltető – Adyra is nyilvánvalóan hathatott. Vö.: Szabó: *Az újkonzervativizmus...* i. m.: 322.

szóban is többször hangot adott.⁷³⁸ A tán egészen el sem készült cikket – az emlegetett, Barta Lajos könyvéről szóló írásában „csonkának” nevezte – esetleg az őt ért szemrehányások miatt nem fejezte be, vagy ha igen, nem közölte végül, a csak 1924-ben – tehát Ady Lajos könyvének megjelenése után – ismertté lett *Korroborit* mintegy „korrekcióként” írhatta, de nem a Huszadik Század, hanem a Nyugat számára már.⁷³⁹

Ennek a „döbbenetes mélységű-sűrűségű”, de máig „komolyan elemezetlenül hagyott”⁷⁴⁰ dolgozatnak az alapgondolata nem a problémátlan zsidó-magyar együttélés melletti vallomás volt azonban, ahogy általában értelmezni szokás.⁷⁴¹ A szöveg a történelmi kényszer elkerülhetetlenségének – a magyarság „átalakulásának”, a „népalakulás” elodázhatatlan szükségességének (hisz, ha a „magyarság régen nincs már, ami van, az csak pars negativa”, akkor *közösen* meg kell „csinálni”) – s a „megoldás” kétségességének, illetve a vele járó veszélynek a mozzanatait egyszerre tartalmazta ugyanis. „Itt, egymást fojtogatva a szerelemtől, vagy új népet

---

⁷³⁸ „Mi jögon vetnek sovinizmust a szememre olyanok, akik az orosz-lengyel zsidóság kérdését nem tudják magyar, hanem csak »általános emberi«-nek nevezett zsidó szempontból elbírálni? S miért ne legyen jogom a magam fajtájának individuális vonásait megvédeni egy olyan nagymérvű beolvadástól, amely már keveredés, s amely keveredés a magyarság karaktervonásait nemcsak elmosza, nemcsak megmászítja, hanem »általános emberi« szempontból is alacsonyabb rangúvá teszi?” Ady Lajos: i. m.: 232-233. Fontos megjegyezni, hogy Ady Lajos a könyvét a húszas évek elején írta, s amint már a korban is többen rámutattak erre, felfogását a „korszellemhez” is igazíthatta némileg. De figyelemre méltó az is, hogy a költőről való állításainak több része – például az asszimilációról, a zsidóság kovász szerepéről vallott gondolatai, illetve az „ügyeskedő zsidó” iránti ellenszenvai – Ady írásaival is igazolhatók, így e történet hitele nem bizonyítható ugyan, de a magja valószínűsíthető.

⁷³⁹ A cikk a Nyugat 1924. január 1-i számában jelent meg. Lásd AEÖPM XI. i. m.: 136-139. jegyzete a cikk valószínűsíthető történetével: 598-605.

⁷⁴⁰ Kőbányai: i. m.: 266.

⁷⁴¹ Az Ady Lajos által emlegetett s felidézett – ismeretlen – cikk gondolatmenetére ennek az írásnak egyetlen szava árulkodóan utalhatott. Az, amikor Ady „egy kormányzott s mégis szabadjára engedett népalakulásról” beszélt. A „kormányzott” szó értelme nyilvánvalóan a zsidó bevándorlásnak – a költő szerint kíváncsú – szabályozását, korlátozását takarhatta.

produkálunk, vagy pedig utánunk az özönvíz [...] A kultúra és a továbbmenés tehát a Balkán-fajták közé ékelt korcs-magyarság számára: a nem éppen tökéletes, de hasznos zsidóság” – írta többek közt a költő. Ezzel korábbi gondolatát – az asszimilációt, s a zsidóság kovász-szerepét – ismételte meg, ez nyilvánvaló, ugyanakkor „korábbi látása csalárdságáról” is beszélt, s az írás címébe emelt metafora kibontása s a cikkben való következetes „végigvitele” is jelezte, hogy ami történik, illetve aminek történnie kell, szerint egy újmódi haláltánchoz lehet hasonlatos. A „korrekcióként” írt, s a valószínűsíthető szemrehányások hatását is vélhetően magán viselő cikk történelmi víziója a régi volt tehát, de a költő – az írás mélyebb rétegében – egy akkor és ott feloldhatatlannak tetsző történelmi csapdahelyzet rémét is (!) megfogalmazta. Azt, hogy „haladni”, alakulni a kor elvárásai szerint, s azért önmagunkkal azonosnak is maradni közben, igen fogós feladat, s hogy az ebből fakadó feszültségek eltagadhatatlanok. Legalább három dolgot mondott el Ady. Azt, hogy változni – a metafora szerint: táncolni, illetve a muzsikáló nőket [ti. a „zsidókat”] „meghódítani” – muszáj, hisz „Ázsiában” nem maradhatunk. Azt, hogy ebbe a táncba, „erotikus szerelemgyűlöletbe” bele lehet halni, még a „beteljesedés” előtt. Meg azt is, hogy ha már nem bírván tovább a táncot, a zenészekre rontunk, s összetiporjuk a hangszereket, akkor az életre érdemes emberré s magyarrá „levésnek” az esélye megint csak elveszik. Egészen egyszerűen: a „korcs-magyar” mozdulatlansága nem út, a „zsidó-kovász” útja lenne a járható, ám az önfeladó „keveredésbe” torkolló „haláltánc” már nem biztos, hogy az, de nem út az ellene való antiszemita védekezés dühe sem. Mondani sem kell, hogy az Ady-féle metaforikában nem faji, vérségi „keveredésről”, hanem kulturális és „alkati” egymásra hatásról volt szó elsősorban. Meg azt sem talán, hogy Ady számára e konstellációban nem a „zsidókérdés” volt a fontos, ő igazán elégedetlen a maga fajtájával volt mindig is, a feloldhatatlan feszültséget – s vele a csapdahelyzetet – a metafizikai tartalommal is telített Élet esélyei, illetve a magyarságra váró egzisztenciális-történelmi próba lehetőségei s lehetetlenségei felől élte meg. Élete utolsó stációja – ahogy az utolsó, Rákosival folytatott, illetve nem folytatott vitája is – e rémisztő felismeréssel egyedül maradt génusz morális magányának a demonstrációja s beteljesedése volt, a történetben egy személyes, történelmi, s metafizikai tapasztalat paradoxona sűrűsödött

össze – döbbenetes módon.⁷⁴² Ezt sem értették meg se a polgári radikális elvbarátok, se Rákosi Jenő.

⁷⁴² Mindennek az 1918 őszi polgári demokratikus forradalom Adyra vonatkoztatható históriája csak a díszletet adta. A költő viszonya a történetekhez nem a „politikus” állásfoglalása volt. Örült a változásoknak, ez kétségtelen, ugyanakkor – az ország, s főleg Erdély sorsára nézvést – rettegéssel volt tele. A többek által emlegetett, neki tulajdonított mondatot, ami szerint „ez nem az én forradalmam”, sokan perdöntőnek vélik. A „nemzeti” Adyhoz ragaszkodók készpénznek veszik, hogy elhangzott, s azt is, hogy mire gondolt a költő, a „demokrata” Ady képviselői körömszakadtáig tagadják ezt. Nem tudjuk, elhangzott-e ez a mondat valójában, s ha igen, milyen összefüggésben, de nem is nagyon érdekes. Annyi bizonyos, hogy a már félig bénán írt utolsó versben – az *Üdvözlét a győzőnek* sorait Ignótus követelte, de Jászi Oszkár 1918. november 12–14-i sikertelen aradi tárgyalásának a kétségbeejtő híre „hozta ki” a költőből – „elhasznált szegény magyarokról” a „földnek bolondjairól” beszélt többes szám első személyben, s hogy az olyannyira várt forradalom és a totális emberi s nemzeti összeomlás egyazon – történelmi – pillanatban következett be.

Van még egy rejtélyesnek tetsző – s szintén „találgatásokra” alkalmat adó – életrajzi mozzanat az utolsó esztendőből. Több visszaemlékezés is utalt arra – Ady Lajosé, Csinszkaé és Bölöni Györgyé például (Ady Lajos: i. m.: 222. ill.: Vitézy: i. m.: 71. Bölöni: i. m.: 510-512.) –, hogy a költő 1918 tavaszán, vagy már a forradalom kitörése után is (ez kevéssé valószínű, nagyon beteg volt akkor már, s egymaga sehova sem ment) többször ellátogatott a Vereş Pálné utcától nem messze lévő jobboldali radikális, később fajvédő Új Nemzedék szerkesztőségébe, Milotay Istvánéhoz, ahhoz az újsághoz tehát, amelyik a vitában valamiféle „harmadik”, vagy nemzeti radikális állásponton volt. Csinszka azt is hozzátette, hogy Ady „nem tegezte Milotayt és nem fedte fel magát előtte [azaz nem mondta el nyíltan a véleményét]”, ami kizárná a bensőségebb viszonyt. Bölöni szerint a látogatásokra a kétkulacos, titokban az Új Nemzedéknek is dolgozott Ady Lajos beszélte rá a költőt, de 1918 elején Ady még aligha volt ennyire befolyásolható. Lendvai István – a vita másik ezen oldali hozzászólója – Ady halálakor nekrológot írt az Új Nemzedékben: „Ady Endre halálos betegsége előtt szorgalmas olvasójává lett lapunknak, el-ellátogatott hozzánk s a magyar helyzetről tett bensőséges, baráti vallomásaiból jogosan következtethetünk, hogy az Ignótuséhoz, a Jászi Oszkárhoz átszorult, átkényszerített költő lelki meghasonlásba jutott már a forradalom előtti események szemléleténél.” Lendvai István: *Ady Endre tragédiája*. (Új Nemzedék, 1919. február 4.) In.: József Farkas: *Álmok és tények. Magyar írók a demokráciáról és a nemzeti kérdésről a monarchia felbomlása idején*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2001. 347-348. Lendvai István cikkének konkrét valóságtartalma megkérdőjelezhető, de annyi biz-

Pedig ő, Rákosi Jenő, ez a „svábból jött magyar” nemcsak a maga „osztályát”, a hazáját is féltette és szerette. Számára a – persze lassú és megfontolt reformokra is szoruló – történelmi Magyarország feladhatatlan s örök érték maradt, s ennek megtartását csak az Osztrák-Magyar Monarchiában, társországgként képzelhette el. Évtizedeken át kiforrt, őrzött – s hite, tapasztalata által is neki igazoltnak tetsző! – elképzelését nemcsak feladni, de e szorított helyzetben megfontolni sem lehetett már képes. Ragaszkodott hozzá, hogy az a politikai keret, ami számunkra adatott, alapvetően helyes, hitte, hogy igaza van, s – már 1918-20 után! – hitte, hogy igaza volt, illetve, hogy igaza is lett (!) a tragédiától való félelmében, s – emlékirata bizonyíthatja – ebben a tudatban halt meg nyolcvanhét esztendősen. De „megfelelt” a Monarchia a progresszió számos képviselőjének is. Nemcsak Ignotus üdvözölte a háborút – amint utaltunk rá, Ady több esetben bírálta ezért –, üdvözölték mások is. A Monarchia „ezen az oldalon” is feladhatatlan adottságnak, a kívánt s szorgalmazott modernizáció egyetlen lehetséges keretének számított, s benne a történelmi Magyarország valamiféle föderalisztikus átalakítását tudta elképzelni a progresszió csupán, a területi integritás alapjainak megtartásával persze. Leginkább Jászi Oszkár, akinek álmát, a térség minden népének keservét a magyarral együtt átélő Ady is osztotta-osztani akarta akkor.⁷⁴³ A történelmi Magyarországot azonban nem lehetett egyben tartani már, azt mind az engedékenységgel (a demokratizálás), mind a türelmetlenséggel (az erőszakos magyarosítás) még háború nélkül is előbb vagy utóbb felrobbantotta

---

tosan állítható, hogy a tény igaz: Ady járt – valószínűleg többször is – az Új Nemzedék szerkesztőségében, de hogy miért, s miről beszélgetett pontosan, aligha fogjuk megtudni már. A kérdésről: Koválovsky V.: i. m.: 527-528.

⁷⁴³ Jászi 1912-ben megjelent könyvét „hadvezéri hőstettként” köszöntötte. Ady Endre: *Jászi Oszkár könyve. (A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés)* (Nyugat, 1912. május 16.) AEÖPM X. i. m.: 191-194.

volna.⁷⁴⁴ Ahhoz a meggyőződéshez, hogy a Monarchia a kor legjobb lehetőségeit hordta magában, így széjjelverése történelmi bűn volt, a progresszió képviselői vagy eszmei örökösei közül később is többen ragaszkodtak,⁷⁴⁵ s ez a tudat, mint a „boldog békeidők” emlékezete, mint valamiféle „monarchikus életérzés”, vagy csupán nosztalgia talán máig megmaradt. Ady – aki, mint említettük, Jászinak a nemzetiségi állapotokról adott rajzát osztotta volna még – ebben is máshogy gondolkodott, mint elvbarátai, ha véleményét részletességében nem is fejtette ki. Függetlenségi eszménye mindig megmaradt, úgy tudta, hogy a Monarchia – minden, korábban példátlan gazdasági fejlődés, civilizatorikus eredmény ellenére – alapvetően hazugságra, avagy a tisztánlátást ellehetetlenítő „elégedett öncsalásra” épült fel egykor, hogy teljességgént éljük meg, ami valójában csonka, s hogy ez a tudati zavar idővel a valós ön- és helyzetismeret leromlásának, valamiféle „reálpolitikai tudatba” burkolózó önfeladásnak, s történelmi vak-ságnak a melegágya lesz.⁷⁴⁶ Az, hogy Friedrich Neumann Mitteleuropa-terve kapcsán elvbarátaival, köztük Jászival is szembekerült, ellenfeleinek – Tisza Istvánnak s Rákosi Jenőnek! – a

⁷⁴⁴ Ezt például a nemzeti szempont figyelmen kívül hagyásával aligha vádolható népi mozgalom tagjai is így gondolták 1920 után. Vö.: Németh László: *A magyar élet antinómiái*. In.: Uő.: *A minőség forradalma IV. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1943. 71.* Sőt, az is tudható, hogy a „csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország” propagandája ellenére minden józanabb elme – Bethlen István vagy Teleki Pál is – egy optimális, vagy etnikai (a többségében magyarok lakta területek visszacsatolására érvényes) revízió lehetőségében gondolkodott. Lásd: ifj. Bertényi Iván és Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

⁷⁴⁵ Ennek legnívósabb példája Fejtő Ferenc könyve talán. Fejtő Ferenc: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria-Magyarország szétrombolása*. Minerva-Atlantisz-Medvetánc, Budapest, 1990. De ugyanennek a „monarchikus életérzésnek” az emlékezete avatta rezignáltságukban is emelkedetten nemessé például Hanák Péter pályavégi esszéit, illetve azoknak egy részét. Hanák Péter: *A Kert és a Műhely*. Gondolat, Budapest, 1988. ill.: Uő.: *Ragaszkodás az utópiához*. Liget könyvek, Budapest, [1992.]

⁷⁴⁶ Történelmi esszéket nem írt Ady, fölfogásának leghívebb esztétikai és történelemszemlélet kifejeződése e kérdésben is a költészete volt, olyan darabok például, mint a *Kétféle velszi bárdok*, vagy a kuruc-versek.

véleményét viszont osztani „kényszerült”, ez a szemléletbeli eltérés is magyarázta többek között.⁷⁴⁷ Ady felfogását a Monarchia s benne Magyarország lehetőségeiről – már egy „másik” országban élve s gondolkodva – Németh László „örökölte” inkább, s – a bevallottan a Németh László-i szemlélettől indult, de azt részben korrigáló – Bibó István lett majd az, aki részletesen elmondta az egésznek a lényegét.⁷⁴⁸ A fellelhető történelmi tényeket rendszerező történettudomány joggal vitázhat e képpel persze, de hogy a folyamat mélyrétegének „tényeken túli” igazát ki érzékelte akkor hajszálpontosan, nyilvánvaló lehet ma már.

Így aztán míg Rákosi Jenő meg akarta nyerni ezt a megnyerhetetlen háborút, hogy a maga jövő- s magyarságképének is esélye maradjon, addig a progresszió jelentős része – szinte – úgy tervezte a jövőt, mintha nem is lett volna háború, sőt olyanynyira a nyugati mintákról beszélt folyvást, mintha azt sugallta volna (mert mondani nem mondta persze): veszítsük csak el mielőbb, hisz a vereség a pusztulásra érett félféudális rend – s az ehhez tartozó elit – veresége is lesz nyilvánvalóan, azután jöhet majd – az akkori tervezők vezetésével – az új Magyarország. Az egyik egy önmagába zárt, csak önkörén belül értelmezhető, a kihívásokra így érvényes választ adni már képtelen, tehát folytathatatlan ideált, s ebben az esetben egy avítt társadalmi struktúrát is dédelgetett s védett mindenáron, a másik pedig egy, az ország tradícióival s a helyzet adottságaival, lehetőségeivel reálisan nemigen számoló külhoni mintát honosított volna meg makacs módon. A szabadgondolkodó progresszivistává lett, de a magyarságot, mint tradíciót és mint metafizikai tartalommal (is) érintkező létezési formát – mint egyszerre átkot és áldást – is a „zsigereiben” hordozó Ady meg azt élte át a múlt évek során: e – meglehet – a történelmi realitásra, de egyben hazugságra épült konstrukcióban az alternatívák is csak hazugok, vagy sunyi alkukra épült tervek lehetnek, s vagy így vagy úgy, de mindkét lehetőségre rámegyünk. Nemcsak azt tudta, érezte a maga „költői” módján, hogy az „ezeréves „történetnek” s e történet folytonosságtudatára

⁷⁴⁷ Ady Endre: *Ellenségekkel egy szándékon*. (Nyugat, 1916. május 16.) AEÖPM XI. i. m.: 124-125. jegyzete: 577-584.

⁷⁴⁸ Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. In.: Uő.: *Válogatott tanulmányok 1945-1949*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 569-619.

épült reménynek s szereptudatnak vége van immár,⁷⁴⁹ hanem azt is, hogy amit reá is hivatkozó elvbarátai helyette ajánlanak, az szintén járhatatlan – illetve szükséges, ám „kevés” – lesz itt, a maga önazonosságát is őrizni akaró Magyarországon. Mindennek felismerése – a zsenialitás titkán túl – a szereptudata és a szereptudatát érvényesítő, azt mintegy felnevelő „keret” között lévő, csak elnyomható, de felszámolhatatlan feszültség folyamatos átélésének, átélési kényszerének a törvényszerű következménye volt. Ady nemcsak arra példa, hogy a művészi modernségnek és a magyar progressziónak egy tragikusabb, vívódóbb, a teóriákban kevésbé bízó „szárnya” is létezhetett a honban,⁷⁵⁰ e mű a magyarországi – nemkülönben a térség-beli – nemzeti és polgári fejlődés lehetőségeinek és lehetetlenségeinek, egyszóval ismétlődő csapdahelyzeteinek – alighanem a leginkább sűrített – eszmei és költői modelljeként is szemlélhető. Meg a mindig „evilági” válasz nélkül maradó „örök” kérdések „ráción túli” demonstrációjaként is persze. Mondta a költő: „...de mit csináljanak azok a kevesek kiknek a szívét egyformán rontja győzelem vagy vereség.”⁷⁵¹ A háborúról beszélt akkor, ez igaz, de élete s műve tanúság, mint mindenkié, aki közénk küldetett. Mindegy, hogy a győzelem önző sóvárgása, vagy a vereség rettenete rontja a szívét, ahol így van, ott vagy a lelket beszűkítő, „követelő” akarat, vagy a félelem lesz úrrá rajtunk, s az egyetlen valósan szabad állapot, a szeretet – vagy, ahogy Ady írta: az élni akaró Élet – esélye is elveszik.

---

⁷⁴⁹ Erre vonatkozóan lásd: Tverdota György: *„Rákóczi, akárki, jöjjön valahára”*. *Ady kuruc verseiről*. Iskolakultúra, 2006/7. 34-40.

⁷⁵⁰ Tverdota György Babits Mihály *Halálfiái* című regénye kapcsán éppen erről, illetve e jelenség irodalomszemléleti „oldaláról” írt: „Babits és a Nyugat íróinak egy része, beleértve Adyt és Móriczot is, ha a modernségnek egy másik útját nem munkálta is ki a világháború előtt, de valamiféle tragikus, pesszimista, vívódó tónus hatotta át egyre fokozó erővel műveiket. Ez már nem pályakezdésük diadalmas, hódító esztétizáló modernsége volt, hanem valami olyan mentalitás, amelynek visszaútja nem volt többé a bornírt történelmi középosztályi mentalitáshoz, de amely az iránt a modernség iránt is egyre több kétséget táplált, amelynek győzelemre vitelére vállalkozott.” Tverdota György: *Halálfiái-problémák*. Tiszatáj, 2007/11. 56.

⁷⁵¹ Ady Endre: *Távol a csatatérről I. A Romlás hősei*. (Világ, 1915. augusztus 22.) AEÖPM XI. i. m.: 101.

Summary

It is a commonplace in literary history that in Endre Ady's oeuvre almost any intellectual or ideological movement can find a quote to support its truth. The more than eight-decade history of Ady's reception proves that the interpretation had split along intellectual and ideological values and interests already at the beginning. The majority of these intellectual interests had already formed during the poet's life and became parts of the debates related to modern Hungarian literature, including Ady, and the development of intellectual and social progressivism. Between the two world wars, Ady-concepts included ones based on conservative, narodnik or third-way and left-wing concepts, ideologies and political ideas; between 1945 and 1990, they were replaced by the rule of a left-wing, Marxist approach. These approaches were only able to interpret the disputes about the oeuvre, literary modernity and progress based on their intellectual and ideological preconceptions. For this reason, the interpretation of disputes was always „partial” or missing; this was the case with the last dispute in Ady's life, his polemic with Jenő Rákosi. Not only did this circumstance make the proper, ideologically unbiased description of debates around the poet impossible, but also prevented critics from understanding the position of Ady, recognized as a figure of modern literature and Hungarian progressivism, the nature of this position, and at the same time, to characterize the Ady phenomenon and its role in the history of literature and ideas.

This thesis emerged from this experience, and attempted to provide a more detailed and structured summary of Ady's reception based on ideas and ideologies. The real goal of the work was to reconstruct the development, functioning, the nature and consequences of Ady's position within literary modernity and Hungarian progressivism. Also related to this process, the work describes the circumstances and the structure of the ideological dispute with Jenő Rákosi in 1915 and 1916.

In my opinion, it can be proved that the relationship between Ady, who was one of the key figures in the success of literary

modernity, and the literary moderns and Hungarian progressivism had involved conflicts already since 1907 or 1908. This can be traced back to the necessary tension between the poet's emotional and intellectual self-identification, also determined by the disposition, the social/cultural background and the literary and intellectual surroundings, essentially different from Ady himself. While most of the elements of the programmes for the literary and ideological-social transformations were the same for Ady and his „community“, the goals of literary moderns and progressivism to form a „new Hungary“ were only a part of the poet's concept. Nyugat, Huszadik Század and the Society for Social Sciences (Társadalomtudományi Társaság), which went through a civil radical turn in the summer of 1906, wanted radical changes in literature, art and related to these, in the society; Ady wanted both, but in a revolution of the approaches to life, nation and existence, based on the renewal and „rewriting“ of the consciousness of continuity in Hungarian history. The literary and ideological community, which „educated“ Ady (and also considered him as a kind of a flagship) from Nagyvárad to Paris and Budapest editorial offices, was basically materialistic, liberal and internationalist, Ady's approach, also retaining parts of his own tradition, was more complex, finally of a metaphysical nature. His intellectual friends wanted to renew certain, in their experience „dismembered“ parts (art, society or both), and considered the „new Hungary“ as a result of this programme; Ady, even if experiencing things „falling apart“, was dedicated to „Totality“, and never gave up the hope of recreating a synthesis on the human, national and metaphysical levels. His community celebrated him as the poet of „Tomorrow“, an „optimistic“ poet of a vision of a less problematic future, and considered „God poems“ and the following „National poems“ as regression, and received them with incomprehension.

This was the moment when the tension between the poet and his „community“ became sensible, and Ady's more and more irresolvable moral solitude of an individual who experienced emotional and intellectual loneliness both as a person and a Hungarian began. (The essence of this solitude, which is

conceptually almost impossible to grasp, had been documented by Lajos Fülep, who often conversed with the poet.) In autumn 1908, at the time of the so-called „duk-duk affair”, this tension almost resulted in a break-up, but Ady was unable to terminate the „alliance”, and not only for existential necessities. His „Totality-consciousness” included the partly emotionally determined need of belonging to the goals of literary modernity and progressivism as an inseparable part, therefore the break-up would have caused irreparable damage to this very „Totality-consciousness”. This is one of the key differences between the life and work of Ady and Dezső Szabó's oeuvre, in which this final turn occurred in 1915 and it became partly distorted; the key element of Ady's oeuvre is to demonstrate these indeed irresolvable individual, national and ontological tensions poetically, especially during the world war.

Ady perceived the world war not only as a political disaster which endangered the nation, but also as a „cosmic catastrophe”, which threatened to destroy all values of life; where the only option was to retain a faith which had already recognized the impossibility of possessing the „Totality”, but still unable to give up the hope of a synthesis (e.g. poems like *Intés az őrzőkhöz*, *Mag, hó alatt*), or passing on this faith to an unforeseeably far future (*Ifjú szívekben élek*).

When we look at the Ady-Rákosi dispute from the logic of the poet's oeuvre, it appears to be different from – or more than simply – a polemic between militant nationalist conservatism, which supports the war unconditionally and literary and social progressivism. In this dispute, Ady and the „essence” of Ady's concept did not come to surface, with the exception of the poem *Ifjú szívekben élek*; these eight pieces of text (including a very short statement, and desperately upset articles, one of them even rejected by the editor) by the poet were the symptoms of the ever-deepening moral solitude. The powerless anger against militant nationalism – and personally against Jenő Rákosi – can be partially attributed to the fact that other participants on „Ady's side” (Oszkár Jászi, Ignó, Miksa Fenyő) were fighting their own cause against the conservative community, and kept talking about the plans for the „New Hungary” after the war, essentially over Ady's head. It was the unknown contributors, mainly from the

countryside, who tried to support the poet. In the dispute, almost all parts of the then-current Hungarian intellectual and ideological spectrum were present, which also formed the theoretical basis of Ady's reception: conservative nationalism, political Catholicism, which added anti-Semitism to the former, also left-wing liberalism, which focused on the artistic aspect, and the highly theoretical radicalism); it also became apparent that Ady's intellectual friends only understood the poet from the aspect which was personally important for them, and were unable to pay attention to other aspects. The polemic, which lasted for half a year, involved nearly 100 contributions, and later became known as the Ady-Rákosi dispute, was more of an intellectual duel between militant conservative nationalism and left-wing civil liberalism and radicalism, which movements only understood the poet in part; this dispute was essentially the final step toward Ady's isolation. This solitude lasted until the poet's death, even if his intellectual and personal friends, who continued to treat him as a reference point and a symbol, and faithfully supported him financially and by other means, never not become aware of it.

So it was not that the poet was abandoned by his irresponsible intellectual friends, but they followed their own logic and goals in their thinking and actions. Ady, who became isolated both in the intellectual and moral sense, recognized that the historical „trial” ahead of the individuals and Hungarians of the 20th century will not have a reasonable solution, and that the ideal of „Life which wants to live” (as he described it in one of his poems) will suffer a final defeat from which it is impossible to recover. It was only him who realized this in its entire metaphysical depth in this era, and perhaps not only in Hungary. And he also recognized that the great „thousand-year” history was over in a way, and also knew that the proposed replacements, even the ones he outlined together with his intellectual friends, will all result in individual and national defeats. As a result, his legacy necessarily became a reason for controversy between partial interests in the history of Ady's reception. What had already split was still a unity in him, or in his approach to the world, that was the reason why he could become a tradition for all intellectual trends and movements (liberal, radical, socialist or

narodnik-third way), although, without reduction, none of them can consider him as an exclusive predecessor. Ady's oeuvre also points out the problematic nature of Hungarian modernism and progressivism at the turn of the 20th century. It proves that the entire process had a more tragic and contemplative „wing”, for which the deeper layers of the works of Gyula Krúdy, Zsigmond Móricz, Margit Kaffka and others can be the example. And finally: Ady's life and work is a most interesting model for the conflicting national and civil movements and recurring pitfalls in Hungary, or even in Central and Eastern Europe.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ady Lajos: *Ady Endre*. Amicus Kiadás, Budapest, 1923.
- Ady Lajosné: *Az ismeretlen Ady. Akiről az érmindszenti levelesláda beszél*. Béta Irodalmi Rt. Kiadása, Budapest, [1942.] [A könyvet Ady Lajosné emlékezései alapján Dénes Zsófia írta.]
- AEL I.: *Ady Endre levelezése I.* (Sajtó alá rendezte: Vitályos László.) Akadémiai Kiadó-Argumentum Kiadó, Budapest, 1998.
- AEL II.: *Ady Endre levelezése II.* (Sajtó alá rendezte: Hegyi Katalin és Vitályos László.) Akadémiai Kiadó-Argumentum Kiadó, Budapest, 2001.
- AEÖPM I.: *Ady Endre összes prózai művei I.* (Sajtó alá rendezte: Vezér Erzsébet.) Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- AEÖPM II.: *Ady Endre összes prózai művei II.* (Sajtó alá rendezte: Koczkás Sándor, Nényei Sz. Noémi és Vezér Erzsébet.) Második, átdolgozott kiadás, Akadémiai Kiadó-Argumentum Kiadó, Budapest, 1997.
- AEÖPM III.: *Ady Endre összes prózai művei III.* (Sajtó alá rendezte: Koczkás Sándor és Vezér Erzsébet.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- AEÖPM IV.: *Ady Endre összes prózai művei IV.* (Sajtó alá rendezte: Vezér Erzsébet.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- AEÖPM V.: *Ady Endre összes prózai művei V.* (Sajtó alá rendezte: Vezér Erzsébet.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- AEÖPM VI.: *Ady Endre összes prózai művei VI.* (Sajtó alá rendezte: Varga József.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.
- AEÖPM VII.: *Ady Endre összes prózai művei VII.* (Sajtó alá rendezte: Kispéter András és Varga József.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.
- AEÖPM VIII.: *Ady Endre összes prózai művei VIII.* (Sajtó alá rendezte: Vezér Erzsébet.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.
- AEÖPM IX.: *Ady Endre összes prózai művei IX.* (Sajtó alá rendezte: Vezér Erzsébet.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- AEÖPM X.: *Ady Endre összes prózai művei X.* (Sajtó alá rendezte: Láng József és Vezér Erzsébet.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- AEÖPM XI.: *Ady Endre összes prózai művei XI.* (Sajtó alá rendezte: Láng József.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- AEÖV I.: *Ady Endre összes versei I.* (Sajtó alá rendezte: Koczkás Sándor.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

- AEÖV II.: *Ady Endre összes versei II.* (Sajtó alá rendezte: Koczás Sándor.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- AEÖV III.: *Ady Endre összes versei III.* (Sajtó alá rendezte: Kockás Sándor és Kispéter András.) Akadémiai Kiadó-Argumentum Kiadó, Budapest, 1995.
- AEÖV IV.: *Ady Endre összes versei IV.* (Sajtó alá rendezte: N. Pál József, Janzer Frigyes és Nényei Sz. Noémi.) Akadémiai Kiadó-Argumentum Kiadó, Budapest, 2006.
- Andrássy Gyula: *A magyar értelmiség feladatairól.* Magyar Kultúra, 1921/5. 3-13.
- Antal Gábor: Lelkiismeretünk vezényszava. Lendvai István. In: *Magyar Nemzet Emlékkönyv 1938-1988.* Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1989. 105-107.
- Babits Mihály: A kettészakadt irodalom. Válasz Berzeviczy Albertnek. In: *Uő.: Esszék, tanulmányok II.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 170-184.
- Babus Antal: *Tanulmányok Fülep Lajosról.* József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya, 2004.
- Balázs Béla: *Napló I-II.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Barta János: Khiméra asszony serege. Adalékok Ady képzet- és szókincséhez. In: *Uő.: Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 452-471.
- Bartha József, Kuskó István, Kovách Géza, Kőszegi László: *Az Ady-kultusz: magyar öngyilkosság! Fehérlófia* Kiadó, Budapest, 1998. [Az 1941-ben megjelent könyv harmadik kiadása.]
- Beke Albert: *Ady és barátai új megvilágításban.* Szenci Molnár Társaság, Budapest, 1995.
- Belia György (válogatta és sajtó alá rendezte): *Ady Endre válogatott levelei.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1956.
- Belia György (szerk.): *Ady Endre levelei I-III.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Benedek Marcell: *Ady-breviárium I-II.* Dante Könyvkiadó, Budapest, [1924].
- Bessenyei György: *Ady és a Nyugat. Irodalmi viták Ady körül 1919-ig.* 1963. [Kandidátusi disszertáció kézírata.]

- Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In: Uő.: *Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945-1949.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 569-619.
- Bíró Zoltán: *Ady Endre sorsköltészete.* Püski, Budapest, 1998.
- Bodnár György: *A „mese” lélekvándorlása. A modern magyar elbeszélés születése.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Bodnár György: *Kafka Margit.* Balassi Kiadó, Budapest, 2001.
- Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék.* Püski, New York, 1983.
- Borbély Sándor: *Így élt Ady Endre.* Második, javított kiadás, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- Bóka László: *Ady Endre pályakezdése. Bevezetés az Ady-kérdésbe.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.
- Bölöni György: *Ady az újságíró.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1956.
- Bölöni György: *Az igazi Ady.* Magyar Helikon, 1974.
- Buda Attila: *A Nyugat Kiadó története.* Borda Antikvárium, Budapest, 2000.
- Bujalos István (szerk.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-Francois Lyotard, Richard Rorty tanulmányai.* Századvég Kiadó, Budapest, 1993.
- Csáky Edit (szerk.): *„Akarom: tisztán lássatok”. Tudományos ülésszak Ady Endre születésének 100. évfordulóján.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- Cseke Péter: Az Erdélyi Fiatalok szerepe az Ady-kultusz történetében. *Tiszatáj*, 2007/8. 45-53.
- Csinszka: *Életem könyve. Boncza Bertának, Ady Endre özvegyének visszaemlékezései.* Kelenföld Kiadó, Budapest, 1990.
- Cs. Varga István: Ady és Németh László. *Hevesi Szemle*, 1977/1. 50-54. ill. 1977/2. 56-59.
- Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikusi öröksége.* Argumentum Kiadó, Budapest, 1992.
- Dénes Zsófia: *Akkor a hársak épp szerettek...* Második, kiegészített, javított kiadás. Gondolat, Budapest, 1983.
- Dersi Tamás: *Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- Dóczy Jenő és Földessy Gyula (szerk.): *Ady-múzeum I-II.* Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság kiadása, Budapest, [1924, 1925].
- Éder Zoltán: *Babits a katedrán.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966.

- Erényi Tibor: Ady és a szociáldemokrácia (1897-1906). In: Láng József (szerk.): *Tegnapok és holnapok árján. Tanulmányok Adyról*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési és Propaganda Iroda, Budapest, 1977. 27-56.
- Féja Géza: Ady Endre végrendelete. In: Uő. (szerk.) *Ady Endre: Jóslások Magyarországról*. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadása, Budapest, 1936. 7-16.
- Féja Géza: *Magyar irodalomszemlélet*. Magyar Élet Kiadása, Budapest, [1942].
- Féja Géza: *Nagy vállalkozások kora. A magyar irodalom története 1967-től napjainkig*. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1943.
- Fodor Árpád János: *Ady a modern individualizmus sodrában*. [Kiadó nélkül], Budapest, 1928.
- Földessy Gyula: Ady Endre. *Huszedik Század*, 1919. augusztus. 6-97.
- Földessy Gyula: *Ady-tanulmányok*. Ethika Könyvtár, Budapest, 1921.
- Földessy Gyula: *Újabb Ady-tanulmányok*. Ludwig Voggenreiter, Berlin, 1927.
- Földessy Gyula: *Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből*. Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1934.
- Földessy Gyula: *Ady értékelése az Új versektől máig. Kosztolányi és Babits szerepe az Ady-problémában*. Kelet Népe könyvtára, Budapest, 1939.
- Földessy Gyula: *Az ismeretlen Ady*. A Debreceni Ady Társaság Kiadása, Debrecen, 1941.
- Földessy Gyula: *Ady az ember és a költő*. Exodus, Budapest, 1943.
- Földessy Gyula: *Ady minden titkai*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1962.
- Fráter Zoltán: *Osvát Ernő élete és halála*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Fráter Zoltán: *A Szövetség szelleme. A Nyugat mecénásai a GYOSZ-ban*. MGYOSZ-könyvek, Budapest, 1996.
- Fráter Zoltán: *Ady, Kassa, 1899*. In: Görömbei András és Kenyeres Zoltán (szerk.): *In honorem Czine Mihály, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1899*. 82-85.
- Fülep Lajos: Ady éjszakái és éjszakája. In: Uő.: *Művészet és világnézet. Cikkek, Tanulmányok 1920-1970*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. 44-77.
- Füzi László: *Alkat és mű*. Németh László 1901-1975. Kalligram, Pozsony, 1901.
- Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- Gombos Gyula: *Szabó Dezső*. Harmadik kiadás. Püski, New York, 1975.
- Gombos Gyula: *Tükörcserepek*. Püski, Budapest, 1993.
- Görömbei András: *Ady-képünk és az újabb szakirodalom*. In: Uő.: *A szavak értelme*. Püski, Budapest, 1996. 15-28.

- Görömbei András: „Mégis győztes, mégis új és magyar”. Vázlat Ady Endre költészetéről. In: Uő.: *A szavak értelme*. Püski, Budapest, 1996. 407-427.
- Görömbei András: A gondolkodó Ady. In: Uő.: *Létértelmezések*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999. 9-26.
- Görömbei András: Horváth János Ady-képe. In: Szabó B. István (szerk.): *Kenyeres Zoltán-émlékkönyv. Érték – megértés*. Anonimus, Budapest, 2004. 283-298.
- Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918 I-II*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1934.
- Greenblatt, Stephen: *A társadalmi energia áramlása*. In: Kiss Attila Atilla, Kovács Sándor s.k., Odorics Ferenc (szerk.): *Testes könyv I. ICTUS-JATE Irodalomelméleti Csoport*, Szeged, 1996.
- Grezsza Ferenc: Ady: „antropológiai lecke”. In: Uő.: „*A mintaélet forradalma*”. Írások Németh Lászlóról. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1998. 157-165.
- Gulyás Pál: *Ady Endre élete és munkái. Bibliográfiai tanulmány*. Lantos R.T. Könyvkiadóhivatala, Budapest, 1925.
- Gyáni Gábor-Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Második javított kiadás. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Gyóni (Áchim) Géza: *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*. Kiadta az Országos Hadsegélyző Bizottság, Budapest, 1915.
- Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Hajdu Dénes, Balogh Edgár (szerk.): *Ifjú szívekben élek. A magyar fiatalság hitvallása Ady Endre költészetének történelmi tanulságai mellett*. A „Híd” kiadása az Egyetemes Magyar Ifjúság közös Ady Endre ünnepsége alkalmából, Budapest, 1928.
- Halász Gábor: Az Ady-Hatvány levelezés. In: Uő.: *Válogatott írásai*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977. 657-611.
- Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890-1918 I-II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- Hanák Péter: A Szent Lélek Lovagjától az Új versekig. In: Csáky Edit (szerk.): „*Akarom: tisztán lássatok*”. Tudományos ülésszak Ady Endre születésének 100. évfordulóján. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 25-46.
- Hanák Péter (szerk.): *Zsidókérdés – Asszimiláció – Antiszemizmus*. Gondolat, Budapest, 1984.

- Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Hanák Péter: *A Kert és a Műhely*. Gondolat, Budapest, 1988.
- Hanák Péter: *Ragaszkodás az utópiához*. Liget Könyvek, Budapest, [1993.]
- Hatvany Lajos: *Rákosi Jenő. A Magyarságért megjelenése alkalmából*. (1918) In: Uő.: *Válogatott tanulmányok II*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1960. 206-225.
- Hatvany Lajos: *Ady a kortársak közt. Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez*. Genius Kiadás, Budapest, [1927].
- Hatvany Lajos: *Ady. Cikkek, emlékezések, levelek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
- Hatvany Lajosné és Rozsics István (vál. és szöveggond.): *Hatvany Lajos levelei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Hegedüs Lóránt: *Ady és Tisza*. Nyugat, [1940.]
- Hegedüs Nándor: *Ady Endre nagyváradi napjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.
- Hegedüs Nándor: *Ady elnyeri a főváros szépirodalmi díját*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.
- Hetey Zoltán: *Ady Endre tragédiája*. Magyar ház, Budapest, 1999. (Az 1942-ben Ady Bandi – Ady Endre címen megjelent könyv új kiadása.)
- Hoitsy Pál: *Nagymagyarország. A magyar történet jövő századai*. Lampel Róbert kiadása, Budapest, 1902.
- Horváth Cyrill: *Ady Endre hite, erkölce, magyarsága*. Budapesti Hírlap nyomdája, Budapest, 1928.
- Horváth János: *Ady s a legújabb magyar lyra*. Benkő Gyula Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, Budapest, 1910. [1909 novemberében jelent meg.]
- Horváth János: *Aranytól Adyig*. Pallas Kiadása, Budapest, [1921].
- Horváth Zoltán: *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896-1914)*. Gondolat, Budapest, 1961.
- H. Nagy Péter: *Az Ady-líra poétikai dilemmái. Alakulástörténeti vázlat*. In: Uő.: *Kánonok interakciója*. Fialat Írók Szövetsége, 1999. 7-27.
- H. Nagy Péter: *Ady-kollázs*. Kalligram, Pozsony, 2003.
- Illyés Gyula: *Válasz Herdernek és Adynak*. In: Uő.: *Szellem és erőszak*. Magvető Kiadó, Budapest, 1978. 231-263.
- József Farkas: *Álmok és tények. Magyar írók a demokráciáról és a nemzeti kérdésről a Monarchia felbomlása idején*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2001.

- Juhász Géza: *Népi írók*. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1943.
- Kabdebó Lóránt, Kulcsár-Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna (szerk.): *Tanulmányok Ady Endréről*. Anonymus, Budapest, 1999.
- Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora Kádárizmus ideológiája*. Magvető, Budapest, 1998.
- Karádi Éva és Vezér Erzsébet (szerk.): *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok*. Gondolat, Budapest, 1980.
- Karádi Éva: Fülep Lajos két világháború közötti pályaképéhez. In: *A magyar filozófiai gondolkodás a két világháború között*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 159-198.
- Kardos László: *A huszonegyéves Ady Endre*. Kner Izidor Könyvnyomtató Kiadása, Gyoma, 1922.
- [Kardos László] (szerk.): *Az Ady-Rákosi-vita. Egy irodalmi per aktái 1915-16-ból*. Pannonia Nyomda, Debrecen, 1940.
- Kenyeres Zoltán: Vázlat Horváth Jánosról. A nemzeti klasszicista értékrend szintézise. In: Uő.: *Irodalom, Történet, Írás*. Anonymus, Budapest, 1995. 17-56.
- Kenyeres Zoltán: A jelen, mint az irodalomtörténet provokációja. Kulcsár Szabó Ernő: Az új kritika dilemmái. In: Uő.: *Irodalom, Történet, Írás*. Anonymus, 1995. 230-241.
- Kenyeres Zoltán: *Ady Endre*. Korona Kiadó, Budapest, 1998.
- Kenyeres Zoltán: Egy korszak geneziséről. In: Uő.: *Etika és esztétizmus. Tanulmányok a Nyugat koráról*. Anonymus, 2001. 5-20.
- Kenyeres Zoltán: A Nyugat periódusai. In: Uő.: *Etika és esztétizmus. Tanulmányok a Nyugat koráról*. Anonymus, 2001. 32-62.
- Kenyeres Zoltán: „A kettészakadt irodalom” és „Az írástudók árulása”. In: Uő.: *Etika és esztétizmus. Tanulmányok a Nyugat koráról*. Anonymus, Budapest, 2001. 63-71.
- Király István: *Ady Endre I-II*. Megvető Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- Király István: *Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete az első világháború éveiben 1914-1918. I-II*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Király István: *Hazafiság és forradalmiság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- Király István: Hazafiság és internacionalizmus. A szocialista hazafiság és a magyar szabadságharcos hagyományok. In: Uő.: *Hazafiság és forradalmiság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 133-217.

- Kis Pintér Imre: Ady Endre. Pályakép-kísérlet. In: Uő.: *Esélyek*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 233-269.
- Kiss Attila Atilla: Hatalom, szubjektum, geneológia: az irodalom kulturális poétikája az újhistorizmusban. *Helikon*, 1998/2. 3-10.
- Kiss Ferenc: *Király István: Ady Endre*. In: Uő.: *Művek közéről*. Magvető Kiadó, Budapest, 1972. 334-346.
- Kiss Ferenc: Ady és Németh László. In: Uő.: *Interferenciák*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 73-86.
- Kosztolánczy Tibor: „Rajongj érte, vagy szidd le a sárga földig – jámbor embertársam –, az nekem mindegy”. Az ’Új versek’ fogadtatásáról. *Iskolakultúra*, 2006/7-8. 54-62.
- Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.
- Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről V.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- Kovalovszky Miklós: *Léda: legenda és valóság*. Magvető Kiadó, Budapest, 1980.
- Kósbányai János: Ady Endre zsidó története. In: Uő.: (vál. és szerk.): *Ady Endre: Egy keresztvetés története. Zsidó történetek*. Múlt és Jövő Kiadása, Budapest, 2006. 231-274.
- Kulcsár Szabó Ernő: Király István: Intés az őrzőkhöz I-II. Ady Endre költészete az első világháború éveiben 1914-1918. In: Uő.: *Műalkotás – Szöveg – Hatás*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 521-541.
- Kulcsár Szabó Ernő: Az „én” utópiája és létesülése. Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában. In: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna (szerk.): *Újra-olvasó. Tanulmányok Ady Endréről*. Anonymus, Budapest, 1999. 9-27.
- Láng József (szerk.): *Tegnapok és holnapok árján. Tanulmányok Adyról*. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda kiadványa, Budapest, 1977.

- Lengyel András: A Szép Szó történetéhez. Ignotus Pál levelei Fülep Lajoshoz. In: Uő.: *Törésvonalak. Tanulmányok az 1919 utáni negyedszázad művelődéstörténetéhez*. Tekintet, Budapest, 1990. 152-165.
- Lengyel András: A Vasárnapi Kör „renegátja”. A gondolkodó Ritoók Emmáról. In: Uő.: *Utak és csapdák. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Tekintet, Budapest, 1994. 7-76.
- Lengyel Attila: Milotay István. In: Romsics Ignác és ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 98-116.
- Lengyel Géza: *Ady a műhelyben*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957.
- Lengyel Géza: *Magyar újságmágnások*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.
- Litván György és Szücs László (szerk.): *A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre I-II*. Gondolat, Budapest, 1973.
- Litván György: „Magyar gondolat – szabad gondolat”. *Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon*. Magvető Kiadó, Budapest, 1978.
- Litván György, Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Litván György: *A Világ 1910-1926*. In: Czére Gyöngyvér (szerk.): *Világ. Repertórium (1910-1912)*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1984. I-XXII.
- Litván György: *Októberek üzenete*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
- Lukács György: *Ady, a magyar tragédia énekese*. In: Uő.: *Írástudók felelőssége*. Szikra Kiadás, Budapest, 1945. 25-47.
- Makkai Sándor: *Magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészete*. Soli Deo Gloria Kiadása, Budapest, 1927.
- Mit köszönhetünk Ady Endrének. Világ, 1925. május 7. 10. [A név nélkül közölt cikk Prohászka Ottokárnak az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligában Közerkölcsök hanyatlása és megújítása címmel elhangzott előadását ismertette, amely Ady destruktívnek bemutatott magatartásáról is szólt.]
- Molnár József: *Áchim L. András élete és halála*. Püski, Budapest, 2002.
- Molnár M. Eszter: *Áchim L. András emlékezete. Áchim L. András az irodalomban*. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1997.
- Monostori Imre: Újra és újra: népi-urbánus viták. In: Uő.: *Próbaíráások. Tanulmányok, dokumentumok, kritikák*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1997. 135-146.

- Monostori Imre: „...nemzetén át az emberiséghez”. A „magyar műhely” és a „bartóki modell” mint eszmény s mint feladat. In: Uő.: *Rég múlt? Utak és útkeresések*. Kortárs Kiadó, 1998. 44-54.
- Monostori Imre: *Németh László esszéírásának gondolati alaprétegei*. Kortárs Kiadó, 2005.
- M. Pásztor József: Ady eszméinek térhódítása az ifjúság soraiban az ellenforradalmi Magyarországon. In: Láng József (szerk.) *Tegnapok és holnapok árján. Tanulmányok Adyról*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési és Propaganda Iroda, Budapest, 1977. 311-330.
- Nagy Ildikó: Rákosi Jenő és a harmincmillió magyar impérium. In: Hanák Péter (főszerk.), Nagy Mariann (szerk.): *Híd a század felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. University Press, Pécs, 1997. 295-307.
- Nagy János: Oláh Gábor levelesládájából. (Kortársak levelei Oláh Gáborhoz.) *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1959/1. 111-130.
- Nagy Péter: *Szabó Dezső*. Második kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- Nagy Sándor: *Ady Endre költészete*. A szerző kiadása, Budapest, 1927.
- Nagy Sz. Péter: *Hatvany Lajos*. Balassi Kiadó, Budapest, 1993.
- Németh G. Béla: *Tragikum és történetfelfogás. (A századvégi tragikum-vita)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Németh G. Béla: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitivizmus korában. A kiegyezéstől a századfordulóig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- Németh G. Béla: A tragikum vállalása. Expresszionisztikus jegyek Ady kései költészetében. In: Uő.: *Küllő és kerék*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981. 190-205.
- Németh László: Az Ady-pör. In: Uő.: *Két nemzedék*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 25-38.
- Németh László: Ady Endre. In: Uő.: *Két nemzedék*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- Németh László: Vitathatatlan Ady. In: Uő.: *Két nemzedék*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 66-74.
- Németh László: A Nyugat húsz esztendeje. In: Uő.: *Minőség forradalma – Kisebbségben III*. Püski, Budapest, 1999. 1387-1392.
- Novák Zoltán: *A Vasárnap Társaság. Lukács Györgynek és csoportosulásának eszmei válsága, kiútkeresésük az első világháború időszakában*. Kossuth Könyvkiadó, 1979.

- N. Pál József: Találkozás a legendával. Szabó Dezső: Az elsodort falu. In: Uő.: *„Tisztának a tisztát őrizzük meg...”*. Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalomról és történelemről. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001. 49-58.
- N. Pál József: A népi írókról szóló állásfoglalás és politikai-ideológiai háttére. In: Uő.: *„Tisztának a tisztát őrizzük meg...”* Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalomról és történelemről. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001. 355-389.
- N. Pál József: Egy történész-koncepció körülményei és következményei. Pillantás a Molnár Erik-vitára. In: Uő.: *„Tisztának a tisztát őrizzük meg...”*. Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalomról és történelemről. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001. 390-408.
- N. Pál József: „...ez az öreg ügynök, ez volt számomra akkor a magyarság”. Németh László Móricz Zsigmond-képének változásai. *Kortárs*, 2005/6. 75-91.
- Óze Sándor: A Molnár Erik-vita és a Mohács-szindróma. In: Ötvös István (szerk.): *Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Piliscsaba, 2004. 360-427.
- Péter I. Zoltán: *„Hogy látva lássanak...”*. Ady Endre Nagyváradon. Széphealom Könyvműhely, Budapest, 1993.
- Péter I. Zoltán: *Ady és Léda. Egy szerelem története*. Noran, Budapest, 2006.
- Péter I. Zoltán: *Ady Endre regényes életrajza Nagyváradon*. Noran Kiadó, Budapest, 2007.
- Pók Attila: *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása. A „Huszadik Század” társadalomszemlélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- Pók Lajos: A Nyugat előzményei. *Irodalomtörténet*, 1957/3. 285-303.
- Pölöskei Ferenc: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*. História-MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001.
- Radnóti Sándor: „...aki mást akar, mint mi most van”. Latinovits-Ady. In: Uő.: *Mi az, hogy beszélgetés? Bírálólatok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 359-377.
- Radnóti Sándor: Ady aktualitása. In: Vig Monika (szerk.): *Hogyan éljük túl a XX. századot?* Narancs Alapítvány, Budapest, 1992. 305-319.
- Rákosi Jenő: *A tragikum*. Révai Testvérek, Budapest, 1886.
- Rákosi Jenő: Az év. *Budapesti Hírlap*, 1908. január 1. 1-6.
- Rákosi Jenő: A Holnap. *Budapesti Hírlap*, 1908. december 20. 1-5.

- Rákosi Jenő: *A magyarságért*. Az „Élet” Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság Kiadása, Budapest, 1914.
- Rákosi Jenő: Adynak nagy szerepe van abban, hogy a magyarság oda jutott, ahol most van. Ady és a románok. *Ma Este*, 1924. július 31. 1. [Rákosi Jenő, Herceg Ferenc és Szini Gyula nyilatkozata.]
- Rákosi Jenő: *Emlékezések I-III*. Franklin Társulat Kiadása, Budapest, [1926].
- Rákosi Jenő: *Tárcák, cikkek I-III*. Franklin Társulat Kiadása, Budapest, [1927].
- Révai József: *Ady*. Szikra Kiadás, Budapest, 1945.
- Révész Béla: *Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről*. Kiegészített második kiadás. Az Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság Kiadása, Budapest, [1925].
- Révész Béla: *Ady Endre tragédiája, a háború, a házasság, a forradalom évei I-II*. Az Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság Kiadása, Budapest, [1924, 1926].
- Révész Béla: *Ady trilógiája*. Nova Irodalmi Intézet, Budapest, 1935.
- Ritoók Emma: *A szellem kalandorai*. Pesti Szalon Könyvek, Budapest, 1993.
- Romsics Ignác és ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In: Uő.: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 121-158.
- Romsics Ignác: Megszakítottság és folytonosság a modern magyar történelemben. In: Uő.: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 161-206.
- Romsics Ignác: Diplomáciai levelek, avagy szubjektív utószó Magyarország 20. századi történetéhez. In: Uő.: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 373-408.
- Rónay László: *Sík Sándor*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000.
- Sándor László (szerk.): *A Sarló hatásugarában*. Emlékezések, cikkek, dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata Kiadása, Budapest, 1937.
- Schöpflin Aladár: *Ady Endre*. Második kiadás. Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., Budapest, 1945.

- Sebestyén Sándor: *A Bartha Miklós Társaság 1925–1933*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- Sík Sándor: *Gárdonyi, Ady, Prohászka*. Pallas Rt. Kiadása, Budapest, 1928.
- Sipos Balázs: Az (ellen)propaganda. Rákosi Jenő és a „keresztény kurzus” 1919-1942. *Múltunk*, 2005/3. 3-37.
- Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956-1963*. 1956-os intézet, Budapest, 1996.
- Standeisky Éva: Láncreakció. A magyar irodalmi élet szovjetizálása 1949 és 1951 között. In: Uő.: *Gúzsba kötve. Kulturális elit és a hatalom*. 1956-os Intézet– Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005. 176-205.
- Steinfeld Nándor: Feljegyzések Ady Endréről. *Husadik Század*, 1919. augusztus. 134-136.
- Süle Antal (szerk.): *Rákosi Jenő élete és művei*. Fővárosi Könyvkiadó, Budapest, 1930.
- Szabó Dezső 1879-1945, A magyar író-génius emlékezetére. Dezső Szabó Committee, Washington, D.C., 1959.
- Szabó Dezső: Az individualizmus csődje. In: Uő.: *Egyenes úton I*. Püski, Budapest, 2003. 156-166.
- Szabó Dezső: Az individualizmus csődje. Válasz Jászi Oszkárnak. *Husadik Század*, 1915. november. 332-334.
- Szabó Dezső: Ady arcához. In: Uő.: *Egyenes úton I*. Püski, Budapest, 2003. 200-209.
- Szabó Dezső: A turánizmus. In: Uő.: *Egyenes úton I*. Püski, Budapest, 2003. 404-410.
- Szabó Dezső: Az új magyar ideológia felé. In: Uő.: *Egyenes úton I*. Püski, Budapest, 2003. 417-480.
- Szabó Miklós: A modern költői magatartás hatása Ady poétikai nézeteinek alakulására az első párizsi út idején. In: Csáky Edit (szerk.): *„Akarom: tisztán lássatok”. Tudományos ülészek Ady Endre születésének 100. évfordulóján*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 123-128.
- Szabó Miklós: A magyar társadalmi és nemzettudat az elmúlt harminc évben. In: Szalai Júlia, Lányi András, Miszlivetz Ferenc, Radnóti Sándor, Vajda Ágnes (szerk.): *Arat a magyar. A Szociálpolitikai Értesítő és a Fejlődés-tanulmányok sorozat különszáma*. Kiadja az MTA Szociológiai Kutató Intézete. Budapest, 1988. 23-31.

- Szabó Miklós: Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. In: Uő.: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Atlantis Program, 1989. 225-251.
- Szabó Miklós: *Minden kornak rendszere van?* In: Uő.: *Múmiák öröksége. Politikai és történeti esszék*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1995. 113-115.
- Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867-1918)*. Új Mandátum Könyvkiadó, 2003.
- Szabó Richárd: *Ady Endre lírája*. Ady Könyvkiadó Kiadása, [Budapest], 1945.
- Széchenyi Ágnes: *„Sznobok és parasztok”. Válasz 1934–1938. Elvek, frontok, nemzedékek*. Argumentum Kiadó, Budapest, [1997].
- Szegedy-Maszák Mihály: Ady és a francia szimbolizmus. In: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna (szerk.): *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*. Anonymus, Budapest, 1999. 102-114.
- Szerdahelyi Sándor (szerk.): *A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi Almanachja*. Budapesti Újságírók Egyesülete, Budapest, [1909].
- Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, [1934].
- Szirák Péter: Kanonizációs stratégiák, történeti konstrukciók az Ady-recepcióban. In: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna (szerk.): *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*. Anonymus, Budapest, 1999. 35-42.
- Szirmik Antal: *A legmodernebb aesthetika. A régi és az újmódi költészet. Rákosi Jenő, Ady Endre és táboraik a fiziológia szemszögéből nézve*. Kókay, Budapest, [1916.]
- Szőnyi György Endre: Az „újhistorizmus” és a mai amerikai Shakespeare-kutatás. *Helikon*, 1998/2. 11-33.
- Tamás Attila: *Király István: Intés az őrzőkhöz*. Irodalomtörténet, 1983/4. 996-1001.
- Tasi József: *József Attila és a Bartha Miklós Társaság*. Ecriture – Galéria, Budapest, 1995.
- Tverdota György: „Rákóczi, akárki, jöjjön valahára”. Ady Endre kurucverseiről. *Iskolakultúra*, 2006/7-8. 34-40.
- Tverdota György: Halálfiái-problémák. *Tiszatáj*, 2007/11. 51-56.
- Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- Varga József: *Ady Endre*. Magvető Kiadó, Budapest, 1966.

- Varga József: *Adytól máig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970. [A tanulmányoknak csak egy része foglalkozik Adyval.]
- Varga József: *Ady és kora*. Kossuth Könyvkiadó, 1977. [Az 1966-ban megjelent monográfia javított kiadása.]
- Varga József: *Ady és műve*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Vatai László: *Az Isten szörnyetege. (Ady lírája)*. Occidental Press, Washington D. C., 1963.
- Veres András: Szempontok Ady „depolitizálásához”. In: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna (szerk.): *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*. Anonymus, Budapest, 1999. 43-50.
- Vezér Erzsébet: *Ady Endre alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- Vezér Erzsébet: Perújítás a duk-duk ügyben. *Irodalomtörténet*, 1971/4. 734-778.
- Vezér Erzsébet: *Ady Endre élete és pályája*. Seneca Kiadó, Budapest, 1997.
- Vitályos László: *Ady-Léda-Csinszka. Visszaemlékezések és levelek a költő életrajzához*. MTA, Budapest, 1977.
- Vitályos László-Orosz László: *Ady-bibliográfia 1896-1977*. 2. bővített kiadás, MTA, Budapest, 1980.
- Vitályos László: *Ady-bibliográfia 1896-1987*. Kiegészítő kötet, MTA, Budapest, 1990.
- Vitályos László (válogatta és sajtó alá rendezte): *Ady Endre: A vér városa. Nagyváradon és Nagyváradról*. Palatinus, Budapest, 2001.
- White, Heyden: Megjegyzés az újhistorizmushoz. *Helikon*, 1998/2. 34-43.
- Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Osiris, Budapest, 2001.
- Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.
- Z. Szalai Sándor: Gyóni Géza. In: Gyóni Géza: *Csak egy éjszakára*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 5-21.
- Ifj. Zulawski Andor: *Írás Adyról*. Renaissance Kiadás, Budapest, [1924.]
- Zsoldos Sándor (szerk.): *Babits Mihály levelezése 1890-1906*. Historia Litteraria Alapítvány – Korona Kiadó, Budapest, 1998.